

Valvottu ja kuritettu työläinen

Toimittaneet Leena Enbom, Pete Pesonen ja Sami Suondenjoki

VÄKI VOIMAKAS NO 33

TYÖVÄEN HISTORIAN JA PERINTEEN TUTKIMUKSEN SEURA

Valvottu ja kuritettu työläinen /
Väki Voimakas 33

Valvottu ja kuritettu työläinen

Toimittaneet

Leena Enbom, Pete Pesonen, Sami Suodenjoki

Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura 2020

Väki Voimakas 33

© Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura ja kirjoittajat.

Sarjan formaatti: Katriina Rosavaara

Taitto: Raimo Parikka

Kannen kuva:

Kulutusosuuskuntien Keskusliitto (KK), Yhteiskunnallisia pilakuvia
1920-luvulta. Piirros on alun perin saksalainen. Kuva: Työväenmuseo Werstas.

ISSN 0782-2332

ISBN:

978-952-5976-89-2 (Nid)

978-952-5976-90-8 (PDF)

Hansaprint Turenki 2020

Sisällys

Leena Enbom, Pete Pesonen, Sami Suodenjoki
Johdanto: Valvottu ja kuritettu työläinen ...7

Marko Tikka
Tarkkailtu Suomi
Valtiollisesti epäluotettavaan kohdistettu sisäinen valvonta ja
tiedonkeruu sisällissodan jälkeisinä vuosina ...25

Ulla Aatsinki
Pohjoisen valkoinen kontrolli ja vapaussodan jatkuvuus
työväestön arjessa ...51

Piia Vuorinen
Vapaina vaaralliset naiset
Valtiollinen poliisi ja sota-ajan turvasäilökysymys
1939–1944 ...95

Pete Pesonen
”Niistä ei sitten puhuta, koska se on näpistelyä”
Firabelitöiden perustelut ja rajat muistelmapuheessa ...131

Minna Henriksson, Christine Langinauer, Martta Tuomaala
Vasemmistolaisen taiteilijayhdistys Kiilan timanttilait ...171

Mirja Mäntylä
Suurtilanomistajat muokkaamassa ja kontrolloimassa
työväen asumista kartanoyhteisössä ja esikaupungeissa ...197

Kaisa-Riitta Aho

Moninaistuvat (itse)kontrollin käytännöt ja postfeministinen
lupaus naisten emansipaatiosta liikunta-alan työssä ...233

Jaana Lähteenmaa

Nuorisotakuu pakkojen ja kontrollin järjestelmänä:
nuorten kokemuksia kurista ...265

Kirjoittajat ...289

Johdanto: Valvottu ja kuritettu työläinen

Tämän kirjan artikkeleita on kirjoitettu koronakevään poikkeusoloissa, joita ovat sävyttäneet uudet kurin ja valvonnan muodot. Koronaviruksen levitessä moni työntekijä on joutunut tilanteeseen, jossa työpaikalle meno on merkinnyt yhtä aikaa suurentunutta tartuntariskiä ja tiukentunutta kuria. Kriittisten alojen työntekijöiltä on odotettu työpanosta, vaikka työnantaja ei ole aina pystynyt takaamaan riittävää suojavarustusta ja työturvallisuuden toteutumista. Suomessa on myös ensi kertaa sitten sota-vuosien asetettu työvelvoite, jonka kohteena ovat olleet terveydenhuollon ammattilaiset.

Samaan aikaan etätyöläisten työsuoritteisiin on kohdistunut epäluuloja ja niiden valvomiseen on kehitetty uusia välineitä. Etätyössä olevien tavanomaisesta poikkeavaa liikkumista on arvioitu teleoperaattorin jakamien paikannustietojen avulla ja puitu laajasti mediassa. Kevään edetessä sekä eduskunnassa että työnantajapuolella on vaadittu nopeampaa lähityöhön palaamista. Toisaalta moni työnantaja on havainnut, ettei etätyön lisääntyminen ole yksiselitteisesti johtanut työtehon heikkenemiseen. Tulevan tutkimuksen tehtäväksi jää selvittää, onko koronakriisillä pysyviä vaikutuksia työn tekemisen ja kontrollin käytäntöihin.

Suomalaisessa työntekijöiden valvonnan ja kontrollin historiassa koronakriisi on yksi monista käytäntöjä ja asenteita muovanneista yhteiskunnallisista murroksista. Vertailukohteita voi etsiä suurista taloudellisista ja poliittisista kriiseistä, kuten sota-vuosista ja 1930-luvun tai 1990-luvun lamasta. Näinä aikoina työväestön taloudellinen ja poliittinen liikkumavara on kaventu-

nut, kurinpidollisia käytäntöjä on vahvistettu ja uusia kontrollin muotoja otettu käyttöön.¹

Kurin käytännöissä on kuitenkin tapahtunut muutoksia muulloinkin kuin kriisiaikoina, ja työväestö on ollut valvonnan kohteena lukuisissa eri rooleissa. Työväestöä on kontrolloitu paitsi työvoimana, myös poliittisen toiminnan subjektina, kuluttajana, paikallisyhteisön jäsenenä ja sosiaalipoliittisten järjestelmien huollon kohteena.² Valvontaa ja rankaisua ovat harjoittaneet valtiovalta, työnantajat ja erilaiset kansalaisyhteiskunnan ryhmittymät – myös työntekijät ja työväenliike itse.

Tämä teos on kokoelma artikkeleita, jotka käsittelevät työväestön valvontaa, ohjailua ja kontrollia yhteiskuntaelämän eri osa-alueilla. Teoksen yhtenä tavoitteena on tuoda ilmi erilaisia kurin ja valvonnan ympäristöjä, toisaalta tapoja, joilla työväestöä koskettava valta ja kontrolli operoivat. Näiden ohella on haluttu tehdä näkyväksi hallittujen ja kontrollin kohteena olevien yksilöiden kokemuksia. Toinen keskeinen tavoite on nostaa esille eroja ja yhtäläisyyksiä palkkatyöläisyyteen tai poliittiseen toimintaan liittyvän kontrollin muodoissa Venäjän vallan ajalta 2000-luvulle. Teos pyrkii siten antamaan eväitä jatkopohdintoille työväestöä eri tavoin koskettavan kurin ja valvonnan laadullisesta muuttumisesta pitkällä aikavälillä.

Kontrollin teemat ovat tärkeä osa työväestöä, työväenluokkaa ja työväenliikettä käsittelevää historiankirjoitusta ja perinteen-tutkimusta, mutta ne ovat tutkimuksen ydintä myös monissa muissa tutkimustraditioissa. Monitieteiselle, erilaisia aineistoja ja aikakausia ristivalottavalle tutkimukselle kontrollin käytännöistä työelämässä, poliittisessa toiminnassa tai identiteettien tuottamisessa on edelleen tilaa ja tarvetta. Mahdollisuuksia tähän tarjoaa esimerkiksi eurooppalaista tiede- ja teknologiayhteistyötä rahoittavan COST-organisaation verkostohanke Worlds of related coercions in work (2019–2023).³ Hankkeen ideana on tarkastella pakottamisen mekanismeja erilaisissa työsuhteissa vertailevasti ja pitkällä aikajänteellä kääntämällä katse niin orja-, vanki- ja pakkotyöhön kuin kotitaloustyöhön, moderniin palkkatyöhön ja prekaareihin työsuhteisiin.⁴ Tarkastelukohteina ovat muun

muassa työsuhteisiin liittyvän pakottamisen kieli, intersektionaalisuus, alueet ja tilat sekä työnantajien keinot säädellä työntekijöiden liikkumista ja liikkumattomuutta.

Työväestö poliittisen valvonnan kohteena

Työväenliikkeen historian keskeisiä juonteita on työväestön poliittiseen käyttäytymiseen kohdistunut valvonta, jota käsitellään myös useissa tämän kirjan artikkeleissa. Suomessa työväenliike virisi keisariajan valtiollisen valvonnan oloissa ja joutui nopeasti viranomaisten silmälläpidon kohteeksi, olkoonkin että työväenjärjestöt saattoivat toimia merkittävästi vapaammin kuin samaan aikaan Venäjällä.⁵ Itsenäistymisen ja sisällissodan jälkeisessä valkoisessa Suomessa Etsivä keskuspoliisi valvoi työväen järjestötoimintaa tarmokkaasti paikallisviranomaisten ja suojeluskuntien tukemina. 1930-luvulla kommunistilait mahdollistivat entistä tehokkaamman puuttumisen kansalaisvapauksiin, ja toisen maailmansodan aikana epäilyt maanpetoksellisesta toiminnasta veivät vasemmistolaisia turvasäilöön.

Poliittisesti aktiivisen työväestön valvonta ja rankaiseminen perustuivat paitsi viranomaisten keskinäiseen yhteistyöhön, myös tiedustelijoiden soluttamiseen valvonnan kohteena oleviin yhteisöihin tai avustajien rekrytointiin työläisten riveistä. Suomessa valtiollinen poliisi turvautui ilmiantoihin työväen poliittisen toiminnan valvonnassa jo keisariaikana ja otti oppia ilmiantajien tai tiedottajien värväämisestä Venäjän salaiselta poliisilta ohranalta.⁶ Nämä opit vaikuttivat valtiolliseen valvontaan myös itsenäistymisen jälkeen. Kehitys oli samansuuntaista kuin monissa muissa maissa, missä viranomaisten pyrkimykset ”sisäisten vihollisten” torjumiseen lisääntyivät ensimmäisen maailmansodan aikana ja jälkeen. Ilmiantajien ja tiedottajien hyödyntäminen sisäisessä valvonnassa ei suinkaan rajautunut diktatuureihin, vaan samoja menetelmiä otettiin valtiollisen poliisin käyttöön niin Pohjois-Amerikassa, Länsi-Euroopassa kuin Ruotsissakin.⁷ Suomessa vasemmistolaisiksi epäiltyjä koskevia ilmiantoja virtasi viran-

omaisille tuhansittain sisällissodan ja jatkosodan loppumisen välisenä aikana, ja tämä valvontavallan muoto ansaitsisi lisää tutkimusta.

Suomalaisen työväestön poliittisen toimijuuden historiassa maailmansotien välinen aika ja sotavuodet aina jatkosodan loppuun asti edustavat valvonnan, kurin ja kontrollin äärimmäisintä ajanjaksoa. Pakkokeinojen käyttö, osin myös väkivalta ja sen uhka, olivat keskeinen osa sisällissodan voittajien harjoittamaa kurivaltaa. Tätä pakkovalan ja tehostetun valvonnan ajanjaksoa voidaan selittää historioitsija Miika Siiroseen nojaten voittajien hegemonian käsitteellä.⁸

Siiron mukaan sisällissodan voittaneiden valkoisten hegemoniaa tuki lehdistön, seurojen, yhdistysten ja muiden kulttuuristen toimijoiden laaja verkosto, joka edusti ideologisen suostuttelun yhteiskuntaa. Tämän ohella merkittävään rooliin nousivat yhteiskunnan pakkovaltaa käyttävät koneistot, kuten suojeluskunnat. Vallitsevissa oloissa suojeluskunnista tuli sotilaallisuutta ja voimakasta kuria korostava valkoista hegemoniaa turvaava instituutio. Suojeluskunta-asetuksen seurauksena suojeluskunnat saivat virallisen aseman osana valtion aseellista puolustusjärjestelmää. Samaan aikaan ne olivat myös osa kansalaisyhteiskunnan rakennetta.⁹ Siiron tutkimukset osoittavat, että ideologinen valta ja pitkälti suojeluskuntiin nojannut pakkovalta muodostivat kokonaisuuden, jolla voittajat ylläpitivät sodan lopputulosta ja konstruktiota valkoisesta Suomesta. Siironen tulkitsee valkoisen yhteisöllisyyden kuitenkin murentuneen vuoden 1933 jälkeen.¹⁰

Ulkoparlamentaarisen painostuksen ja vasemmistoon kohdistuneen väkivallan yhtenä tekijänä oli "hauras valtio". Tätä sosiologian ja kehitysmaatutkimuksen piiriin vakiintunutta käsitettä on soveltanut Suomen olojen tarkasteluun historioitsija Aappo Kähönen. Hänen mukaansa valtion hauraus merkitsi oikeusvaltioperiaatteen rakoilemista ja antoi valtiojohtoon pyrkinneille eliiteille mahdollisuuden ohittaa lailliset menettelytavat poliittisia etuja ajaessaan. Lapuan liike ilmeni tuoreelle kansallisvaltiolle "testinä oikealta". 1930-luvun alun Suomessa parlamentaarinen järjestelmä ja yhteiskunnallisen turvallisuuden perusta horjuivat

Valtiollisen poliisin tarkkailija seuraamassa vappujuhlia Porin Tiilimäessä vuonna 1930. Kuvaaja tuntematon. Kuva Kansan Arkisto.

mutta eivät sortuneet, toisin kuin suurimmassa osassa Keski- ja Itä-Euroopan uusia valtioita. Yhtenä syynä tähän oli valkoisen yhteisöllisyyden jakautuminen erilaisiin tulkintoihin vapaussodan perinnöstä.¹¹

Oikeistoradikaalien näkemyksissä sisällissodan jälkeinen Suomi ei ollut riittävän valkoinen ja projekti tuli viedä loppuun. Muut porvarilliset ryhmittymät keskittyivät etupäässä sodan lop-

putuloksen ylläpitämiseen. Näillä näkemyseroilla oli merkittäviä vaikutuksia käytännön politiikkaan. Suhtautuminen väkivaltaan jakoi valkoisen ideologian omaksuneita poliittisia ryhmittymiä. Sulkemalla ulos väkivaltaan kielteisesti suhtautuneet poliittiset tahot Lapuan liike tuli vahvistaneeksi keskustaporvarien ja SDP:n yhteistyötä. Tämä johti oikeistoradikaalien poliittisen vaikutusvallan pienenemiseen 1930-luvulla.¹²

Vaikka hauras valtio kesti oikeistoradikalismien piiristä tuleen “testin”, lamaantui työväestön järjestötoiminta pitkäksi aikaa. Samalla poliittinen valvonta kohdentui uusiin ympäristöihin, kun suuri joukko työväenliikettä edustavia yhdistyksiä ja etujärjestöjä tuli lakkautetuiksi. Kaiken kaikkiaan työväestön demokraattiset osallistumisoikeudet olivat virallisella ja epävirallisella pakolla rajoitettuja koko maailmansotien välisen ajan.¹³

Kellokortista itsekontrolliin

Michel Foucault on klassinen kurin teoreetikko, jonka anti työväentutkimukselle on näkynyt erilaisissa työläissubjektin hallinnointia tarkastelevissa tapaustutkimuksissa. Tällaisia ovat muun muassa foucault’laista kurin konseptia soveltavat tutkimukset taylorismista.¹⁴ Kuri näyttäytyy niissä vallan tekniikkana, jolla liikkeenjohto kontrolloi, valvoo ja monitoroi työvoimaa. Työnjohdon palkkaaminen syrjäytti tuotannon organisoinnissa 1800-luvun lopulla alihankintasuhteisiin nojanneen järjestelmän, jossa ammattialojen mestarit vastasivat omista sektoreistaan. Liikkeenjohdon strategiaan integroitiin samalla työvoimaan kohdistettu tiedonkeruu ja luokittelu. Työprosessi alkoi näin nojata valvontajärjestelmiin.¹⁵

Valvonnan teknologioilla on oma historiansa, jota sitäkin voidaan tulkita Foucault’n ajatuksia soveltaen. Työajan valvonnan itseoikeutettu symboli on kellokortti, jonka historian katsotaan yleensä alkaneen amerikkalaisen jalokivikauppiaan Willard L. Bundy’n 1888 kehittämästä laitteesta. Yhteiskuntien sähköistyessä kellokortit levisivät nopeasti tehtailta liike-elämän eri aloille ja

pakottivat monet valkokaulustyöläisetkin modernin ajanhallintaan.¹⁶ Kellokortti on edelleen käytössä monilla aloilla, ja työaika lasketaan läsnäolon mukaan.

1980-luvun lopulla Shoshana Zuboff lanseerasi käsitteen *informaatio-panopticon*, jolla hän viittasi henkilökohtaisessa työkäytössä olevan tietokoneen kapasiteettiin mitata työntekijän työsuoritusta.¹⁷ Käsite on entistä ajankohtaisempi tietoverkkojen yhteiskunnassa, jossa on tarjolla etätöön seurantaan kehitettyjä ohjelmistoja ja alustatyöläisten, kuten ruokalahettien, tehokkuutta mittaavia puhelinsovelluksia. Digitaalisten välineiden ansiosta työnantajat voivat urkkia, millaisilla verkkosivuilla työntekijät käyvät työajalla tai jopa mitä näppäimiä he painavat. Valvonta kohdistuu työsähköpostiin ja sosiaalisen median käyttöön työajalla. Työntekijän kontrolloimiseksi ei tarvita leimauslaitetta tai valvontakoppia – pelkkä tietoisuus valvonnan alla olemisesta tuottaa itsekontrollia, joka kytkeytyy ahkeran työntekijän imagon rakentamiseen.

Historioitsija Ron Sakolskyn mukaan työpaikkojen panopticon-järjestelmässä kurivalta on yhtä aikaa näkyvää ja toteen näyttämätöntä, kun työnantaja voi tarkkailla työntekijöitään tulematta itse nähtyksi. Työpaikkojen kurinpidollisissa instituutioissa tällainen liikkeenjohdon vallankäyttö näyttäytyy depersonifioituna ja automatisoituna, kun taas vallan kohteena oleva työntekijä yksilöityy. Tämän seurauksena myös työntekijöiden vastarinta voidaan typistää yksilölliseksi kysymykseksi kollektiivisen toiminnan sijaan.¹⁸ Työntekijän näkökulmasta yksilöivä valvonta voi puolestaan olla erittäin kuormittavaa. Psykologisessa tutkimuksessa 2000-luvun työelämästä on havaittu, että jos valvonta kohdistuu työntekijöihin ryhmänä ennemmin kuin yksilöihin, se koetaan vähemmän stressaavaksi. Valvonnan kohteeksi joutumisen kokemusta voi kuitenkin muuttaa vähemmän ahdistavaksi, jos työntekijöitä informoidaan siitä, miten heitä valvotaan ja miten valvontaan voi reagoida esimerkiksi palautetta antamalla.¹⁹

Foucault'lainen ja marxilainen tutkimustraditio lähestyvät kurin ja valvonnan kohteena olevaa työläistä eri suunnista. Foucault'n valtakäsitys nojaa ajatukseen tuottavasta vallasta;

marxilaisessa katsannossa kuri on hallitsevaa luokkaa edustavien yksilöiden ominaisuus. Myös työväenhistoriassa kurivallan käytäjinä tarkastellaan monesti viranomaisia, työnantajaa, poliittisia ryhmittymiä tai valtiollisia organisaatioita. Foucault'n kytkös työväenhistorian tutkimustraditioon ei näin ollen ole ilmeinen.

Foucault'n käsitteistöä soveltamalla voidaan kuitenkin löytää uusia hedelmällisiä näkökulmia siihen, miten työväenluokkaa on historiallisesti tuotettu ja miten nämä määrittelykamppailut ovat sisältäneet kurin ja vallan elementtejä.²⁰ Foucault'n valtakäsityksen keskeinen ulottuvuus – hallinnan keinot sisäistänyt ja itseään kontrolloiva subjekti – on noussut esille etenkin työväestöä ja luokkaa tarkastelevassa kulttuurintutkimuksessa ja sosiologiassa.²¹ Kuten Kaisa-Riitta Aho osoittaa, tietynlaiset työntekijyyden tai ammattilaisuuden kuvaukset sisältävät vaikeasti havaittavia alistuksen ja kontrollin muotoja. Ne ilmentävät ja tuottavat subjektiviteetteja, jotka ohjaavat yksilöä toimimaan ammattiasemaansa ja sukupuoltaan koskevien odotusten mukaisesti.²² Etenkin kurin mekanismien sisäistämisestä olisi kiinnostava nähdä lisätutkimusta myös historiallisilla aineistoilla.

Omapäisyys valvonnan ja sanktioiden kiertämisenä

Valvontaa ja kuria voidaan lähestyä myös kääntämällä katse työntekijöiden hangoitteluun kontrollia vastaan. Tutkimuksen näkökulma työväen vaikutusmahdollisuuksiin oli pitkään organisaatiokeskeinen. Työntekijöiden toimintaa ja reagointia työelämän ristiriitoihin tutkittiin pääasiassa kollektiivisena liikkeenä. Kansainvälisten vaikutteiden (oral history, history from below) mukaisesti työväentutkimuksen näkökulma siirtyi 1980-luvulla työväen organisaatioista lähemmäs ihmisiä ja heidän arkikokemuksiin. Näkökulman muutos toi työelämän suhteet ja työntekijöiden päivittäisen toiminnan työpaikalla ja vapaa-ajalla sosiaalishistoriallisen tutkimuksen keskiöön.

Arjen historiaan erikoistunut Alf Lüdtke laajensi perinteistä politiikan käsitettä²³ arkipäivän toimintaan, joka oli aiemmin

tulkittu yksityisyyden piiriin kuuluvaksi. Lüdtke oli kiinnostunut työntekijöiden erilaisista strategioista kiertää työnantajan määrittelemää teollista järjestystä, ja hän antoi Eigensinn-käsitteellään uuden kehiksen aiemmin irrationaaliseksi tulkitulle työntekijöiden käyttäytymiselle. Yleisen tulkinnan mukaan työntekijät ja työnantajat on nähty toistensa vastapooleina, jolloin työntekijöiden vaikutusmahdollisuudet rajoittuvat alistumiseen ja vastarintaan. Lüdtken mukaan tämä vastakkainasettelu peittää työntekijöiden aktiivisen toiminnan kiertää tai luoda uusia merkityksiä työelämän valtasuhteille. Käsitteellä Eigensinn, joka suomeksi kääntyy yleensä omapäisyydeksi, Lüdtke ei viitannut työntekijöiden vastarintaan vaan pikemminkin hän pyrki ylittämään mustavalkoisen joko-tai-dikotomian omapäisyyden työelämsuhteiden analyysissään. Työntekijät ilmaisevat omapäisyyttä luvattomilla tauoilla, vitsailulla, työntekijöiden keskinäisillä fyysisillä kontakteilla ja jopa työtovereiden työkalujen varastamisella. Auktoriteetin vastustamisen sijaan omapäisyydessä on kyse ennemminkin tilan ja ajan valtaamisesta itselle.²⁴

Tehdassalien ja työpaikkojen lisäksi Eigensinn-käsitteellä on mahdollista kuvata myös muita kurin ja valvonnan ympäristöjä, joissa sosiaalista järjestystä kyseenalaistetaan arjen toiminnoissa.²⁵ Omapäisyys (Eigensinn) on paitsi kuriin kytkeytyvä kokemushistoriallinen käsite, myös sosiaalisten, poliittisten ja taloudellisten järjestelmien muutosten analyysissa huomioitava tekijä. Nonkonformismi ja vakiintuneiden sääntöjen omaehtoinen venyttäminen voivat myötävaikuttaa sellaisten kulttuuristen käytäntöjen syntymiseen, jotka muuttavat aiempia valta-asetelmia ilman pitkäkestoisia yhteiskunnallisia liikkeitä.²⁶

Spontaani tottelemattomuus yhdistetään usein alistavien valtarakenteiden horjumiseen, mutta myös autoritaarinen liike voi manipuloida omapäisyydeksi tunnistetun käyttäytymismallin osaksi valtapyrkimyksiään. Kuten Andrew Bergersonin tutkimus 1930-luvun saksalaiskaupungin naapurustoista osoittaa, vakiintuneista käytännöistä poikenneista tavoista tervehtiä, kävellä, pukeutua ja sisustaa kotia tuli osa akkulturaatiota, jolla yksilöt sosialistuivat natsijärjestelmään. Nämä omapäisyyttä ilmentä-

neet tavat ja käytännöt merkitsivät jaettua naapuruutta, mutta samalla ne sulki ulos yhteisyydestään tiettyjä ihmisryhmiä. Bergerson kiteyttää, ettei Eigensinn-tyyppinen sääntöjen vastustaminen saanut aikaan systemaattista ja voimakasta vastarintaliikettä natsivaltaa kohtaan, mutta siitä tuli väline järjestäytyneeseen kapinaan Weimarin tasavaltaa vastaan. Sääntöihin mukautumattomuus toi siis vallankumouksellisen muutoksen – mutta tämä muutos oli suuntautumiseltaan fasistinen ja rasistinen.²⁷

Edellä kuvatut esimerkit osoittavat, että omapäisyydeksi nimetty arjen niskurointi on työelämää, politiikkaa, vapaa-ajanviettoa ja asuinyhteisöjä tietyissä olosuhteissa halkova reaali maailman ilmiö, jonka pitkän aikavälin vaikutukset ovat ennalta arvaamattomia. Juuri tämä tekee niskuroinnista tutkimuksellisesti kiinnostavan ilmiön ja omapäisyydestä relevantin tutkimuskäsitteen työväestön ja yhteiskunnan suhteen tarkastelussa.

Tutkimuksia kurista, valvonnasta ja vastarinnasta

Tähän teokseen valitut artikkelit tuovat esille erilaisia kurin ja valvonnan sfärejä, kuten työpaikan, paikallisyhteisön, viranomaisasioinnin ja poliittiset verkostot. Samalla artikkelit kuvaavat tapoja, joilla kuri ja kontrolli operoivat. Klassisen kurinpitovallan ohella tarkasteluun nousevat ohjailun, suostuttelun ja itsekontrollin mekanismit. Teoksen tapaustutkimukset lähestyvät kuria sekä työväestön valvontaan keskittyneiden instituutioiden ominaisuutena että normijärjestelminä, jotka ohjaavat yksilöiden käyttäytymistä.

Kirjan kolme ensimmäistä artikkelia keskittyvät työläisten poliittiseen valvontaan 1900-luvun alkupuolella. Marko Tikka syventyy “valkoisen Suomen” viranomaisten ja suojeluskuntien sisällissodan jälkeen harjoittamaan tiedonkeruuseen, jonka kohteena olivat valtiollisesti epäluotettaviksi epäillyt kansalaiset. Tikka osoittaa, että paikallisen tiedon keräämisessä suojeluskunnilla oli keskeinen rooli ja että monilla paikkakunnilla tiedonkeruu voimisti jakautumista voittajien ja häviäjien piireihin. Toi-

saalta kerätyt tiedot saattoivat myös rauhoittaa tilannetta paikallisesti, kun niiden perusteella pystyttiin erottamaan vasemmiston “ääriaineokset” vähemmän vaarallisista henkilöistä.

Ulla Aatsinki kääntää artikkelissaan katseen Pohjois-Suomeen ja analysoi, miten työväestön yhteiskunnalliseen toimintaan kohdistettu ja vapaussodan arvoille rakentunut kulttuurinen, poliittinen ja sosiaalinen kontrolli toteutui siellä vuosien 1917 ja 1918 murroksesta 1930-luvulle. Aatsinki korostaa eheytyksen olleen pohjoisessa vielä eteläistäkin Suomea vaivalloisempi prosessi, joka tuskin ehti alkaakaan ennen Lapuan liikettä ja kommunistilakeja. Ankara kontrolli ei kuitenkaan tukahduttanut työväestön liikehdintää vaan pikemminkin se tuki kommunismin juurtumista Lapin työväenliikkeen ideologiseksi perustaksi.

Piia Vuorinen tarkastelee artikkelissaan sitä, millaisin perustein valtiollinen poliisi esitti henkilöitä turvasäilöön suljettaviksi ja sieltä vapautettaviksi Suomessa talvi- ja jatkosodan aikana. Artikkelin aineistot koskevat turvasäilöön eli käytännössä vankilaan suljettuja naisia, joita epäiltiin osallisuudesta valtiolle vaaralliseen toimintaan. Vuorinen osoittaa, että monissa tapauksissa turvasäilöön sulkeminen perustui niukkoihin ja epävarmoihin tai muihin kuin vankeuteen suljetun henkilön omaan toimintaan liittyviin tietoihin. Taustalla oli aikakauden valtiollisen poliisin maailmankuva, jossa kommunistit nähtiin korostuneesti yhteiskuntaa uhkaavana vaarana.

Poliittisen valvonnan teemoista edetään kurin ilmentymiin tehtaiden ja verstaiden työyhteisöissä. Pete Pesosen artikkeli työntekijöiden tekemistä firabelitöistä avaa näkökulman työntekijöiden kokemuksiin teollisesta järjestyksestä. Firabelityö on esineiden valmistamista työntekijän omaan käyttöön työnantajan välineillä ja työnantajan materiaaleista, useimmiten myös työajan puitteissa. Viralliset säädökset samaistavat firabelityön työnantajalta näpistämiseen. Työntekijöiden muistelmapuheessa asia näyttyy kuitenkin toisessa valossa, sillä työnantajien määräyksestä ja kielloista tehtiin vaihtoehtoisia tulkintoja. Muistitietoaineistoon pohjautuvassa artikkelissa eritellään työntekijöiden esittämiä rajanvetoja sallitun ja kielletyn toiminnan välillä. Pesonen

pohtii näitä rajanvetoja suhteessa työntekijäyhteisön sisäiseen kontrolliin ja työnantajan määrittämään ulkoiseen kontrolliin.

Teoksen kolme seuraavaa artikkelia käsittelevät ruumiiseen ja sukupuoleen kohdistuvaa kontrollia. Minna Henriksson, Christine Langinauer ja Martta Tuomaala analysoivat artikkelissaan taiteilijayhdistys Kiilan piirissä toimineiden naiskirjailijoiden Iris Uurron ja Tyyne-Maija Salmisen teoksia ja niiden julkaisun jälkeisiä kriitikoiden reaktioita. Artikkelit tuo esille, miten sukupuoleen ja luokkaan liitetyt normit rajoittivat 1930- ja 1940-luvuilla Kiilassa toimineiden naiskirjailijoiden toimijuutta ja uramahdollisuuksia. Henrikssonin, Langinauerin ja Tuomaalan mukaan Uurron ja Salmisen tuotannon vasemmistolaisuutta ei tunnistettu, koska sen käsittelytapa ei ollut miehinen. Uurto ja Salmisen työnnettiin näin vasemmistolaisen kulttuuriliikkeen marginaaliin.

Mirja Mäntylä tarkastelee artikkelissaan tilanomistajien pyrkimyksiä kontrolloida ja valvoa työväestön asumista Tampereen esikaupunkialueilla. Asumisen kontrolli ilmeni muun muassa asuinalueiden suunnittelussa ja asukkaille suunnatussa kotitalousneuvonnassa, jonka Mäntylä samaistaa Foucault'n käsitteistämään biovaltaan. Artikkelisiin valittu näkökulma tuo esille asenteisiin vaikuttamisen ja valistuksen yhtenä kontrollin muotona. Tämä epäsuora kuri oli vahvasti sukupuolittunutta: naisten toiminnan kontrollointi kohdistui perheeseen siinä missä miehistä pyrittiin kasvattamaan luotettavia työntekijöitä ja perheenelättäjiä.

Kaisa-Riitta Aho artikkeli valaisee aikakauslehtiaineiston avulla naisten liikunta-ammattilaisuuteen ja työruumiiseen kytkeytyviä merkityksiä uusliberalistisen eetoksen sävyttämässä työelämässä. Ahon tutkimissa kuntoilulehden teksteissä ja kuvissa juhlietaan liikunta-alalla toimivia naisia työelämän toteutuneen tasa-arvon keulakuvina, mutta samalla heitä objektivoidaan perinteiseen sukupuolijärjestelmään esimerkiksi erotisoiduilla henkilövalokuvilla. Viime kädessä lehdessä tarjotaan liikunta-alalla toimiville naisille emansipoivaa valinnanvapautta, jota hei-

dän odotetaan käyttävän uusliberalistisen työntekijyyden ja heteronormatiivisen naiseuden valitsemiseen.

Teoksen päättää työttömien kontrolliin liittyvä kirjoitus. Jaana Lähteenmaan katsausartikkeli käsittelee Suomessa vuonna 2013 käyttöön otettua nuorisotakuuta. Nuorisotakuu on toistaiseksi voimassa oleva alle 25-vuotiaille työttömille suunnattu työllistämistoimien kokonaisuus. Lähteenmaa tarkastelee keräämänsä haastatteluaineiston pohjalta nuorisotakuun työllistämistöimiin osallistuneiden nuorten omia kokemuksia. Nuorisotakuu on osa suomalaisen aktivointipolitiikan jatkumoa, jossa on 1990-luvulta lähtien korostettu yksilön omaa vastuuta ja etuuksien vastikkeellisuutta. Tällainen ajattelu edustaa uusliberalismille tyypillistä hallintamentaliteettia, jossa samaan aikaan sekä vaalitaan minimaalista valtiota että sovelletaan yksilön vapauteen vahvasti puuttuvia ja asiantuntijavaltaan nojaavia hallintaohjelmia.²⁸

Viitteet

- 1 Esimerkkeinä mainittakoon muun muassa kommunistilait (esim. Ruuskanen 2006), 1930-luvun lamassa sovellettu lama- ja työttömyyspolitiikka (esim. Peltola 2008, 116–133), sodanjälkeiset pinnarilait (esim. Selin 2009) ja 1990-luvun alun sosiaalipoliittinen suunnanmuutos (esim. Julkunen 2001).
- 2 Viimeaikaisessa tutkimuksessa on käsitelty mm. viranomaisvalvonnan kohdistumista epämuodollisten ammattien harjoittajiin, kuten seksityöntekijöihin tai katu- ja kulkukauppiaisiin. Ks. Vainio-Korhonen 2018; Häkkinen 2015; Wassholm & Sundelin 2018; Kelley 2016.
- 3 Worlds of Related Coercions in Work, <https://www.worck.eu>, luettu 8.6.2020.
- 4 Hankkeen lähtökohdista ks. De Vito, Schiel & van Rossum 2020.
- 5 Esim. Kujala 1995.
- 6 Suodenjoki 2019; Jussila 1976.
- 7 Ks. Hewitt 2011, 49–51; Langkjaer 2011, 167–172, 198–199.
- 8 Siironen soveltaa tässä Gramscin hegemonia-käsitettä, jonka ydin on suostuttelun ja moraalisen sääntely kautta toimiva valta. Siironen 2011, 37 ja Siironen 2006, 167–169.
- 9 Siironen 2006, 168–169.
- 10 Siironen 2011.
- 11 Kähönen 2019, 305.
- 12 Kähönen 2019, 306.
- 13 Vrt. Paakkunainen 2012, 354.
- 14 Savage 1998; Coopey & McKinlay 2010.
- 15 Coopey & McKinlay 2010, 108–109.
- 16 Stearns 2020, alaluku “Further Innovations”.
- 17 Zuboff artikkelissa Sakolsky 1992, 117–118.
- 18 Sakolsky 1992, 116–117.
- 19 Tucker, Ellis & Harper 2016. Ks. myös Mamia, Alvessalo-Kuusi, Kuokkanen & Virtanen 2011.
- 20 Esim. Skeggs 2014
- 21 Esim. Käyhkö 2006, Anttila 2005.
- 22 Ks. Ahon artikkeli tässä teoksessa.
- 23 Lüdtken mukaan politiikka käsitetään kollektiivisen kiinnostuksen muotoiluna, saavuttamisena ja pitkäaikaisena organisointina. Lüdtke 1986, 82–89.

- 24 Lüdtke 1993, 55–57; Teräs 2001, 25–28; Ahvenisto 2008, 260–262; Lüdtke 1986, 78–89; van der Linden 1995, 290–292; Lüdtke 1995, 227; Pesonen 2018, 32–43.
- 25 Omapäisyydestä työväestön vapaa-ajantoiminnassa 1920- ja 1930-lukujen tehdasyhdyskunnissa ks. Enbom 2014; omapäisyydestä maaseudun työväenliikkeen järjestötoiminnassa 1900-luvun alussa ks. Suodenjoki 2010; omapäisyydestä “pienten äänten” esiin nousuna vanhan tehdaskaupungin diskursiivisessa tuottamisessa ks. Helms 2008.
- 26 Ks. Bergerson 2004, 267–268.
- 27 Bergerson 2004, 268.
- 28 Esim. Rose 1996, 50–62.

Kirjallisuus

- Ahvenisto, Inkeri (2008): *Tehdas yhdistää ja erottaa. Verlassa 1880-luvulta 1960-luvulle*. Bibliotheca Historica 118. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Anttila, Anu-Hanna (2005): *Loma tehtaan varjossa – teollisuustyöläisen loma- ja vapaa-ajan moraalisaatety Suomessa 1930–1960-luvuilla*. Bibliotheca Historica 93. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Bergerson, Andrew Stuart (2004): *Ordinary Germans in Extraordinary Times: The Nazi Revolution in Hildesheim*. Indiana University Press, Bloomington.
- Coopey, R. & McKinlay, A. (2010): Power without knowledge? Foucault and Fordism, c.1900–50. *Labor History: Labor in the information age* 51 (1), 107–125.
- De Vito, Christian G. & Schiel, Juliane & van Rossum, Matthias (2020): From Bondage to Precariousness? New Perspectives on Labor and Social History. *Journal of Social History* 54 (2), 1–19.
- Enbom, Leena (2014): *Työväentalolle vai seurahuoneelle? Työväen vapaa-aika, vastarinta ja politiikka 1920- ja 1930-lukujen tehdasyhdyskunnassa*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki.

- Helms, Gesa (2008): *Towards Safe City Centres? Remaking the Spaces of an Old-Industrial City*. Routledge, Lontoo ja New York.
- Hewitt, Steve (2010): *Snitch! A History of the Modern Intelligence Informer*. Continuum, New York.
- Häkkinen, Antti (2015): Kaupungin reunoilla: helsinkiläistä alaluokkaa etsimässä. Teoksessa Antti Häkkinen & Mikko Salasuo (toim.), *Salattu, hävetty, vaiettu. Miten tutkia piilossa olevia ilmiöitä?* Vastapaino, Tampere, 21–50.
- Julkunen, R. (2001). *Suunnanmuutos: 1990-luvun sosiaalipoliittinen reformi Suomessa*. Vastapaino, Tampere.
- Jussila, Osmo (1976): Suomen santarmihallituksen toiminnasta toisella sortokaudella. *Historiallinen Aikakauskirja* 74 (2), 197–210.
- Kaihovirta, Matias (2015): *Oroliga inför framtiden. En studie av folkligt politiskt agerande bland bruksarbetarna i Billnäs ca 1900–1920*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki.
- Kelley, Victoria (2016): The streets for the people: London's street markets 1850–1939. *Urban History* 43 (3), 391–411.
- Kujala, Antti (1995): *Venäjäin hallitus ja Suomen työväenliike 1899–1905*. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki.
- Kähönen, Aappo (2019): Vallankumouksen ja nationalismin ristipaineessa 1905–1922: Suomi hauraana valtiona. Teoksessa Juhani Koponen & Sakari Saaritsa (toim.), *Nälkämäasta hyvinvointivaltioksi: Suomi kehityksen kiinniottajana*. Gaudeamus, Helsinki, 295–311.
- Käyhkö, Mari (2006): *Siivoojaksi oppimassa. Etnografinen tutkimus työläistyöstä puhdistuspalvelualan koulutuksessa*. Joensuu University Press, Joensuu.
- Langkjaer, Jenny (2011): Övervakning för rikets säkerhet. *Svensk säkerhetspolisär övervakning av utländska personer och inhemsk politisk aktivitet, 1885–1922*. Stockholms universitet, Stockholm.
- Levinson, Martin H. (2004): Time-Binding Time: A History of Time-Measurement and Time-Management in America. *ETC: A Review of General Semantics* 61 (1), 9–18.
- van der Linden, Marcel (1995): Keeping Distance: Alf Lüdtke's "Decentred" Labour History. *International Review of Social History* 40 (2), 285–294.
- Lüdtke, Alf (1986): Cash, Coffee-Breaks, Horseplay: Eigensinn and Politics among Factory Workers in Germany circa 1900. Teoksessa Michael Hagan & Charles Stephenson (toim.), *Confrontation, Class Consciousness, and the Labor Process*. Greenwood Press, Westport, 82–89.
- Lüdtke, Alf (1993): Polymorphous Synchrony: German Industrial Workers and the Politics of Everyday Life. *International Review of Social History* 38 (S1), 67–73.
- Lüdtke, Alf (1995): What Happened to the "Fiery Red Glow"? Workers' Experiences and German Fascism. Teoksessa Alf Lüdtke (toim.), *The History of Eve-*

- ryday Life: Reconstructing Historical Experiences and Ways of Life*. Princeton University Press, Princeton, 198–251.
- Mamia, Tero & Alvesalo-Kuusi, Anne & Kuokkanen, Anna & Virtanen, Simo (2011): *Työn elektroninen valvonta Suomessa*. Työterveyslaitos, Helsinki, <https://www.julkari.fi/bitstream/handle/10024/134952/Työn%20elektroninen%20valvonta%20Suomessa.pdf?>, luettu 3.7.2020.
- Paakkunainen, Kari (2012): Omaperäinen parlamentarismi järjestyksen ja ulkoisten tehtävien puristuksessa. Teoksessa Kari Paakkunainen (toim.), *Suomalaisen politiikan murroksia ja muutoksia*. Helsingin yliopisto: Poliittikan ja talouden tutkimuksen laitos, Helsinki, 337–389.
- Peltola, Jarmo (2008): *Lama, pula ja työttömyys. Tampereläisperheiden toimeentulo 1928–1938*. 1930-luvun lama teollisuuskaupungissa II. Tampere University Press, Tampere.
- Pesonen, Pete (2018): Tehdastyön harmaa vyöhyke. Firabeltyöt työntekijöiden ja työnjohtajien näkökulmasta 1940-luvun lopusta 1990-luvun alkuun. *Työväentutkimus*, 32–43.
- Rose, Nikolas (1996): Governing “advanced” liberal democracies. Teoksessa Andrew Barry, Thomas Osborne & Nikolas Rose (toim.), *Foucault and political reason. Liberalism, neo-liberalism and rationalities of government*. Routledge, London, 37–64.
- Ruuskanen, E. (2006): *Viholliskuviin ja viranomaisiin vetoamalla vaiennetut työväentalot: Kuinka Pohjois-Savon Lapuan liike sai nimismiehet ja maaherran sulkemaan 59 kommunistista työväentaloa Pohjois-Savossa vuosina 1930–1932*. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä.
- Sakolsky, Ron (1992): “Disciplinary Power,” The Labor Process and the Constitution of the Laboring Subject. *Rethinking Marxism* 5 (4), 114–126.
- Savage, Mike (1998): Discipline, Surveillance and the ‘Career’: Employment on the Great Western Railway 1833–1914. Teoksessa Alan KcKinlay & Ken Starkey, Ken (toim.): *Foucault, Management and Organization Theory: From Panopticon to Technologies of Self*. Sage, London, 65–92.
- Selin, Sinikka (2009): *Häiritsevän erilaiset Työnvieroksunta Helsingissä 1946–1948*. Suomen ja Pohjoismaiden historian pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto, Helsinki.
- Siironen, Miika (2006): Kurivallan koneistona. Suojeluskunta osana vuoden 1918 sodan voittajien hegemonista projektia. Teoksessa Petri Karonen & Kerttu Tarjanne (toim.), *Kun sota on ohi. Sodista selviytymisen ongelmia ja niiden ratkaisumalleja 1900-luvulla*. Historiallinen Arkisto 124. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 166–202.
- Siironen, Miika (2011): *Vapaussodan perintö. Valkoisuus paikallisyhteisössä – sisäältä, ylläpitäjät ja rapautuminen lisäalnessa 1918–1933*. Helsingin yliopisto, Helsinki.

- Smith, Mark M. (1997): *Mastered by the Clock. Time, Slavery, and Freedom in the American South*. The University of North Carolina Press, Chapel Hill.
- Stearns, Peter N. (2020): *Time in World History*. Routledge, New York.
- Suodenjoki, Sami (2010): *Kuriton suutari ja kiistämisen rajat. Työväenliikkeen läpimurto hämäläisessä maalaisyhteisössä 1899–1909*. Bibliotheca Historica 129. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Suodenjoki, Sami (2019): Santarmiyhteyksien stigmatisoimat: ilmiäntajat venäläisen virkavallan avustajina Suomen suuriruhtinaskunnassa 1899–1917. *Ennen ja nyt: Historian tietosanomat* 19 (4), <https://www.ennenjanyt.net/2019/12/santarmiyhteyksien-stigmatisoimat-ilmiantajat-venalaisen-virkavallan-avustajina-suomen-suuriruhtinaskunnassa-1899-1917/>.
- Teräs, Kari (2001): *Arjessa ja liikkeessä. Verkostonäkökulma modernisoituviiin työelämän suhteisiin 1880–1920*. Bibliotheca Historica 66. Helsinki, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Tucker, Ian & Ellis, Darren & Harper, Dave (2016): Experiencing the ‘surveillance society’, *The Psychologist*, <https://thepsychologist.bps.org.uk/volume-29/september/experiencing-surveillance-society>, luettu 24.4.2020.
- Vainio-Korhonen, Kirsi (2018): *Musta-Maija ja Kirppu-Kaisa. Seksityöläiset 1800-luvun alun Suomessa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Wassholm, Johanna & Sundelin, Anna (2018): Småskalig handel på glidande skalor. Försörjning och konsumtion i Finland 1800–1940. *Historisk Tidskrift för Finland* 103 (2), 191–204.

Tarkkailtu Suomi

Valtiollisesti epäluotettaviin kohdistettu sisäinen valvonta ja tiedonkeruu sisällissodan jälkeisinä vuosina

Suojeluskunta-aktivisti, kelloseppä Filip Kirsi toimi maan sisäisen sotilastiedustelun (Yleisesikunnan III osaston) Lappeenrannan seudun tarkkailijana 1919–1920. Hänen raporttinsa eduskuntavaalien 1919 ajalta ovat säilyneet, ja ne antavat kuvaa paitsi sisällissotaa seuranneen talven jännittyneistä tunnelmista myös niistä epäluuloista, jotka leimasivat sisällissodan voittajien ajattelua ja toimintaa. Talvella 1919 oikeusministeri Söderholm oli asettanut sosialidemokraattisen puoleen ”Sorrön yöstä nouskaa” -nimisen vaalijulistuksen takavarikkoon, ja sen levittämiseen puuttuivat niin poliisi kuin suojelukunnatkin.¹

Kirsin ilmoituksen mukaan helmikuun lopulla lähellä Lappeenrannan keskustaa olevan Kourulanmäen kansakoulun opettajatar oli ilmoittanut, että läheisessä mökissä oli laittomia vaalijulistuksia. Kun poliisit tekivät ratsian työmies Elias Kai pian luokse, ei julistuksia löydetty, mutta poliisiin haaviin jäi ”eräs korttihuijari työmies Albert Salmi, jolta löytyi viinaa ja pistooli vaatteissaan”. Kirsi kiinnitti huomiota myös postimies Paavo Leskiseen, jonka hallusta löytyikin kotietsinnässä laittomia vaalijulistuksia. Suojeluskunta-aktivisti Kirsi oli myös huolissaan siitä, ettei työväen kokouksessa kaupungilla, jossa oli ”paljon punikkeja”, ollut poliisia valvomassa tilannetta. Huolestumista aiheutti myös hallikauppias Elias Kananen: ”Sanotaan Kanasella olevan gummivyön, jonka sisälle on kätkeyty punaisten kiihotuskirjal-

lisuutta, siksi K:ta sanotaankin toisinaan paksuksi Kanaseksi.” Lukuisia raportteja laatiin Kirsin mukaan tilanne oli huolestuttava: ”Näyttää siltä, että nyt täällä alkaa meillä työmaa jossa on toimittava uutterammin kuin tähän asti.”²

Kaupungissa järjestettiin maaliskuun alkupäivinä ratsia, jonka tuloksena saatiin kiinni viisi henkilöä erinäisistä rikoksista epäiltynä. Samalla suljettiin neljä kahvilaa, joiden joukossa oli ”rikollisten kokoontumispaikkana ja huonon elämän viettoa paikkana tunnettu” B. Kärpäsän kahvila. Ratsian aikana passitettiin kuusi veneeristä tautia sairastavaa yleistä naista ja viisi muuta ”rikoksista epäiltyä” lääninvankilaan. Maaliskuun alussa 1919 Kirsi epäili edelleen, että kaupungin laidalla toimisi punaisten salainen kirjapaino. ”Ent. Jakovleffin talossa kuulunut yöllä helmikuussa jyskettä, kuin kirjapainosta, erään luotettavan kahvilan- ja ruoka-kaupanomistaja nti Miina Pölläsen mukaan.”³

Kaupungissa oli vajaata vuotta aikaisemmin sisällissodan jälkiselvittelyissä surmattu satoja paikallisia punaisia ja entisten ”punaisten” toimia seurasi herkeämättä niin poliisi kuin paikallinen suojeluskuntakin. Epäily entisten vallankumouksellisten innosta uuteen kapinaan tuntui Kirsin raporttien perusteella kuitenkin merkittävältä – ainakin Kirsin kaltaisen, konspiratiiviseen toimintaan vihkiytyneen valkoisen näkökulmasta.

Yksittäisten aktivistien ohella oikeastaan koko suojeluskuntaliike kantoi sisällissodassa syntyneitä vastakkainasettelua mukanaan koko olemassaolonsa ajan. Se oli mitä luontevin luotettujen (miesten) piiri, jota sisällissodasta syntyneen ”valkoisen Suomen” viranomaiset saattoivat käyttää paikallisen tiedon keruuseen. Suojeluskunnat toimivatkin keskeisimpänä sisäisen valvonnan välineenä paikallistasolla ilmeisesti koko olemassaolonsa ajan.

Tässä artikkelissa käsitellään sisällissodan jälkeisen Suomen sisäistä poliittista valvontaa, joka kohdistui aikalaismääritelmän mukaisesti usein ”valtiollisesti epäluotettavaan ainekseen”: pääsääntöisesti tämä tarkoitti sisällissodasta selvinneitä puna-

kaartilaisia ja heidän piiriään. Valvonta tarkoittaa tässä epäilyttävien henkilöiden seurantaa, tiedonkeruuta, henkilöiden taustojen selvittämistä ja tietojen välittämistä luotettavina pidetyille tahoille.

Vaikka tässä tekstissä keskitytään välittömästi sisällissotaa seuranneisiin vuosiin, voi samalla todeta, että punainen varjo säilyi tämän väestönsan yllä vahvana 1930-luvun jälkipuoliskolle saakka. Monet valvonnan muodot säilyivät, vaikka valvonta ja sen merkitys mitä ilmeisimmin vähenivät, mitä pitemmälle 1930-luvulle tultiin.

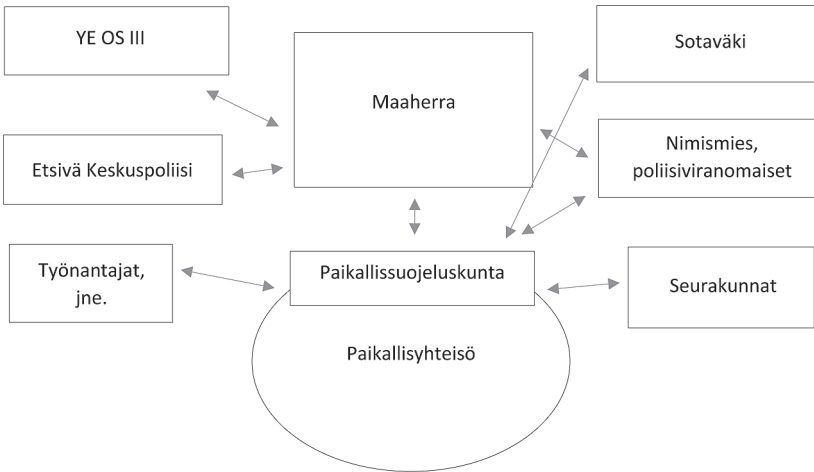
Näkökulma valvontaan on organisaatiokeskeinen, eli tässä tekstissä tarkastellaan sitä, miten epäilyttäviä henkilöitä tarkkailtiin ja millaista tietoa epäilyksenalaisista välitettiin eteenpäin. Artikkelissa ei oteta kantaa siihen, miten vakava tai todellinen ”valtiollisesti epäluotettavien” mahdollinen uhka yhteiskunnalle oli, vaan keskitytään hahmottelemaan sitä, millaisia toimintamalleja seurannassa käytettiin ja miten eri organisaatiot hankkivat tietoa.

Poliittisella valvonnalla tarkoitetaan tässä paikallisten mielialojen seurantaa ja poliittisesti epäilyttäviksi määriteltyjen henkilöiden tarkkailua, poikkeavista tapahtumista raportoimista ja puuttumista poliittiseen toimintaan, yleensä järjestysviranomaisen apuna.

On lopulta hankalaa hahmottaa sitä, miten systemaattisesti tai miten laajasti tällaista sisäistä valvontaa harjoitettiin sisällissodan jälkeisessä Suomessa. Aineistoja on säilynyt epätasaisesti. Valtion poliisin (Etsivä keskuspoliisi, EK) aineistoja ja tiedonkeruuta erityisesti ulkomaisten toimijoiden suuntaan on useassa tutkimuksessa valotettukin⁴, mutta maan sisäistä valvontaa ja viranomaistiedon hankinnan epävirallisempia väyliä on tutkittu vähemmän. Tässäkin artikkelissa joudutaan väistämättä tekemään arvioita varsin hajanaisen ja sirpalemaisen aineiston valossa. Valvonnasta on säilynyt kuitenkin niin paljon erilaista materiaalia virkakirjeistä virallisempaan raportointiin ja yksittäisiin ilmiantokirjeisiin saakka, ettei sitä voi pitää vähäisenä tai

täysin merkityksettömänä. Eri toimijoiden arkistoista pystytään myös hahmottamaan sitä, miten monelta taholta tietoja kerättiin.

Useimmiten tietojen lähteenä käytettiin paikallista suojeluskunnan esikuntaa. Oli selvää ja aikalaisille luonnollistakin, että paikallissuojeluskunnat olivat 1920- ja 1930-lukujen Suomessa maan turvallisuudesta huolehtineiden tahojen keskeisin paikallinen apuväline. Suojeluskunnat myös harjoittivat aktiivisesti valvontaa koko sotien välisen ajan, vaikkakin sen merkitys myöhemmin väheni. Tämä suojeluskuntien toiminnan keskeinen osa-alue on säilynyt myös melko tuntemattomana, sillä sisäistä valvontaa on varsin vähän käsitelty suojeluskuntia käsittelevässä historiikkeissa ja tutkimuksissa.⁵

Kuvio 1. Paikallissuojeluskuntia tiedonkeruuseen käyttäneet tahot.

Kuten kuviosta käy ilmi, sisällissodan jälkeisessä Suomessa niin maan sisäinen sotilastiedustelu (ns. Osasto III), Etsivä keskuspoliisi kuin virkamiehetkin aina maaherrasta nimismiehiin turvautuivat paikallisten suojeluskuntien tietoihin selvittäessään

niin yksittäisten henkilöiden kuin erilaisen yhdistystoiminnan-kin valtiollista luotettavuutta. On myös havaintoja siitä, että seurakunnat ja työnantajat turvautuivat aika ajoin suojeluskunnan tietoihin.

Näyttäisi siis siltä, että moni taho piti suojeluskunnan tietoja kaikkein luotettavimpina. Paikallista suojeluskuntaa pidettiin myös parhaimpana tietolähteenä erityisesti epäilyksenalaisten poliittista taustaa ja toimintaa koskevissa kysymyksissä. Paikallissuojeluskuntien painoarvo ei siis tässä suhteessa ollut vähäinen eikä sen toiminta tältäkin osin epäpoliittista.

Tarkkailla ja valvoa

Keväällä 1919 suojeluskuntapiirien päälliköt määräsivät jokaiseen suojeluskuntaan perustettavaksi tiedusteluosaston.⁶ Paikallisten tiedusteluorganisaatioiden muodostamisen taustalla olivat sekä sisäisen sotilastiedustelun (Yleisesikunnan osasto III eli YE Os III) että valtiollisen poliisin (EK) tarpeet. Paikallissuojeluskuntien käyttöön luotettavan tiedon lähteenä oli kannustettu alusta alkaen. Tiedusteluelimille paikallisten suojelukuntien tuottama tieto epäilyttävien henkilöiden liikkeistä olikin ensiarvoisen tärkeää. Alkuvaiheessa erityisesti sotilastiedustelu, myöhemmin myös valtiollinen poliisi opastivat paikallisia suojeluskuntia valvonnan järjestämiseen.

Paikallissuojeluskunnan tiedusteluosaston muodostivat tiedustelupäällikkö ja joukko tiedustelijoita, joiden lukumäärä riippui paikallisista olosuhteista ja alueen laajuudesta. Tämän artikkelin alussa mainittu Filip Kirsi oli tyypillinen paikallisen suojeluskunnan tiedusteluosaston tiedustelija.

Tiedustelijoiden tuli erityisesti valvoa ”rautatieasemilla, liikekeskuksissa, ravintoloissa, kahviloissa työmailla ym.” liikkuvia muilta paikkakunnilta tulevia henkilöitä. Lisäksi oli seurattava oman pitäjän epäilyttävien henkilöiden liikkumista muualla. Mikäli se vain oli mahdollista, oli pyrittävä myös valvomaan seurattavien henkilöiden kirjeenvaihtoa ja postilähettyksiä.⁷

Poliittinen valvonta kohdistui lähinnä työväenliikkeeseen, mutta poliittista karsinointia ilmeni ajoittain myös maalaisliittolaisia ja edistysmielisiä ryhmiä kohtaan.⁸ Kaikenlaista työväen järjestötoimintaa oli seurattava. Erityisen valppaasti kehoitettiin seuraamaan sosiaalidemokraattisia nuorisjärjestöjä, joissa katsottiin levitettävän Neuvosto-Venäjää ihailevaa propagandaa ja epäiltiin myös puuhailtavan kapinahankkeita. Tähän oli syynsä, sillä sosialidemokraattisen nuorisoliiton piirissä tällaista liikehdintää myös oli.⁹

Paikallisten suojeluskuntien esikuntien tuli kahdesti kuukaudessa tehdä ilmoitus tiedusteluosaston toiminnasta suojeluskuntapiiriin päällikölle, kiireellisissä tapauksissa välittömästi. Alussa huomiota kiinnitettiin erityisesti vappujuhlien kaltaisiin suuriin yleisötilaisuuksiin ja esimerkiksi sisällissodassa surmansa saaneiden haudoilla pidettyihin tilaisuuksiin. Varsin pian valvojien kiinnostus kasvoi myös yksittäisiä iltamia ja työväen puhe- ja esitelmätilaisuuksia kohtaan.

Suojeluskuntien tietoaineistot

Suojeluskuntien harjoittama valvonta nojautui kevään 1918 perinnölle: Paikalliset suojeluskunnat olivat valkoisen armeijan apuna vastanneet oman alueensa puhdistamisesta punakaartilaisista monessa aallossa.

Usein paikalliset suojeluskuntalaiset olivat tulleet kotipaikkakunnalle jo valtausjoukkojen mukana ja olleet osallisina puhdistuksissa.¹⁰ Sisällissodan jälkimainingeissa paikallissuojeluskunnat määrättiin esitutkintatehtäviin punaisista tietoja kokoaville, vankileirien yhteydessä toimineille valtiorikosoikeuksien tutkintatoimistoille.¹¹ Pienilläkin paikkakunnilla saatettiin tuottaa esitutkinta-aineistoja sadoista mahdollisesti punakapinaan osallistuneista henkilöistä.

Katsaus Suojeluskuntien 1917–1918 -arkistoon osoittaa hyvin sen, miten paljon ja miten yksityiskohtaista aineistoa suojeluskunnilla oli hallussaan. Vaikka mitä ilmeisimmin jonkin verran

arkistoja myös hävitettiin suojeluskuntien lakkauttamisen yhteydessä syksyllä 1944, monilla paikallissuojeluskunnilla oli sisällissodan aikaista aineistoa tallessa runsaasti vielä silloinkin, kun arkistoja luovutettiin vähitellen Sota-arkistolle.

Osa aineistosta oli suojeluskunnan itse tuottamaa, osa takavarikoitua. Suojeluskunnilla oli hallussaan pitäjänsä työväenyhdistyksiltä, paikalliselta punakaartilta ja sodan aikana toimineelta punaiselta siviilihallinnolta sisällissodan yhteydessä takavarikoitua asiakirja-aineistoa. Aineiston laajuutta ja sisällöllistä monipuolisuutta ehkäpä valaisee seuraava otanta paikallissuojeluskuntien hallussa olleesta sisällissotaa käsittelevästä punaisten materiaalista: Luumäen suojeluskunnalla oli Taavetin punakaartin miehistöluettelot ja asiakirjat,¹² Raudun suojeluskunnalla Sakkolan, Vilakkalan yhdistysten asiakirjoja ja Kiviniemen järjestyskaartin pöytäkirjat,¹³ Asikkalan suojeluskunnalla paikallisen punakaartin henkilöluetteloita,¹⁴ Heinolan suojeluskunnalla puolestaan oli hallussaan punakaartin tiedustelun laatimat kuulustelupöytäkirjat sekä paikallisten henkilöiden toimintaa valaisevia raportteja ja miehistöluetteloita.¹⁵ Salo-Uskelan suojeluskunnalla oli hallussaan paitsi punakaartin asiakirjoja, myös punaisten vallankumousoikeuden asiakirjat ja punakaartin jäsenluettelot.¹⁶ Tällaisesta materiaalista saatettiin poimia tietoja henkilöiden osallisuudesta vuoden 1918 sotaan ja näiden taustatietojen sekä tiedustelun selvityshetkellä hankkimien tietojen valossa määrittellä heidän mahdollista nykyistä kansalaiskelpoisuuttaan.

Sisällissodan aikaiset asevelvollisuuskutsuntojen luettelot sisältävät paikallisesti tietoa valtiollisesti epäluotettavista. Kutsuntaluettelossa toistuneet merkinnät, kuten ”punakaartissa” tai kapinallinen”, säilyivät samanlaisena, enemmän yhteenvedon omaisena tietona paikalliselle suojeluskunnalle paikkakunnan miespuolisesta asevelvollisuusikäisistä.¹⁷

Monin paikoin paikallista kapinallisuutta oli ryhdytty selvittämään jo sisällissodan aikana: valkoisen rintaman takaisessa Pohjois-Suomessa toteutettiin maaliskuussa 1918 kunnittain kapinallisten kartoitus, jonka yhteydessä luetteloiitiin tuhansia paikallisia mahdollisesti punaisia kannattavia henkilöitä sekä

arvioitiin näiden vaarallisuusluokka.¹⁸ Nämä listat olivat osaltaan pohjamateriaalia niin kenttäoikeuksien kuin myöhemmin valtiorikosoikeuksien prosesseja varten.

Suojeluskunnilla olikin syksyllä 1918 käytettävissään paitsi valtiorikosoikeuksia varten tuotettua tutkintamateriaalia, myös usein alkuperäisiä paikallisten kenttäoikeuksien asiakirjoja ja luetteloita eri vaiheissa vangituista ja epäilyksenalaisista henkilöistä.¹⁹ Monin paikoin oli kertynyt runsaasti aineistoja paikallisten kenttäoikeuksien istunnoissa ja varsinkin valtiorikosoikeuksia varten suoritettussa esitutkinnassa. Esimerkiksi Forssan suojeluskunnalla oli laaja, ilmeisesti valtiorikosoikeuksia avustavassa tutkintatyössä syntynyt esikuulusteluaineisto.²⁰ Aivan harvinaista ei ole ollut sekään, että paikallinen suojeluskunta kopioi itselleen valtiorikosoikeutta varten toimitetun lausuntomateriaalin. Tämä on voinut johtua valtiorikosoikeuksien prosessiin liittyvistä syistä, mutta on mahdollista, että paikallisesti on ajateltu tiedoilla olevan merkitystä vielä myöhemminkin. Esimerkiksi pienessä pohjoishämäläisessä Kurussa valtiorikosoikeuksia varten toimitettujen lausuntojen kopioita kertyi suojeluskunnan omaan arkistoon touko-marraskuun 1918 aikana 371 kappaletta.²¹ Nousiaisissa paikallinen suojeluskunta näkyy tallettaneen itselleen myös kaikki valtiorikosoikeuksille lähettämänsä lausunnot.²² Samalla tavalla Oriveden suojeluskunta laati lausunnot yhteen koonneen vankiluettelon sitä mukaa kun lausuntoja lähetettiin.²³ Iisalmen suojeluskunnalla oli aakkosellinen luettelo Iisalmen punaisista. Luetteloon oli merkitty nimi, ammatti, syntymäpaikka, asuinpaikka, ikä, vaarallisuusluokka ja tiedossa ollut tehtävä punakaartissa.²⁴

Monet suojeluskunnat näyttävät säilyttäneen myös erilaisen ilmiantomateriaalin. Esimerkiksi Keuruun suojeluskunnan arkistossa on ilmiantokirjeitä salatuista kivääreistä ja seudulla liikkuneista tuntemattomista henkilöistä.²⁵ Mynämäellä punakaartilaisia koskevia ilmiantokirjeitä oli kertynyt paikalliselle suojeluskunnalle tukuittain.²⁶ Myös vankileiriltä palanneista tehtiin suojeluskunnassa luetteloita. Sellainen löytyy muun muassa Kangasalan suojeluskunnan arkistosta.²⁷ Tämä oli erikoista siinäkin mielessä,

että vankileiriltä vapautettujen valvonta ja ehdonalaisseuranta oli käytännössä pitäjän nimismiehen, ei suojeluskunnan tehtävä.

Tällaiset asiakirjat muodostivat paikallisen suojeluskunnan tiedusteluosaston päällikölle mittavan ja jopa hämmästyttävän yksityiskohtaisia tietoja sisältäneen tietoaineiston valtiollisesti epäluotettavista.

Vaikka keräämisen aktiivisuus ja aineistojen laatu vaihtelivatkin paikkakunnittain, oli selvää, että vuoden 1918 kokemukset ja niihin yhdistynyt tieto seudun poliittisesta aktiivisuudesta paitsi muodostivat pohjan suojeluskuntien tiedustelutiedolle, myös osaltaan vaikuttivat paikallisten suojeluskuntalaisten ajatteluun ja toimintaan.

Paitsi aineistoja, tämä tilanne oli tuottanut myös valvonnan näkökulmasta oikeanlaisen asenteen rauhan aikaiseen tiedonkeruuseen: valppauden ja epäluulon. Valtiorikosoikeuksia varten keväällä ja kesällä 1918 tehty esitutkintatyö oli osaltaan sekin valmentanut paikallisia suojeluskuntalaisia tiedonkeruuseen ja luonut pohjan tiedoille ”valtiollisesti epäluotettavista” ja seurattavista pitäjäläisistä.

Omalta osaltaan aktiivisuuteen vaikutti myös hallinto: jos tietojen keräämiseen oli paikka paikoin toki suurta halukkuuttakin, siihen toisaalta myös käskettiin. Suojeluskunnat määrättiin toimimaan osana virkatietä, antamaan tarvittaessa tietoja henkilöistä usealle hallinnon taholle.²⁸

Sisäinen sotilastiedustelu

Valkoisen armeijan muodostaman sotilashallinnon piiriesikuntiin perustettiin sisällissodan aikana tiedusteluosastoja. Ne hankkivat sekä sotatoimia edistäviä tiedustelutietoja että kuulustelivat ja passittivat vangiksi otettuja vankileireihin.²⁹

Kun sotatoimet päättyivät, piiriesikuntien vakoiluosastot – joita toimi ainakin Turussa, Helsingissä, Jyväskylässä, Vaasassa ja Oulussa – jatkoivat toimintaansa avustamalla kapinallisia tuominneita valtiorikosoikeuksia. Kun valtiollisia vankeja vapau-

tettiin syksyllä 1918 ehdonalaiseen, katsottiin tiedusteluosastojen toiminnan jatkaminen välttämättömäksi. Perustelut olivat loogisia: koska sekä valtiollinen että maan sisäinen tilanne oli vielä levoton, katsottiin, ettei ”sotilaallisen turvallisuuden kannalta vaikuta suotavalta, että punaisten silmälläpito kokonaan lopetetaan”.³⁰

Sotilastiedustelulle luotiin koko maan kattava organisaatio: sen alaosastoja perustettiin huomattaville raja-asemille (Terijoki, Tornio, Turku) ja merkittäviin varuskuntakaupunkeihin (Viipuri, Mikkeli) sekä paikkakunnille, joilla oli jokin muu strateginen merkitys. Tällainen kaupunki oli esimerkiksi Sortavala, josta sekä lähetettiin Neuvosto-Venäjälle omia tiedustelijoita että koetettiin selvittää suomalaisten rajaa ylittävien ja rajan takana liikkuvien suomalaisten liikkeitä.

Rajavalvonta oli alusta alkaen eräs keskeinen huolen aihe, koska erityisesti itärajaa ylittivät sekä salakuljettajat että pakomatkalta palaavat entiset punakaartilaiset ja neuvostovallan asioilla liikkuneet tiedustelijat. Myös länsirajalla pohjoisessa salakuljetus oli keskeinen huolen aihe, ja myös rajamiehiä epäiltiin erityisesti salakuljetukseen liittyvistä rikkeistä.³¹

Kun usein oli kyse suomalaisista, vuonna 1918 Venäjälle selviytyneistä punakaartilaisista, jotka palasivat syystä tai toisesta Suomeen, tarvittiin paikallista tietoa näiden ilmestymisestä kotipaikkakunnilleen. Sotilastiedustelu näki ratkaisuksi ongelmaan paikallissuojeluskuntien valjastamisen valvontaan: ”Maaseudun suojeluskuntien kanssa asetutaan yhteyteen, sillä muuten on maaseutupitäjiä melkein mahdoton pitää silmällä”.³² Erityisen tärkeää oli suojeluskuntien yhteistyö sotilastiedustelun terroritekoja estävän ”Section politikin” kanssa: poliittisen osaston tehtävänä oli opettaa paikallissuojeluskuntalaisia selvittämään, ”miten vihollisen suunnitelmat ja yrittämät sabotage-aiheet vältetään ja saatetaan vaarattomiksi”.³³ Länsirajalla rehoittanutta salakuljetusta torjuttaisiin sitäkin paikallisten suojeluskuntalaisten avustuksella: ”saataisiin voimakkaampi toiminta gulashausta ja punikkeja vastaan paikallissuojeluskuntien voimin”.³⁴

Suojeluskuntiin turvautumisen taustalla näkyi epäluuloa paitsi rajavartijoita, myös poliisia kohtaan: paikallispoliisia ei nähty yhtä itsestään selvästi valkoisen Suomen edustajana kuin suojeluskuntalaisia. Tässä olivat taustalla paitsi levottoman talven 1917–1918 kokemukset, myös kevään 1918 kokemus. Usein poliisivoima oli sisällissodan jälkeen vaihtunut pitäjän suojeluskuntalaisille entuudestaan tuntemattomaan uuteen henkilöön, johon luottamusta ei ollut vielä syntynyt. Osa uusista poliisimiehistä oli myös kokemattomia ja suorastaan epäpäteviä, koska sisällissodan jälkeen jouduttiin nopeasti lisäämään poliisivoimaa melko heikosti koulutetusta aineksestä. Paikallissuojeluskunta, joka oli kenties pitänyt kenttäoikeutta ja laatinut valtiorikosoi-keuksia varten satoja henkilöitä koskevia lausuntoja, koki myös epäilemättä olevansa asiantuntija ”valtiollisesti epäluotettavan aineksen” seurannassa. Luottamus poliisiin näyttää syntyneet näissä piireissä hitaasti. Mikkelin seudulla sisäistä sotilastiedustelua marraskuussa 1918 järjestäneen henkilön mukaan suojeluskuntien apu oli välttämätöntä, koska poliiseille näytti tuottavan ”vaikeuksia hoitaa yksinkertaisintakaan rikosasiaa, puhumattaakaan punaisten hengenheimolaisista”.³⁵

Sisällissotaa välittömästi seuranneina vuosina tiedustelun ja suojeluskuntien yhteistyö näyttääkin olleen erityisen tiivistä. Sotilastiedustelu käytti suojeluskuntia myös apunaan epäilyksenalaisten pidättämisessä: esimerkiksi Pitkärannan suojeluskunta pidatti Sortavalan alaosaston käskystä maaliskuussa 1919 punaisten salaisesta postireitistä vastaavaksi epäillyn Heikki Kivalaisen, mutta tämä pääsi poliisiviranomaisilta pakoon.³⁶

Erilaisten operaatioiden lisäksi tiedonmurusia yksittäisistä punaisista, heidän käytöksestään, mahdollisesta konspiratiivisesta toiminnasta ja oletetuista ja todetuista yhteyksistä maanalaiseen toimintaan kertyi paikallissuojeluskunnilta tietoja moneen lähteeseen.

Poliisiviranomaiset ja maaherra

Tiedustelutyö oli suurimmalta osaltaan näkymätöntä ja vain kaikkein luotettavimpien suojeluskuntalaisten tiedossa. Virka-avut sen sijaan toivat suojeluskunnan vallankäytön näkyväksi. Suojeluskunnat antoivat 1919–1920 poliisille virka-apua yhteensä yli 2 300 kertaa.³⁷ Kahdessa vuodessa annettujen virka-apujen määrä oli lähes yhtä suuri kuin mitä suojeluskunnat antoivat virka-apuja yhteensä koko seuraavan vajaan kymmenen vuoden aikana.³⁸

Suojeluskuntien keskeisiin tehtäviin kuului sisällissodan jälkeisinä vuosina poliisin avustaminen vaikkapa vankikarkurien ja viinankeittäjien etsinnöissä tai suurten yleisötilaisuuksien järjestyksen ylläpitäjänä. Missä virka-apuja annettiin 1918–1921 runsaasti, sillä oli myös suora vaikutus konfliktien määrään. Myös tiedonkeruun kannalta levottomat seudut korostuivat: missä oli levotonta, siellä myös kerättiin ehkä piirun verran aktiivisemmin tietoja epäilyksenalaisesta väestöosasta.

Karjalan kannas ja Viipurin ympäristö olivat poliittisen väkivallan suhteen sisällissodan jälkeisinä kolmena vuonna maan väkivaltaisain alue, sillä peräti kolmasosa poliittisista väkivallanteoista sijoittui tälle alueelle.³⁹ Konfliktit olivat seurausta paikallisista jännitteistä ja myös niistä tehtävistä, joihin viranomaiset määräsivät suojeluskuntalaisia.

Virka-avuiesta eniten, neljäsosa, liittyi kieltolakirikollisuuteen: tavallisimmin suojeluskunta oli etsimässä tai hävittämässä viina-tehdasta. Viidesosa virka-avuiesta oli sotilaskarkurien etsintöjä. Nämä kuvastavat osaltaan aikakauden suuria ilmiöitä: kieltolaki lisäsi laittoman alkoholin valmistusta ja kauppaa, ja sotaväen heikot olosuhteet lisäsivät sotaväestä karanneiden määrää. Erilaiset vangitsemis- ja vartiointitehtävät ja kotitarkastukset muodostivat kukin oman kuudes- tai seitsemäsosansa annetuista virka-avuiesta.⁴⁰

Myös sisällissotaa seurannut vielä piileskelleiden ”viimeisten punakaartilaisten” etsintä ja 1920-luvun mittaan tiukentuva ote kommunistiseksi katsotusta toiminnasta näkyvät jo tilastoissa. Virka-avusta noin kolmasosa oli luonteeltaan poliittisia operaa-

Juhlaväkeä ja kaksi poliisia Perniön työväenyhdistys Riennon talon pihalla. Kuva Työväen Arkisto.

tioita: kotitarkastuksia, valtiollisesti epäilyttävien henkilöiden etsintöjä ja vangitsemisia. Poliittisuus ei ollut tosin kaukana silloinkaan, kun etsittiin entisen punakaartilaisen ylläpitämää viinathedasta tai valtiorikosoikeuden langettamaa tuomioita kärsimässä ollutta vankikarkuria. Monen rivisuojeluskuntalaisen silmissä rikollisuus ja punakaartilaisuus saattoivatkin olla yksi ja sama asia. Tällaisella ajattelulla oli väistämättä vaikutuksensa kyläyhteisön sisäisiin suhteisiin. Konfliktit ja niihin varustautuminen puolin ja toisin lisäsivät uusien konfliktien riskiä.

Tultaessa 1920-luvulle Etsivä keskuspoliisi ryhtyi sekin turvautumaan yhä useammin myös paikallisten suojeluskuntien tietoihin. Vuoden 1920 keväällä EK kokosi luettelon ulkomailla

asuvista valtiollisista pakolaisista, siis kapinan jälkeen maasta paenneista punaisista. Tämän luettelon laadinnassa se turvautui suojeluskuntaverkostoon. Paikallisten esikuntien oli hankittava luettelot paikkakunnalla asuneista ja nyt pakolaisena oleskelevista henkilöistä. Mikäli mahdollista, näistä henkilöistä oli yritettävä hankkia myös valokuva. Etsivä keskuspoliisi sai näin koottua vuodessa reilun kahden tuhannen henkilön tiedot, joihin sisältyivät tavanomaiset henkilötiedot, tietoja henkilöiden toiminnasta kapinassa ja vaiheista sen jälkeen.⁴¹ Tämä olisi tuskin ollut mahdollista ilman paikallissuojeluskuntien ”henkilörekistereitä”.

Julkisen toiminnan valvonta keskittyi samalla yhä selkeämmin valtiolliselle poliisille, ja suojeluskuntia aktivoitiin erityisesti vapun ja sen ympärillä olleiden erilaisten vuoden 1918 muistojuhlien yhteydessä. EK:n Kotkan alaosasto lähetti toukokuussa 1920 Kymenlaakson suojeluskuntapiirin päällikön kautta kaikille paikallissuojeluskunnille ohjeen ilmoittaa kaikista ”kommunistien puuhista viipymättä” Kotkan alaosastolle.⁴² Vaikka tämänkaltaisilla kirjeillä kohdistettiin seurantaa kaikkein epäilyttävimpään ainekseen, näyttäytyi varsinkin suojeluskunnan rivimiesten käsityksissä koko työväenliike helposti yhtä epäilyttävänä.

Maaherrojen rooli paikallisen ja valtiollisen tiedustelun välillä oli huomattava, ja siinä näyttää olleen myös paikallisia eroja. Tämä näyttäisi viittaavan yksittäisten maaherrojen omaan aktiivisuuteen valvonnan toteuttamisessa. Vaikka maaherra virkamiehenä edusti lähinnä hallinnollista virkatietä asioiden hoitamisessa, näyttäytyy maaherran johtaman lääninkanslian aktiivisuus valtiollisesti epäilyttävien aineisten selvittelyssä ja valtiollisen poliisin avustamisessa paikka paikoin varsin tehokkaana. Jo pelkästään kirjeenvaihdon perusteella melko aktiivisia näyttäisivät tässä suhteessa 1920-luvun alussa olleen esimerkiksi Viipurin ja Kuopion läänin maaherrat.

Tultaessa 1920-luvun puoliväliin viranomaiset tarttuivat yhä voimakkaammin kommunistiseen yhdistystoimintaan, jonka keskeisinä voimina olivat sosiaalidemokraattisen nuorisoliiton yksittäiset osastot sekä ammattiyhdistysliike. Samalla viranomaisten huomio kiinnittyi luonnollisestikin Suomen Sosialisti-

seen Työväenpuolueeseen (SSTP), jonka nopeasti kasvava vaikutusvalta sekä kunnanvaltuustoissa että työväenliikkeessä nähtiin uhkaksi. SSTP vei lyhyeksi aikaa osan SDP:n organisaatiosta ja kannattajista. SSTP ehti saada eduskuntaan 27 kansanedustajaa, ennen kuin tuli kielletyksi 1923.⁴³

Etsivä keskuspoliisi kävi kahteen otteeseen aktiivista taistelua paikallisten SSTP:n yhdistysten lakkauttamiseksi.⁴⁴ EK lähetti keväällä 1924 sisäministeriön kautta kaikkiin lääninhallituksiin listat läänin alueella toimivista yhdistyksistä. Tämän jälkeen nimismiesten tehtävänä oli selvittää, oliko yhdistyksellä toimintaa. Mikäli toiminta katsottiin yhteiskunnalle vaaralliseksi, yhdistyksen toimihenkilöt asetettiin syytteeseen ja yhdistykset lakkautettiin oikeuden päätöksellä. Ensimmäinen isku tehtiin SSTP:hen liittyneisiin yhdistyksiin, joita EK laski olevan esimerkiksi Viipurin läänissä yhteensä 43. Joukkoon oli laskettu työväenyhdistysten lisäksi sosialistiset naisosastot, ammattiyhdistykset ja nuoriso-osastot.⁴⁵

Vaikka kyseessä oli laaja ja paikallistasolle tiukasti ulottuva operaatio, ei läpikäymässäni Viipurin läänin aineistossa näy jälkiä paikallissuojeluskuntien käyttämisestä tässä tiedon lähteenä. Tämä voi johtua monesta seikasta: Ensinnäkin tehtävä tuli poliisiviranomaisille virkatietä suoraan, ja ohjeet sisälsivät jo valmiiksi luettelot epäilyttävistä yhdistyksistä. Toisaalta ei ole poissuljettua, että poliisi konsultoi paikallisesti suojeluskuntia yksittäisistä yhdistyksistä. On myös todennäköistä, että jo EK:n aineiston kokoamisessa oli käytetty paikallissuojeluskuntien tiedusteluapua.

Paikalliseen suojeluskuntaan tukeutuminen oli todennäköisesti tarpeen, sillä useimmiten paikallisten yhdistysten toiminta oli olemassa vain paperilla, joskus kyseessä oli muutaman harvan henkilön muodostama ryhmä tai viranomaisten näkökulmasta viaton yhdistystoiminta. Jääsken piirin nimismies Emil Gadding kertoi, että ”mainittujen kiertokirjeiden nojalla on Joutsenon piirissä toimiva Honkalahden työväenyhdistys kielletty esittämästä eläviä kuvia, minkä kiellon johdosta tehdyn valituksen Maaherra on viime helmikuun 5 päivänä antamallaan päätöksellä hylännyt,

muihin toimenpiteisiin ei ole [...] ryhdytty.” Gadding lisäsi kirjeeseensä vielä hivenen ironisen pohdinnan siitä, ettei ”työväenyhdistyksen, jonka pääasiallinen puoluetoiminta on rajoittunut iltamien ja huvitilaisuuksien järjestämiseen”, osalta voitu ryhtyä mihinkään toimenpiteisiin.⁴⁶

Toinen vaihe kommunististen yhdistysten lakkauttamisessa ajoittui vuosiin 1930–1932, jolloin kommunistilakien tultua voimaan valtiollinen poliisi ryhtyi kampaamaan pienempiä kommunistisia yhdistyksiä ja osastoja. Jo tammikuussa 1930 puututtiin Viipurin läänissäkin kommunistisiin työväen opintoyhdistyksiin. Seuraavaksi puututtiin niiden urheilujärjestöjen toimintaan, jotka olivat liittyneet kommunistiseksi tiedettyyn ”Työväen urheilujärjestöjen yhtenäisyyskomiteaan”. Ne lakkautettiin keväällä 1931 korkeimman oikeuden päätöksellä.⁴⁷ Ammatillisiin keskusneuvostoihin ja SSTP:n alaisen Työväen vaalikomitean toimintaan puututtiin samoin 1931. Vuoteen 1933 mennessä yhdistyksiä oli lakkautettu yksin Viipurin läänistä yhteensä 32. Lakkauttamisen lisäksi keskeytettiin maaherran päätöksellä yhteensä seitsemänkymmenen yhdistyksen toiminta.⁴⁸

Tietojen merkitys kunnissa ja seurakunnissa

Paikka paikoin tämä tietojen jako luotettavalle piirille saattoi saada epävirallisemmatkin mittasuhteet: tietoja yksityishenkilöistä ja näiden valtiollisesta luotettavuudesta saattoivat kysyä niin valtion viranomaiset kuin armeija, toiset suojeluskunnat ja jopa yksityiset työnantajat. Suojeluskunnat antoivat mainelautuntoja työntekijöistä työnantajille ja seurasivat poliisin, valtiollisen poliisin ja sotilastiedustelun pyynnöstä epäluotettavia henkilöitä.

Oman lukunsa muodostavat seurakunnat, jotka saattoivat selvittää vaivihkaa vuonna 1918 kadonneiden punaisten kohtaloita. Sisällissodassa surmansa saaneiden tai kadonneiden punaisten kohtalon varmistamisessa suojeluskuntien tietoja käytettiin ilmeisen yleisesti ja vielä pitkään sisällissodan jälkeen: valitettavasti merkinnät tästä esimerkiksi seurakuntien kuolleiden luet-

teloissa ovat kuitenkin niin sattumanvaraisia, ettei niiden perusteella voi tehdä kovin tarkkoja tulkintoja.

Vaikka useimpien surmansa saaneiden punaisten tiedot oli saatu vankileireiltä tai omaisten ja sotilasviranomaisten ilmoituksista, jäi koko joukko sodassa kadonneita ja kuolleita pitkäksi aikaa vaille virallista ilmoitusta kuolemasta. Suomen sotasurmat 1914–1922 -tutkimusprojekti kokosi kopioina sisällissotaa välittömästi seuranneiden vuosien kuolleiden ja haudattujen luettelot kaikista Suomen seurakunnista. Tuossa aineistossa esiintyy siellä täällä merkintöjä suojeluskunnilta saaduista tiedoista. Esimerkiksi Sörnäisten suomalainen seurakunta sai tietoja ”Vääksyn esikunnalta” siellä teloitetuista helsinkiläisistä; Miehikkälän seurakunta sai 1929 Kotkan suojeluskunnan esikunnalta tiedon Kotkassa ammutusta henkilöstä; Viipurin maaseurakunta sai kahdelta (suojeluskunnan) paikallisesikunnan jäseneltä Juustilasta tiedon kolmen vankileirillä kuolleen viipurilaisen kohtalosta.⁴⁹

Nämä havainnot kertovat osaltaan myös siitä, miten valkoisen Suomen virallisemmän pinnan alla oli selkeä käsitys esimerkiksi sisällissodan tapahtumista ja loppuselvittelystä, vaikka julkisesti monista sodan naturalistisista puolista vaiettiin.

Kun punakaartilaiden ja kotiseudulle palanneiden punapokolaisten valvonta väheni, keskittyivät paikalliselta suojeluskunnalta tehdyt tiedustelut maanalaisen kommunistisen toiminnan seuraamiseen. Käytännössä se tarkoitti paikallisten epäilyttävien henkilöiden liikkumisen seuraamista, erityisesti epäilyttävän tiheään toistuneista matkoista raportointia. Paikalliset tiedottajat seurasivat muualta paikkakunnalle tulleita epäilyttäviä henkilöitä ja sitä, kenen luona nämä vierailivat.

Juuri yksittäisistä henkilöistä kootuilla tiedustelutiedoilla oli valvoville tahoille suurin käytännön merkitys. Poliisiviranomaiset, valtiollinen poliisi ja sotilastiedustelu pyysivät paikallisilta suojeluskunnilta säännöllisesti luotettavuustietoja epäilyksen alaisiksi joutuneista henkilöistä ja sotaväkeen komennetuista asevelvollisista – siitäkin huolimatta, että asevelvolliskutsunnoista vastasi paikallisesti suojeluskunta. Asevelvollisten mahdollisesta poliittisesta karsinnasta on käyty runsaastikin keskustelua, mutta

Kuolleet ja Haudatut

Miehikkälän

seurakunnassa

touko kuussa v. 1918.

Kuolinpaikka	Tammikuun päivät	Kuolinajan täht.	Kuolleen säätty, nimi ja kotipaikka.	Tauti taht. kuoleman syy.	I k s.			Syrjymävuosi	Leski. Naimaton. Lapsi.	Miespuoli.	Naispuoli.	Aerovotiilium.
					Vuotta	Kuukautta	Päivää					
	22	642	Rongas, Aleksanteri Matinp, ito, Miehikkälä n=10.	ammuttu kapinall.	15	6	7	1872	naimat	1		
	11	13/5	628 Peltola, Jaakko Tahvonp. ito, Hurtta n=1.	ammuttu kapinall.	38	9	13	1879	naimat	1		
	6	2/1	322 Häiri, Antti Juhonp, ito, Kalliokoski	ammuttu kapinall.	32	8	25	1885	naimat	1		
	6	2/1	625 Pennanen, Juhon Heidinp, ito, Miehikkälä n=4	ammuttu kapinall.	33	11	5	1884	naimat	1		
	6	4/1	281 Kivela, Elias Anttonip, talo p. Miehikkälä n=15	ammuttu kapinall.	35	9	26	1882	naimat	1		
	6	2/1	267 Tuhkainen, Otto Anttonip, palo p. Miehikkälä n=15	ammuttu kapinall. Kotkassa	21	4	18	1896	naimat	1		
	3/5	607	Lehtinen, Saarlo Kustaa, ito, Hurtta n=3.	ammuttu kapinall. Wigoriin	52	9	—	1865	naimat	1		
	25/5	323	Inurinkeroinen, Toivo Matinp, talo p. Miehikkälä n=22 (Todistuksen kuolemasta anti Kotkan Suojeluskunnan osikunta v. 1919)	ammuttu kapinall. Kotkassa	19	5	5	1898	naimat	1		

Suojeluskunnat luovuttivat tietojaan moneen suuntaan, muun muassa seurakunnille. Ote Miehikkälän seurakunnan kuolleiden luettelosta. Todistus Toivo Matinp. Suurinkeroisen kuolemasta (ammuttu kapinallisena) Kotkassa oli tullut Kotkan Suojeluskunnan esikunnasta v. 1919 ilmeisesti kyselyjen jälkeen. Lähde: Suomen Sotasurmat 1914–1922 -projektin arkisto, Kansallisarkisto.

yksiselitteistä tulkintaa sen suhteen ei ole syntynyt.⁵⁰ Huomatava osa asevelvollisista karsiutui palveluksesta heikon fyysisen kunnan, ei poliittisen taustansa seurauksena. Kun asevelvollisten osuus ikäluokasta 1920-luvun mittaan kasvoi, heräsi myös epäilyksiä asevelvollisten poliittisesta heterogeenisuudesta.

Myös työnantajat selvittivät ilmeisen yleisesti työnhakijoiden ”valtiollista luotettavuutta” suojeluskunnilta, vaikka tästä ei ole säilynyt kattavasti arkistomateriaalia: he pyysivät selvittämään hakijan kotipaikkakunnalta, oliko henkilö ammattiyhdistys-henkilö, ”lakkoihin yllyttelijä” tai entinen punakapinallinen.⁵¹ Paikka paikoin oli myös tavallista, että työpaikan saamisen edellytyksenä oli liittyminen tehtaan tai paikkakunnan suojeluskuntaan. Näin työnhakijoiden taustoja saatettiin tarvittaessa tiedustella järjestelmällisesti hänen kotipaikkakuntansa suojeluskunnasta.

Valvonta oli monella tavalla merkityksellistä. Kun se kohdistui varsin pian sisällissodan jälkeen vasemmiston ”ääriaineksiin,” se vaikutti paikallistasolla suojeluskuntalaisten käsityksiin vasemmistosta yleisemminkin. Vasemmisto voitiin jakaa vaarallisiin ja niihin, joiden kanssa voitaisiin tiukan paikan tullen ehkä olla tekemisissä.

Tiedolla oli merkityksensä myös paikallisesti, sillä pienissä maalaiskunnissa tieto jakautui esimerkiksi kunnallisen päätöksenteon piiriin. Kunnallislain muutos 1918 muutti poliittisia valtasuhteita sadoissa Suomen kunnissa: 1920-luvun alussa laskettiin noin 170 valtuustossa olevan vasemmistoenemmistö. Kun monissa kunnissa paikallinen päätöksenteko oli linkittynyt taloudellisen vallan ja sen lähellä olevan suojeluskunnan miesten ympärille, syntyi monissa kunnissa valtuustoon epävirallinen ”suojeluskuntapuolue”.

Toisaalta 1920-luvun mittaan kuntademokratian kehitys myös horjutti ”suojeluskuntapuoleen” asemaa: muun muassa Kati Katajiston tutkimus osoittaa, että poliittiset asetelmat avautuivat nimenomaan keskiryhmien ja punamullan suuntaan 1920-luvulta alkaen jo olosuhteiden pakosta kuntademokratiassa.⁵² Kun 1920-luvun mittaan kuntien oli ryhdyttävä ratkaisemaan perusopetuk-

sen ja sosiaali- ja terveydenhuollon kysymyksiä uudella tavalla, se johti varsinkin maalaiskunnissa ”poliittisten keskiryhmien” eli Maalaisliiton ja sosiaalidemokraattien yhteistyöhön. Tässä tilanteessa ”suojeluskuntapuolue” jakautui tai saattoi jopa jäädä yksin taistelemaan vuosittaisesta kunnan avustuksesta paikallissuojeluskunnalle.

Tiedonkeruun merkitys

Tietoa ”valtiollisesti epäluotettavista” henkilöistä hankkivia tahoja oli maailmansodan välisen ajan Suomessa runsaasti, mutta usein, varsinkin pienillä paikkakunnilla, oli lopulta vain yksi ja sama taho tiedonantajana.

Suojeluskuntien asema paikallisena tiedon kerääjänä ja välittäjänä oli vakiintunut jo sisällissodan aikana ja viimeistään sen loppuselvittelyissä. Sisällissodan jälkeisissä sekavissa olosuhteissa suojeluskunnan rooli paikallisena valtiollisesti luotettavana tietolähteenä vahvistui entisestään.

Tähän tehtävään niillä oli hallussaan jo kesällä 1918 laaja arkistoaineisto. Punaisten hallusta saadut asiakirjat ja paikallisessa sisällissodan jälkipuhdistuksessa syntyneet kuulustelupöytäkirjat ja paikallisyhteisöltä saadut ilmiantokirjeet muodostivat yhden pohjan suojeluskuntien hankkimalle tiedolle.

Erityisen runsaasti aineistoa oli kertynyt punaisten tuomitsemisprosesseista. Valtiorikosoikeuksien syyttäjän toimistot olivat pyytäneet paikallissuojeluskunnilta tietoja paikallisista henkilöistä, ja tämä materiaali oli epäilemättä monellakin suojeluskunnalla keskeisimpänä pohja-aineistona selvitettäessä oman paikkakunnan ”valtiollisesti epäluotettavien” liikkeitä myöhemminkin.

Kerätyillä tiedoilla oli monenlaisia vaikutuksia. Osaltaan ne sekä vähensivät pelkoja ja epäluuloja ”valtiollisesti epäluotettavia” kohtaan että loivat niitä. Tiedonkeruu ja entisten punakaartilaisien – ja näiden perheiden – määrittelemisen valtiollisesti epäluotettaviksi oli osaltaan rakentamassa sitä jyrkästi sisällissodan voittajien ja häviäjien piireihin jakautunutta Suomea, joka 1920- ja 1930-luvuilla oli tosiasia ainakin suojeluskunnan piiriin

kuuluneiden pitäjäläisten mielessä. Vaikka tässä jyrkässä jaossa oli myös harmaita sävyjä ja paikkakuntakohtaisia variaatioita, se oli todellisuutta kautta Suomen.

Toisaalta on todettava, että paikallisesti tiedonkeruu on vaikuttanut myös sisällissodan jälkeistä tilannetta rauhoittavasti. Kun ”vaarallisimmat vallankumoukselliset” pystyttiin selvittämään ja rajaamaan muutamaankin henkilöön, joiden liikkeitä oli mahdollista seurata tarkasti, ajatus uhkan hallinnasta rauhoitti tilannetta. Kun suojelukunnan sisällä vallitsi käsitys siitä, ettei ”punaisten” puolella ollut uhkaavaa liikehdintää, turhia epäluuloja tai konfliktejakaan ei syntynyt.

Osaltaan tietojen keruu ja välittäminen vaikuttivat siis myös vakauttavasti tilanteeseen. Toki sisällissodan jäljiltä oli useita paikkakuntia, joissa vastakkainasettelu, katkeruus ja viha olivat elävää kulttuuria ja arkipäivää vuosikausia: sellaisia olivat vaikkapa Varkaus, Hyvinkää tai Jämsä.

Voisi olla vahvasti yksinkertaistavaa väittää, että maaseutu-Suomen suhde työväenliikkeeseen juontui paitsi sisällissodan tapahtumista, myös yhdeltä osaltaan siitä epäluulon ja tarkkailun ilmapiiristä, joka vallitsi 1920- ja 1930-lukujen Suomessa. Kuinka paljon tästä asenteesta syntyi näinä epäluulon ja tarkkailun vuosina, olisi kiinnostavaa tarkastella laajemminkin.

Viitteet

- 1 Kelloseppä Filip Kirsi oli tunnettu aktivisti, joka esiintyy sekä muistelmien että tutkimusten sivuilla – mm. Karimo 1937 ja Hersalo 1955, myös Tikka & Arponen 1999, 61–62, 236.
- 2 Filip Kirsin ilmoitukset 8.2.-27.2.1919, YE Os. III Sortavalan osasto, T. 22888/68, Yleisesikunnan osasto III (YE Os III), Kansallisarkisto (KA).
- 3 Filip Kirsin ilmoitukset 1.3. ja 9.3. 1919. YE Os. III Sortavalan osasto, T. 22888/68, YE Os III, KA.
- 4 Ks. esim. Simola & Salovaara 1994, Lackman 2007, lisäksi sotilastiedustelusta mm. Kosonen 2001, 17–46, tuoreimpana teoksena tästä teemasta mainittakoon myös Aleksii Mainion väitöskirja *Terroristien pesä* (2015).
- 5 Usein historian harrastajien laatimat suojeluskuntien paikallishistoriat eivät käsittele aihetta lainkaan. Myöskään ammattitutkijoiden tekemistä suojeluskuntapiirien historioista ei tietoja valvonnasta juurikaan löydä: yhtenä harvoista piirien historioista Etelä-Hämeen suojeluskuntapiirin historia (Myllyniemi 1994, 77–90) käsittelee laajasti myös sisäistä valvontaa.
- 6 Mm. Jyväskylän suojeluskuntapiirin päällikkö Sk esikunnille 26.4.1919 (erittäin salainen), Jyväskylän piiri, SK 2414, Suojeluskuntien 1917–1918 -arkisto (SK 1917–1918), KA.
- 7 Tikka 2006, 37–39.
- 8 Tästä olen laajemmin kirjoittanut ks. Tikka 2006.
- 9 Ks. laajemmin Saarela 2000, 246–248, SDP:n jakaantumisesta laajemmin mt. 309–318.
- 10 Laajasti Paavolainen 1967, 331–350, myös Myllyniemi 1994, 68–75. Myös Tikka 2004, 130–146.
- 11 Tätä paikallissuojeluskuntien tuottamaa tietoaineistoa löytyy monista arkistokokonaisuuksista, VRO- ja VRYO-akteista sekä Sotavankilaitoksen vankeiriaineistoista.
- 12 Luumäen SK V, SK 2438/16, KA. – Esimerkit on poimittu Suojeluskuntien 1917–1918 -arkistosta, johon on eritelty suojeluskuntien hallussa ollutta sisällissotaa koskevaa materiaalia.
- 13 Raudun SK, SK 2438/19, KA.
- 14 Asikkalan SK, SK 2415/1, KA.
- 15 Heinola SK I, SK 2422/4, KA.
- 16 Salo-Uskelan SK III, SK 2437/18, KA.
- 17 Tällaisia luetteloita mm. Taipalsaaren SK, SK 2438/26; Pöytyän SK, SK 2437/14, Orivesi SK II SK 2426/13, KA.

- 18 Tikka 2004, 118–125.
- 19 Vaikka tätä aineistoa on hävitettykin ja kadonnut vuosikymmenien mittaan, jonkin verran sitä on myös säilynyt mm. Suojeluskuntien 1917–1918 -arkistossa, KA.
- 20 Forssan SK, SK 2415/5, KA.
- 21 Kuru SK I, SK 2425/8a, KA.
- 22 Nousiaisten SK, SK 2436/12, KA.
- 23 Oriveden SK III, SK 2426/14, KA.
- 24 Iisalmen SK III, SK 2427/20, KA.
- 25 Keuruun SK II, SK 2420/6, KA.
- 26 Mynämäki SK II, SK2436/10, KA.
- 27 Kangasalan SK IV, 2425/6, KA.
- 28 Laajasti mm. Myllyniemi 1994, 77–90 ja Tikka 2006, 31–48, 52–55.
- 29 Tikka 2006, 41–43, lisäksi mm. Lackman 2007, Kosonen 2001.
- 30 YE Os. III SisMlle 7.9.1918 ja VRO Tiedusteluosaston päällikkö SisMlle 30.9.1918. – Molemmat Saap. kirjeet 1918, Ea:230, Sisäasiainministeriö (SisM), KA.
- 31 Tästä Kosonen & Pohjonen 1994, 17–28 ja 40–55.
- 32 Selostus YE III tähänastisesta toiminnasta sekä ehdotus sen vastaiseksi järjestelyksi. 31.12.1918. YE/Os III: Läh. sal. ja yl. kirjelmää – sekalaista 1919, 4/2202 D1, YE Os. III, KA.
- 33 Ibid.
- 34 Raportti Ruotsin vastaisella rajalla tehdyistä havainnoista. Ltn. Heikel YE os III päällikölle 7.1.1919. YE/Os III: Läh. sal. ja yl. kirjelmää – sekalaista 1919, 4/2202 D1, YE Os. III, KA.
- 35 Markkulan promemoria, liitteenä 3. Divisioona Os. II kirje YE III Osastolle 26.11.1918. Valvontaos/Passios. Läh. ja saap. yl. ja sal. kirjeitä (sotaväestä) kesäkuu 1918 – elokuu 1919. T22888/31, Valvontaosasto, KA.
- 36 Lyhyt kuvaus YE III Sortavalan osaston työhön 30.4.1919. T 22888/29, YE Os. III, KA.
- 37 Tikka 2006, 54–55.
- 38 Selén 2001, 546. Tilasto kattaa vuodet 1923–1931, jona aikana apuja annettiin yhteensä 2 311 kertaa.
- 39 Tikka 2006, 180–181.
- 40 Tikka 2006, 81–85.
- 41 SKY kiertokirje 15.4.1920. Mm. Sal. kirjeet 1919–22, Hall. Os. Fa7, SKY, SA. – 'Luettelo suomalaisista valtiollisista pakolaisista' löytyy mm. Valtiorikos-oikeuden syyttäjistön arkistosta, Aå 518, VROSyA, KA.

- 42 Kymenlaakson SK-piirin esikunta kaikille paikallispäälliköille 12.5.1920. SKYEK/Hall Os. Fa7, KA.
- 43 Laajasti Saarela 2000, 271–275, ja Björne 1977.
- 44 Mickelsson 2007, 85–86, 98–99, 104. Laajasti Saarela 2008.
- 45 Luettelo SSTP:hen liittyneistä yhdistyksistä. 1925. Kommunistiyhdistyksiä ja niiden lakkauttamista koskevat asiakirjat Ec:1, Viipurin Lääninhallitus, KA (Mikkeli).
- 46 Nimismies Gadding läänin maaherralle 6.6.1925, Kommunistiyhdistyksiä..., Ec:1, Viipurin lääninhallitus, KA (Mikkeli).
- 47 Luettelo läänin urheilujärjestöistä. Kommunistiyhdistyksiä..., Ec:1, Viipurin lääninhallitus, KA (Mikkeli).
- 48 Luettelo päätöksistä, joilla Viipurin läänin maaherra yhdistyslain 21§ nojalla on kieltänyt erinäisten tämän läänin yhdistysten toiminnan jatkamisen toistaiseksi, / ...keskeyttänyt toistaiseksi toiminnan. Molemmat luettelot: Kansio 1933, Kommunistiyhdistyksiä..., Ec:5, Viipurin lääninhallitus, KA (Mikkeli).
- 49 Miehikkälän kuolleiden ja haudattujen luettelo 1918, 51; Sörnäisten suomalaisen seurakunnan kuolleiden ja haudattujen luettelo 1918; Kuolleet ja haudatut Viipurin maaseurakunnassa 1918, 152; kaikki kopioina Suomen sotasurmat 1914–1922 -projektin arkisto, KA.
- 50 Ks. erityisesti Nummela 2003, myös mm. Nurminen 2008, Elomaa 1995.
- 51 Ks. mm. YE Os. III kirjeenvaihtoa suojeluskuntien kanssa Läh. ja saap. sal. ja yl. kirjeet 1918–1919, T 22888/36, YE Os. III, KA.
- 52 Katajisto 2018.

Lähteet ja kirjallisuus

- Kansallisarkisto, Helsinki
Sisäasiainministeriö (SisM)
Suojeluskuntain 1917–1918 -arkisto (Sk 1917–1918)
Suojeluskuntain yliesikunta
Hallinnollinen osasto
Suomen sotasurmat 1914–1922 -projektin arkisto
Yleisesikunnan osasto III (YE Os. III)
Sortavalan osasto
Valvontaosto/passiosasto
- Kansallisarkisto, Mikkeli
Viipurin lääninhallitus

Kirjallisuus

- Björne, Lars (1977): ”...syihin ja lakiin eikä mielivaltaan...” *Tutkimus Turun hovioikeuden poliittisista oikeudenkäynneistä vuosina 1918–1939*. Suomalainen lakimiesyhdistys, Helsinki.
- Elomaa, Ari-Pekka (1995): *Talvisodan nostoväki – isänmaan viimeinen turva*. Teoksessa *Niin tuli sota maahan. Jussi T. Lappalaisen juhla kirja*. Turun Historiallinen yhdistys, Turku.
- Hersalo, N. V. (1955): *Suojeluskuntien historia I. Puolustustahtoinen kansa. Muinaisitsenäisyydestä Valtiolliseen riippumattomuuteen*. Hata, Lahti.
- Karimo, Aarno (1937): *Miehiä ja miehenalkuja*. WSOY, Helsinki.
- Katajisto, Kati (2018): *Sodasta sovintoon*. Otava, Helsinki.
- Kosonen, Matti (2001): *Raja railona aukeaa. Tiedustelua Neuvosto-Karjalassa vuosina 1920–1939*. Ilias, Joensuu.
- Kosonen, Matti & Pohjonen, Juhani (1994): *Isänmaan portinvartijat. Suomen rajojen vartiointi 1918–1994*. Otava, Helsinki.
- Lackman, Matti (2007): *Esko Riekki (1891–1973): Jääkärivärväri, Etsivän Keskupoliisin päällikkö, SS-pataljoonan luojia*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Myllyniemi, Seppo (1994): *Hämeen suoja. Vapaaehtoinen maanpuolustustyö Etelä-Hämeessä 1917–1944*. Karisto, Hämeenlinna.
- Nummela, Ilkka (2003): *Ruunun raakit – totta vain näytelmää*. Teoksessa Kalevi Ahonen et al (toim.), *Toivon kirja. Toivo Nygårdille omistettu juhla kirja*. Jyväskylä: Gummerus.

- Nurminen, Tapio (2008): *Muuttuva armeija*. Teoksessa Jukka Kulomaa & Jarmo Nieminen (toim.), *Teloitettu totuus*. Ajatus, Helsinki.
- Saarela, Tauno (2008): *Suomalainen kommunismi ja vallankumous 1923–1930*, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Saarela, Tauno (2000): *Suomalaisen kommunismin synty 1918–1923*. Kansan Sivistystyön Liito ry, Helsinki.
- Paavolainen, Jaakko (1967): *Poliittiset väkivaltaisuuudet Suomessa 1918*. 2. ”Valkoinen terrori.” Tammi, Helsinki.
- Selén, Kari (2001): *Sarkatakkien maa. Suojeluskuntajärjestö ja yhteiskunta 1918–1944*. WSOY, Helsinki.
- Simola, Matti & Salovaara, Jukka (1994): *Turvallisuuspoliisi 75 vuotta 1919–1994*. Poliisin oppikirjasarja 1/94. Sisäministeriön poliisiasiain osasto, Helsinki.
- Tikka, Marko (2004): *Kenttöoikeudet. Välittömät rankaisutoimet Suomen sisällissodassa 1918*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Tikka, Marko (2006): *Valkoisen hämärän maa? Suojeluskunnat, viranomaiset ja kansa 1918–1921*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Tikka, Marko & Arponen, Antti O. (1999): *Koston kevät. Lappeenrannan teloitukset 1918*. WSOY, Porvoo.
- Tuokko, Kaino (2000): *Rajalla rauhatonta*. Saarijärvi.

Pohjoisen valkoinen kontrolli ja vapaussodan jatkuvuus työväestön arjessa

Kautta laajan Pohjanmaan ja Suomen ovat miehet nousseet aseisiin monisatavuotista vihollista ja sortajaa vastaan, jonka kanssa on vielä yhteenliittynyt kansamme huonoin aines, aines joka ei rehellisellä työllä – vaan ryöstöillä, veritöillä ja muiden ihmisten omaisuuksilla tahtoo itsensä elättää.¹

Helmikuussa 1918, kun valkoiset olivat saaneet Pohjois-Suomen haltuunsa, punaiset kuvattiin rosvojoukoksi *Pohjolan Sanomien* sivuilla. Sisällissodan edetessä punaisiin liitetyt kielikuvat jyrkkeneivät entisestään. Tampereen valloituksen jälkeen, konservatiiviset, porvarilliset ja patrioottiset arvot ja käsitykset sisällissodasta kiteytyivät *Aamulehden* pääkirjoituksessa, jossa todettiin, että sodassa ”on kysymys enemmän kuin anarkistisen ’kapinan kukistamisesta’, on kysymys Suomenmaan vapautussodasta, Suomen kansan pelastamisesta slaavilaisuuden vehkeilystä ja bolsevismin likaisesta politiikasta”². Laillinen hallitus siis taisteli vieraita joukkoja vastaan ja pelasti Suomen kansan ja vapauden bolsevikeilta ja heidän suomalaisilta liittolaisiltaan. Punaisille langetettiin raskas vastuu sodasta. Samanlaisia kirjoituksia ja puheenvuoroja julkaistiin muissakin porvarillisissa sanomalehdissä, kevään lukuisissa juhla- ja muistotilaisuuksissa sekä lopulta toukokuusta koolla olleessa eduskunnassa. Valkoisten aikaistulkinnat vakiintuivat muistamisen politiikaksi, jossa voittajat nähtiin Suomen kansallista ja yhteistä hyvää rakentavina ja hävinneet vieraina ja isänmaattomina niin arvoiltaan kuin

tavoitteiltaan. Vapaussodasta muodostettiin ”kansallinen, pyhä kertomus”³, jota muun muassa suojeluskunnat pitivät aktiivisesti yllä – edustivathan ne toimillaan paitsi paikallista, myös koko maan maanpuolustushenkistä kansalaisuutta.⁴

Puhe vapaussodasta oli osa retoriikkaa ja muistelua, jotka legitimoivat sodan perusteet ja sota-ajan toimet, saivat sodan jälki-seuraukset näyttämään välttämättömiltä ja hyväksyttäviltä sekä lujittivat voittajien ideologista yhtenäisyyttä. Se, joka oli vallassa, sai etulyöntiaseman tuottaa ja määritellä virallisia yhteiskunnallisen toiminnan tavoitteita ja sisältöjä sekä toiminnallaan vahvistaa omia arvojaan, ideologioitaan ja vallan käytänteitä. Samanaikaisesti viranomaiset pyrkivät kaikin keinoin suomin valtuuksin tukahduttamaan vastustajien eli kommunismin kannattajiksi epäiltyjen toiminnan; alkuun välittömällä rangaistuksilla, jatkossa vangitsemisilla ja järjestöjä lakkauttamalla. Silti kommunistit saivat vaalivoitot kesän 1927 eduskunta- ja syksyn 1928 kuntavaaleissa. Pelko uudesta kumouksesta ja valtarakenteiden murtumisesta herätti oikealla huolta siitä, että ”vapaussotaa ei olekaan vielä viety loppuun”⁵. Voittajat rakensivat yhteiskuntaa ja rauhaa *vapaussodan* perinnölle, sen autoritääriselle muistamiselle ja retoriikalle. Vaihtoehtoiselle kertomukselle ei ollut sijaa, päinvastoin, vaatimukset toisinajattelijoiden yhä tiukemmasta valvonnasta hyväksyttiin laajasti porvarillisessa yhteiskunnassa.⁶

Työväestön poliittiseen toimintaan kohdistunutta kontrollia on tutkittu monesta kulmasta: sisällissodan välittömät rangaistukset langettivat jo itsessään pitkän varjon tuleville vuosikymmenille, viranomaistoiminta ja puolivirallisten organisaatioiden harjoittama valvonta rajoittivat työväenjärjestöjen ja työläisyhteisöjen aktiviteetteja ja lopulta lainsäädäntö esti vasemmistolaisen puolueen julkisen toiminnan syksystä 1930 alkaen.⁷ Lappi yllirajaisena alueena tarjoaa kuitenkin uuden ja mielenkiintoisen näkökulman valkoisen kontrollin muotoihin ja sisältöihin. Kun muualla Suomessa sota konkreettisesti loppui ja osapuolet tekivät jo yhteistyötä paikallistasolla, mitä on jopa luonnehdittu sisällissodan ihmeeksi⁸, pohjoisessa sisällissota jatkui ympärysvaltojen ja keskusvaltojen sotana, vallankumouksena ja vapaussotana sekä

työväestön ja jääkäreiden yhteenottoina aina marraskuuhun 1918 asti. Sota oli näkyvästi ja konkreettisesti esillä Lapissa vielä kauan Tampereen valtauksen ja valkoisen voiton paraatin jälkeen ja jatkui sanojen ja tekojen kontrollina, kuten muuallakin Suomessa.

Tutkin artikkelissani, kuinka vapaussodan arvoille rakentunut, työväestön yhteiskunnalliseen toimintaan kohdistettu kulttuurinen, poliittinen ja sosiaalinen kontrolli toteutui 1920- ja 1930-luvuilla nykyisen Lapin maakunnan alueella. Tarkastelen kontrollia työväestön arkikokemusten kautta, jotka liittyvät poliittiseen ja yhteiskunnalliseen toimintaan, liikkumiseen, työhön ja kasvatukseen. Kysyn, kuka kontrolloi työväestön poliittista toimintaa, miten ja millä perusteilla sitä kontrolloitiin sekä miten kontrolli vaikutti työläisyhteisön arkeen ja yhteiskunnalliseen toimintaan. Tutkimuskohteina ovat sekä kontrollia tuottaneet että sen kohteeksi joutuneet tahot ja verkostot.

Tutkimusaineisto koostuu viranomaisdokumenteista, alueellisten järjestöjen ja organisaatioiden asiakirjoista, maakunnan aikalaislehtien uutisista, toimijoiden säilyneistä egoaineistoista sekä heistä tehdyistä haastatteluista.⁹

Kansalaisten ylijäräinen sota 1918

Punaisten ja valkoisten rintamalinjat nousivat talvella 1918 myös Pohjois-Suomeen. Lapin kaikissa kunnissa, joissa metsäteollisuus harjoitti sahaus- tai puunjalostustoimintaa tai raaka-aineen hankintaa, oli ollut pitkäaikaista jännitettä porvariston ja työväestön välillä. Taustalla vaikuttivat erilaiset ideologiset näkemykset, kiistat oikeudesta osallistua paikalliseen päätöksentekoon sekä lakoissa kärjistyneet, vastakkaiset tavoitteet työntekemisen ehdoista. Työväenlehti *Kansan Tahto* sekä hyvin organisoitunut SDP:n järjestökenttä levittivät tehokkaasti sanomaa työväestön tavoitteista, näkemyksistä ja kokemuksista. Lapin merkittävin työnantaja, Kemi Oy puolestaan vaikutti isännistönsä ja metsänhoitajiensa kautta laajasti eri puolilla Lappia. Lestadiolainen herätysliike saarnasi esivallan ja Jumalan puolesta.

Rovaniemellä, Kemissä, Kemijärvellä ja Kittilässä eli suurimmilla metsäteollisuuden toiminta-alueilla oli porvariston liikehdintää jo ennen suurlakkoa 1917. Työväestö puolestaan pyrki turvaamaan kevään ja kesän lakkotoimintaansa järjestyskaarteilla, joista myöhemmin muodostettiin punakaartien yksiköitä. Sisällissota alkoi Lapissa 28. tammikuuta suojeluskunnan vallatessa Rovaniemen rautatien sekä puhelin- ja lennätinlaitoksen. Valkoisten ammattimainen, jääkäreillä vahvistettu armeija raivasi nopeasti tien länteen, itään ja pohjoiseen vangitsi suurimpien asutuskeskusten punakaartilaiset. Sadat punaisten puolelle asettuneet, aseettomat työläiset pakenivat itärajan taakse. Pohjois-Suomi oli ensimmäinen valkoisten väkivaltaisesti haltuun ottama alue, jossa toteutettiin rankaisutoimet järjestelmällisesti välittömien rangaistusten ja kenttäoikeuksien muodossa. Myöhemmin keväällä koko Suomeen levinnyt repression malli oli itseasiassa Kemi Oy:n isännistöön kuuluneiden suojeluskunta-aktiivien Gunnar Finnen ja Ferdinand von Wrightin suunnittelema, ja he myös vastasivat sen täytäntöönpanosta¹⁰. Teloitukset alkoivat 5. helmikuuta, viikko sotatoimien puhkeamisesta Lapissa. Rovaniemellä ja Kemissä teloitettiin punakaartien paikallisia johtajia julkisesti. Yhteensä 82 lappilaista teloitettiin, heistä 71 oli punaisia ja 5 tunnukseltaan tuntemattomia. Kenttäoikeuksien kautta kulki satoja työväenliikkeeseen tai venäläisiin jollain tapaa sidoksissa olleita paikallisia. Heistä suuri osa tuomittiin eri puolilla Lappia sijainneille vankileireille. Touko-kesäkuussa lappilaisia vankeja keskitettiin Oulun Raatin vankileirille. Näiden 260 vangin lisäksi noin 70 lappilaista oli vangittuna Ruotsin puolella Mor-järven vankileirillä.¹¹

Oma lukunsa olivat ne tuhannet punaiset, jotka pakenivat Ruotsiin, Norjaan ja Neuvosto-Venäjälle. Sisällissota oli Lapissa yllirajaista: punaiset perustivat monipolvisen tapahtumaketjun päätteeksi Neuvosto-Venäjän puolelle, Suomen itärajan pintaan, Suomen punakaartin pohjoisimman rintaman, jonka sotilaista suurin osa oli pohjoissuomalaisia työläisiä. Valkoinen armeija puolestaan perusti retkikuntia, joiden päämääränä oli tuhota punaisten joukot itärajalla sekä päästä käsiksi Kuolan alueen

elintarvike- ja kultavarastoihin. Pohjoisessa käytiin kansallisista syistä yllirajaista sotaa huhtikuun loppuun 1918 asti, mutta sen jälkeenkään sotatoimet itärajalla eivät loppuneet. Osa Kanta-lahden seudulle paenneista punaisista liittyi Ison-Britannian alaisuudessa taistelleeseen Muurmannin legioonaan, jonka tehtävä oli pitää saksalaiset ja heidän liittolaisensa eli Suomen valkoiset pois Kuolan niemimaalta.¹² Näin sisällissota käytännössä jatkui Lapin rajaseudulla osana ensimmäistä maailmansotaa aina marraskuuhun 1918 asti, jolloin sekä sota että legioonan toiminta päättyivät.

Valkoisen armeijan harjoittama väkivaltainen kontrolli Lapissa talvella ja keväällä 1918 nostatti vastarintaa. Työläisyhteisöissä teloitukset herättivät heti kauhua, mutta myös suojeluskunnassa aktiivisesti toiminut *Pohjolan Sanomien* päätoimittaja Uno Hannula sekä osa Kemin-Tornion alueen papeista pelästyivät raakoja kostotoimia. Hannula vetosi lehdessään 18. helmikuuta teloitusten lopettamiseksi, ja papit toimittivat Kemin, Tornion ja Rovaniemen suojeluskuntien esikunnille vetoamuksen ihmishenkien säästämiseksi. Hannulan tai pappien väliintuloilla ei ollut muuta vaikutusta kuin Kemin suojeluskunnan tekemä *Pohjolan Sanomien* numeroiden takavarikko siltä päivältä, jolloin Hannulan vetoamus julkaistiin.¹³

Pitkittänyt sota heijastui monella tasolla alueen poliittiseen tilanteeseen. Valtaosa työväenliikkeen kannattajista siirtyi välittömästi vallankumouksellisen, pari vuotta myöhemmin kommunistisen liikkeen kannattajiksi. Keväällä 1920 SDP:n Oulun läänin pohjoinen piiriorganisaatio erosi sosiaalidemokraattisesta puolueesta liittyäkseen uuteen Suomen Sosialistiseen Työväenpuolueeseen (SSTP), joka julkisesti puolusti työväestön vallankumouksellisia toimia vuosina 1917–1918 ja irtisanoutui reformistisesta sosialismista. Sitä ennen Lappiin oli muodostunut monitasoinen ja koko maakuntaan ulottuva kommunistien maanalainen verkosto. Siinä merkittävässä rooleissa olivat Neuvosto-Venäjälle ja Pohjois-Ruotsiin paenneet ja Suomen Kommunistiseen Puolueeseen (SKP) liittyneet lappilaiset sekä heidän Suomeen jääneet perheensä ja yhteisönsä jäsenet. Oman lisänsä verkostoihin toi-

vat kotiin palanneet Muurmannin legioonalaiset ja vankileireiltä vapautuneet punaiset. Osa heistä oli valmiita toteuttamaan SKP:n suunnitelmia uudesta vallankumouksesta kuljettamalla aseita, dokumentteja ja ihmisiä rajojen yli ja perustamalla, tosin huonolla menestyksellä, aseellisia soluja. SKP koordinoi ja ohjeisti sosialistisen työväenpuolueen toimintaa, joten puolueen ja piiriorganisaation siteet vallankumoukselliseen linjaan olivat tiiviit. Vallankumouksellisuutta vahvisti myös kommunistinen koulu- tus; Pietarin punaupseerikoulusta valmistui ainakin 114 lappilaista punaupseeriksi, ja kymmenet muut hankkivat puoluetoimitsijaoppia Lännen vähemmistökansallisuuksien yliopistosta.¹⁴

Se, että punaisia pakolaisia ei armahdettu eivätkä he päässeet palaamaan Suomeen ilman rikosoikeudellista seurantaa, työnsi heitä tiiviisti kommunistisen liikkeen vaikutuspiiriin Neuvosto-Venäjällä. He vahvistivat lappilaisen työväestön vallankumouksellisuutta tekemällä kommunistisen puolueen arvot, asenteet ja tavoitteet tunnetuiksi maanalaisella toiminnalla. Lapin työläiset olivat vastaanottavaisia kommunismille myös toisesta syystä: he kokivat sosiaalidemokraattisen puolueen kääntäneen selkensä pohjoisen työväenliikkeelle jo sodan loppuvaiheessa ja erityisesti sen jälkiselvittelyjen yhteydessä. Vaikka kommunistisen puolueen poliittiseen ohjelmaan ja puhuntaan kuulunut aseellinen vallankumous innosti osaa jäsenistöstä, katosi sen tavoittelu Lapin työväenliikkeen käytännön toiminnasta vuonna 1922, kun viimeiset aktiiviset punakaartilaiset suuntasivat Juuso Materon johdolla itään valkoista Suomea säikäyttäneen läskikapinan jälkeen.¹⁵ Lappilainen työväenliike oli sisällöltään radikaali, sen tavoitteet ja linjaukset olivat yhteiskuntakriittisiä, mutta muodoltaan se taipui perinteiseen yhdistystoimintaan ja parlamentarismiin.

Valkoinen järjestys

Valkoista valtaa turvasi armeijan, poliisin ja suojeluskunnan muodostama järjestyksenpitokoneisto. Lakeja ja voimatoimia hyväksikäyttäen se vakiinnutti sisällissodan lopputuloksen.

Lapissa armeijan valta ilmeni nuorten miesten asevelvollisuutena sekä pohjoisen joukkoja komentaneiden jääkäreiden, kuten Kurt Walleniuksen ja Oiva Willamon, toimintana erilaisissa järjestysvaltatehtävissä sodan jälkeen. Poliisivoima jakaantui paikallistason toimijoihin eli poliiseihin ja nimismiehiin, jotka muodostivat yhteiskuntajärjestyksen perustan paikallistasolla, sekä salaiseen poliisiin eli Etsivään keskuspoliisiin (EK), joka operoi laajasti ja monella tasolla koko Suomessa, erityisen aktiivisesti Lapissa. Rajavartioston tehtävä oli tilkitä rajat länteen, pohjoiseen ja ennen kaikkea itään vallankumouksellisten liikehdintän estämiseksi. Lapissa järjestystä rakennettiin taloudellisen ja hallinnollisen eliitin, sivistyneistön ja sotilaiden myötävaikutuksella. Mukaan saatiin myös ne agraariyhteisön jäsenet, joille huoneen-taulun opit hierarkkisesta ja patriarkaalisesta järjestyksestä ja esivaltauskollisuudesta olivat iskostuneet tärkeiksi yhteiskunnallisiksi arvoiksi. Heitä yhdisti myös maalaisliittolaisuus poliittisena ja lestadiolaisuus uskonnollisena liikkeenä.¹⁶ Sisällissodan seurauksena muodostuneet verkostot vahvistuivat seuraavina vuosikymmeninä, limittyivät keskenään ja saivat uusia muotoja esimerkiksi lehdistön myötävaikutuksella.

Lainsäädännöllä määriteltiin valtio- ja maanpetoksellisen toiminnan rajat. Sen mukaan kommunistiset järjestöt jäsenineen ja tavoitteineen muodostivat ensisijaisen uhan Suomen sisäiselle turvallisuudelle. Etsivä keskuspoliisi perustettiin (sitä ennen tehtävää hoiti Yleisesikunnan osasto III) loppukesästä 1919, ja sen tehtävänä oli valtioneuvoston ohjesäännön mukaisesti yleisen turvallisuuden ja laillisen yhteiskuntajärjestyksen turvaaminen. Käytännössä EK keskitti kaikki voimansa ehkäistäkseen ja estääkseen kommunististen ja vasemmistolaisen organisaatioiden toiminnan ja pidättääkseen niiden johtohenkilöt. EK sijoitti Lappiin kolme alaosastoa – Kemiin, Tornioon ja Rovaniemelle – alueen strategisen sijainnin vuoksi. Tornion alaosaston päällikkönä toimi 1920-luvun alussa kalterijääkäri Esko Rieki. Hän eteni nopeasti urallaan Tornion alueen rajakomendantiksi, poliisimestariksi ja lopulta vuonna 1923 koko EK:n päälliköksi. Rovaniemen alaosaston päällikkönä toimi aluksi Kaarlo Hillilä ja

Kemissä Harry Broms. Hillilän lähdettyä Helsinkiin opiskelemaan Rovaniemen päälliköksi valittiin Eino Pallari, joka oli Riekin vaimon siskon mies. Näitä kaikkia miehiä yhdisti armeija- tai jääkäri-ritasta, oikeistoradikalismi ja nuori ikä – he kaikki olivat syntyneet 1900-luvun alussa.¹⁷

EK:n kaikki kolme alaosastoa järjestivät ahkerasti tiedustelu-
matkoja eri puolille Lappia ja vakoilivat keskeisten kommunistien liikkeitä. EK:n tiedustelijat saivat luonnollisesti apua paikkakunnan muilta järjestyksenvalvontaviranomaisilta, poliiseilta ja nimismiehiltä. Esimerkiksi matka Neuvostoliittoon edellytti esteettömyystodistusta, joka anottiin nimismieheltä. Nimismies selvitti hakijan taustoja poliisin ja mahdollisesti EK:n tietojen perusteella. Näin Neuvostoliittoon matkaavien aikeet olivat usein EK:n tiedossa jo ennen matkaa. Yhteistyöpyynnöt olivat oiva keino tarkastaa paikallisten viranomaisten yhteistyöhalukkuus EK:n kanssa. Aina halukkuutta yhteistyöhön ei ollut: Kuolajärven nimismies kieltäytyi raportoimasta EK:n tiedustelijalle kunnan kutsuntaikäisistä punaisista eikä noudattanut rajavartioston määräyksiä liikkueensa raja-alueella. Kesällä 1928 Kuolajärven vt. nimismieheksi valittiinkin nuori ylioppilas.¹⁸

Jos salainen poliisi tarkkaili turvallisuutta ja vastasi siitä kansallisella tasolla, niin suojeluskunnat levittivät kontrollin maakunta- ja paikallistasoille. Syksyllä 1917 suojeluskunta-aktiivit järjestäytyivät Pohjois-Pohjanmaalla perustamalla uusia osastoja, kokoamalla piirihallituksen, rekrytoimalla riveihinsä maakunnan teollisuus- ja talousvaikuttajia ja järjestämällä aseostoja var-
ten rahakeräyksiä. Tammikuussa 1918 Pohjois-Pohjanmaan suojeluskuntapiirin, jonka päämaja oli Oulussa, sotilasesikuntaan valittiin myös Kemijoen uittopäällikkö Frans von Wright. Hän vastasi myös Peräpohjolan suojeluskuntapiirin perustamisesta. Apua von Wright sai kollegaltaan, Kemi Oy:n insinööri Gustaf A. Finneltä, joka toimi samaan aikaan Kemin suojeluskunnassa esikuntapäällikkönä. Kun Lappi oli saatu valkoisten haltuun keväällä 1918, sekä von Wright että Finne palkittiin uusilla ja vaativimmilla suojeluskuntatehtävillä: von Wright lähti päämajaan hoitamaan vallattujen alueiden suojelupäällikön tehtävää ja

Finne nimettiin komendantiksi Tampereelle ja sitten Viipuriin. Uudeksi päälliköksi von Wrightin tilalle valittiin jääkärikapteeni Johan A. Mäkinieni, joka johti piiriä vuoteen 1939 asti.¹⁹

Myös Rovaniemellä aloitteellisilla suojeluskuntalaisilla oli yhteydet Kemi-yhtiöön. Jo eläköitynyt metsäpäällikkö Hugo Sandberg ja hänen seuraajaansa K. A. Fellman piilottelivat ja järjestelivät aseita paikalliselle suojeluskunnalle kesällä ja syksyllä 1917. Suojeluskunnan juuret olivat edellisenä keväänä 1917 perustetussa Rovaniemen Kunnallisklubissa, jonka hallituksessa istuivat Fellmanin lisäksi myös pankinjohtaja, kasööri ja neljä kauppiasta. Klubin muut jäsenet eivät jääneet taloudelliselta ja sosiaaliselta statukseltaan jälkeen, sillä mukana oli muun muassa apteekkari, asioitsija, rehtori, metsänhoitaja, opettaja, sahanhoitaja, varatuomari, eläinlääkäri ja proviisori. Klubin johtokunnan jäsenestä K. A. Fellmanista tuli Rovaniemen suojeluskunnan päällikkö.²⁰

Kemissä suojeluskuntatoiminta keräsi riveihinsä paitsi paikallisia oppikoululaisia, myös kauppiaan, opettajan ja *Pohjolan Sanomien* päätoimittajan Uuno Hannulan. Loppuvuodesta 1917 von Wright kehotti sodankyläläistä kauppias H. J. Mannermaata perustamaan virallisesti suojeluskuntaosaston, mikä tapahtuikin Kemi-yhtiön metsäkonttorissa tammikuun lopulla. Kittilässä aloitteentekijä oli paikallinen nimismies, Tervolassa proviisori ja Ranualla metsänhoitaja. Kemijärvellä ja Kuolajärvellä erityisesti poliisit, papit ja opettajat olivat kauppiaiden ja talollisten rinnalla innostuneita suojeluskunta-aatteesta.²¹

Lapin suojeluskuntaverkosto alkoi siis rakentua jo kesällä 1917, mutta sen versot olivat hennot. Kaikkiaan suojeluskunnan paikallisosastoja perustettiin 19 eri puolille Lappia syksyn 1917 ja talven 1918 aikana. Toiminta yhdisti lähinnä paikkakuntien ylempää sosiaaliluokkaa, kuten metsäteollisuuden työnjohtoa, kauppiaita ja vauraimpia tilallisia, sekä erilaisia virkamiehiä, kuten opettajia, nimismiehiä ja pappeja. Talouden, hallinnon ja koulutuksen asiantuntijat olivat pääsääntöisesti Lappiin muualta tulleita, eivätkä heidän siteensä paikallisiin olleet läheiset. Tavalliset tilalliset seurasivat tilannetta sivusta vielä vuosia talven 1918 jälkeen – suojeluskuntia pidettiin jopa esivaltauskollisten näkö-

kulmasta ”herraskaisina”, mikä huoletti suojeluskuntia. Esimerkiksi Alatornion suojeluskunnasta kerrottiin joulukuussa 1918, kuinka paikallisen työläisjäkäarin harjoittama ”bolsevistinen kiihotustyö” oli muutamassa päivässä ajanut paikallisen suojeluskunnan melkein hajoamistilaan.²²

Pohjolan suojeluskuntapiirissä säikähdettiin myös talven 1922 läskikapinaa itärajalla ja aloitettiin alueen asukkaille suunnattu aktiivinen valistus- ja kasvatustyö. EK:n Rovaniemen osaston tiedustelija toivoi tehtävän ”järjestelmällistä valistustyötä, jotta rajaseutupitäjiin saataisiin luotettavaa ja isänmaallista väestöä”²³. Valkoisen järjestysvallan ponnisteluiden seurauksena perustettiin useita suojeluskuntaosastoja, joiden jäsenistö heijasti paremmin paikkakunnan sosiaalista rakennetta. Esimerkiksi Kuolajärvellä suojeluskuntatoiminnan uudelleenjärjestäjät olivat tavallisia talollisia Vuorijärven kylästä. He innostivat muita liittymään mukaan toimintaan viljelemällä valkoista retoriikkaa, jossa turvattomuus ja kommunismi sekä ”idän raakalaiskansa ja oman maan huliganismi”²⁴ rinnastettiin toisiinsa. Rajaseudulla tämänkaltaisen sanoma upposi otolliseen maaperään. Pohjolan piiri aloitti 1920-luvun lopulla *jätkätyön*, jonka tavoitteena oli vaikuttaa liikkuvan metsätyöväen asenteisiin, ja samaan aikaan Lotta Svärd -järjestö laajensi toimintaansa Lappiin. Näin ne lappilaiset, jotka olivat arvoiltaan konservatiivisia ja uskonnollisia sekä kuu-
liaisia esivallalle, tulivat ajan myötä liitetyiksi suojeluskuntaliik-
keeseen.²⁵

Kannatuspohjan laajentaminen ei poistanut sitä tosiasiaa, että Pohjolan suojeluskuntapiirillä oli edelleen vahvat henkilökohtaiset ja taloudelliset siteet työnantajapuoleen. Paikallisten suojeluskuntien rahoituksessa ”vankka aatteen ja tekojen mies Finne [G. A. Finne] hoiti lahjoitusten saannin Kemi-yhtiöltä, Snellman [ylimetsänhoitaja Ivar Snellman] taas Lauttausyhdistykseltä”²⁶. Metsäteollisuuden asema merkittävänä taloudellisena toimijana ja pohjoisen miltei ainoana palkkatyötä tarjoavana elinkeinohaarana oli kiistaton. Sillä oli valtaa, ja se oli tottunut puolustamaan valtaansa. Jo 1900-luvun alun suurten lakkojen yhteydessä puu-

tavarayhtiöt olivat hyödyntäneet silloista järjestysvaltaa, santar-meja, lakkojen väkivaltaisessa murtamisessa.²⁷

Valkoista yhteisöllisyyttä Lapissa edistivät osaltaan maanpuo-lustustyötä tukeva lainsäädäntö sekä maalaisliiton kansanedus-tajien aseoituminen selkeästi porvaripuolueeksi. Esimerkiksi paikallinen maalaisliittolainen kansanedustaja K. A. Lohi puhui jo vuonna 1923 keskustan ja oikeiston valkoisesta rintamasta, joka ei hyväksyisi kommunismia Suomessa²⁸.

Itsenäisyyden ja valkoisen vallan varmistamiseksi hallitus rakensi myös ulkoista turvallisuutta. Pohjois-Suomessa se tar-koitti itä- ja länsirajan vartiointia ja sen alistamista suoraan armeijan ja ylipäällikön alaisuuteen vuonna 1918. Alisteinen suhde näkyi muun muassa rajavartioinnin vastuuhenkilöiden valinnassa: länsirajalla Tornion rajavartiopataljoonaa johti Poh-jolan suojeluskuntapiirin päällikkö Frans von Wright ja itärajalla Lapin I rajavartiopataljoonan johdossa oli jääkärikapteeni Kurt Wallenius. Seuraavan vuoden organisaatiouudistuksen yhtey-dessä rajavartiointi siirrettiin sisäministeriön alaisuuteen, mutta erityisesti Lapin rajavartiopiiri itärajasta vastaavana organisaat-ionä säilytti sotilaalliset lähtökohtansa rajakomendanttiaan Kurt Walleniusta myöten. Länsirajalla rajan vartiointi oli suojeluskun-tien vastuulla. Lapin rajavartiosto järjesti koulutusta asevelvollisille Sallassa, Savukoskella ja Petsamossa. Se noudatti jääkärikou-lutuksen muotoja ja sen tavoitteena oli luoda pohjoisen olosuh-teita tuntevia sissejä.²⁹

Kontrollin käytännöt

Eduskunta oli määritellyt säätämissään laeissa maan- ja valtiope-toksellisen³⁰ toiminnan luonteen ja sisällön, mikä oli lähtökohta viranomaisten ja järjestyskoneiston vallankumouksellisena pitä-män liikkeen valvonnassa ja sen toiminnan estämisessä. Tavoit-teeseen pyrittiin kaikin lain sallimin keinoin, mutta myös lain tul-kintaa venyttämällä ja joskus jättämällä se huomiotta kokonaan – erityisesti Etsivä keskuspoliisi kunnostautui jälkimmäisessä.

Valvonnan kohteeksi eivät joutuneet pelkästään maanalaisen kommunistisen liikkeen vaan myös julkisen vasemmistolaisen puolueen (SSTP) toimijat ja jäsenet. Lopulta valvonta kohdistui kaikkiiin puolueeseen sidoksissa oleviin organisaatioihin, esimerkiksi nuoriso-, lapsi ja urheilujärjestöihin, sillä niiden kaikkien tulkittiin olevan Moskovasta johdetun kommunistisen liikkeen alaisia. Kontrolli nakersi vasemmistolaisten järjestöjen resursseja ja tulevaisuutta heti vuodesta 1920 alkaen.

Vallankumouksen kehto, Neuvosto-Venäjä, ja sinne paenneet punaiset olivat viranomaisille suuri huolen aihe. EK käytti säästelemättä resurssejaan rajanylittäjien tarkkailuun. Kaikki olivat potentiaalisia SKP:n toimitsijoita, punaupseerikouluun menijöitä ja sotilaallisia vakoilijoita. Pitkä itäraja Lapissa ja yhden maakunnan punaisimman kunnan, Kuolajärven, sijainti itärajalla eivät helpottaneet EK:n työtä. Itärajalla rajavartiolaitos rekisteröi tarkasti pakolaisten virtaa Suomesta ja Suomeen. Suurimmat muuttoaallot itään ajoittuivat sisällissodan, läskikapinan sekä pahimman lapualaisajan ja laman aikoihin, mutta yksittäisiä rajanylityksiä tapahtui läpi koko 1920-luvun. Suunta muuttui 1930-luvulla, kun erityisesti lamaa pakoon lähteneet huomasivat, ettei Neuvostoliitossa ollut työtä tarjolla, ainakaan palkallista. Sallan nimismiespiirin rikostilastojen mukaan irtolaisia ja rajaloikkareita pidätettiin vuosina 1933–1939 yhteensä 306. Heistä 148 tuli pelkästään kesän ja syksyn 1933 aikana. Poliisit kuulustelivat Suomeen tulleet rajaloikkaarit ja moni heistä päätyi myös EK:n kuulusteltavaksi. Joskus kuulustelut tuottivat arvokasta tietoa SKP:n verkostoista ja toiminnasta.³¹

Myös länsirajan kautta Ruotsiin ja pohjoisrajan yli Norjaan suuntautunut vallankumouksellisten liikehdintä, kuten ihmisten, aseiden, kommunististen julkaisujen kuljettaminen ja yhteisten poliittisten aktiviteettien suunnittelu, pitivät tiedustelijat kiireisinä. Ylirajaiset etappitiet kulkivat usein monen valtion alueella, Neuvosto-Venäjältä Ruotsiin ja sieltä edelleen Norjaan, mikä edellytti myös yhteistyötä naapurimaiden viranomaisten kanssa. Tietojen vaihdon lisäksi EK sai pitää tiedustelijaansa Ruotsin

puolella, esimerkiksi Seittenkarin sahalla lankunkärrääjäksi naimioituneena.³²

Estääkseen kommunistisen agendan leviämisen EK tavoitteli kansalaisten liikkumisvapauden rajoittamista Pohjois-Suomessa. Siinä se sai tukea hallitukselta, joka kiristi useilla asetuksilla matkustusasiakirjojen myöntämisen ehtoja koko itärajan pituudelta vuosina 1918–1922, ja sääti vuosi läskikapinan jälkeen (1923) asetuksen, jonka mukaan kaikilta Kuolajärven, Savukosken, Sodankylän, Inarin ja Petsamon alueilla liikkuvilta edellytettiin henkilötodistusta. Säädökset helpottivat EK:n työtä, sillä näin se sai erityistarkkailun kohteiksi epäilyttävinä pitämänsä henkilöt, kuten metsätyösavottojen työvoiman ja SKP:n maanalaisen organisaation toimijat. EK toivoi muitakin rajoitteita liikkuvuuteen, muun muassa maan sisäisen muuttoliikkeen valvontaa ja henkilötodistuspakon laajentamista Tornionjokilaaksoon, mutta joutui perääntymään kohdatessaan vastarintaa paikallisten kunnanvaltuustojen taholta. Ilman asianmukaisia matkustusasiakirjoja tavattu henkilö voitiin pidättää kuulusteluja varten ja asettaa syytteeseen alioikeudessa.³³ Matkustusasiakirjojen myöntämisen sääntelyä harjoitettiin poliittisin perustein: esimerkiksi vuoden 1922 eduskuntavaalien aikaan SSTP:n Oulun läänin pohjoisen vaalipiirin toimitsija Emil Pyttysen vaalityö tyssäsi alkuunsa, kun viranomaiset eivät myöntäneet hänelle henkilöllisyystodistusta.³⁴

Etsivä keskuspoliisi oli erityisen kekseliäs sabotoidakseen vasemmiston kannatuksen kasvua: Vuoden 1924 vaalien alla EK:n salakuuntelijat istuivat pohjoisen junissa saadakseen tietoa äänestäjien mielialoista ja sosialistisen työväenpuolueen vaalistrategiasta. EK toivoi kokoontumispaikan puutteen heikentävän kommunismia Kuolajärvellä ja puolsi sen vuoksi työväentalon laitonta sulkemista vuonna 1926. EK:n tiedustelijoilla oli tapana valvoa työväenyhdistysten illanviettoja ja juhlia voidakseen sensuroida puheita tai esityksiä. Tavanomaisia olivat myös työväenyhdistysten järjestämien huvilupien hylkäämiset, tilaisuuksien keskeyttämiset ja kokoontumisten hajottamiset.³⁵

Sosiaalinen kontrolli ja kiista kasvatuksesta

Yhteisön rooli kontrollissa oli keskeinen. Paikkakunnan isänmaalliset ja ei-punaiset verkostot seurasivat työläisaktiivien ja heidän läheistensä toimia. Myös tuntemattomien kulkijoiden liikkeet pantiin tarkasti merkille. Normaalia poikkeavista asioista, ihmisistä ja tapahtumista ilmoitettiin herkästi järjestyksenvalvontaviranomaisille, joiden kautta havainnot kulkeutuivat EK:n alaosastoille. Jo sisällissodan aikana rakentuneet paikalliset asiamiesverkostot olivat tärkeässä roolissa EK:n rakentaessa ja ylläpitäessä rekisteriä epäilyttävistä kansalaisista.³⁶ Esimerkiksi Kuolajärvellä useat eri kyläläiset ilmoittivat paikallisen osuuskaupan autonkuljettajan kuljettaneen salaperäisiä henkilöitä ja tehneet epäilyttäviä matkoja syksyllä 1924.³⁷ Länsirajalla tiedotettiin kahdesta Ruotsista tulleesta miehestä, joiden tarinaa nahkojenostomatkaista epäiltiin heidän puutteellisen kauppavarustuksensa sekä väärän murteensa vuoksi. EK värväsi Kemian seudun sahoilta tiedustelijoihin tavallisia sahamiehiä. He tarkkailivat pienimpiäkin vivahteita ja raportoivat niistä, ehkä tehdäkseen vaikutuksen toimeksiantajaansa ja varmistaakseen palkkionsa. Kesäkuussa 1924 heiltä tuli tieto tehdastyömailla kuljeksivista, herraskaisista miehistä, joiden seurassa oli ollut tunnettuja kommunisteja ja joiden kanssa keskusteltuaan tavalliset työläiset vaikuttivat röyhkeiltä. Työnantaja puolestaan ei ollut havainnut mitään erityistä.³⁸

Viranomaisten kiinnostus kohdistui myös työläisten kulttuuritoimintaan, joka kiinnosti suurta yleisöä myös Lapissa. Työväentalojen näyttämöt houkuttelivat viikosta toiseen täysiä saleja ajankohtaisia, yhteiskunnallisia teemoja käsittelevillä näytelmillään. Esimerkiksi Rovaniemen työväentalon *Sortoa ja solvauksia* -näytelmä, joka kuvasi kommunistien ja porvareiden taistelua, sai hyvän vastaanoton työläisiltä, mutta todettiin EK:ssa jossain määrin EK:ta halventavaksi ja sen toimintaa vääristeleväksi. Viranomaiset ryhtyivät toimenpiteisiin näytelmän sisällön rikollisuuden selvittämiseksi. Ilmeisesti rikoksen tunnusmerkit eivät täytyneet, sillä esitykset jatkuivat ja pari vuotta myöhemmin

raportissa tyydyttiin toteamaan näyttämön keräävän edelleen täydet salit näytelmillä, jotka olivat ”kaikkea muuta kuin taide-tilaisuuksia”. Myös Tornion työväennäyttämöllä poliittiset vastustajat olivat osa näytelmää, sillä kommunistin lisäksi päähahmoina olivat EK:n etsivä ja suojeluskuntalainen. Näytelmä parodioi valkoisia, jotka ahdistelivat kommunistia. EK piti näytelmää röyhkeänä. Erityistä närää viranomaisissa aiheutti pääosaa esittävän näyttelijän pukeutuminen erehdyttävästi oikeaa suojeluskuntapukua muistuttavaan asuun aina olallaan keikkuvaa haulikkoja myöten. Näyttelijä sai kutsun kuulusteluihin, joiden päätteeksi Tornion poliisilaitos asetti hänet syytteeseen luvattoman aseiden hallussapidosta.³⁹ Työläiskulttuuri heijasti poliittisia arvoja, asenteita ja normeja, jotka olivat lähes aina vastakkaisia EK:n ja järjestysviranomaisten näkemyksen kanssa. Työväeniltemat olivat siksi säännöllisen kontrollin kohteina, ja valkoista yhtenäiskulttuuria, isänmaata ja valtiota kritisoiva sisältö saattoi johtaa oikeusprosessiin.

EK sai tietoja pienestäkin itseilmaisusta, kuten Ylivojakkalassa toimineen ”Punaorpojen lohtu” -nimisen ompeluseuran iltoissa lausutuista kommunistihenkisistä runoista ja kertomuksista.⁴⁰ Naisten järjestötoimintaa kontrolloitiin erityisestä syystä – heidän kasvatustyönsä tuloksia pelättiin. Sosialistinen naisliike oli aloittanut varhaisnuorisotoiminnan jo vuosituhannen alussa perustamassaan Ihanneliitossa. Naiset olivat kannatelleet ja siirtäneet työläiskulttuuria ja sosialistisia arvoja uusille sukupolville, ja sisällissodan jälkeen sitä ei katsottu oikeiston taholta hyvällä. Valkoisen Suomen tavoitteena oli kasvattaa 1910-luvulla ja sen jälkeen syntyneistä ikäluokista isänmaallisia kansalaisia. Kasvatuksen ja koulutuksen pohjana olivat kristilliset, siveelliset ja isänmaalliset arvot, jotka konkretisoituivat oppivelvollisuuslaissa (1921) ja maalaiskansakoulun opetussuunnitelmassa (1925). Kansakoulu sai tavoitteilleen sivustatukea kirkolta ja konservatiiviset arvot jakavilta varhaisnuorisojärjestöiltä, kuten partioliikkeeltä, suojeluskuntapojilta ja pikkulotilta.⁴¹

Työväenliikkeen lapsi- ja nuorisotyö nousivat myös EK:n Rovaniemen osaston mielenkiinnon kohteiksi 1920-luvun puo-

livälistä lähtien. Ensimmäinen merkintä oli tammikuulta 1926, jolloin EK:n Rovaniemen edustus ilmaisi huolensa työväenjärjestöjen nuorisoliittolaisiin, 13–15-vuotiaisiin poikiin kohdistuneesta jäsenhankinnasta.⁴² Ihanneliiton tilalle perustettu Työväen Järjestönuoret siirtyi sodan jälkeen vasemmistosiiven käsiin. Sen osastoja oli ainakin Kemissä, Kuolajärvellä ja Rovaniemellä. Järjestönuorten toiminta oli EK:n arvion mukaan vilkasta leireineen, ohjelmaryhmineen ja suunnitelmiseen vierailta Neuvosto-Venäjällä⁴³ EK:n raporteista heijastui huoli uudesta, kumoushenkisestä sukupolvesta.

Jos lapsijärjestöt olivat naisten vastuulla, niin urheiluseuratoiminnan johdossa olivat pääosin miehet. EK kuvaili Lappiin perustettuja TUL:n urheiluseuroja kommunistihenkisiksi ja aktiivisiksi, eli niihin tuli kiinnittää erikoishuomio. Seurat tekivät myös yhteistyötä järjestämällä yhteisiä leirejä ja kilpailuja, kuten Pohjolan nuorten kisapäiviä. EK pelkäsi urheilutoiminnan kasvattavan kommunistien vaikutusvaltaa ja tarjoavan väylän ”hengelliselle puolelle” eli poliittiselle toiminnalle, mikä ei ollut turha pelko.⁴⁴

Hyvä esimerkki on EK:n kiinnostus Kuolajärvellä perustetun urheiluseura Sallan Jymyn toimintaan. EK totesi Kuolajärven kommunistien aktivoituneen jo talvella 1926, kun edelliskesän ja syksyn aikana Tammissaaren pakkotyölaitoksesta vapautuneet kuolajärveläiset palasivat kotiinsa.⁴⁵ Nyt EK pelkäsi, että Tammissaaren ”kurssin” käynyt innokas kommunistijoukko altistaisi myös nuoret ja lapset kommunismille houkuttelemalla heidät mukaan perustamaansa urheiluseura Jymyyn. Kirkonkylän kansakoulun opettaja kielsi lapsia liittymästä seuraan uhkaamalla heitä koulusta erottamisella, mistä EK totesi: ”[N]iin väärin kuin se kenties lain mukaan olikin tehty, oli ehdottomasti oikea teko lasten kasvattamisen kannalta katsottuna.”⁴⁶ Tosin lapset liittyivät seuraan sankoin joukoin kesäloman alettua. Aikalaiset muistelivat Jymyn toiminnan loppuneen lapualaisten painostuksesta kesällä 1930, mutta virallisesti seura lakkautettiin vasta vuonna 1933. Silloinkaan Kuolajärven nimismies ei ollut löytänyt seuran asiakirjoista mitään raskauttavaa, minkä vuoksi EK:n etsivä

lupasi tehdä seuran pöytäkirjojen pohjalta muistion, jota voisi käyttää oikeudessa.⁴⁷

Lapuan liikkeen voimistuminen kiihdytti työväenjärjestöjen lapsi- ja nuorisotyön arvostelua ja suoranaista mustamaalaamista. Siihen liittyi myös yleisesti kommunistien siveellisyyden ja eettisyyden arvottaminen. Esimerkiksi vuosina 1929–1930 *Lapin Kansassa* oli useita uutisia ja mielipidekirjoituksia, joissa kommunistien moraali ja eettisyys kyseenalaistettiin: arvostelua saivat osakseen niin ”susiparit”, kirkosta eroamiset kuin kasvatus. Tammikuussa 1929 uutisoitiin Kittilän kansalaiskokouksesta, jossa toivottiin viranomaisten asettavan syytteeseen omantunnon avioliittoja solmivat tai muuten epäsiiveellistä elämää viettävät kuntalaiset. Kemin maalaiskunnan valtuutettu esitti huolensa perhe-elämän rappeutumisesta ja susiparien aviottomien lasten aiheuttamasta rasituksesta kuntataloudelle ja vaati valtuustoa ryhtymään toimenpiteisiin.⁴⁸ Uutisissa viitattiin epäsuorasti paikkakunnan kommunisteihin. Lehdessä yleistyivät myös mielipidekirjoitukset, joiden mukaan sosialistisen kasvatustyön tuloksena ”rehellisen suomalaisen työmiehen” lapsista oli kitketty kaikki hyvä ja tilalle oli istutettu raakuus ja viha.⁴⁹ Sosialistiset varhaisnuorisojärjestöt kuvattiin isänmaahan ja uskontoon vihamielisesti suhtautuvina, yhteiskuntaan kuulumattomina organisaatioina.⁵⁰

Kuolajärven kirkkoherra Lauri Kivekäs otti kantaa ajankohdaiseen keskusteluun kasvatuksesta *Lapin Kansassa* talvella 1930. ”Sallan kommunisteille” -otsikoidussa yleisönosastokirjoituksessaan hän totesi paikallisten kommunistien lietsovan alaikäisiin lapsiin ”vihamielisyyttä uskontoa, kirkkoa, papistoa kuin myös nykyistä yhteiskuntajärjestystä vastaan” työväentalolla kokoontuvassa työväen järjestönuorten osastossa. Kumouksellisia oppejaan lapset olivat soveltaneet uskonnontunneilla mielenosoituskallisesti vihellellä ja yleisesti huonosti käyttäytyen. Kivekäs totesi kirjoituksessaan ojentaneensa nuorisoa kirkkolain suomin valtuuksin, mistä vanhemmat todennäköisesti olivat valittaneet. Tästä närkästyneenä kirkkoherra toivoi järjestönuorten toiminnan lakkauttamista ja kirjoitti: ”Koululapset on Jumalalle ja lail-

liselle yhteiskunnalle pelastettava. Muistakaa herrat Sallan kommunistit, ettei moniläpinen lakimme suo Teille enää yhtä monta pakoreittiä kuin ennen.”⁵¹ Kivekkään kannanotossa näkyivät ne moraaliset ja poliittiset tekijät, joilla järjestönuorten toiminta liitettiin osaksi valtio- ja maanpetoksellista toimintaa ja näin perusteltiin järjestön lakkauttamista.

Heinäkuussa 1930 sosialistisen lapsi- ja nuorisotyön alasajoa haluttiin vahvistaa lastensuojelullisilla perusteilla. Helsingissä kokoontuneessa pohjoismaisessa lastensuojelukongressissa oli tuotu esille lastensuojelun henkinen ja kansallinen ulottuvuus: yhteiskunnan oli suojeltava lapsia suojellakseen myös itseään, mikä merkitsi lasten henkistä hoivaamista ja ohjaamista kunnon kansalaisiksi. *Lapin Kansan* mukaan opetusministeri olikin kehottanut ”koulu- ja kirkollisviranomaisia päättävästi toimimaan tuon kommunistien rikollisen kasvatustyön estämiseksi”⁵². Suomen porvarilliset tahot painottivat uuden sukupolven kasvatamista entistä selkeämmin isänmaallisten ja kristillisten arvojen pohjalta.

Väkivallalla vaijentaminen – lapualaisuus Lapissa

Etsivä keskuspoliisi teki saumatonta yhteistyötä muiden järjestysvallan toimijoiden, lainlaatioiden ja työnantajatahon kanssa. Se hankki tiedusteluillaan, pidätyksillään ja kuulusteluillaan aineistoa, jonka nojalla oikeuselimet saattoivat syyttää työväenyhdistysten jäseniä maan- ja valtionpetoksellisesta toiminnasta. EK:n pohjatyölle perustui myös elokuussa 1923 tehty niin kutsuttu ”Kallion leikkaus”, jossa vasemmistolaisia järjestöjä lakkautettiin ja työväenpuolueen aktiiveja vangittiin ja asetettiin syytteeseen. Kemistä vangittiin seitsemän SSTP:n piirikomitean jäsentä sekä Oulun pohjoisen vaalipiirin kansanedustaja Jaakko Enqvist.⁵³ Vuosikymmenen kytenyt kommunisminvastaisuus kiihtyi syksystä 1929 alkaen mittavaksi lehdistökampanjaksi vasemmiston julkista toimintaa vastaan ja huipentui seuraavana vuonna talon-

poikaismarssiin, uusiin vaaleihin ja lopulta eduskunnan vahvistamiin niin kutsuttuihin kommunistilakeihin.⁵⁴

Lapin Kansan ja *Pohjolan Sanomien* kommunisteja käsittelevistä jutuista vuosina 1929–1939 suurin osa (45 % ja 38 %) kirjoitettiin ajanjakson kahden ensimmäisen vuoden aikana. Kommunismiin uhkaa korostettiin uutisoimalla SKP:n maanalaisesta toiminnasta sekä kommunistien harjoittaman järjestö- ja työmaaterrorismin eri muodoista Lapissa. Ympäri Suomea järjestettyjen isänmaallisten kansalaisten kokoukset ja niissä esitetyt vaatimukset toimista kommunismia vastaan uutisoitiin välttämättöminä.⁵⁵ Pakinoitsija Olli-Pekka tiivisti lehden linjan kesäkuussa 1930 kirjoittaessaan kommunistien äänenkannattajan *Pohjan Voiman* ja talonpoikien välisestä ristiriidasta seuraavasti:

se [*Pohjan Voima*] peloittaa työväkeä ”fascismilla” ja koettaa uskotella, että Eteläpohjanmaan talonpoikaisväestö, joka ei ole koskaan rakastanut muuta kuin kansanvaltaa, tähtäisi vallankaappaukseen. Ei ole kysymys mistään ”vallankaappauksesta”. On eräitä asioita, jotka kansamme laajoille kerroksille ovat pyhiä ja rakkaita. Ne ovat: isänmaa, isien usko ja kotien rauha. Te olette, kommunistit, pyrkineet myrkyttämään myöskin talonpoikaisväestöä. [– –] Nyt on koittanut tilinteon hetki.⁵⁶

Seuraavana maanantaina, päivä Olli-Pekan pakinan jälkeen, SAJ:n kemiläinen puheenjohtaja Isak Heikka pakotettiin Ylivieskan juna-asemalla autoon, joka lähti kohti itärajaa. Runsas viikko myöhemmin saman kohtalon kokivat kemiläinen kansanedustaja Emil Tabell ja rovaniemeläinen työväenyhdistysaktiivi Aleksi Hyvönen. Myös heidät kyydittiin itään, Kuusamoon, ja pakotettiin ylittämään raja.⁵⁷

Viimeistään niin kutsutun Rovaniemen murhapolton ajoittuminen talonpoikaismarssin alle näytti oikeuttavan kommunistien toiminnan lakkauttamisen. *Lapin Kansassa* uutisoitiin jo tutkinnan alkumetreillä palon olleen kommunistien katala kosto. Lehti vaati yleisen mielipiteen nimessä enemmän ”lapu-alaisuutta, nykyistä jyrkempiä, ankarampia ja armottomampia toimenpiteitä” kommunismin kitkemiseksi.⁵⁸ Tehtailija P. A. Aut-

Ohranan ja suojeluskuntien lakkauttamista vaativa sekä sotaa vastustava mielenosoituskulkue Oulun työväentalon edessä 1930-luvulla. Kuva Työväen Arkisto.

tin johdolla Rovaniemelle perustettiin turvallisuuskomitea avustamaan viranomaisia tulipalon syiden selvittelyssä mutta myös kommunisminvastaisessa työssä. Toimikuntaan valittiin muun muassa Kemiyhtiön metsäosaston johtaja Jarl Sundquist, *Lapin Kansan* päätoimittaja Lauri Kaijalainen ja piiripäällikkö A. A. Räsänen.⁵⁹ Asia näytti ratkeavan pikaisesti, ja syyllisiksi todettiin kommunistisessa nuorisoliitossa, vasemmistolaisessa opintoyhdistyksessä ja TUL:n urheiluseuroissa toimineet 14–21-vuotiaat nuoret Rovaniemeltä ja Kemistä. He tunnustivat syyllisyytensä kuulusteluissa, ja marraskuussa 1931 suurin osa heistä tuomittiin pitkiin vankeusrangaistuksiin. Vuoden 1945 Brusiinin komitean selvityksissä kävi kuitenkin ilmi, että nuoriin oli kohdistettu pakottamista ja heitä oli pahoinpidelty väärän tunnustuksen saamiseksi. Esimerkiksi yksi nuorista oli kyyditty metsään, istutettu muurahaispesään ja pahoinpidelty tajuttomaksi. Tekijät olivat

tuntemattomia siviilejä. Myös nuorten puolustusasianajaja joutui lapualaisten pahoinpitelemäksi matkallaan ensimmäiseen oikeuden istuntoon.⁶⁰

Kommunistilait tulivatkin eduskunnan käsiteltäväksi jo heinäkuussa. Esitettyjen lakien tavoitteena oli estää kommunisteiksi todettujen kansalaisten osallistumisen valtiollisiin vaaleihin sekä mahdollistaa heidän järjestöjensä ja lehdistönsä lakkauttaminen. SDP sai kuitenkin siirrettyä lait lepäämään yli vaalien. Käytännössä kommunistilakien henkeä toteutettiin kuitenkin heti, mistä osoituksena olivat vasemmistolaisten kansanedustajien ja kunnanvaltuutettujen erottamiset, kunnanvaltuustojen puhdistamiset sekä vaalikelpoisuuden epäämiset lokakuun edustakuntavaaleissa heinäkuun lopulla hyväksytyin kunnallislain muutoksen nojalla.⁶¹

Lapuan liikkeen järjestelmällinen painostus valtuustojen puhdistamiseksi alkoi heinäkuun lopulla ja apunaan sillä olivat Suomen Lukon paikallisosastot ja isänmaalliset kansalaiskokoukset julkilausumineen.⁶² Lapissa kommunistivaltuutettujen erottamiset ajoittuivat elokuulle. Aloitteentekijänä voi pitää edellä mainittua Perä-Pohjolan turvallisuuskomiteaa, joka kutsui heinä-elokuun vaihteessa koolle kansalaiskokoukset Kemijärvellä ja Rovaniemellä. Kokousten tärkein tavoite oli perustaa porvarillisten puolueiden yhteinen vaaliliitto ja estää kommunistien esiintyminen tulevissa vaaleissa. Menettelytavoiksi väläyteltiin omantunnon lakien noudattamista ja veretöntä vapaussotaa.⁶³ Seuraavalla viikolla *Lapin Kansassa* julkaistiin kahdeksan tunnetun kittiläläisen julkilausuma, jossa toivottiin kommunistien jättävän valtuusto elokuun aikana. Se oli lähtölaukaus Kittilässä 10. elokuuta järjestetyille kansalaiskokoukselle, johon osallistui noin 50 henkilöä ja joka vaati, että ”kommunistit jo oman turvallisuutensakin kannalta heti pyytävät eroa kunnanvaltuustosta ja kaikista kunnallisista luottamustoimista”. Tehostaakseen vaatimusta kokous lähetti toimikunnan viemään viestiä Kittilän valtuuston kokoukseen. Saatuaan erotetuksi neljä kommunistivaltuutettua toimikunta kävi vaatimassa Osuusliike Lapinmaan myymälänhoitaja Mankista, tunnettua kommunistia, lähtemään paikkakunnalta

kolmen vuorokauden sisällä. Lisäksi toimikunta sulki Kaukosen työväentalon ja veti vielä valtakunnan lipun sekä Kaukosen että kirkonkylän työväentalojen salkoon.⁶⁴

Kommunistivaltuutettuja oli erotettu tätä ennen jo Kuolajärvellä (7.8.) ja Kemijärvellä (8.8.). Seuraavalla viikolla samat vaatimukset esitettiin Posion, Simon, Alatornion ja Ylitornion valtuustoissa. Kuolajärven tapauksesta teki mielenkiintoisen valtuuston kokoonpano, jossa kommunisteilla oli enemmistö, seitsemästätoista valtuutetusta kymmenen oli valittu heidän listoita. Niinpä kun kommunistivaltuutetut pakotettiin eroamaan, valtuusto oli vajaalukuinen. Se ei kuitenkaan estänyt jäljelle jääneitä tekemästä päätöksiä vajaalukuisena, ja niin valtuusto valitsi muun muassa tulevien eduskuntavaalien kannalta tärkeän vaalilautakunnan. Posiolla kokousta jatkettiin, kunnes porvarilliset varamiehet saapuivat paikalle, mikä näytti olevan yleinen mutta lainvastainen menettelytapa Suomessa.⁶⁵

Rovaniemellä kauppalanvaltuuston porvarilliset jäsenet vaativat kirjeessään yhdeksän kommunistivaltuutetun eroa. Heidän näkemyksensä mukaan erottaminen oli mahdollista ”kunnallislakeihin vahvistettujen, jo ensi vuoden alusta voimaanastuvien muutosten mukaan”, eli he tulkitsivat uutta lainsäädäntöä tarkoitushakuisesti väärin. Ehdotus hyväksyttiin valtuustossa 12.8. ja erotettujen kommunistien tilalle valittiin porvarilliset varamiehet.⁶⁶ Kemissä yhdeksästä kommunistivaltuutetusta yksi saapui kokoukseen, eikä aikonut kehotuksesta huolimatta erota. Silloin valtuuston ulkopuolelle saapui noin sata miestä sotilaallisessa järjestyksessä ja he lähettivät kokoukseen lähetystön vaatimaan valtuutettu Otto Kauppisen eroa. Ilmeisesti sama miesjoukko jatkoi painostusta Kemin maalaiskunnan valtuuston kokouksessa seuraavana päivänä, sillä itse valtuusto oli kommunistienemmistöinen eikä se aikonut erota vapaaehtoisesti. *Lapin Kansa* ennakoiki keminmaalaisien kommunistien joutuvan kyyditetyiksi, elleivät he suostu eroamaan. Se myös kertoi paikalle saapuvan ”toistastataa lähiseudun miestä autoineen” ja puuttuvan tilanteeseen, jos asiat eivät etene halutulla tavalla. Väkivallan uhan todentuessa

kommunistien listoilta valitut jättivät eronpyyntönsä. Elokuun puolivälissä kaikki kommunistivaltuutetut oli erotettu Lapissa.⁶⁷

Kommunistivaltuutettujen erottamisessa toistui muuallakin Suomessa käytetty kaava, jossa aloitteentekijöinä olivat joko porvarilliset valtuutetut, isänmaalliset järjestöt, kansalaiskokoukset tai yksittäiset kansalaiset. Tiedot Lapuan liikkeen harjoittamasta väkivallasta saivat työväenliikkeen paikalliset aktiivit pelkäämään tulevaa ja he yrittivät välttää avointa konfliktia jättämällä saapumatta kokoukseen, jättämällä vapaaehtoisesti eronpyynnön tai jopa pakenemalla Ruotsiin tai Neuvostoliittoon.⁶⁸ Erottamisvaatimuksia perusteltiin tulevalla kunnallislailla, joka oli tarkoitus ottaa käyttöön vasta loppuvuoden kuntavaaleissa, tai yleisesti kommunistien toiminnalla, jonka katsottiin vaarantavan yhteiskuntajärjestyksen. Lapissa valtuustoista eroamaan pakotettujen valtuutettujen tilalle valittiin lähes aina suoraan porvarilliset edustajat ja vaalilautakunta pyrittiin nimeämään välittömästi, jopa vajaalukuisena. Mikään näistä keinoista ei perustunut valitsevaan lainsäädäntöön eikä noudattanut oikeusvaltion periaatteita, mutta ne kuvasivat hyvin porvariedustajien tahtotilaa kesällä 1930.

Edustukselliseen demokratiaan liittyviä rajauksia suhteessa punaisiin oli tehty Lapissa aiemminkin, vuosien 1918–1925 kunnallisvaaleissa. Tuolloin vaalikelpoisuutta rajoittivat muun muassa kansalaisluottamuksen menetys, maksamattomat verot ja kunnalta saatu köyhänapu. Kaikki nämäkään tekijät eivät voi selittää sitä tilannetta, että esimerkiksi Kuolajärven, Sodankylän tai Tervolan valtuustoihin ei valittu yhtään työväenpuolueen listan ehdokasta ensimmäisissä uuden vaalilain kuntavaaleissa, vaikka SDP oli ollut näillä paikkakunnilla suosituin puolue liki 50 prosentin kannatuksella edellisissä eduskuntavaaleissa. Myöhemmin 1920-luvulla sama tilanne jatkui: äänestysaktiivisuus painui alle 30 prosentin muun muassa sellaisilla SSTP:n ydinkannatusalueilla kuin Kittilä, Kolari, Tervola ja Sodankylä. Kuolajärvellä ja Kemin maalaiskunnassa valtuustoissa toteutui kunnan poliittisia voimasuhteita vastaava edustus vasta vuosikymmenen lopulla. Esimerkiksi syksyllä 1929 pidetyissä vaaleissa Kuolajär-

ven valtuuston suhdeluvuksi tuli jo aiemmin mainittu 10–7 kommunistien eduksi, minkä *Lapin Kansa* totesi herättävän huolestumista kunnan parasta ajattelevien keskuudessa.⁶⁹ Näin kesän 1930 tilanne valtuustojen puhdistamisineen ei ollut uusi, mutta puhdistusten väkivaltaisuus ja laajuus yllättivät ja hiljensivät suurimman osan kuntalaisista.

Yhteistyö työnantajan kanssa

Kommunismiin vastainen taistelu yhdisti suojeluskuntia ja työnantajia, ja sen tuloksena syntyi muun muassa vuonna 1920 Vientirauha, jolta työnantaja tilasi miehiä murtamaan lakkoja. Usein rikkurit olivat lakkopaikkakunnan ulkopuolisia suojeluskuntalaisia. Esimerkiksi toimiessaan Vientirauhan Perä-Pohjolan asiamiehenä Esko Rieki värväsi vuonna 1920 Kainuun ja Pohjois-Savon suojeluskuntalaisia rikkureiksi Kemin seudun sahoille. Estääkseen kaikenlaisen poliittisen agitaation savotoilla Lapin metsätyönantajat palkkasivat mielellään talollisia ja suojeluskuntalaisia sekä tekivät yhteistyötä EK:n ja rajavartioston kanssa saadakseen estettyä agitaattoreiden pääsyn metsätyöalueille. Kontrollia tiukennettiin erityisesti vuoden 1922 läskikapinan jälkeen.⁷⁰

EK:n Rovaniemen ja Tornion osastot tiedottivat yksityiskohteisesti 1920-luvun työoloista raporteissaan. Niissä kerrottiin Lapin suurimpien työpaikkojen, kuten metsätyömaiden, sahojen ja tehtaiden työskentelyolosuhteista, työntekijöiden määrästä, palkoista, työttömyydestä ja kommunistien toimista työmailla. Tiedustelussa kiinnitettiin erityistä huomiota työntekijöiden taloudelliseen tilanteeseen suhteessa lakkoherkkyyteen ja niihin henkilöihin, jotka agitoivat työmailla. Vuodesta 1926 alkaen raporteissa alkoi esiintyä huolestuneisuutta työväen järjestäytymisestä; eri puolille Lappia perustettiin uusia ammattiosastoja metsäalan lisäksi myös rakennus- ja rautatiealoille, jäsenmäärä kasvoi ja toiminta aktivoitui muun muassa opastus- ja valistuskurssien järjestämisinä. Lisäksi Lapin metsätyöläisten sihteeris-

tön aktiivisuus poiki 400 000 markan valtionavustuksen Inarin ja Petsamon alueen hätäaputöihin.⁷¹

Vuosikymmenen lopulla järjestäytyminen konkretisoitui laajoina ja yhtenäisinä lakkoina. Kesällä 1929 Kemi-yhtiön uittotyömailla Sodankylässä ja Kolarissa puhkesivat suuret lakot, joissa lakkolaiset vaativat parempaa palkkaa ja työehtosopimusta. Lakkojen murtamiseen tarvittiin jälleen Vientirauhan apua. *Lapin Kansa* kirjoitti Kemi-yhtiön tuoneen uusia työntekijöitä työmaille, mutta *Pohjan Voimassa* todettiin heidän olevan rikkureita ja kotoisin Lapualta ja muualta Keski-Pohjanmaalta. Todennäköisesti kyseessä olivat Vientirauhalta Pohjois-Suomen uittotyömaille tilatut 600 miestä.⁷² Paikalliset talonpojat halusivat pysyä syrjässä taistelusta, ja *Pohjan Voima* kertoi heidän ”suhtautuneen yleensä myönteisesti oikeutettuun palkkataisteluun. Heistä ei ole ketään mennyt rikkureiksi vaan on niitä haalittu muualta, kuten jo mainittiin, Naamajoelle Lapualta”⁷³.

Kierrokset kommunisminvastaisessa taistelussa kiihtyivät seuraavan syksyn ja talven aikana, mikä näkyi jyrkempänä suhtautumisena työtaisteluihin. *Lapin Kansa* uutisoi helmikuussa 1930 Inarissa alkaneen metsätyömiesten lakon olleen kommunistien ”häikäilemättömän kiihoituksen” tulos, kun taas *Pohjan Voimassa* se nähtiin työläisten ”leipätaisteluna”. Alkuun *Lapin Kansa* vähätteli lakkolaisten määrää, arveli lakon vaarantavan englantilaisen metsäyhtiön toiminnan Suomessa ja kirjoitti työmaalla vallitsevasta ”työmaaterrorista”. Lakko kesti reilun viikon ja sen tuloksena työnantaja nosti kiistanalaisia palkkoja.⁷⁴ Lakko oli osoitus siitä, että Pohjolan Metsä- ja uittotyöläisten liitto kykeni yhä ajamaan jäsenistönsä etuja – tai niin kuin porvarillisissa piireissä tulkittiin, kommunismi oli edelleen voimissaan Lapissa.

Kesällä 1926 Kittilän Aakenusjoen metsätyömaan työntekijät olivat kieltäytyneet työskentelemästä entisen poliisin alaisuudessa. EK:n etsivä raportoi Pohjolan työmaille vallinneen vuodesta 1918 lähtien ”punainen terrori”, joka ”on tehnyt suojeluskuntalaisten olon työmaille kutakuinkin vaikeaksi ja hankalaksi”.⁷⁵ Ilmaisuu muuntui työmaaterroriksi vuosikymmenen lopulla ja sen käyttö suorastaan räjähti sanomalehdissä.⁷⁶

Erityisesti sitä viljeltiin isänmaallisissa kansalaiskokouksissa eri puolilla Suomea syksystä 1929 loppukesään 1930. Työmaaterrorin kitkemisestä tuli Lapuan ensimmäisen kokouksen (1.12.1929) yksi keskeisimmistä tavoitteista. Viikko Lapuan kokouksen jälkeen isänmaalliset kansalaiset kokoontuivat Kittilässä ja esittivät samanlaisia ponsia maan hallitukselle: kommunistien harjoittamaan työmaaterroriin on puututtava. Lisäksi Kittilässä toivottiin kiinnitettävän erityistä huomiota pohjoisen metsä- ja uittotyömaiden työntekijöiden valistamiseen.⁷⁷ Seuraavaan kesään asti työmaaterrorista keskusteltiin erityisesti kansalaiskokousten ja lakkojen yhteydessä.⁷⁸

Lapualaisuuden ja pääoman yhteistyö ei olisi pohjoisessa voinut selkeämmin tulla esille kuin Perä-Pohjolan turvallisuuskomitean johtoon kuluneiden Metsähallituksen Perä-Pohjolan piiripäällikkö A. A. Räsänen ja Kemi-yhtiön metsänhoitaja Jarl Sundquistin elokuussa 1930 kokoon kutsumassa Pohjois-Suomen metsätyönantajien kokouksessa, jonka esityslistalla oli työmaaterrorin ja kommunistien toiminnan kitkeminen Pohjolan metsätyömailta. Kokouksen osanottajat käyttivät työmaaterrorin vastakohtana termiä työmaarauha ja esittivät sen saavuttamiseksi seuraavia asioita: 1) kommunismia levittävien henkilöiden erottaminen töistä ja asettaminen työnantajien mustalle listalle; 2) poliisioikeuksien myöntäminen osalle työnjohtajista, jotta he voisivat ”ulottaa toimintansa myöskin työmaiden ulkopuolella vetelehtiviin laiskottelijoihin, jotka juuri ovat kaikkein pahimpia kommunistioppien levittäjiä”; 3) työnjohtajien ja apulaistyönjohtajien poliittisen taustan tarkistaminen ennen rekrytointia sekä 4) valistustyön tehostaminen radion ja esitelmien, mutta myös savottakämppien seinille kiinnitettävien, kommunismin kieltävien julistusten avulla.⁷⁹

Kun lapualaiset puhuivat työmaaterrorista, he tarkoittivat toisinajattelijoiden vainoamista. Lapualaisten mukaan räikein esimerkki vainoamisesta oli lakonmurtajina toimineiden pakottaminen julkiseen anteeksipyyntöön työmailta. Työnantajat lasivat työmaaterrorin piiriin myös työehtojen arvostelun ja lakkoliikkeet. Yhtä kaikki, työmaaterrorilla oli termin käyttäjien

näkemyksen mukaan yksi yhteinen taustasyy – kommunismi – ja kommunismin vastustamisessa työnantajien, teollisuuden ja järjestysvallan arvot ja intressit yhdistyivät.

Kontrolli kovenee, vastarinta syvenee

Lapin Kansa arveli jo heinäkuun lopulla 1930 poliittisen tilanteen rauhoittuneen, sillä Svinhufvudin hallitus oli yhdessä Lapuan liikkeen edustajien kanssa neuvotellut toimista kommunistien vaalitoiminnan, työmaaterrorin ja huliganismin estämiseksi sekä rangaistusten koventamiseksi.⁸⁰ Arvelu oli kuitenkin ennenai-kaista. Yhteiskunnallisesti orientoituneilla ihmisillä oli tarve toimia politiikassa, ja nyt toiminta jatkui maan alla mutta myös julkisissa järjestöissä. Vasemmistolaisuutta tuotiin esille yksityisissä ja julkisissa tilaisuuksissa, arkena ja työväenliikkeen juhlapäivinä. Kommunistilait ja niiden tulkinta siis työllistivät Etsivää keskuspoliisia ja Vaasan hovioikeutta koko 1930-luvun.

Jo talvella ja keväällä 1930 Lapin järjestysviranomaiset olivat pidättäneet ja kuulustelleet maan- ja valtiopetoslainsäädännön nojalla useita työväenliikkeen aktiiveja. Kuulustelupöytäkirjojen perusteella Vaasan hovioikeus nosti syytteet pidätettyjä vastaan. Esimerkiksi Tammisaaren poliittisten vankien nälkälakon julkinen tukeminen oli syy epäillä kommunistisesta toiminnasta ja joutua vangituksi. Varsinainen rulljanssi alkoi kesästä 1930, jolloin vankilat alkoivat täyttyä eri syistä pidätetyistä kommunisteista. Rovaniemen palon tutkinnan yhteydessä pidätettiin useita kommunistisen nuorisoliiton jäseniä. Elokuun loppuun mennessä SKP:n toiminnasta ja kommunistisen kirjallisuuden levittämisestä oli eri puolilta Lappia pidätetty 40 henkilöä. Syystalvella yhdeksi pidätyksen perusteeksi nousi pyrkimys ylittää raja ja mennä ”Neuvostolaan”.⁸¹ Myöhemmin suurin osa pidätetyistä tuomittiin Vaasan hovioikeudessa valtiopetoksen valmistelusta vankeusrangaistuksiin, jotka vaihtelivat yhdestä neljään vuoteen, ja menettämään kansalaisluottamuksensa vähintään kolmeksi, enintään kahdeksaksi vuodeksi.⁸²

Vähintään 97 lappilaista kommunistia pidätettiin ja passitettiin Vaasan hovioikeuteen vuosina 1931–1939. Viimeinen suuri pidätys tehtiin helmikuussa 1939, jolloin seitsemän kemiläistä kommunistia jäi EK:n haaviin syytettyinä SKP:n maanalaisen toimintaan osallistumisesta, Punaisen Avun organisoinnista ja Espanjan sisällissotaan matkanneiden suomalaisten etappiteiden ylläpidosta.⁸³ Poliisin otteet eivät olleet lempeät, kuten jo Rovaniemen murhapolton yhteydessä tuli ilmi. Kun EK pidätti Kemin ulkosaaristossa kokoustaan pitäneet SKP:n piirin edustajakokouksen osanottajat marraskuussa 1933, käytti se yksityishenkilön kotiin rynnätessään kyynelkaasua.⁸⁴ Joulukuussa 1933 Kemissä pidätettiin SKP:n piiriorganisaattoria majoittanut muurarinvaimo Olga Mikkonen. Hän kuoli Vaasan lääninvankilassa toukokuussa 1934 neljä kuukauden vankeuden jälkeen. Mikkosen hautajaisista muodostui surujuhla, jonka seurauksena 11 henkilöä asetettiin syytteeseen Vaasan hovioikeudessa. Syytetyt odottivat oikeudenkäyntiä vapaalla, ja kaksi heistä pakeni länteen ja pyysi poliittista turvapaikkaa Ruotsista. Se heille myönnettiin,⁸⁵ mikä kertoo Suomen koskevan poliittisen tilannearvion muutoksesta Ruotsissa verrattuna pari vuotta aikaisempaan, jolloin poliittiset pakolaiset käännettiin takaisin.

Yleinen kommunisminvastainen ilmapiiri ikään kuin legitimoï aggressiivisen käytöksen kommunisteiksi epäiltyjä kohtaan. Kuo-lajärvellä rajavartion kenttäpäällikkö ja rajasotamies murhasivat 1920-luvun maanalaisessa toiminnassa mukana olleen mutta siitä vetäytyneen maanviljelijän elokuussa 1932. Rajavartijat olivat tulleet maanviljelijän pihalle ja kyselleet etappiteihin ja niiden hoitajaan liittyviä asioita, joista viljelijä oli kieltänyt tietävänsä mitään ja kehottanut kysymään muilta. Koska maanviljelijä oli vartiopäällikön ja sotamiehen mielestä ”vastailutt röyhkeästi”, he kimmaistuivat ja ampuivat kymmenkunta luotia maanviljelijää kohti. Jälkeenpäin molemmat kertoivat ”olleensa *uhrille* kiukkuisia siitä, että tämä oli kommunisti”.⁸⁶

Kommunistilait vaikeuttivat Lapin työväestön yhteiskunnallista ja poliittista toimintaa, mutta eivät estäneet sitä. Suomessa kiellettyjä poliittisia näkemyksiä jaettiin maakunnassa sanoma-

lehtien ja lentolehtisten muodossa. Pohjois-Ruotsissa julkaistiin suomenkielisiä lehtiä, muun muassa *Revontulet* ja *Kipinä*, joita kuljetettiin salaa Suomeen. Kemian seudulla ja Rovaniemellä SKP:n jäsenet kirjoittivat ja painoivat pohjoissuomalaisille suunnattuja poliittisia lehtiä, ja vielä niinkin myöhään kuin 1936 ilmestyi Eemeli Lakkalan toimittama *Kyyhkynen*. Etsivä keskuspoliisi pääsi kirjoittajien ja monistamoiden jäljille suhteellisen nopeasti. Kemissä poliisi teki yllätysiskun karihaaralaiseen omakotitaloon, jossa lehtitietojen mukaan oli juuri käynnissä lehden monistaminen. Kaikki talossa olleet pidätettiin.⁸⁷

Työväestö pyrki ottamaan julkisen tilan haltuun myös toisenlaisin keinoin, kuten järjestämällä tapahtumia perinteisinä työväestön mielenosoituspäivinä. Ne viranomaiset saivat tukahdutettua jo vuosikymmenen alkupuolella. Kemiläiset juhlivat vappua vuonna 1932, jolloin Kemian Syväkankaalle kokoontui yli sata henkilöä laulamaan työväenlauluja ja kuulemaan puheita. Myös kaksi vuotta myöhemmin kemiläiset tulivat kadulle laulamaan *Kansainvälistä* mutta hajaantuivat poliisin lähestyessä ihmisjoukkoa. Kansainvälisenä naistenpäivänä vuonna 1932 Kemian työläiskaupunginosista lähti naisia pieninä ryhminä kohti kaupungin keskustaa, jonne lopulta kertyi noin 300 osallistujaa ”Työn, leivän ja oikeuksien puolesta” -mielenosoitukseen. Kemian hautausmaan kohdalla poliisi alkoi hajottaa väkijoukkoa, joka puolestaan viritti *Kansainvälisen*. Poliisin ja naisten välille syntyi kahakka, jossa naisten aseina olivat läheisen halkopinon halot.⁸⁸

’Kommunististen kiihoituslaulujen’ laulaminen olikin yksi syy, joka antoi viranomaisille aiheen tulkita väkijoukon toiminnan lainvastaiseksi. Jos tilaisuudessa vielä ”pidettiin palopuheita”, kynnys nostaa syyte madaltui. Julkisuuteen puheiden sisällöstä kerrottiin vain epäilyksiä puoltavat seikat. Talvella 1931 noin kuusikymmentä posiolaista oli tullut ’valistustilaisuuteen’ paikallisen torpparin mökkiin. Tilaisuudesta vihiä saaneet suojeluskuntalaiset saapuivat paikan päälle valvomaan keskustelua ja raportoivat puheiden olleen valtiovastaisia, sillä yhdessäkin oli todettu, että ”on vielä kerran noustava ja taisteltava loppuun aloitettu taistelu”.⁸⁹ Kokoontumisen kimmokkeena oli halu tuoda

esille kunnan paheneva työttömyys ja osoittaa samalla ettei lapualaisten edelliskesän toimia oltu säikähdetty. Posiolla ei pientä soranajoa ja satunnaista tuulenskaatopuiden tekoa lukuun ottamatta ollut töitä, ei edes hätäaputöitä. Pahenevasta taloudellisesta ahdingosta kertoi sekin, että seitsemän kuukautta myöhemmin kauppias Kelloniemen talossa pidettiin työttömien kokous, johon osallistui runsaasti väkeä ja joka kääntyi avustus- ja työllistämisehdotuksineen valtuuston puoleen.⁹⁰

Laman vaikutukset Lapissa olivat dramaattiset: suhdanneherkkänä alana metsäteollisuus siirsi hakkuita, supisti toimintaansa sahoilla ja tehtailla, mikä heijastui välittömästi kädestä suuhun elävien työläisperheiden toimeentuloon. *Pohjolan Sanomien* mukaan talvella 1931 jopa 10 000 lappilaista kärsi työttömyyden aiheuttamasta puutteesta Lapissa.⁹¹ Etsivä keskuspoliisi oli jo 1920-luvulla penännyt valtiolta taloudellisia toimia pahimpien matalasuhdanteiden aikana ehkäistäkseen porvarillisen maalaisköyhälistön radikalisoitumisen. Kuntatasolla lama näkyi köyhäinhuoltojen kasvuna. Esimerkiksi Kuolajärvellä kunnanvaltuusto keskusteli toistuvasti vuosien 1931–1933 aikana työttömien kuntalaisten avustamisesta. Toukokuussa 1933 se päätti muun muassa hankkia ”äärimmäisessä puutteessa oleville” siemenperunoita lainattavaksi neljän valtuutetun kahdestatoista vastustaessa ehdotusta.⁹² Näin lamakin voitiin viime kädessä valjastaa poliittisen kontrollin välineeksi.

Päätelmät

Valkoiset kiinnittyivät poliittisten, sosiaalisten ja taloudellisten sidostensa kautta valtaapitäviin kansallisiin instituutioihin, joiden avulla he tuottivat ja määrittelivät poliittisia ja yhteiskunnallisia tavoitteita. Valkoisen järjestyksen ja valkoisen vallan vahvistamisessa yksi keino oli sisällissodan hävinneen osapuolen suora tai epäsuora kontrollointi. Sotien välisenä aikana suomalaisessa yhteiskunnassa punaisia kontrolloivat monet tahot: valtio ja viranomaiset, valtiovallan suostumuksella toimivat järjes-

tysvaltaorganisaatiot, kuten suojeluskunta, työnantaja, valkoiset arvot jakavat kansalaisjärjestöt, uskonnolliset ja sosiaaliset yhteisöt ja yksilöt. Tilanteet vaihtelivat, jolloin toimijat saattoivat olla samoja, mutta eri rooleissa: virkamies oli suojeluskuntalainen, tai työnantaja kuului isänmaallisen järjestön paikalliseen johtoon. Pohjois-Suomen olosuhteet ja lähitapahtumat tuottivat myös muusta Suomesta poikkeavia kontrollin muotoja ja painopisteitä.

Taistelujen siirtyminen Neuvosto-Venäjän maaperälle ja laajeneminen osaksi ensimmäistä maailmansotaa merkitsivät aseellisen toiminnan jatkumista Lapissa aina marraskuuhun 1918 asti. Väkivallan perintö säilyi asenteissa, toimintamalleissa ja verkostoissa molemmin puolin, mikä yhtäältä lisäsi valkoisten kontrollia ja toisaalta esti työväestön sulautumisen sosiaalidemokraattiseen eetokseen, saati kansalliseen yhtenäisyyteen. Sodan loppuvaihe vaikutti näin tulevien vuosien poliittiseen asetelmaan Lapissa, mutta sitä muovasivat myös sodan ensimmäiset viikot. Vaikka yhteenotot pohjoisessa talvella 1918 eivät olleet verrattavissa Etelä-Suomen taisteluihin, valkoisten valloittamien alueiden haltuunoton ja repression käytännöt, jotka oli suunniteltu ja joita sovellettiin ensimmäisenä Lapissa, määrivät valtasuhteet välittömästi. Valkoisten tavoitteena ei ollut integroida työväestöä yhteiskuntaan pohjoisessa. Päinvastoin, he näkivät työläiset potentiaalisina vallankumouksellisina, ylijärjaisinä toimijoina, joiden tavoitteet tuli estää kaikin mahdollisin keinoin. ”Sisällissodan ihme” ei toteutunut Lapissa, sodan osapuolet eivät asettuneet rinta rinnan yhteisen asioiden äärelle siinä määrin kuin etelän suurissa kaupungeissa vaan yhä edelleen rintamalinjojen vastakkaisille puolille. Pohjoisessa eheytyminen oli hidas prosessi, joka tuskin oli edes käynnistynyt, kun Lapuan liike tukahdutti sen idut.

Suomessa työväestöä kontrolloitiin ennen kaikkea lainsäädännöllä, jonka toteutuksesta viranomaiset vastasivat. Nimismiehet, poliisit, oikeusviranomaiset ja Etsivä keskuspoliisi tiedustelivat, pidättivät, syyttivät ja tuomitsivat työläisaktiiveja maan- ja valtiopetoksellisesta toiminnasta. Vallankumouksellisen verkoston ulottuminen laajasti Suomen naapurimaihin teki Lapin viran-

omaisten työstä vaikeaa. Talvella 1922 tapahtuneen läskikapinan jälkeen rajojen vartiointi ja vapaan liikkuvuuden kontrolli saivat enemmän taloudellisia resursseja ja lainsäädännöllistä selkänöjää. Viranomaisten ja järjestysvallan yhteistyö oli tehokasta ja valtuuksia käytettiin usein myös työväestön laillisen toiminnan estämiseen, rajaamiseen ja peruuttamiseen. Mielenosoitusten kovaotteiset hajottamiset, kuulusteluissa käytetty väkivalta ja yksittäisiin yhdistyksiin kohdistuneet lainvastaiset toimet osoittivat, ettei virkavaltakaan kaihtanut väkivaltaisia otteita.

Pidättämisen ja syyttämisen kynnys oli Lapissa matala, sillä julkinen työväenliike oli kääntänyt selkensä sosiaalidemokratialle ja näin jokainen työväenliikkeen aktiivi oli EK:n näkökulmasta kapinallinen. Useat paikalliset työväenliikkeen aktiivit menettivät kansalaisluottamuksensa. Ne, joilla kansalaisluottamus oli vielä tallella, eivät välttämättä päässeet sitä käyttämään. Kunnallisvaaleissa työväenyhdistyksillä oli vaikeuksia saada vaalilistojaan läpi. Tilanne korjaantui vasta 1920-luvun puolivälissä, minkä seurauksena valta keikahti useassa kunnassa kommunistien hyväksi. Kun uusien kunnallis- ja kommunistilakien henkeä toteutettiin etukäteen jo kesällä 1930, ei edes kommunistienemmistöisillä valtuustoilla, ollut keinoja säilyttää valtaansa. Kun lait syksyllä hyväksyttiin yli kolmasosa lappilaisista äänestäjistä jäi ilman omaa julkista puoluettaan aina vuoteen 1945 asti.

EK teki saumatonta yhteistyötä paitsi Lapin viranomaisten – opettajista rajakomendanttiin – myös suojeluskuntien ja suurimpien työnantajien kanssa. Suojeluskunnista tuli myös Lapissa valkoisen Suomen selkäranka paikallistasolla, vaikka ne alkuvuosina olivat lähinnä paikallisen eliitin perustamia kaarteja. Vapausretoriikassa kommunismi esitettiin uhkana talonpojan perheelle ja toimeentulolle, kun taas suojeluskunnat nähtiin yhteisöllisen turvan tarjoajina, mikä lopulta sitoi lappilaisen talonpoikaisyhteisön isänmaalliseen rintamaan. Myös rajavartioston vahvistuminen ja rajojen vartiointi osana itsenäisen valtion toimintaa edistivät suojeluskuntatyötä pohjoisessa. EK:n, järjestysviranomaisten ja suojeluskuntien kontrolli ylitti usein fyysisen koskemattomuuden rajat, eikä tilannetta helpottanut 1920-luvun

lopulla voimistuneen Lapuan liikkeen vaikutus. Silloin myös työväestöön kohdistunut epävirallinen ja väkivaltainen kontrolli yleisty, kuten kyyditykset ja kunnanvaltuustojen eteen kokoon-tuneet painostusjoukot yksiselitteisesti osoittavat.

Lapissa talouden ja järjestysvallan intressit kohtasivat. Sekä alueen suurin työnantajasektori metsäteollisuus että EK, poliisi-viranomaiset ja suojeluskunnat pelkäsivät työväenliikkeen kasva-van kannatuksen konkretisoituvan lakkoina. Niinpä työnantajat rahoittivat suojeluskuntia, olivat mukana aktiivisesti niiden toi-minnassa ja rekrytoivat luotettavina pitämiään suojeluskuntalai-sia saadakseen tietoja työpaikalla tapahtuvasta ammatillisesta tai poliittisesta toiminnasta. Ne antoivat myös EK:n operoida työ-paikoilla, olihan kommunistien julkisen ja maanalaisen toimin-nan paljastaminen ja poistaminen työpaikoilta työnantajan etu-jen mukaista. Työnantajan edut olivat yhteneväiset myös Lapuan liikkeen tavoitteiden kanssa. Kommunismien ja työmaaterrorin lopettamista vaadittiin useissa Lapissa pidetyissä isänmaallisissa kokouksissa. Kokousten taustalla toimi Perä-Pohjolan turvalli-suuskomitea, jolla oli johtajiensa kautta kytköksiä metsäteolli-suuteen. Työnantajan pakista otettiin kiistan tullen käyttöön pal-kanalennukset, lakonmurtajat, mustat listat tai laajat kommunis-minvastaiset verkostot, jotka yhdessä muodostivat nyrkin, joka näytti miltei voittamattomalta.

Yksi tärkeimmistä kontrollin muodoista oli kasvatus, jota har-joittivat koululaitos, kirkko ja lukuisat lapsi- ja nuorisojärjestöt, mutta myös sosiaaliset yhteisöt. Uuden isänmaallisen sukupol-ven kasvatus tai yhteisön jäsenten moraalinen kaitseminen ei kuitenkaan ollut yksinkertaista Lapissa, sillä monessa kunnassa puolet asukkaista tunnustautui kommunistisen työväenliikkeen kannattajiksi. Mitä pidemmälle 1920-luku kului, sitä selkeämmin kävi ilmi, että he myös kasvattivat omat lapsensa omien arvo-jensa mukaisesti sosialistisissa varhaisnuorisojärjestöissä. Paikal-listasolla yhteisön paheksunta, opettajien ideologiset linjaukset ja mielipideosastojen julkiset kirjoitukset eivät riittäneet, jolloin työläislasten kasvatus nostettiin esiin lastensuojelullisena asiana yhteiskunnan näkökulmasta. Näin myös työläislasten ja -nuorten

Kontrolli läpäisi koko yhteiskunnan ja sen tavoitteena oli hillitä vallankumouksellisuutta. Lapissa työväestöön kohdistuneen kontrollin juuret juontuivat jo sisällissotaa edeltävään aikaan, ankariin kiistoihin työn tekemisen ehdoista. Se jatkui sotilaallisena sisällissodan jälkeen. Valkoisen kontrollin väkivaltaisuus ilmeni usein fyysisenä, toisinaan henkisenä, mutta yhteistä sille oli pakottaminen. Kontrollin pehmeä muoto oli luonteeltaan suostuttelevaa ja käytti hyväkseen yhteisön painetta ja yleistä ilmapiiriä. Lapissa valkoinen kontrolli oli kuitenkin pakottavaa ja ehdotonta monella eri tasolla koko sotien välisen ajan, mutta se ei saavuttanut tavoitteitaan. Kontrolli teki poliittisen vastakkainasettelun näkyväksi. Mitä ankarampaa valkoinen kontrolli oli, sitä voimakkaampaa vastarintaa se kohtasi. Näin kontrolli osaltaan edisti kommunismin juurtumista Lapin työväenliikkeen aatteelliseksi perustaksi.

Viitteet

- 1 *Pohjolan Sanomat* 18.2.1918 'Pohjolan ja erittäin Tornion jokilaakson nuorisolle'.
- 2 *Aamulehti* 10.4.1918, 3, 'Suomen vapautussota'.
- 3 Roselius 2013, 258; Ahonen 2012; Ahonen 2018.
- 4 Siltala 1985; Tikka 2007; Roselius 2013, sotapropagandasta ja historiankirjoituksesta 35–54, muistojuhlista 77–83, suojeluskunnista 158–169; 180–181; Ahonen 2012.
- 5 *Satakunnan Kansa* 30.7.1927 'Valkoisen armeija aseveikoille'.
- 6 Vaalitulokset Suomen Virallinen Tilasto (SVT) XXIX 13 Eduskuntavaalit 1927; SVT XXIX B Kunnallisvaalit 1921–28; Vapaussodan Rintamamiesten Liitto 1929–1939, 14; Roselius 2018, 267–274; Roselius 2013, 46–54.
- 7 Saarela 1996; Tikka 2004; Lintunen 2015; Soikkanen 1975; Alapuro 1994.
- 8 Kannisto 2016; Katajisto 2018.
- 9 Monesta tuon ajan lappilaisesta valkoisesta toimijasta, kuten Esko Riekistä, Kaarlo Hillilästä, Uuno Hannulasta ja K. M. Walleniuksesta, on kirjoitettu myös henkilöhistoria, Lackman 2007; Tuikka 2011; Kariniemi 1975; Lehtola 1994.
- 10 Tikka 2004, 131.
- 11 Aatsinki 2009, 210–229.
- 12 Vahtola 1988; Lackman 1991, 17–19; Aatsinki 2009, 188–203; Nevakivi 1970 passim.
- 13 Teerijoki 2010; Uola 2010.
- 14 Aatsinki 2009, 243–253; Lackman 1991, 17–63; Saarela 1996 passim; Salomaa 1992, 123; 1930-luvulla Lenin-koulussa oli 13 opiskelijaa Oulun eteläisestä ja pohjoisesta piiristä, Krekola 2007, 59–66, liite2b, 425.
- 15 Aatsinki 2009, 253–262, 271–275, 301–304.
- 16 Aatsinki 2009, 294–295.
- 17 Lackman 2007, 182–184, 459; Aatsinki 2009, 279–280; Tuikka 2011, 83; EK Rovaniemen ja Tornion tilannekatsaukset (tk), EK-Valpo I 5, KA.
- 18 Esimerkit EK-Tornion alaosaston kirje EK:n Pääosastolle 26.2.1926, EK-Valpo I III H 1, KA; Aatsinki 2009, 280; *Suomen Poliisilehti* 15.12.1928, 21–23.
- 19 Pohjolan suojeluskuntapiiri vakiintui Lapin ylimmäksi organisaatiotasoksi keväällä 1919. Se korvasi Perä-Pohjolan suojeluskuntapiirin, ja siihen kuuluivat Kemin ja Lapin kihlakuntien suojeluskuntaosastot, Hersalo 1962, 534, 558; Hersalo 1955, 458–459; Tikka 2004, 131, 149–151.
- 20 Hersalo 1955, 459; Niska 2007, 9–12.

- 21 Hersalo 1955, 459–460; *Lapin Kansa* 9.2.2008 '1918: Jussi Hagberg halusi runoilijaksi, mutta päätyi Lapin pyöveliksi'; Katso myös uutiset paikallisista suojeluskunnista 1920-luvulta, *Pohjolan Sanomat* ja *Lapin Kansa*.
- 22 Aatsinki 2009, 142–144; Hersalo 1962, 538.
- 23 EK-Roi kirje PO:lle, Matkakertomus Kuolajärvelle nro 1 23.1.–3.2.1923, Asiamapit I, III H 3b, EK-Valpo I, KA.
- 24 Vuorijärven suojeluskunnan kirje 12.10.1925, Sallan suojeluskunta, KA.
- 25 Aatsinki 2009, 294–295; Hersalo 1962, 533, 541–542; Kemijärvellä Lotta Svärd -osastoa oli v. 1920 perustamassa Aili Ingerö, jonka mies Väinö Ingerö oli puolestaan perustamassa paikallista suojeluskuntaosastoa, Lotta Svärd verkkomuseo <http://www.lottasvard.fi/ingero-aili/>.
- 26 Hersalo 1962, 542.
- 27 Lackman 1984; Virtanen 1993, 96–97; Aatsinki 2009, 54–63.
- 28 Aatsinki 2009, 294.
- 29 Lapin itärajan rajavartiostoista, Vahtola 1988; Kosonen & Pohjonen 1994; *Lapin Nuija* 4/2013 'Sissejä, rajajääkäreitä ja tiedustelijoita'.
- 30 Maanpetos on siviili tai sotilaallista yhteistoimintaa vihollisen kanssa, ja tavoitteena on vahingoittaa Suomea vihollisen eduksi, kun taas valtiopetos tarkoittaa Suomen valtiosäännön kumoamista tai valtiojärjestyksen muuttamista väkivalloin tai pakottamalla.
- 31 EK III H 1 ja 2 Värävästä Venäjälle, EK-Valpo I, KA; EK Tornion ja Rovaniemen osastojen tk 1924–1929, EK-Valpo I 5, KA; Rikostilastot 1933–1987, Sallan nimismiespiiri BVI, OLKA, KA (Oulu); *Lapin Kansa* 18.10.1934 'Rajaloikkareita tullut jälleen Kuolajärvelle'.
- 32 EK-Tornion osasto raportoi Pohjois-Ruotsin oloista ja teki yhteistyötä Ruotsin salaisen poliisin kanssa. Myös Norjaan suuntautunut toiminta huomioitiin raporteissa, EK Tornion tk 1924–1929, EK-Valpo I 5, KA.
- 33 Alkuun rangaistus oli enintään 50 päiväsakkoa, sitten enintään 100 päiväsakkoa ja vuonna 1923 päiväsakko ei enää ollut vaihtoehto, Asetuskokoelma (AsK) 311/1921; AsK 100/1922; AsK 26/1923.
- 34 Aatsinki 2009, 278–279.
- 35 Esimerkiksi Kemin nimismies hylkäsi Karihaaran sahan ammattiosaston iltamalupa-hakemuksen, koska osasto *oli kuullunut* SSTP:een, Tilannekatsaus 5.–18.9.1924, EK Tornion tk 1924–1929, EK-Valpo I 5, KA; Aatsinki 2009, 282–283, 298.
- 36 Tikka 2004, 125–127.
- 37 Tilannekatsaus 5.–8.9.1924, EK Rovaniemen tk 1924, 1926–1929, EK-Valpo I 5, KA; Kuolajärven kirkkoherran vaimo, rouva Kivekäs, kertoi viranomaisille syksyllä 1933 osuusliikkeen autoon nousseen kaksi miestä, jotka ”hai-

- sivat ryssille”, minkä perusteella autonkuljettaja haettiin kuulusteltavaksi, Aatsinki-Franssi 1993, 119.
- 38 Tilannekatsaus 6.–12.1.1924; Tilannekatsaus 13.–26.6.1924, EK Tornion tk 1924–1929, EK-Valpo I 5, KA.
- 39 Tilannekatsaus 13.–19.1.1924; Tilannekatsaus 15.–31.10.1926, EK-Rovaniemen tk 1924, 1926–1929, EK-Valpo I; Tilannekatsaus 14.–27.11.1924, EK-Tornion tk 1924–1929, EK-Valpo I 5, KA.
- 40 Tilannekatsaus 17.–30.4.1925, EK-Tornion tk 1924–1929, EK-Valpo I 5, KA.
- 41 Kaarninen 2017, 36–41; Aatsinki 2018, 182, 196–201; Heikkinen & Leino-Kaukiainen 2011.
- 42 Tilannekatsaus 14.–28.1.1926, EK-Rovaniemen tk 1924, 1926–1929, EK-Valpo I 5, KA.
- 43 Tilannekatsaus 1.–30.5.1928; 1.–31.7.1928; Tilannekatsaus 1.–30.9.1928, EK Rovaniemen tk 1924, 1926–1929, EK-Valpo I 5, KA; Toimintakertomus 10.11.1927–6.5.1928, Rovaniemen Järjestönuoret. Sos.dem.Raittiusliiton arkisto, TA.
- 44 Tilannekatsaus 4.–17.5.1924; Tilannekatsaus 1.–29.2.1928; Tilannekatsaus 1.–28.4.1928; Tilannekatsaus 1.–31.8.1928 EK Rovaniemen tk 1924. 1925–1929, EK-Valpo I 5, KA.
- 45 Tilannekatsaus 14.–28.2.1926, EK Rovaniemen tk 1924, 1926–1929, EK-Valpo I 5, KA.
- 46 Tilannekatsaus 29.4.–14.5.1926, EK Rovaniemen tk 1924, 1926–1929, EK-Valpo I 5, KA.
- 47 Tilannekatsaus 30.5.–14.6.1926, EK Rovaniemen tk 1924, 1926–1929, EK-Valpo I 5, KA; Matkakertomus 151/33, EK-Rovaniemi, EK-Valpo I III C9, KA; Heinänen 1993, 312.
- 48 *Lapin Kansa* 31.1. ’Kansalaiskokous nykyisen siveellisen tilanteen johdosta Kittilässä eilen illalla’; *Lapin Kansa* 7.3.1929 ”*Vapaa rakkaus* Kemin kunnassa saa jatkoa”.
- 49 *Lapin Kansa* 29.1.1929. ’Työrauhan puolesta’
- 50 *Lapin Kansa* 9.2.1929 ’Kommunistien puuhut Rovaniemellä’; 7.5.1929 ’Tahdotaanko talonpoikaisnuorisoaikin vetää mukaan uskonnonvastaiseen taisteluun?’; 7.6.1930 ’Koulun ja kodin kasvatuksellinen yhteistyö’
- 51 *Lapin Kansa* 20.2.1930 ’Sallan kommunisteille!’.
- 52 *Lapin Kansa* 26.7.1930 ’Lapset ja nuoriso’; Opetusministerinä oli Paavo Virkkunen (kok.).
- 53 Lackman 1991, 71–75; *Rovaniemi* 4.8.1923; *Pohjolan Sanoma* 6.8.1923.
- 54 Aatsinki 2007 218–220; Siltala 1985; Sanomalehdistä, kansalaiskokouksista ja Lapuan liikkeestä 154–165, Silvennoinen ym. 2016, 154–165.

- 55 Katso esim. *Lapin Kansa* 29.1.1929; 9.2.1929; 19.11.1929; 4.2.1930; 18.3.1930.
- 56 *Lapin Kansa* 15.6.1930 'Pakinan penikoita'.
- 57 *Lapin Kansa* 19.6.1930 'Pari kommunistijohtajaa saanut jälleen autokyydin'; *Lapin Kansa* 1.7.1930 'Kommunistikarkotus Rovaniemellä'; *Lapin Kansa* 1.7.1930 'Kommunisteja Venäjälle jatkuvasti'; Siltalan mukaan toukokuusta syyskuun puoliväliin 1930 Suomessa tehtiin 254 poliittisuolunteista kyyditystä tai kyyditysyrittystä, Siltala 1985, 357.
- 58 *Lapin Kansa* 8.7.1930 'Kommunististen huligaanien katala hirmutyö'; Levä 2004, 169.
- 59 Siltala 1985, 213; *Pohjolan Sanomat* 17.7.1930 'Vapaaehtoinen kansalaisjärjestö kommunismin vastustamiseksi perustettu Rovaniemellä'.
- 60 Levä on tutkinut poliisin roolia yhteisön dynamiikan ja tietoisien toiminnan rakentajana psykohistoriallisesta näkökulmasta, 2004, 164–168, 204–206, tapahtumasarjan kuvauksia 169–171, 180–181, 191–197.
- 61 Ruuskanen 2006, 122–131; Muutokset painovapauslakiin, rikoslakiin, kunnallislakeihin ja kunnalliseen vaalilakiin hyväksyi 31.7.1930 Risto Relander, mutta esimerkiksi vaalilaki tuli voimaan vasta 1.1.1931. Porvarienemmistöiksi muuttuneet vaalilautakunnat poistivat urakalla eduskuntavaalien äänioikeutettujen listoilta kommunisteina pitämiään henkilöitä, Soikkanen 1975, 511, 513–516, 519–520; Siltala 1985, 132–133, 173–175.
- 62 Ruuskanen 2000, 59–61, 116–120: Pohjois-Savossa liikehdintä alkoi jo kesäkuussa, Ruuskanen 2006, 100–105.
- 63 *Lapin Kansa* 5.8.1930 'Porvarillisten puolueiden vaaliliitolla on maakunnassa erittäin laaja kannatus'.
- 64 *Lapin Kansa* 12.8.1930 'Kittilässä pantiin eilen toimeksi'; Katso lipun puhtaudesta, Levä 2004, 178–179.
- 65 *Lapin Kansa* 9.8.1930 'Kommunistit poistettu Kemijärven kunnan luottamustoimista'; *Lapin Kansa* 9.8.1930 'Kuolajärvellä yritti kaksi kommunistia pitää paikkansa kunnanvaltuustossa'; *Lapin Kansa* 16.8.1930 'Posion kunnanvaltuustokin poistanut jäsenyydestään kommunistivaltuutetut'; Ruuskanen 2000 *ibid.*; Kuolajärven kunnanvaltuuston pöytäkirja 7.8.1930, 1 §, Sallan kunnanarkisto.
- 66 *Lapin Kansa* 14.8.1930 'Rovaniemen kauppalanvaltuusto suoritti tiistaina suursiivouksen'.
- 67 *Lapin Kansa* 16.8.1930 'Kemin maalaiskunnan kommunistit eivät aio jättää paikkojaan kunnanvaltuustossa'; *Lapin Kansa* 19.8.1930 'Kunnanvaltuustot kaikkialla maakunnassa puhdistuvat kommunisteista'.
- 68 Ruuskanen 2006; Paoista muun muassa *Lapin Kansa* 5.8.1930 'Ruotsissa herättää suomalaisten kommunistien jatkuva maahantulo levottomuutta';

- Lapin Kansa* 9.8.1930 'Kuolajärveläisiä kommunisteja on siirtynyt rajan yli ainakin toistakymmentä'.
- 69 Aatsinki 2009, 284–290; *Lapin Kansa* 26.10.1929 'Kuolajärven kunnallisten asioiden hoidossa kommunistit isänniksi'.
- 70 Mansner 1981, 300–304; Lackman 2007, 144; Aatsinki 2009, 281–282.
- 71 Esimerkiksi Tilannekatsaus 29.3.–14.4.1927; Tilannekatsaus 31.8.–30.9.1927; Tilannekatsaus 1.–31.10.1927; Tilannekatsaus 1.–31.12.1927, EK Rovaniemen tk 1924, 1926–1929, EK-Valpo I, KA.
- 72 Mansner 1981, 306–307; Lehdessä todetaan Kemiyhtiön ryhtyneen hankkimaan työmaille uutta työvoimaa, *Lapin Kansa* 1.6.1929 'Suuri uittotyölakko puhjennut Sodankylän Sompiossa'; *Lapin Kansa* 4.6.1929 'Uittolakko Sodankylän Sompion työmailla'; *Pohjan Voima* 13.6.1929 'Uittotyöt edelleen lakkotilassa Kolarin Venejärvellä'; Lehdessä todetaan Rovaniemeltä lähetetyn paikalle uutta työvoimaa, *Lapin Kansa* 20.6.1929 'Sodankylän uittolakot'; Lehdessä todetaan Rovaniemeltä kuljetetun kuorma-autoilla Sodankylään rikkureita, *Pohjan Voima* 23.6.1929 'Rikkurien rötöstelyjä'.
- 73 *Pohjan Voima* 15.6.1929 'Perä-Pohjolassa uittotyömailta taistelu jatkuu'.
- 74 *Lapin Kansa* 4.2.1920 'Kommunistien mielettömyys huipussaan: Atifyhtiön työmaat Inarissa lakkotilassa!'; Vertaa *Pohjan Voima* 4.2.1930 'Inarin tukkityökentillä puhjennut nälkätaistelu'; *Lapin Kansa* 6.2.1930 'Inarin lakkolaisten lukumäärä 1200 miestä. Tilanne entisellään'; Vertaa *Pohjan Voima* 6.2.1930 'Työläisten leipätaistelu Inarissa jatkuu edelleen'; *Lapin Kansa* 8.2.1930 'Kahdeksan päivää kestänyt lakko Atif-työmailta päätynyt'; vertaa *Pohjan Voima* 9.2.1930 'Loistava voitto työläisille Inarin tukkikentillä'.
- 75 Tilannekatsaus 30.5.–14.6.1926, EK Rovaniemen tk 1924, 1926–1929, EK-Valpo I 5, KA.
- 76 Samaan aikaan *Työn Äänessä* kommentoitiin porvarilehtien kirjoituksia työmaaterrorista, *Työn Ääni* 16.6.1926 'Hirveä parku ja ulina'; Termin käyttö kasvoi vuodesta 1926 vuoteen 1930 seuraavasti: 1926 (2), 1927 (31), 1928 (105), 1929 (427) ja 1930 (2136). Hakuehdot olivat seuraavat: hakusana työmaaterrori, aikaväli 1.1.1919–31.12.1930, osumia yhteensä 2704, <https://digi.kansalliskirjasto.fi> (haettu 2.5.2020).
- 77 *Lapin Kansa* 3.12.1929 'Sunnuntain kansankokouksissa eri puolilla ilmeni kansantahto voimakkaana ja valtavana'; *Lapin Kansa* 12.12.1929 'Huomatava rangaistusvaatimus valtiopetoksellisesta toiminnasta'; Työmaaterrorista, Siltala 1985, 44–45.
- 78 Katso esimerkiksi *Lapin Kansa* 4.2.1930; 18.3.1930; 17.6.1930; 26.6.1930; 28.6.1930; 24.7.1930.
- 79 *Lapin Kansa* 23.8.1930 'Työrauhan turvaamiseen Pohjois-Suomen työmailla vihdoin ryhdytty'.
- 80 *Lapin Kansa* 24.7.1930 'Kiihtymys maassa alkaa tyyntyä'.

- 81 *Lapin Kansa* 1.2.1930 'Rovaniemeläisten jutut'; *Lapin Kansa* 15.2.1930 'Rovaniemeläisiä kommunisteja kuulusteltu'; *Lapin Kansa* 27.2.1930 'Kommunistipidätyksiä Kittilässä'; *Lapin Kansa* 3.5.1930 'Huomattavia kommunistipidätyksiä eilen Rovaniemellä'; *Lapin Kansa* 21.8.1930 'Suuria kommunistipidätyksiä Peräpohjolassa'; *Lapin Kansa* 28.8.1930 'Lisää kommunisteja pidätetty Kemin seudulla'; *Lapin Kansa* 30.8.1930 'Oikeudenkäynnistä kommunisteja vastaan muodostuu laaja'; *Lapin Kansa* 4.12.1930 'Kuolajärvellä pidätetty 6 kemiläistä kommunistia'
- 82 *Lapin Kansa* 17.5.1930 'Sodankylän kommunistien tuomiot'; Rovaniemen kauppalan urheilulautakunnan jäsen Uuno Lind vangittiin nälkälakkoon liittyen marraskuussa 1929 ja kittiläläiset Reino Uusisalmi, Paavo Ollikainen ja Emil Lakkala helmikuussa 1930, *Lapin Kansa* 28.6.1930 'Oliko kommunistilla kunnallisia virkoja'; *Lapin Kansa* 3.1.1931 'SKP:n peräpohjalaiset jäsenet ja organisaattorit tuomittu'
- 83 *Lapin Kansan* uutiset pidätyksistä 1931–1939; *Lapin Kansa* 6.4.1939 'Isänmaansa kaupittelijoita saatu napatuksi kiinni Kemissä.'
- 84 *Lapin Kansa* 5.12.1933 'Pohjolan kommunistien johtomiehet napattiin kesken "edustajakouksen.'
- 85 *Lapin Kansa* 16.1.1934 'Kaikkiaan 25 kommunistia tarttunut maakunnassamme EK:n nuottaan'; *Lapin Kansa* 18.8.1934 '11 kemiläistä kommunistia määrätty tuotaviksi valtion kustannuksella vastaamaan hovioikeuteen.'
- 86 *Lapin Kansa* 9.8.1932 'Rajasotilaat ampuneet vanhan maanviljelijän Kuolajärven Kurtinkylässä.'
- 87 Lackman 1991, 87–103; *Lapin Kansa* 30.4.1931 'Kommunistit yrittäneen perustaa maahamme salaisen kirjapainon'; *Lapin Kansa* 3.11.1931 'Kemin seudun kommunistit yhä vilkkaassa toiminnassa'; *Lapin Kansa* 5.11.1932 'Kommunistien salaisia julistuksia levitetty Rovaniemellä.'
- 88 *Lapin Kansa* 3.5.1932 'Vain Turussa ja Kemissä sattui vappuna'; *Lapin Kansa* 3.5.1934 'Vappu pääkaupungissa rauhallinen. Kemiä lukuunottamatta ei kommunisteista ollut riesaa'; *Tiedonantaja* 8.3.1985 'Rohkeimpia olivat naiset.'
- 89 *Lapin Kansa* 3.1.1931 'Kommunistit pitäneet kokousta Posiolla''.
- 90 *Lapin Kansa* 23.4.1931 'Posiollakin työttömyystilanne perin vakava'; *Lapin Kansa* 18.8.1931 'Neuvottelukokous Posiolla sunnuntaina nykyisen työttömyystilanteen johdosta.'
- 91 *Pohjolan Sanomat* 25.1.1931 'Vaikea työttömyystilanne maakunnassa: siitä kärsii nykyisin yli 10 000 henkeä.'
- 92 Aatsinki 2009, 291–292; Kuolajärven kunnanvaltuuston pöytäkirjat 1931–1933, siemenperunat 8.–10.5.1933, SA.

Lähteet ja kirjallisuus

Arkistolähteet

Kansallisarkisto (KA)

EK-Valpo I

Sallan suojeluskunta

Sallan nimismiespiiri

Sallan kunnan arkisto (SA)

Kunnanvaltuuston pöytäkirjat

Työväen arkisto (TA)

Sos.dem. Raittiusliiton arkisto

Painetut lähteet

Suomen asetuskokoelma

Suomen virallinen tilasto XXIX. Vaalitulasto. 13. eduskuntavaalit vuonna 1927.

Suomen virallinen tilasto XXIX. Vaalitulasto. B. Kunnallisvaalit vuosina 1921–1928.

Kirjallisuus

Aatsinki, Ulla (2009): *Tukkiliikkeestä kommunismiin: Lapin työväenliikkeen radikalisoituminen ennen ja jälkeen 1918*. Tampere University Press, Tampere.

Aatsinki, Ulla (2018): Vallankumouksen ja sosialismin lapset: uuden työläis-sukupolven kasvattaminen Suomessa ja Tampereella 1919–1930. Teoksessa Anne Heimo & Tiina Lintunen (toim.), *Sisällissodan jäljet*. Väki Voimakas 31. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Tampere, 181–212.

Aatsinki-Franssi, Ulla (1993): *Vaikeat valinnat. Sallan poliittinen ilmasto 1930-luvulla*. Suomen historian pro gradu -tutkielma, Oulun yliopisto, Oulu.

Ahonen, Sirkka (2012): *Coming to Terms with a Dark Past: How Post-Conflict Societies Deal with History*. Peter Lang, Frankfurt am Main.

Ahonen, Sirkka (2018): Kansalliset myytit katoavana historiakulttuurina. *Ennen ja nyt* 2/2018 <https://www.ennenjanyt.net/2018/09/kansalliset-myytit-katoavana-historiakulttuurina/>.

Alapuro, Risto (1994): *Suomen synty paikallisena ilmiönä*. Tammi, Helsinki.

- Heikkinen, Anja & Leino-Kaukiainen, Pirkko (toim.) (2011), *Valistus ja koulunpenkki: Kasvatus ja koulutus Suomessa 1860-luvulta 1960-luvulle*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Heinänen, Hannu (1993): *Sallan historia*. Sallan kunta ja seurakunta, Salla.
- Hersalo, N. V. (1955): *Suojeluskuntain historia: 1, Puolustustahtoinen kansa: muinaisnaisensyydestä valtiolliseen riippumattomuuteen*. Hata, Helsinki.
- Hersalo, N. V. (1962): *Suojeluskuntain historia: 2, Puolustuskelpoinen kansa: hätävarasta välttämättömyys*. Hata, Helsinki.
- Kaarninen, Mervi (2017): *Punaorvot 1918 (2. uudistettu laitos)*. Minerva Kustannus Oy, Helsinki.
- Kariniemi, Annikki (1975): *Uno Hannula - mies pohjoisesta*. Otava, Helsinki.
- Kannisto, Niko (2016): *Vaaleanpunainen tasavalta? SDP, itsenäisyys ja kansallisen yhtenäisyyden kysymys vuosina 1918–1924*. Tampereen yliopisto, Tampere.
- Katajisto, Kati (2018): *Sodasta sovintoon*. Otava, Helsinki.
- Kosonen, Matti & Pohjonen, Juha (1994): *Isänmaan portinvartijat: Suomen rajojen vartiointi 1918–1994*. Otava, Helsinki.
- Krekola, Joni (2007): *Stalinismin lyhyt kurssi: Suomalaiset Moskovan Lenin-kouluissa 1926–1938*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Lackman, Matti (1984): *Lapin poliittinen kehitys. Lappi 3: Pohjolan luonto, luonnonvarat ja ihminen*. Karisto, Hämeenlinna, 11–49.
- Lackman, Matti (1991): *Kommunistien salainen toiminta Tornionlaaksossa 1918–1939*. Pohjoinen, Oulu.
- Lackman, Matti (2007): *Esko Riekkä (1891–1973): Jääkäriväriväri, Etsivän Keskuspoliisin päällikkö, SS-pataljoonan luoja*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Lehtola, Veli-Pekka (1994): *Wallenius: Kirjailijakenraali Kurt Martti Walleniuksen elämä ja tuotanto*. Pohjoinen, Oulu.
- Levä, Ilkka (2004): *Rovaniemen murhapoltto 1930 – Poliisin ja työväestön ruumiillisen kohtaamisen muistijäljestä historiaksi*. Teoksessa Ulla Aatsinki & Johanna Valenius (toim.), *Ruumiita ja mustelmia: Näkökulmia väkivallan historiaan*. Väki Voimakas 17. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Tampere, 164–217.
- Lintunen, Tiina (2015): *Punaisten naisten tiet: Valtiorikosoikeuteen vuonna 1918 joutuneiden Porin seudun naisten toiminta sota-aikana, tuomiot ja myöhemät elämänvaiheet*. Turun yliopisto, Turku.
- Mansner, Markku (1981): *Suomalaista yhteiskuntaa rakentamassa: Suomen työnantajain keskusliitto 1907–1940*. Teollisuuden kustannus, Helsinki.
- Nevakivi, Jukka (1970): *Muurmannin legioona: Suomalaiset ja liittoutuneiden interventio Pohjois-Venäjälle 1918–1919*. Tammi, Helsinki.

- Niska, Juhani (2007): *Rovaniemen kunnallisklubi ry:n 90-vuotinen toiminta 1917–2007*. Rovaniemen Kunnallisklubi, Rovaniemi. <http://kunnallisklubi.nettisivu.org/klubi/>.
- Roselius, Aapo (2013): *Isänmaallinen kevät: Vapaussotamyytin alkulähteillä*. Tammi, Helsinki.
- Roselius, Aapo (2018): Valkoinen rintama: Vapaussodan muiston vaalijat. Teoksessa Tuomas Tepora ja Aapo Roselius (toim.), *Rikki revitty maa: Suomen sisällissodan kokemukset ja perintö*. Gaudeamus, Helsinki, 257–280.
- Ruuskanen, Esa (2000): *Lapualaisaktivismia punamaakunnassa: Työväentalojen sulkemiset ja kunnanvaltuustojen puhdistukset Pohjois-Savossa 1930*. Lisensiaatintyö, Historian ja etnologian laitos, Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä.
- Ruuskanen, Esa (2006): *Viholliskuviin ja viranomaisiin vetoamalla vaiennetut työväentalot: Kuinka Pohjois-Savon Lapuan liike sai nimismiehet ja maaherran sulkemaan 59 kommunistista työväentaloa Pohjois-Savossa vuosina 1930–1932*. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä. <https://jyx.jyu.fi/handle/123456789/13408>.
- Saarela, Tauno (1996): *Suomalaisen kommunismin synty 1918–1923*. Kansan sivistystyön liitto, Helsinki.
- Salomaa, Markku (1992): *Punaupseerit: SKP:n ja puna-armeijan sotilaallinen yhteistoiminta kansalaissodasta talvisotaan 1918–1940*. Werner Söderström, Porvoo.
- Siltala Juha (1985) *Lapuan liike ja kyyditykset 1930*. Otava, Helsinki.
- Silvennoinen, Oula & Roselius, Aapo & Tikka, Marko (2016): *Suomalaiset fasisitit: Mustan sarastuksen airuet*. WSOY, Helsinki.
- Soiikkanen, Hannu (1975): *Kohti kansanvaltaa 1: Suomen Sosialidemokraattinen Puolue 75 vuotta. 1, 1899–1937*. Suomen Sosialidemokraattinen Puolue, Helsinki.
- Teerijoki Ilkka (2010): *Tornion historia: 3, 1918–2000*. Tornion kaupunki, Tornio.
- Tikka, Marko (2004): *Kenttöoikeudet: Välittömät rankaisutoimet Suomen sisällissodassa 1918*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Tikka, Marko (2006): *Valkoisen hämärän maa? Suojeluskuntaolaiset, virkavalta ja kansa 1918–1921*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Tuikka, Timo (2011): *Kekkosen takapiru: Kaarlo Hillilän uskomaton elämä*. Otava, Helsinki.
- Uola, Mikko (2010): *Vallankumouksellisia, vakoilijoita ja aseveljiä: Myyttejä ja tosiasioita Lapin historiasta 1910-luvulta 1940-luvulle*. Minerva, Helsinki.
- Vahtola, Jouko (1988): ”Suomi suureksi – Viena vapaaksi”: *Valkoisen Suomen pyrkimykset Itä-Karjalan valtaamiseksi vuonna 1918*. Pohjois-Suomen historiallinen yhdistys, Rovaniemi.

Ulla Aatsinki

Vapaussodan Rintamamiesten Liitto 1929–1939 (1939): Vapaussodan rintamamiesten liitto, Helsinki.

Virtanen, Sakari (1993): *Lapin leivän isä 100 vuotta: Kemi-yhtiön historia*. Kemi-yhtiö, Kemi.

Digitaaliset aineistot

Ingerö Aili, Lotta Svärd verkkomuseo, www.lottasvard.fi.

Kansalliskirjaston Digitaaliset aineistot, <https://digi.kansalliskirjasto.fi/>.

Vapaina vaaralliset naiset

Valtiollinen poliisi ja sota-ajan turvasäilökysymys 1939–1944

Talvi- ja jatkosota herättivät eloon vanhat pelkokuvat kommunistien valtionvastaisesta toiminnasta, epäluulot heidän lojalisuudesta valtiovallalle ja pelot sodan muuttamisesta kansalaissodaksi. Konkreettisen välineen uhkakuvien hallitsemiseksi ja kommunistien toimintamahdollisuuksien rajaamiseksi vallasallijat saivat tasavallan suojelulain perusteella annetusta asetuksesta, jolla voitiin rajoittaa henkilökohtaista vapautta. Talvisodan syttymispäivänä annetun asetuksen nojalla Valtiollisen poliisin (Valpo) päällikkö sekä lääninhallitukset saivat oikeuden ehdottaa sisäministeriölle, kenen liikkumisvapautta piti rajoittaa olinpaikkarajoituksella tai kenet voitiin sulkea turvasäilöön ilman syytettä. Asetuksen mahdollistamia pakkotoimia voitiin soveltaa henkilöön, ”joka on harjoittanut tai johon nähden on perusteltua aihetta otaksua, että hän tulee harjoittamaan maanpuolustusta vahingoittavaa tai valtakunnan suhteita muihin valtioihin huonontavaa toimintaa”.¹ Turvasäilöasetuksen hyödyntämisessä Valposta kehittyi lääninhallituksia huomattavasti aktiivisempi toimija.²

Aikaisemmassa tutkimuksessa turvasäilötematiikka on nousut esiin lähinnä yleisesti kommunisteihin, Suomen-Neuvostoliiton rauhan ja ystävyysseuran (SNS) johtaviin jäseniin tai ulkomaalaisiin kohdistuneena toimenpiteenä. Lisäksi aihetta on tarkasteltu turvasäilöstä Pärmin pataljoonaan, sieltä vankileirille ja linnoitustöihin joutuneiden tai Neuvostoliiton puolelle paenneiden miesten näkökulmasta.³ Tutkimuksen perusteella

on muodostunut kuva turvasäilökäytäntöjen epämääräisyydestä ja viranomaiskäsitusten merkityksestä henkilön sodanaikaista vaarallisuutta arvioitaessa. Turvasäilöön joutumiseen vaikuttivat vaihtelevasti henkilön toiminta Suomen kommunistisen puolueen (SKP) hyväksi, aktiivisuus välirauhanaikaisen SNS:n toiminnassa, hallituslinjaa vastustavat puheet ja ulkomaalaisten kohdalla toisinaan pelkkä etnisuus – pakkotoimenpide ei aina vaatinut näyttöä sodanaikaisesta toiminnasta.⁴ Useimmat turvasäilöön suljetut olivat epäilemättä kommunisteja, mutta mitään valtion turvallisuutta vaarantavaa konkreettista toimintaa heillä ei näytä olleen tekeillä talvisodan aikana. Jatkosodankin aikana yksittäisten vastarintaryhmien, puoluetoimijoiden ja metsäkaartilaisten toiminta oli hajanaista ja tehotonta, vaikka sitäkin ehdottomampaa.⁵

Yhtään kokonaisuutena, jossa olisi tarkasteltu lähemmin Valtiollisen poliisin käyttämiä turvasäilöperusteita, ei ole tehty. Tässä artikkelissa tarkastelen, minkälaista määrittelyvaltaa Valpo käytti esittäessään henkilöitä turvasäilöön suljettaviksi ja sieltä vapautettaviksi turvasäilöasetuksen nojalla. Näkökulmani kohdistuu ilman syytettä turvasäilöön (eli käytännössä Suomen eri vankiloihin) suljettujen suomalaisten naisten tapauksiin. Rajaan artikkelini ulkopuolelle ulkomaalaiset, olinpaikkarajoituksen alle määrätyt sekä sota-aikana valtio- ja maanpetosrikoksista tuomitut naiset.⁶ Katseen kääntäminen turvasäilöön suljettuihin naisiin tekee säröä historiakuvaan, jossa sota-ajan naisuus on yksinomaan kytkeytynyt kotirintaman puolustamiseen, miesvajauksen paikkaamiseen, taistelujälkien korjaamiseen ja Lotta Svärd -toimintaan.

Laajemmassa tulkintakehyksessä turvasäilökysymys asettuu sisällissodan jälkeen alkaneelle jatkumolle Valtiollisen poliisin kommunismin vastaisen toiminnan, valtio- ja maanpetosrikosoikeudenkäyntien ja äärivasemmiston toimintaan kohdistuneiden rajoitusten kanssa.⁷ Kommunisteihin kohdistettu kontrolli 1920–1940-lukujen yhteiskunnassa sai legitimaationsa sisällissodasta ja uuden vallankumouksen pelosta: Kommunisteista tuli kontrolloitavia, kun Suomessa laiton SKP julisti vallitsevan

yhteiskuntajärjestelmän kumoamista, eikä puolue tyytynyt sosiaalidemokraattien tavoin vaatimaan yhteiskunnallisia uudistuksia parlamentaarista tietä. Sisällissodan voittajien vapaussota-tulkinta teki sodan hävinneistä punaisista tasavallan järjestystä ja yhtenäisyyttä uhkaavia maanpettureita, millä osaltaan oikeutettiin tiukkaa kontrollia.⁸

Sodanaikaisen toiminnan suunnittelu oli jäänyt Valtiollisessa poliisissa heikoksi, vaikka poikkeustilanteita varten oli suunniteltu ”suojelupidätettävien” listoja jo 1920-luvulta lähtien.⁹ Suojelupidätettävistä tehdyt listat ohjasivat Valpon suorittamia turvasäilöpidätyksiä, mutta näitä listoja ei ole säilynyt kattavasti. Koska nämä listat eivät myöskään paljastaisi turvasäilöön sulkemisen perusteita, käytän päälähteenäni Valtiollisen poliisin henkilömappeja.¹⁰ Henkilömappit sisältävät seurantatietoja epäilyn heräämisestä lähtien, kuulustelupöytäkirjoja ja turvasäilötoimenpiteeseen liittyneitä dokumentteja. Kerätty aineisto muodosti monen turvasäilöön joutuneen kohdalla kokonaisuuden, jonka pohjalta hänen vaarallisuutensa sota-ajan yhteiskunnalle rakennettiin. Koska kaikista valtio- ja maanpetosrikoksista epäilemistään henkilöistä Valtiollinen poliisi ei koonnut henkilömappia, olen jäljittänyt turvallisuuspoliisin turvasäilöön sulkemia naisia myös Valpon turvasäilöä käsittelevistä asiamepeista. Näistä naisista käytössäni on vain turvasäilöön sulkemisen (joissakin tapauksissa myös vapauttamisen) perusteet ja turvasäilöajan pituus.

Moninaiseen turvasäilöön joutuneiden naisten joukkoon mahtuu niitä, joille valtiopetostuomiot ja turvasäilöön joutuminen olivat luonnollinen osa toimintaa. Mahdollisesti mukana on myös sellaisia, joille kyseessä oli vaiettava asia ja sellaisia, jotka ovat myöhemmin halunneet tehdä eroa menneisyyteensä. Koska en voi tavoittaa naisten kokemusta kontrollin kohteeksi joutumisesta, olen päättänyt tutkimuseettisistä syistä käyttää naisista vain etunimeä ja syntymävuotta. Koko nimi ei myöskään toisi lisäarvoa tutkittavaan asiaan.

Valtiollisen poliisin turvasäilökäytäntöjä tarkasteltaessa on muistettava, että epäluulot vasemmiston sodanvastaisesta toiminnasta osoittautuivat ideologisesti vanhentuneiksi jo syksyllä

1939. Valpo tiedosti jo talvisodan alkupuolella, että kommunistien piirissä epäisänmaallinen mieliala oli vähentynyt ja pelätty toiminta oli oletettua hiljaisempaa. Sodanvastaista toimintaa oli osaltaan vähentänyt SKP:n puolueorganisaation hajoaminen, maanalaisten yhteyksien katkeaminen sekä toiminnan hiipuminen Stalinin terroriin ja turvallisuuspoliisin pidätyksiin 1930-luvun loppupuolella. Lisäksi Neuvostoliiton hyökkäys Suomeen ja sitä edeltänyt sopimus Saksan kanssa aiheuttivat monissa kommunisteissa ideologista epävarmuutta, mikä heijastui maanpuolustustahtoon.¹¹ Oma merkityksensä maanpuolustustahdon vahvistumisessa oli varmasti myös ennen sotavuosia tapahtuneella kansakunnan yhtenäistymisellä: 1930-luvun kuluessa tapahtunut demokratian vahvistuminen, yhteiskunnalliset uudistukset, sisällissodan osapuolia yhteiseen hallitusvastuuseen koonneet punamultavuodet, vapaussodan muiston juhlimisen maltillistuminen ja elintason nousu olivat osaltaan työntäneet vanhoja kiistakysymyksiä taka-alalle.¹²

Välirauhan aikana sisäpolitiikassa tapahtunut oikeistosuuntauksen voimistuminen, kommunistisen toiminnan elpyminen ja vasemmiston kansallista yhtenäisyyden tunnetta murentanut kansalaisoikeuksien tunnustamatta jättäminen asettivat erilaiset lähtökohdat kommunistien suhtautumiselle uuteen sotaan. Viimeistään jatkosodan hyökkäyksellinen luonne sai monet suomalaiset kommunistit vastustamaan sotaa. Sodanvastaisen toiminnan pienimuotoisuudesta huolimatta Valpo piti kommunisteja edelleen merkittävänä uhkana Suomen turvallisuudelle.¹³

Aikaisemman toiminnan paino

Sotien aikana Valtiollinen poliisi sulki turvasäilöön 162 kansalaisuudeltaan suomalaista naista.¹⁴ Naisista 15 joutui kahdesti pakkotoimenpiteen kohteeksi. Koska vain murto-osa naisista (20) istui turvasäilössä talvisodan aikana, käsittelyni painottuu välirauhan ja jatkosodan aikana turvasäilöön joutuneisiin.¹⁵ Turvasäilöön sulkemista edelsi lähes poikkeuksetta kuulustelu, joka

liittyi yleisesti sodanaikaisen vaarallisuuden arvioimiseen tai tietyn ilmi tulleen valtio- tai maanpetoksellisen toiminnan selvittämiseen, mikä ei sinällään poikennut rauhanajasta. Ainakin 20 naisista joutui ilman kuulusteluja turvasäilöön, koska Valpo ei ehtinyt kuulustella heitä. Nämä tapaukset liittyivät jatkosodan alla tehtyihin turvasäilöpidätyksiin. Suomen valmistautuessa määrätietoisesti Saksan rinnalla jatkosotaan Valpo toteutti kaikkien aikojen laajimman pidätystehtävän sulkiessaan turvasäilöön sotaan liittymisen suurimpina vastustajina pitämiään vasemmistoliikkeen keskeisiä toimijoita ja aikaisemmin tuomittuja SKP:läisiä.¹⁶

Turvasäilöasetuksen soveltamisessa Valpolle vakiintui tapa, jossa henkilöiden sota-aikaa edeltävällä toiminnalla oli vahva painoarvo. Naisista vain 25 (15 %) päätyi turvasäilöön yksistään sota-aikaan ajoittuvan toimintansa perusteella ilman aikaisempia merkintöjä. Yksi tällainen oli Helvi (s. 1918), jota jatkosodan aikana keväällä 1942 epäiltiin vastarintatoimintaan osallistuneiden SKP:läisten avustamisesta hänen käytyään maksamassa pii-leskelijöille tarkoitetun asunnon vuokran. Vaikka Helvi voitiin näin yhdistää puolueen päämäärien edistämiseen, se ei johtanut heti yksiselitteisesti turvasäilöpäätökseen, koska hänen valtionvastaisesta toiminnastaan ei ollut aikaisempia tietoja:

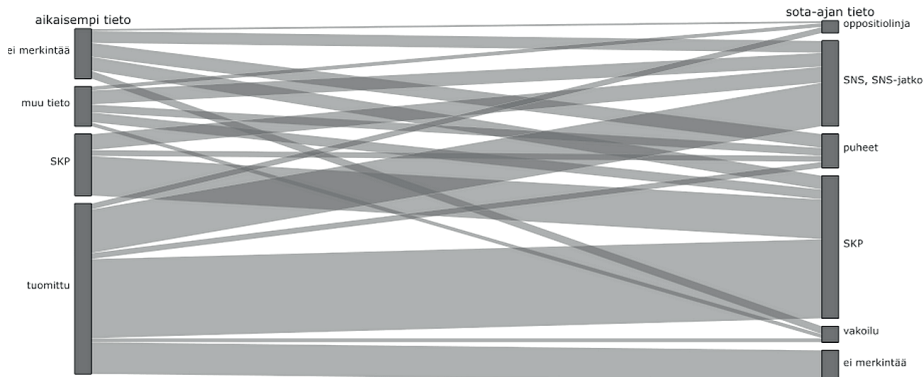
[--] kuulin juuri, että Helvi aiotaan vapauttaa [kuulusteluista] ilman muuta. Eikö hänenlaistaankaan saada edes turvasäilöön? Onhan hän Veikko Pöystin sabotaasisakkiin ilmeisesti kuuluva henkilö [--] Joutavia suunsoittajiakin on suljettu turvasäilöön. Eihän ratkaisevaa saa olla kysymys siitä, onko asianomaisella jotakin turvasäilöesityksen perusteluiksi sopivaa entisyyttä, nykyisyys on tärkeämpi. Ja nykyisissä oloissa Helvi on vaarallinen.¹⁷

Tieto SKP:n avustamisesta oli lopulta niin raskauttava, että se riitti turvasäilöperusteeksi reiluksi puoleksitoista vuodeksi. Jukka Rislakin mukaan Helvi ei ollut aikaisemmin osallistunut kommunistien maanlaiseen toimintaan, vaan hänet lähetettiin vuokranmaksutehtävään, koska uskottiin, ettei Valpo osaisi kiinnittää häneen huomiota.¹⁸

Kaiken kaikkiaan 137 naisen (85 %) turvasäilöperusteissa listattiin sota-aikaa edeltäviä tietoja ja epäilyjä SKP:n ja Suomen kommunistisen nuorisoliiton (SKNL) hyväksi toimimisesta tai osallisuus Valpon kommunistiseksi määrittelemään toimintaan. Turvasäilöön sulkemisessa hyödynnettiin tietoja 1920-luvulta lähtien, jos niiden voitiin katsoa perustelevan henkilön vaarallisuutta sota-ajan yhteiskunnalle. Naisista 86:lla (53 %) oli aikaisempi tuomio valtiopetoksellisesta toiminnasta ennen turvasäilöön joutumista. Tästä joukosta 31:lla tuomioita oli kaksi tai kolme.

Vaikka turvasäilöperusteissa vanhoilla merkinnöillä oli vahva painoarvo, turvasäilöön sulkeminen vaati lähes poikkeuksetta jonkun näytön tai epäilyn sodanaikaisesta toiminnasta. Täysin ilman epäilyä sodanaikaisesta toiminnasta turvasäilöön joutui ainoastaan kuusitoista aikaisemmin tuomittua naista (10 %).¹⁹ Henkilömappiaineiston perusteella turvallisuuspoliisilla vaikuttaa olleen naisten sodanaikaisesta toiminnasta melko vähän tiedustelijoilta tai valtio- ja maanpetosrikoksista epäiltyjen kuulusteluista saatuja tietoja. Toki joukkoon mahtuu myös sellaisia, joista tiedustelijoilla oli runsaasti tietoja. Turvasäilöpäätösten taustalla olevan tiedon määrää arvioitaessa on kuitenkin muistettava, että kaikkia turvallisuuspoliisin toimintaan liittyviä tietoja ei aina välttämättä kirjattu ylös.²⁰ On siis mahdollista, että päätösten taustalla on ollut tekijöitä, jotka eivät välity lähteistä tutkijalle. Turvasäilöperusteet ovat kuitenkin hyvin yhteneväisiä henkilömapeissa olevan aineiston kanssa – joskaan perusteet eivät avaa niiden taustalla olleen tiedon määrää.

Näytöt turvasäilöön suljettujen sodanaikaisesta toiminnasta liittyivät SKP:n toimintaan, SNS:aan tai sen laittomaksi katsottuun jatkotoimintaan, ammattiosaston oppositiolinjaan, vakoilu-epäilyihin tai Neuvostoliittoa ihannoiviin puheisiin, joita pidettiin levottomuutta herättävinä.²¹ Joidenkin pakkotoimenpiteen kohteeksi joutuneiden kohdalla tietoja saattoi olla useammasta edellä mainitusta, mutta olen karkeasti määritellen ja jakaen pyrkinyt arvioimaan turvasäilöön johtaneita päätekijöitä (kuvio 1). Yli puolen kohdalla niiden voi tulkita tavalla tai toisella liittyneen

Kuvio 1. Valpon turvasäilöön määräämien naisten taustat ja turvasäilöpäätökseen johtanut sota-ajan toiminta. Kahdesti turvasäilöön joutuneiden kohdalla on huomioitu vain ensimmäinen turvasäilöpäätös. Lähteet: EK-Valpon henkilömapiit ja turvasäilöä käsittelevät asiamapiit, KA.

SKP:n päämäärien edistämiseen ja hieman alle kolmasosan kohdalla SNS:n toimintaan. Muut perusteet olivat harvinaisempia. Kun mukaan laskee myös ne, joista turvallisuuspoliisilla ei ollut merkintöjä ennen sota-aikaa, osuudet pysyvät vastaavina.

Turvasäilöön johtanut sodanaikainen SKP:n toiminta tarkoitti useiden toimijoiden kohdalla puolueen päämäärien edistämistä hoitamalla puolueyhteyksiä piileskelevien (mies)puoluejäsenten välillä, heidän majoittamistaan ja avustamistaan, poliittisten vankeiden avustuksien keräämistä ja salaisten lentolehtisten levittämistä.²² Aina turvasäilöpäätökseen ei kuitenkaan tarvittu näin konkreettista tietoa SKP:n hyväksi toimimisesta. Esimerkiksi kuuden SKP:läiseksi tunnetun naisen kohdalla ratkaisevana tekijänä turvasäilöön joutumisessa talvisodan aikana oli heidän ilmaantumisensa pidätetyn puoluejäsenen asuntoon siellä järjestetyn ”jälki-valvonnan” aikana. Heidän vaarallisuutensa rakentui yksinomaan aikaisemman toiminnan varaan ja sille oletukselle, että tullessaan pidätetyn asuntoon naiset osallistuivat jollain tavalla puoluetoimintaan. Vastaavasti jatkosodan aikana kahdeksan naista joutui

jälkivalvonnan seurauksena turvasäilöön. Näissä tapauksissa Valpolla oli kuitenkin joitakin tietoja tai epäilyjä naisten sodanaikaisesta osallisuudesta jo ennen jälkivalvontaa.²³ Jälkivalvontaan saapuminen vahvisti nämä epäilyt.

SKP:n toimintaan liitettyjen perusteiden kokonaisuudessa kiinnostavaa on myös kuuden turkulaisen ja yhden helsinkiläisen tapaus. Kun Valpon Turun osasto kiinnitti huomiota maaliskuussa 1942 Suomen kansan vapauden liiton (SKVL)²⁴ Turun piirin naisjaoston allekirjoittamiin lentolehtisiin, se järjesti kotietsintöjä kommunisteiksi tiedettyjen naisten asunnoissa. Etsinnöissä ei löytynyt epäilyä tukevaa materiaalia, mutta siitä huolimatta neljän turkulaisen ja yhden asunnosta tavatun helsinkiläisen turvasäilöön sulkemisen perusteisiin kirjattiin epäilyheidän toiminnastaan SKVL:ssa. Perusteita on kyseenalaistettu turvallisuuspoliisin sisällä ainakin jossain määrin, sillä mielenkiintoisesti yhden dokumentin marginaalissa joku Valpon virkailijoista on esittänyt kysymyksen SKVL:oon liittyneiden epäilyjen perusteista. Viidestä turvasäilöön joutuneesta neljä oli aiemmin valtiopetoksen valmisteluista tuomittuja ja yksi pitkään maanalaisesta työskentelystä epäilty ja aktiivisesti SNS:n toimintaan osallistunut. Tulkintaa vanhojen merkintöjen painoarvosta näissäkin tapauksissa puoltaa se, että yksi pidätetty, josta ei ollut tehty merkintöjä ennen välirauhanaikaista SNS:n toimintaa, vapautettiin kuulusteluiden jälkeen. Aineiston perusteella epäselväksi jää, miksi yksi aiemmin tuomittu niin ikään vapautettiin.²⁵ Tapaus kertoo ennen kaikkea pakkotoimenpiteen soveltamisen tapauskohtaisuudesta.

Käytäntöjen tapauskohtaisuus

Naiset, joiden kohdalla näyttö sodanaikaisesta toiminnasta tarkoitti SNS:n jäsenyyttä tai osallistumista seuran lakkauttamisen jälkeen toimintaa epävirallisesti jatkaneisiin ompelu- ja opintoryhmiin, olivat lähes poikkeuksetta aikaisemmin SKP:n toimintaan osallistuneita.²⁶ Moni turvasäilöpäätös perustui varmasti

henkilön aikaisempaan toimintaan, mutta päätösten voi samalla tulkita heijastavan niitä pelkoja, joita SNS:n toimintaan yleisemmin liitettiin Valpossa. Väli rauhan aikana perustetusta SNS:sta oli kehittynyt nopeasti laajoihin kansanjoukkoihin vetoava vasemmistoliikkeen päätoimija ja protestiliike. Seura vaati ystävällisiä suhteita Neuvostoliittoon, kritisoi hallituksen politiikkaa ja sai vaatimuksilleen tukea Neuvostoliiton lähetystöstä, mikä teki siitä turvallisuuspoliittisesti uhkaavan tilanteessa, jossa Baltian maat oli liitetty Neuvostoliittoon. Valpossa SNS:n arvioitiin tähtäävän valtion muuttamiseksi kommunistiseksi tasavallaksi, minkä vuoksi valtiovalta aloitti seuran lakkautukseen ja monen seuran toimihenkilön valtiopetostuomioon päättyneen vastaiskun SNS:aa vastaan.²⁷

Vaikuttaa siltä, että Valpo arvioi turvasäilötoimenpiteen tarpeellisuutta hyvin tapauskohtaisesti ennen sotavuosia kommunistien maanalaisten toimintaan osallistuneiden SNS:n jäsenten kohdalla. Luonnollisesti SNS:n toimintaan osallistumisen yleisyys ei voinut johtaa turvasäilöön kaikkien SKP:n toimintaan osallistuneiden kohdalla. Mahdollista on, että joissakin tapauksissa epäilty osti vapautensa luvaten tiedottaa asioita Valpolle, mutta useiden kohdalla se on epätodennäköistä. Havainnollistavaa on käytäntöjen kirjavuus: vuonna 1930 valtiopetoksesta tuomittu Lyidia (s. 1895) joutui talvisodan aikana turvasäilöön 1930-luvun puoliväliin päättyneiden puolue toimintaepäilyjen seurauksena. Huomionarvoista on, että Valpon saamat tiedot Lyydian osallisuudesta SNS:n toimintaan eivät johtaneet turvasäilöön jatkosodan aikana.²⁸ Vastaavasti esimerkiksi vuoden 1933 suuressa vakoilujutussa tuomittu Olga (s. 1882) ei joutunut turvasäilöön, vaikka hän oli liittynyt SNS:n jäseneksi. Hänen kohdallaan vaikutusta ei ollut myöskään sillä, että hän saapui pidätetyn asuntoon jälkivalvonnan aikana ja hänen luonaan pidetyssä kotietsinnässä löytyi tunnettu sotilaskarkuri.²⁹ Vastakkainen esimerkki on Kaisan (s. 1910) tapaus. Hänen kohdallaan maininta SNS:n jäsenyydestä riitti turvasäilöpäätökseen. Kaisa päätettiin kuitenkin vapauttaa jo parin kuukauden jälkeen, koska SNS:n jäsenyyttä lukuun ottamatta mitään muuta tietoa hänen

toiminnastaan ei ollut saatu vuonna 1935 kärsityn tuomion jälkeen.³⁰ Ikä on voinut olla joissakin tapauksissa merkitsevä, mutta samalla on huomioitava, että kaksi vanhinta turvasäilöön joutunut naista oli syntynyt 1870-luvulla.

Tulkintaa käytäntöjen tapauskohtaisuudesta vahvistaa muun muassa vertailu Toinin (s. 1905) ja Vuokon (s. 1907) tapausten välillä. Toini vapautui kesällä 1940 toiselta tuomioltaan, jonka oli saanut maanalaisen postin kuljettamisesta ja kirjallisuuden monistamisesta. Etsivät kävivät jopa kuuntelemassa Toinin oven takana saadakseen vihjeitä mahdollisesta salatoiminnasta, mutta mitään näyttöä ei saatu. Vapautumisen jälkeinen liittyminen SNS:ään oli kuitenkin hänen kohdallaan painava peruste turvasäilöön sulkemisen puolesta, kun Valpo pidätti jatkosodan alla epäiltyjä turvasäilöön. Pakkotoimenpide kesti koko sodan ajan.³¹

Päinvastoin Vuokko, jolla oli raskauttavammat näytöt ja tuomio puoluekoulun käyneenä SKNL:n organisaattorina, ei joutunut turvasäilöön SNS:n salaiseksi jatkotoiminnaksi epäiltyihin kokouksiin osallistumisen vuoksi. Häntä kuulusteltiin asiassa muutama kuukausi ehdonalaiseen pääsyä jälkeen, mutta vapauttamisen perusteluna käytettiin hänen juuri kärsimäänsä pitkää tuomiota. Samalla hänen arvioitiin kuitenkin epäilemättä jatkavan valtiopetoksellista toimintaansa. Vuokko joutui turvasäilöön vasta elokuussa 1942 hänen saavuttuaan jälkivalvonnan aikana SKP:n toiminnasta pidätetyn asuntoon.³² Kuulustelujen jälkeinen vapauttaminen liittyi Vuokon oman tulkinnan mukaan hänen kuulustelijalle osoittamaansa syytökseen, että hänen turvasäilöön sulkemisensa oli päätetty etukäteen: Valpo jätti sulkematta hänet turvasäilöön osoittaakseen vihjailun paikkansapitämättömyyden.³³ Yksi mahdollisuus on, että Vuokko jätettiin aluksi sulkematta turvasäilöön, koska häntä seuraamalla arveltiin saatavan lisätietoja SKP:n sodanaikaisesta toiminnasta, vaikka seurannasta ei henkilömapiissa ole jälkiä. Tapausten suuri vaihtelevuus kertoo tulkintani mukaan kuitenkin ennen kaikkea epäyhtenäisistä ja tapauskohtaisista käytännöistä.

Valpo arvioi myös poliittisesta vankeudesta vapautuvien vaarallisuutta yhteiskunnalle. Valpo katsoi turvasäilöön siirtämisen

tarpeelliseksi 23 naisen kohdalla jatkosodan aikana. Yhtä Neuvostoliiton hyväksi vakoilusta tuomittua lukuun ottamatta kaikki tapaukset liittyivät SNS:n ja SKP:n toimintaan. Kymmenen naisista oli tuomittu jo ennen sota-aikaa. Nämä naiset olen laskenut mukaan siihen kuudentoista naisen joukkoon, jotka joutuivat turvasäilöön ilman viittausta sodanaikaiseen toimintaan.³⁴ Henkilön vaarallisuuden arviointi sota-aikana kärsityn tuomion jälkeen ei aina ollut yksinkertaista, mistä Martan (s. 1912) kohdalla esitetty pohdinta osaltaan kertoo. Maaliskuussa 1944 todettiin: ”Eiköhän liene selvä turvasäilöläinen. Pelkän puhuttelun perusteella vaikea ottaa kantaa, mutta on varmasti tarpeeksi paha.”³⁵

Selkeän ryhmänsä tässä ehdonalaisen vapautumisen sijaan turvasäilöön suljettujen joukossa muodostavat ne seitsemän valtiopetoksen valmistelusta tuomittua naista, jotka olivat käyneet Neuvostoliitossa puoluekoulun ja lähetetty Suomeen puolue-työskentelyyn.³⁶ Heidän kohdallaan Valpolla oli perustellut syyt uskoa, että he eivät olleet luopuneet aatemaailmastaan, vaan ryhtyisivät vapauduttuaan toimimaan puolueen hyväksi. Kaikkia puoluekoulun käyneiksi tiedettyjä tai siitä tuomittuja ei kuitenkaan suljettu sota-aikana turvasäilöön. Lisäksi yksi näistä seitsemästä tuomion jälkeen turvasäilöön joutuneesta vapautettiin jo kuukauden kuluttua.³⁷

Etnisyyden värittämiä vakoiluepäilyksiä

Vakoiluepäilyt olivat harvinaisia turvasäilöön johtaneita tekijöitä, vaikka vakoiluepäilyt olivat yleisiä sota-aikana. Edellä mainittua vakoilutuomion jälkeen turvasäilöön joutunutta naista lukuun ottamatta kyse oli yksittäisistä tapauksista. Muutaman naisen turvasäilöpäätökseen lisättiin SNS:n tai SKP:n toiminnasta kerättyjen tietojen rinnalle työsuhde välirauhanaikana neuvostoliittolaiseen uutiskirjeenvaihtajaan, laivanrakentajiin tai Neuvostoliiton lähetystöön.³⁸ Epäilyt vakoiluun värväämisestä perustuivat aineiston perusteella yksinomaan työnantajaan, eivät toiminnasta saatuihin näyttöihin.

Olga puolestaan (s. 1911) joutui turvasäilöön jatkosodan alussa ilman kuulusteluja sen jälkeen, kun Valpolle tiedottajaksi tarjoutunut nainen teki vakoilusta ja venäläismielisyydestä vihaavia ilmoituksia. Tapaus oli Valpolle kaikin puolin epäselvä. Turvallisuuksipoliisissa pidettiin mahdollisena, että epärehellisiksi arvioituja ilmoituksia tehnyt nainen osallistuisi itse vakoiluun. Koska Olga asui yhdessä samojen epäilyjen kohteeksi joutuneen ja vakoilusta aiemmin tuomitun miehen kanssa, epäilyt otettiin niin vakavasti, että Olga joutui reiluksi vuodeksi turvasäilöön. Näytön epävarmuus heijastui myös Valpon sisäisiin erimielisyyksiin naisen vapauttamisessa. Vapauttamista puoltavaa kantaa vastaan asetui näkemys, jonka mukaan ”tyttölapsen käytös on alun alkujaan ollut röyhkeätä, väitteet valheellisia ja entisyys musta, joten pienen istumisen pitäisi olla vain opiksi”. Olgan tapauksessa huomio kiinnittyy myös siihen, että hän oli saanut Suomen kansalaisuuden avioliiton kautta. Venäläistaustainen nainen oli luonnehdinnoissa ”ryssä”, joten varmasti etnisyyksensä osaltaan vaikutti toimenpiteeseen.³⁹

Epäluulot venäläisiä kohtaan olivat yleisesti lisääntyneet jo talvisodan alla. Jatkosotaan tultaessa nämä ennakkoluulot saivat helpon kaikupohjan Valpossa, kun ne yhdistyivät jo ennestään viholliskuvaa hallinneeseen kommunisminvastaisuuteen ja uusiin antisemitistisiin piirteisiin.⁴⁰ Ennakkoluulojen taustalla oli myös Neuvostoliiton syksystä 1939 lähtien tosiasiallisesti lisääntynyt tiedustelutoiminta Suomessa, mistä johtuen Valpo ja puolustuslaitoksen valvontaosasto kiinnittivät erityistä huomiota venäläisiin ja muihin ulkomaalaisiin.⁴¹ Nämä epäluulot heijastuivat todennäköisesti siihen, että Olgan tavoin kaksi Suomen kansalaisuuden avioliiton kautta saanutta naista joutuivat turvasäilöön vanhojen vakoiluepäilyjen vuoksi ilman kuulusteluja. Toinen naisista (s. 1903) oli aiemmin tuomittu yrityksestä ilmaista valtiosalaisuuksia Neuvostoliitolle ja kuului tästä johtuen suojelupäätettävien listalle. Jos henkilömapiin aineisto on kattava, hänen talvisodan aikaisen turvasäilöpäätöksensä tueksi ei ollut muuta uutta epäilyä kuin tiedottajalta saatu tieto kanssakäymisestä erään kersantin isän kanssa.⁴² Toinen naisista (s. 1913) määriteltiin enemmän

seikkailevaksi, kevytkenkäiseksi ja miestuttavien kustannuksella eläväksi. Valpon sanavalinnat ja kommunistisuuden liittäminen naisten osalta kevytkenkäisyyteen, vapaaseen rakkauteen ja heikkoon moraaliin eivät olleet mitenkään poikkeuksellisia.⁴³ Suorien todistusten puuttuessa suhteet hämäräperäisiltä vaikuttaviin henkilöihin ja kielitunnit upseereille tulkittiin mahdollisesti vakoiluun viittaaviksi heinäkuussa 1941. Aineiston perusteella naista ei ollut koskaan aikaisemminkaan kuulusteltu vakoilu epäilyksiin liittyen, vaikka epäilyjä oli kertynyt useammalta vuodelta ja seuranta oli ollut intensiivistä. Turvasäilöperusteisiin jopa kirjattiin, että mikään ei varsinaisesti osoittanut sitä, että hän toimisi vakoojilijana. Sitä vastoin valuuttakeinottelusta oli joitakin näyttöjä.⁴⁴

Lisäksi kolme naista joutui erinäisin perustein vakoilu epäilyjen kohteeksi Petsamossa kesäkuussa 1941.⁴⁵ Jo syksyllä 1940 konsulaatin henkilöstön oli todettu harjoittaneen laajamittaista vakoilua saksalaisten kauttakulun alettua, mutta näistä turvasäilöön joutuneista naisista vain yksi oli ollut konsulaatin palveluksessa keittiöapulaisena.⁴⁶ Naisten pidätysten ajankohta liittyi Valpon saksalaisilta saamiin tietoihin Neuvostoliittoon kohdistuneiden vihollisuuksien aloittamisajankohdasta 10.6.1941. Näiden kolmen tapauksen voikin tulkita liittyneen Valpon yhteistyöhön Saksan turvallisuuspoliisin kanssa, mitä Oula Silvennoinen kuvaa väitöskirjassaan *Salaiset aseveljet* (2008). Silvennoisen mukaan talvisodan terävöittävä kommunisminvastaisuus toi Valpon toimintaan uusia laillisuuden ylittäviä piirteitä ja suisti suomalaisen oikeusvaltion syvimpään kriisiin vuoden 1918 ja Lapuan liikkeen päivien jälkeen. Oikeusvaltion kriisi näkyi turvallisuuspoliisiyhteistyössä, ihmisluovutuksissa ja Valpon toiminnassa vankileireillä.⁴⁷

Turvasäilöön joutuneen Olgan tapaus ei ollut ainoa, jossa kansalaisen aktiivisuudella ja yhteydenotolla oli jonkunlainen rooli. Olgan tapauksessa ilmiannon tehnyt nainen päätyi Valpon tiedottajaksi, mutta tässä kansalaisten yhteydenotot tarkoittavat yksittäisiä nimettömiä ilmiantoja. Tällaiset ilmiannot voi tulkita Valpon kontrollia tukeneena epävirallisena sosiaalisena kontrollina erotuksena Valpolle tiedottajana tai tiedustelijana toimi-

neiden tekemistä ilmoituksista.⁴⁸ Laajemman henkilömapeista koostuvan tutkimusaineistoni valossa sosiaalinen kontrolli oli sota-aikana ankarampaa kuin 1920–1930-luvuilla, jos sitä arvioi kansalaisten Valpolle tekemien ilmoitusten perusteella. Laajat ilmiannot sota-aikana olivat yleisiä koko Euroopassa.⁴⁹ Valpon saamat ilmiannot olivat naapureiden ja työtovereiden ilmoittamia epäilyjä asunnoissa järjestetyistä kommunistisista kokouksista, hämäräperäisistä vieraista, salaperäisiltä näyttävistä pakettien kuljetuksista ja kommunistisista mielipiteistä. Joidenkin kohdalla kansalaisten ilmoituksista saadut tiedot johtivat kuulusteluun, kotietsintään tai tietoja käytettiin osana turvasäilöperusteita.⁵⁰ Kansalaisten keskinäinen epäilevyys toisiaan kohtaan ja suoranaisesti sota-ajan vakoojamaniaksi kehittynyt tarkkailu sai sytykkeitä epäluuloja suosivasta propagandasta ja näkyi suurena määränä poliiseille tehtyjä perättömiä ilmoituksia. Keskinäisten epäluulojen ja henkilökohtaisten antipatioiden värittämät ilmiannot kyseenalaistavat kansalliseen historiakuvaan juurtuneita käsityksiä sota-ajan yksimielisyydestä.⁵¹

Paatuneita kommunisteja ja sijaiskärsijöitä

Turvasäilöön sulkemisen yhtenä perusteena voitiin käyttää naisten kuulusteluissa ilmaisemaa ideologisuutta tai ”paatuneen kommunistin” käyttäytymistä. Leiman sai, jos esitti yhteiskunnan vastaisia mielipiteitä, kieltäytyi vastaamasta kysymyksiin tai piti aikaisempaa tuomiotaan syyttömästi saatuna.⁵² Raskauttavimmat mielipiteen ilmaisut liittyivät luonnollisesti siihen, jos ilmaisi kannattavansa aseellista vallankumousta tai ymmärsi Neuvostoliiton toimet.⁵³ Useimmat naiset pyrkivät kuitenkin kieltämään kytköksensä SKP:een ja järjestelmänvastaisuutensa kuulusteluissa.

Erään naisen tapausta pohdittaessa tuotiin esille, ettei naisen viimeaikaisesta toiminnasta ollut varsinaisesti tietoja. Kuulusteluissa Elisabeth (s. 1912) ei juuri puhunut, vaan esiintyi röyhkeästi: ”turhan takia te kirjoitatte, älkää olko pikkumainen, vaan lähettäkää minut turvasäilöön, jonne kuitenkin lähetätte.”

Yksi Valpon edustajista katsoi, että kyseessä oli ”paha naikkonen”, joka näyttöjen puuttuessa pitäisi silti vapauttaa. Kuitenkin Elisabeth joutui turvasäilöön, koska ylimieliseksi katsottu käytös arvioitiin niin merkittäväksi.⁵⁴ Huomionarvoista on myös, että vuonna 1934 valtiopetoksen valmistelusta tuomitun Elsan (s. 1898) kohdalla kahden eri kansalaisen tekemät ilmiannot ja Elsan aikaisempaa toimintaa koskevat tiedot todettiin riittämättömiksi perusteiksi turvasäilöön sulkemiseen. Kansalaisten ilmoitukset kuitenkin käynnistivät prosessin, joka johti lopulta turvasäilöön, koska kuulustelussa Elsa esitti mielipiteenään pitävänsä Neuvostoliiton järjestelmää hyvänä, epäili Suomen olevan matkalla fasismiin, eikä suostunut allekirjoittamaan kuulustelupöytäkirjan memoriaalia. Muita perusteita turvasäilöön sulkemiselle ei enää tarvittu.⁵⁵ Vastaavasti aikaisemmin tuomittu Selma (s. 1916) joutui turvasäilöön sen jälkeen, kun kaksi kansalaista oli ottanut hänet kiinni nähtyään hänen pudottavan lentolehtisiä postiluukuun ja kuulustelussa hän myönsi hyväksyvänsä aseellisen valankumouksen. Turvasäilössä hän joutui olemaan vain alle puoli vuotta, sillä lentolehtisasiä yhdistettynä paria vuotta aikaisemmin saatuihin tietoihin puoluetoiminnasta riittivät tuomioon valtiopetoksen valmistelusta.⁵⁶

Joidenkin kohdalla turvasäilötoimenpide ajankohtaistui muualla kuin kuulusteluhuoneessa esitettyjen Neuvostoliittoa ihannoivien ja isänmaanvastaisuuteen liittyneiden puheiden vuoksi. Osan kohdalla tällaisia maanpuolustusta heikentävinä pidettyjä puheita käytettiin yhtenä lisäperusteena turvasäilöön sulkemiselle.⁵⁷ Pelkästään puheidensa vuoksi turvasäilöön joutui Valpon esityksestä vain muutamia naisia, joista esimerkiksi kahden katsottiin jatkosodan aikana levittäneen uskonnon varjolla sotaa vastustavaa propagandaa.⁵⁸ Arvioitaessa julkisesti esitettyjen puheiden roolia turvasäilöön sulkemisessa on samalla muistettava, että jatkosodan alla annettiin sotatilalain perusteella asetus, jolla kriminalisoitiin rauhattomuutta ja levottomuutta herättävien lausuntojen ja huhujen levittäminen.⁵⁹

Muutamassa tapauksessa turvasäilötoimenpiteen taustalla vaikutti ajattelu, jossa vangitsemisella pyrittiin preventiivisesti rau-

hoittamaan aluetta tai hajottamaan tietyn ryhmän toiminta poistamalla ryhmän merkittävimmäksi katsottu henkilö.⁶⁰ Esimerkiksi Valpon Turun osasto sovelsi tällaista ajattelua ehdottaessaan pääosastolle Kainon (s. 1912) sulkemista turvasäilöön:

[--] ehdottaen, että Kaino, jonka pöytäkirjasta ilmenevä toiminta epäilemättä ollut SNS:n toiminnan jatkamista, määrättäisiin suljettavaksi turvasäilöön, Kainoa, joka on ensolaisia kommunisteja, on entisyytensäkin perusteella pidettävä vaarallisena kommunistina ja jouduttuaan vaikuttamaan Raumalla, jossa kommunisteilla ei tällä hetkellä ole enää muita poliittiseen koulutukseen päteviä ohjaajia, on tarjolla vaara, että hän jatkuvasti ohjailee sikäläisiä sns-läisiä heidän opiskeluissaan.⁶¹

Tällainen aluenäkökulmaksi kutsumani peruste on voinut implisiittisesti vaikuttaa useampaan päätökseen, sillä Valpon talvisotaa edeltävien suojelupäätösuunnitelmien mukaan vaarallisimpien kommunistien luokkaan tuli laskea ne, joilla olisi vaikutusta joukkoihin.⁶² Suoremmin aluenäkökulma näkyy muutamassa turvasäilöstä vapautumisen estävässä lausunnossa. Valpon paikallisosastot suhtautuivat joissakin tapauksissa negatiivisesti henkilön vapauttamiseen, koska vapauttamisen nähtiin vaikeuttavan alueella tehtävää puhdistustyötä kommunistisista aineksista tai alueen muilta toimijoilta oli saatu kiitosta henkilön turvasäilöön joutumisesta.⁶³

Lisäksi yksi vaikeasti selvittävä näkökulma liittyy Valpon mahdolliseen pyrkimykseen vaikeuttaa naisen aviomiehen, sulhasen tai miespuolisen perheenjäsenen sodanvastaista toimintaa sulkemalla nainen turvasäilöön. Aineistosta voi joissakin tapauksissa huomata, että turvasäilötoimenpide ajoittuu esimerkiksi miehen etsintäkuulutukseen, piileskelyyn, epäilyyn desanttina tulosta Suomeen tai miehen toiminnan oikeuskäsittelyyn. Joihenkin naisten turvasäilötoimenpiteisiin saatettiin kirjata miespuolisen perheenjäsenen SKP:läisyys tai kommunistisuus perustelemaan naisen turvasäilöpäätöstä.⁶⁴ Turvasäilötoimenpide saattoi siis olla enemmän sidoksissa muihin tekijöihin kuin naisen

omaa epäilyttävään toimintaan – erityisesti sellaisissa tilanteissa, joissa tiedot naisten toiminnasta olivat vähäiset.

Esimerkiksi 1930-luvun alkupuolella kahdesti valtiopetosrikkoksista tuomitun ja vuosikymmenen puolivälissä yhteisrintamatoimintaan osallistuneen Ailin (s. 1913) turvasäilöön sulkeminen perustui epäilyyn siitä, että Aili olisi avustanut miestänsä junaradan räjäytyksessä vuonna 1942. Syyllisyydestä ei kuitenkaan ollut näyttöä. Valpossa pidettiin jopa mahdollisena, että hän oli yrittänyt pysyä koko sodan ajan erossa kommunistisesta toiminnasta. Vapauttaminen turvasäilöstä ei kuitenkaan voinut tulla kysymykseen ennen oikeuden päätöstä asiasta. Vuonna 1943 Valpon päällikölle kirjoittamassaan kirjeessä Aili muotoili asian seuraavasti:

Kun minut lokakuussa viime vuonna pidätettiin, niin tapahtui se käsitykseni mukaan mieheni tähden. Koska Tekin Herra päällikkö nimeen omaan sanoitte, että vaimon täytyy tietää mitä mies tekee. Kaikesta huolimatta asia on niin, etten vieläkään tiedä, että mitä mieheni on tehnyt ja mistä häntä syytetään. [--] Ellei minua rangaista uudelleen jo ennen kärsityistä asioista [--] Jos niin tapahtuu, silloin valtiotamme ei voida pitää oikeusvaltiona.⁶⁵

Ailille itselleen muodostunut käsitys hänen turvasäilössään olonsa perusteista ja Valpon pohdinnat Ailin pysymisestä sota-ajan toiminnan ulkopuolella kuvaavat hyvin pakkotoimen kytkytymistä enemmän hänen miehensä toimintaan ja sen selvittämiseen.

Toinen valaiseva esimerkki on jatkosodan alla turvasäilöön joutunut Tyyne (s. 1900). Naista pidettiin 1930-luvun alun maanalaisen toimintansa perusteella yhteiskuntajärjestyksen parantumattomana vihollisena, mistä johtuen hän joutui talvisodan aikana turvasäilöön. Välirauhan aikana Valpon henkilömappiin kertyi joitakin merkintöjä Tyynen osallistumisesta SNS:n toimintaan, mutta ratkaisevaa oli hänen oletettu yhteytensä Ruotsiin paenneen ja SKP:n organisaattoriksi epäiltyyn mieheensä. Tätä yhteyttä pidettiin niin merkittävänä, että turvasäilöpäätöstä tehtäessä jätettiin huomioimatta merkit Tyynen kehittyvästä mielisairaudesta. Turvasäilövuosien aikana Tyynen turvasäilötoverit

pyysivät Tyyneä vapauttavaksi mielisairauden vuoksi, mutta vapauttamisen aika koitti vasta marraskuussa 1943, kun nainen siirrettiin mielisairaalaan. Kymmenen päivää mielisairaalaan siirtämisen jälkeen Valpo yritti vielä kuulustella Tyyneä, mutta tuloksettoman keskustelun jälkeen kirjattiin, ettei hän pystynyt antamaan itsestään ymmärrettäviä tietoja.⁶⁶

Epävarmat ja pienet näytöt

Edellä on esitetty, että turvasäilöperusteet saattoivat perustua oletuksiin ja epäilyihin – toisaalta turvasäilöasetustekstikin viittaa perusteltuun olettamukseen. Kuitenkin joidenkin kohdalla voi pohtia, tekivätkö esimerkiksi 1930-luvun alkuun tai puoliväliin liittyneet tiedot puolue toiminnasta ja SNS:n jäsenyys heistä turvallisuusuhan sota-aikana, sillä puolue työstä passivoitumisesta tai syrjään jättäytymisestä on myös merkkejä.⁶⁷ Toki Valpolla ei myöskään ollut tiedossa kaikkea sitä, mitä tapahtui, ja osa turvasäilöön suljetuista naisista toimikin turvallisuuspoliisin tietoa aktiivisemmin puolueen hyväksi myös sota-aikana.⁶⁸ Lähes poikkeuksetta naiset ovat olleet hyvin vaiteliaita sota-ajasta niissä Kansan Arkistoon tallennetuissa muistelmissa, joita minulla on käytössä hieman alle 40:ltä turvasäilöön suljetulta naiselta. Usein muistelmissa todetaan sota-ajalta vain turvasäilöön joutuminen, mikä kertoo mahdollisesti vain siitä, mitä on haluttu muistaa.⁶⁹

Valtiollisen poliisin tapaa soveltaa turvasäilöasetusta kuvaa yhdessä henkilömapiissa ollut lainaus, jonka mukaan ”turvasäilöön sulkemiseksi [ei] suurempia perusteluja tarvita vaan voidaan passittaa pienemmilläkin näytöksillä.”⁷⁰ Se, että turvasäilöperusteet sisälsivät arkoja ja salaisiksi luokiteltuja tiedustelutietoja, heijastui myös siihen, että turvasäilötoimenpiteen perusteita ei oltu halukkaita avaamaan kokonaisuudessaan niitä kysyvälle.⁷¹ Jos joidenkin naisten toiminnasta olisi ollut yksittäisiä tietoja enemmän näyttöjä, olisi se suurella varmuudella johtanut syytteesen valtio- ja maanpetosrikoksesta. Lähdeaineistossani yhdeksän naisen kohdalla on eksplisiittisesti ilmaistu näyttöjen vähäisyys tai

tiedusteluyhteyksien varjeleminen sen taustalla, että naiset joutuivat syytteen sijaan turvasäilöön. Perustellusti voidaan uskoa näin olleen kuitenkin useamman kohdalla, sillä monessa tapauksessa turvasäilöön sulkeminen tapahtui lopulta samoilla SKP:n toimintaan liittyneillä perusteilla, joita käytettiin sota-aikana myös tuomittaessa henkilöitä valtio- ja maanpetosrangaistuksiin. Turvasäilön voi näin ollen tulkita joidenkin kohdalla korvanneen oikeusteitse annetun rangaistuksen sota-ajan yhteiskunnassa. Edellä mainitun Ailin lisäksi neljä vakoilijan avustamisesta epäiltyä naista joutui turvasäilöön odottamaan oikeuskäsittelyä. Turvasäilö voidaan näissä tapauksissa nähdä rikosjuttuun liittyvänä pakkokeinona.⁷²

Turvasäilöasetus teki mahdolliseksi käyttää kontrollitoimen perusteena epävarmempia tietoja tai epäilyjä kuin syyttämistoimet olisivat vaatineet. Käytettyjen tietojen epävarmuus näkyy hyvin turvasäilöperusteiden sananmuodoissa: lienee ollut, ehkä, epäillään, tiettävästi, epäilemättä, erään tiedon mukaan, tarkistamattoman tiedon mukaan.⁷³ Tarkkuudeksi riitti esimerkiksi muotoilu: ”ollut hämäräperäisellä, ilmeisesti kommunistista sala-toimintaa palvelleella matkalla Helsingissä lokakuussa 1941”⁷⁴ Epävarmoille tiedoille annettu merkitys konkretisoituu erityisesti Tyynen (s. 1908) melko epäselvässä tapauksessa. Tyne oli aikaisemmin tehnyt epämääräisinä ja mielikuvituksellisenä pidettyjä tiedotuksia Yleisesikunnalle ja Valpolle. Valpo määräsi Tyynen turvasäilöön Päämajan valvontaosaston pyynnöstä Neuvostoliittoa ylistävien puheiden ja lähinnä Tyynen itse kertomien desanttiyhteyksien vuoksi toukokuussa 1943. Jutut todettiin jo kuulustelun jälkeen mielikuvituksen tuotteiksi. Epävarmuus siitä, oliko puheet tehty viranomaisten harhauttamiseksi vai täysin mielikuvituksen hallinnan puutteesta, vaikutti siihen, että vapauttaminen tuli ajankohtaiseksi reilun vuoden säilössä olon jälkeen. Tyneä turvasäilössä kuulustellut etsivä ei pitänyt häntä täysin normaalina.⁷⁵

Turvasäilökriteereiden epävarmuuden voi nähdä analogiana kahden aikaisemman vuosikymmenen poliittisille oikeudenkäynnille, joissa ääriivasemmistolaisia tuomittiin valtio- ja

maanpetosrikoksista pitkälti EK-Valpon subjektiiviseen sävyyn kirjoittaman aineiston perusteella. Jukka Kekkonen mukaan näissä oikeudenkäynneissä oikeudenkäyntien poliittinen tarkoitushakuisuus ajoi puolueettoman oikeudenkäytön yli, mikä erotti oikeusvaltioihanteet oikeustodellisuudesta, loukkasi kansalaisten yhdenvertaisuutta lain edessä ja kavensi heidän perusoikeuksiaan.⁷⁶ Lars Björnen mukaan 1920-luvun kuluessa oikeudenkäyttöön vakiintui tapa, jossa langettavaan tuomioon ei tarvittu määriteltä tekoa, vaan ylimalkainen viittaus toimintaan ja tietoisuus järjestön tarkoituseristä riittivät syyllisyyden todentamiseen. Päätökset rakentuivat ainakin osittain todistamatta jääneiden olettamusten ja poliittisten arvioiden varaan. 1930-luvulla Turun hovioikeus ryhtyi pitämään jopa kommunistisen mielipiteen julkista ilmaisemista valtiopetoksen valmisteluna.⁷⁷

Turvasäilöasetustekstin väljyys antoi yksittäisille viranomaisille paljon tulkintamahdollisuuksia. Käytäntöjen epäyhtenäisyys näkyi siinä, että vastaavilla taustoilla ja tiedoilla osa päättyi turvasäilöön ja osa jäi vapaaksi. Valpon paikallisosastoilla ja Helsingin pääosastolla oli omat intressinsä saada tietyt henkilöt pois seurattavien listoiltaan tai pois lietsomasta yhteiskunnanvastaisia mielipiteitä. Paikallisosastojen ja pääosaston välillä, mutta myös sisällä, oli toisinaan eriäviä mielipiteitä turvasäilötoimenpiteen perusteiden täyttymisestä.⁷⁸ Erityisesti nämä keskustelut ilmentävät asetukseen liittyvien tulkintojen liukuvuutta ja toisaalta yksittäisen virkailijan vaikutusmahdollisuutta turvasäilöperusteiden määrittelyssä. Erityisen hyvin viranomaisen määrittelyvallan ja epävarmojen tietojen suhde tulee esiin eräässä tapauksessa, jossa turvasäilöön sulkemisen perusteita kritisoitiin Valpon sisällä liian rohkeasti kirjoitetuiksi. Perusteet muotoiltiin uudelleen ennen esityksen lähettämistä sisäministeriöön.⁷⁹

Yksittäisinä lisäperusteina turvasäilöperusteissa voitiin hyödyntää esimerkiksi tietoja siitä, että henkilö oli turvasäilössä olevan tai tuomitun toveri, kanssakäymisissä tunnettujen kommunistien kanssa, sanoittanut SNS:lle marssilaulun, anonut lupaa muuttaa Neuvostoliitolle luovutetuille alueille Moskovan rauhan jälkeen, anonut aikaisemmin passia Neuvostoliittoon, erotettu

työstään poliittisista syistä, suosinut työnantajana kommunisteja, laskenut seppeleen kommunistin haudalle, arvostellut naisten työpalvelua tai kuuleman perusteella kertonut arvostavansa Neuvostoliitossa viettämiään vuosia elämänsä parhaina.⁸⁰ Käytetyt perusteet kuvaavat hyvin Valpon käyttämää määrittelyvaltaa turvasäilökysymyksessä: kaikenlaiset henkilön kommunistisuutta Valpon näkökulmasta vahvistavat perustelut kelpasivat tarkoitukseen.

Turvasäilömahdollisuutta saatettiin pohtia sovellettavaksi myös näkökulmista, joihin asetusteksti ei antanut suoraa mahdollisuutta, mikä kuvastaa enemmän Valpon omia intressejä asetuksen hyödyntämisessä. Kotkan osasto ehdotti, että Helmiin (s. 1904) sovellettaisiin turvasäilöasetusta enemmänkin rangaistuksena aikaisemmasta SKP-toiminnasta: ”Kun viime aikaan saakka on noin toimelias ollut eikä tapojaan parantane, ja miehensäkin ryssän puolelta kaiketi yhä vehkeilyjään jatkaa, niin eikö – pienenä straffina aikaisemmasta SKP:n toimeliaisuudestaankin, joutaisi tämäkin turvasäilöön.” Kuitenkin Helmin kohdalla seuranta päätettiin jatkaa turvasäilöön sulkemisen sijaan, vaikka nainen oli kuulunut vaarallisimpien suojelupidätettävien joukkoon. Myöhemmin marraskuussa 1943 Helmin asunnosta pidätettiin tiedustelutietojen perusteella neuvostovakoilija.⁸¹ Vastaavasti ainakin yhden toisen naisen kohdalla turvasäilöä pohdittiin erityisesti siitä näkökulmasta, ettei häntä ollut saatu tuomittua aikaisemmasta SKP:n toiminnastaan. Naista ei kuitenkaan ehditty sulkea turvasäilöön, sillä hän alkoi piileskellä.⁸²

Vaihtelevat vapauttamiskäytännöt

Turvasäilöön sulkeminen ei tarkoittanut automaattisesti vankeutta koko sodan ajaksi. Sodan viimeisinä kuukausina turvasäilöön joutuneille pakkotoimi jäi lyhyeksi, mutta useimmille turvasäilöaika muodostui yli vuoden mittaiseksi. Erityisen pitkäksi vankeusaika koitui niille, jotka tuomion kärsittyään joutuivat suoraan turvasäilöön – enimmillään viiden tai kuuden vuoden

mittaiseksi. Näihin verrattuna kolmen viikon jälkeen raskauden perusteella vapautunut oli ainutlaatuinen poikkeus. Jälkimmäinen tapaus osoittaa myös toiminnan epäjohtonmukaisuutta, sillä turvasäilöperusteissa naisen oli kuvattu osoittaneen ”kiihkeää yhteiskunnanvastaisuutta”, eikä hän suinkaan ollut ainoa raskaana poliittisessa vankeudessa ollut.⁸³ Vapautumisen taustalla oli hänen miehensä tekemä vapautumisanomus. Monien turvasäilössä olleiden omaiset pyrkivätkin tekemään anomuksia viranomaisille ja kävivät puhumassa sisäministeriössä asti vapauttamisen puolesta. Useimmat turvasäilössä olleet tavoittelivat myös itse vapautumista kirjoittamalla vapautumisanomuksia sisäministeriöön tai Valpon päällikölle, jonka kannan tiesivät asiassa merkittäväksi.⁸⁴

Vapautumismahdollisuutta arvioitiin turvasäilössä pidetyissä kuulusteluissa ja vapauttamiseen kytkeytyi Valpossa monenlaisia asenteita. Turvasäilöstä vapautuminen oli yksiselitteistä lähinnä molempien rauhansopimusten jälkeen tai jos henkilö siirtyi suorittamaan tuomiota, jonka oli saanut turvasäilöön sulkemisen jälkeen. Muissa tapauksissa Valpo esitti vapautumisen ehtona aikaisempien tekojen tunnustamista, katumusta tai ideologista muutosta. Lisäksi tuli allekirjoittaa sopimus, jossa vapautuja sitoutui olemaan sekaantumatta yhteiskuntaa vahingoittavaan toimintaan. Aikaisemman toiminnan edes osittainen selostaminen oli katumuksen ja oman yhteiskuntakelpoisuuden todistamista ja teki sitoumuksesta uskottavan.⁸⁵ Useimpien vapautuminen evättiin, koska Valpon mukaan anojat olivat edelleen kuulustelussa esittämiensä kantojen perusteella parantumattomia ja yhteiskunnalle vaarallisia kommunisteja.⁸⁶ Koska tunnustuksia ei saatu, useimmiten vapautuminen mahdollistui, jos turvallisuuspoliisi katsoi tapahtuneen jonkinlaista mielenmuutosta tai katumusta.⁸⁷ Mielenkiintoista on, että vaikka Alma (s. 1892) myönsi ainakin osittain piileskelevien puoluemiesten majoittamisen, häntä ei vapautettu, koska hänen ei katsottu katuvan osallisuuttaan. Kiinnostavaa tapauksessa on se, että kaksi vastaavien miesten avustamisesta yhtäläisillä tiedoilla turvasäilöön suljettua naista vapautettiin myöhemmin sillä perusteella, että perusteet olivat

heikkoja. Naisista kumpikaan ei aineiston perusteella tunnustanut.⁸⁸ On mahdollista, että joidenkin kanssa Valpo kävi kauppaa vapautumisesta. Turvasäilöön suljettujen naisten osalta tällaisesta on suoria viittauksia vain muutaman osalta. Vapauden hinnaksi määriteltiin tietojen kertominen jatkossa Valpolle.⁸⁹

Turkulaisen Katrin (s. 1901) esimerkki on monella tapaa kuvaava turvasäilöstä vapautumisen näkökulmasta. Turvasäilöön Katri oli joutunut kesäkuussa 1941 hänen aikaisempaa puolue-toimintaansa koskevien epäilyjen ja välirauhanaikaisen SNS-toimintansa vuoksi. Turun osasto käytti vapauttamista vastustavina argumentteina Katrin kiihkoilevaa luonnetta, työkavereiden kiinnijäämistä sabotaasijutussa sekä paikallisten kommunistien käyttäytymistä turvasäilössä kuolleen hautajaisten yhteydessä. Katria ei siis tarkasteltu vain yksilönä, vaan hänen potentiaalista vaarallisuuttaan verrattiin siihen kommunistien viiteryhmään, jota hän Valpolle edusti. Turun osasto kirjoitti pääosastolle tunteneensa jopa tyydytystä siitä, että Katri oli saatu suljettua turvasäilöön. Katrin vapautumisanomuksissa esittämäänsä lojaalisuutta yhteiskuntajärjestelmälle ei pidetty uskottavana. Kuitenkin joulukuussa 1943 Turun osasto viimein ehdotti Katria vapautettavaksi toteamalla:

Vaikkei Turun osasto ole mitenkään vakuuttunut, että Katrissa olisi tapahtunut jokin mielenmuutos – sellaista hän ei toki ole itsekään väittänyt – niin voi kuitenkin olla luultavaa, että 2½-vuotinen turvasäilössä olonsa on häneen sikäli vaikuttanut, ettei hän ainakaan sodan aikana uskaltaudu mihinkään valtion vastaiseen toimintaan. Hänen terveytensäkin lienee vankilassaolo jonkin verran vahingoittanut, niin että se kaivannee hoitamista.⁹⁰

Katrin tavoin myös joidenkin muiden kohdalla vapauttamisen tuli ajankohtaiseksi, koska kärsitty turvasäilöaika katsottiin riittäväksi varoitukseksi, vaikka varsinaisesta mielenmuutoksesta ei ollut saatu osoitusta. Rangaistuksen riittävyden perusteena käytettiin muutamassa tapauksessa ikää, poliittista yksinkertaisuutta sekä suopeaa asennetta vankeudessa tehtävää työskentelyä kohtaan.⁹¹ Sairaus oli ainakin osaperuste myös muutaman muun

vapauttamiselle.⁹² Sairausperusteita käsiteltiin kuitenkin hyvin vaihtelevasti, eivätkä ne kaikkien kohdalla taanneet vapaaksi pääsemistä, vaikka joillakin kyse oli vakavasta sairaudesta.⁹³ Kuten Katrin tapauksessa, vapauttamista arvioitiin joskus myös vertaamalla vangittua muihin toimijoihin. Vertailua tehtiin suhteessa asuintoveriin, työkavereihin, laajempaan alueelliseen perspektiiviin, kuten edellä olen jo esittänyt, tai toteamalla, että kyseessä ei lopulta ollut iso tekijä muihin verrattuna.⁹⁴ Aluenäkökulma on sikäli mielenkiintoinen, että Valpolla oli mahdollisuus määrätä vapautettava henkilö asumaan paikkakunnalla, joka ei olisi tunnettu kommunistisesta toiminnasta tai jossa vapautettavalla ei olisi aikaisempia kontaktejaan.⁹⁵ Muutaman kohdalla vapautuminen kytkeytyi ainakin osittain miehen toimintaan, sen selvittämiseen tai perheenjäsenen tunnettuun kommunistisuuteen.⁹⁶

Vapautumisnäkökulmasta kiinnostava esimerkki on turkulaisten sisarusten tapaus, joka kuvaa osaltaan käytäntöjen mielivaltaisuutta. Sisaruksista toinen katsottiin voitavan vapauttaa, koska hänen katsottiin osallistuneen vähemmän valtionvastaiseen toimintaan ja rangaistusajan saattoi katsoa riittäväksi. Lisäperusteena käytettiin sitä, että tuntui ”tarpeelliselta, että toinen tyttäristä pääsee hoivaamaan vanhaa, sairaalloista äitiään.”⁹⁷ Mielenkiintoisen argumentista tekee se, että useimmiten Valpo katsoi vapautusanomuksissa esitetyt perusteet perheen jäsenten auttamisesta valheellisiksi verukkeiksi.⁹⁸

Lopulta Valpon näkökulmasta turvasäilöstä vapautettavien kohdalla oli pitkälti kyse siitä, kenen sitoumuksen ja katumuksen aitouteen turvallisuuspoliisi katsoi voivansa luottaa. Osa varmasti allekirjoitti sopimuksen vain, koska tiesi sen vaikuttavan positiivisesti vapauttamiseen.⁹⁹ Muutaman vapautuminen estettiin, koska sitoumuksen tai vapautumisanomuksen rehellisyyttä epäiltiin. Toisaalta muutaman jatkosodan aikana vapautetun kohdalla saatiin myöhemmin uusia tietoja osallisuudesta tai he jäivät kiinni vapauttamisen jälkeen annetun olinpaikkarakojituksen rikomisesta.¹⁰⁰

Mielivaltaisuutta poikkeuslain turvin?

Ennen tasavallan suojelulain säätämistä lokakuussa 1939 lakia perusteltiin eduskuntakeskusteluissa ulkopoliittisilla uhkakuville ja valtion turvallisuuden suojelulla. Lain vastustajat pelkäsivät sen suuntautuvan omaa poliittista viiteryhmäänsä vastaan ja rajoittavan kansalaisoikeuksia rauhan aikana. Olihan kysymys poikkeuslaista, joka mahdollisti tasavallan presidentille oikeuden antaa perustuslaissa säädettyjä kansalaisoikeuksia rajoittavia asetuksia.¹⁰¹ Perusoikeuksista poikkeaminen poikkeuslainsäädännön avulla oli Suomessa mahdollista 1970-luvulle asti, koska perusoikeuksien oikeudellinen merkitys oli rajallinen. Valtiolla ei ollut velvollisuutta aktiivisesti suojata ja edistää perus- ja ihmis-oikeuksia.¹⁰²

Suomen joutuminen sotaan pian tasavallan suojelulain säätämisen jälkeen asetti lain ja sen perusteella annetun turvasäilöasetuksen käytäntöön hyvin nopeasti. Poikkeuslainsäädäntöä käytettiin niitä henkilöitä vastaan, joiden pelättiin muodostavan uhan maanpuolustukselle tai maan suhteille muihin valtioihin. Käytännössä tämä tarkoitti suurimmaksi osaksi aikaisemmin valtionvastaisena pidettyyn toimintaan osallistuneita tai siitä tuomittuja, jotka sota-aikana tavalla tai toisella osallistuivat SKP:n tai SNS:n toimintaan tai puhuivat hallituslinjan vastaisesti. Tarve järjestyksen ylläpitoon poikkeusoloissa ajoi kuitenkin monissa turvasäilötapauksissa oikeusvaltioihanteiden kunnioittamisen ohii: Kaikille ei kerrottu turvasäilötoimenpiteen perusteita tai annettu kuulustelumahdollisuutta ennen turvasäilöön sulkemista. Lisäksi päätös saattoi pohjautua vähäisiin, epävarmoihin tai muihin kuin henkilön omaan toimintaan liittyviin tietoihin. Turvasäilöön joutuminen tai sieltä vapautuminen ei ollut myöskään ennustettavaa, sillä Valpon virkailijat määrittelivät perusteita hyvin tapauskohtaisesti. Selkeästi muotoiltua turvasäilöön sulkemisen kriteeristöä ei ollut. Valpon sisällä käydyt keskustelut turvasäilötoimenpiteen tarpeellisuudesta, muutamat nopeat vapauttamiset sekä turvasäilökäytäntöjen vaihtelu kuvastavat hyvin määrittelyvallan monitulkintaisuutta ja mielivaltaisuutta. Valittujen toimenpitei-

den kirjavuus ja Valpon herkkyyks sota-ajan varotoimenpiteeksi tarkoitettun turvasäilöasetuksen käytössä ilmentävät selkeästi Valpon henkilökunnan asenteita ja maailmankuvaa: kommunistit nähtiin sota-ajan yhteiskuntaa todellisesti uhkaavana vaarana.

Turvasäilöasetuksen soveltamiseen kytkeytyneessä Valpon määrittelyvallassa voi nähdä samaa taipumusta ylitulkintoihin, mikä oli ollut ominaista turvallisuuspoliisin toiminnalle jo parin vuosikymmenen ajan sen valvoessa, määriteltessä ja pyrkiessä rajoittamaan koettua kommunisminvaaraa. Perustellusti voi kysyä, oliko turvasäilöpäätös joidenkin kohdalla täysin lioiteltu toimenpide. Kysymys liittyy samalla laajempaan pohdintaan siitä, miten valtion etu suhteutuu demokratia- ja oikeusvaltioperiaatteisiin kriisiaikana. Turvasäilöasetusta tarvittiin varmasti ennaltaehkäisemään epätoivottua käyttäytymistä ja sotaa vastustavia ääniä, mutta varsinaisesti sodankäyntiin ja siihen liittyneisiin päämääriin turvasäilöön liittynyt pakkovalta tuskin vaikutti merkittävästi.¹⁰³

Sotien jälkeen 145 turvasäilöön joutunutta naista haki ja sai valtiolta korvausta menetetyistä työansioistaan.¹⁰⁴ Mielenkiintoista olisi tietää, miten naiset kokivat tällaisen rahallisen hyvityksen ja menneisyyden sovituksen.

Viitteet

- 1 Asetus henkilökohtaisen vapauden rajoittamisesta, asetus 444/1939, Suomen asetuskokoelma, KA; Nuorteva 1987, 64.
- 2 Talvisodan aikana turvasäilöön suljettiin Valpon esityksestä yhteensä 155 henkilöä ja lääninhallitusten esityksestä 44. Asiamappi (tästä lähtien amp) 2968; EK-Valpo, Kansallisarkisto (tästä lähtien KA); Rentola 1994, 184. Aineistossani ei ole yhtä kattavaa dokumenttia lääninhallitusten toiminnasta jatkosodan osalta. Aineistossa on ainoastaan maininta kymmenestä lääninhallitusten turvasäilöön sulkemasta. Amp 2970, EK-Valpo, KA.
- 3 Ks. esim. Nuorteva 1987; Hietaniemi 1989; Rentola 1994; Näre 2008; Sana 2003. Ulla-Maija Peltosen antologia *Naisia turvasäilössä* (1989) kokoaa yhteen kolmen sota-aikana turvasäilöön joutuneen naisen vankilakirjeenvaihtoa sekä 1980-luvulla Kansan Arkistoon tallennetut muistelmat, mutta ei ole varsinainen tutkimus. Kirsi Mäen pro gradu -tutkielmaa *Valtion turvallisuudelle vaarallisia naisia* (2001) ja sen perusteella tehtyä artikkelia (2002) voi pitää ensimmäisinä tutkimuksellisia katsauksina sota-ajan poliittisista naisvangeista. Turvasäilötapausten (108) käsittely keskittyy kuitenkin lähinnä naisten sosiaalisiin taustoihin turvasäilöön johtaneen toiminnan käsittelyn jäädessä pintapuoliseksi. Lähteenään Mäki on käyttänyt Hämeenlinnan keskus- ja lääninvankilan vankien vastaanottolehtiä ja muutamia poliittisten vankien muistelmia.
- 4 Ks. esim. Rentola 1994, 184–186, 333; Sana 2003, 103–104, 139; Tepora 2015, 203.
- 5 Rentola 1994, 184–185; 189–190, 376–378, 451–452; Nevakivi 1989, 14–15; Silvennoinen 2008, 38–39. Jukka Kulomaan mielestä jatkosodan aikainen vastarintatoiminta oli Kimmo Rentolan kuvaamaa hajanaista toimintaa vielä vaatimattomampaa puuhastelua ja näpertelyä. Kulomaa 1995, 429–430 viite 536.
- 6 En tarkastele artikkelissani turvasäilöön suljettuja ulkomaalaisia naisia, sillä ulkomaalaisten turvasäilöön sulkemisesta annettiin erilliset määräykset ja ulkomaalaisten valvontaan liittyi muutenkin omat erityisvaltuutensa ja erilliset ohjeistukset. Ks. esim. Hietaniemi 1989, 82 viite 14; Sana 2003, 99–100, 146.
- 7 Elokuussa 1919 perustetun Etsivän keskuspoliisin ja joulukuussa 1937 Valtiolliseksi poliisiksi nimetyn turvallisuuspoliisin itseymmärrys liittyi niin kutsutun valkoisen Suomen arvojen puolustamiseen vuoteen 1945 asti. Toiminnassaan se oli lähinnä kiinnostunut suomalaisen kommunismin edustajista, joiden nähtiin uhkaavan yhteiskuntarauhaa. Oikeistoradikalismien torjunnassa sen rooli oli vähäinen ja osa etsivistä esimerkiksi tuki Lapuan liikettä. Ks. esim. Lackman 2009, 204, 211, 216, 224–226; Lackman

- 2007, 214–215, 222–223, 230–238, 274–275, 279–280, 283; Siltala 1985, 26, 342–347, 385; Silvennoinen 2008, 55, 58–62.
- 8 Suomalaisen kommunismin synnystä ja viholliskuvien kontekstista: ks. esim. Saarela 1996, 11, 15, 21–25, 362.
 - 9 Hietaniemi 1989, 65–66. Ks. myös Marko Tikan artikkeli tässä teoksessa.
 - 10 Artikkelii liittyy tekeillä olevaan väitöskirjaani EK-Valposta ja sen valtio- ja maanpetoksellisesta toiminnasta epäilemistä naisista vuosina 1919–1944. Työssä hyödynnän päälähteenäni n. 880 Valpon suomalaisista naisista tekemää henkilömappia.
 - 11 Rentola 1994, 9, 23–24, 64–65, 87, 112–115, 154–155, 189; Nevakivi 1989, 15–16; Hietaniemi 1989, 70; Aatsinki 2007a, 284, 286–289; Tepora 2015, 58–59, 94–95; Silvennoinen 2008, 38.
 - 12 Hentilä 2018, 191–198, 207–208; Soikkanen 1984, 371, 387–389; Tepora 2015, 12–13.
 - 13 Rentola 1994, 336, 340–350; Aatsinki 2007b, 291–292, 297–300; Silvennoinen 2008, 38–39; Nuorteva 1987, 80.
 - 14 Turvasäilöön suljetuista naisista 129:sta on tehty henkilömappi, ja 33 naista olen jäljittänyt asiamapeista.
 - 15 Talvisodan alla pidätettiin yhteensä 272 henkilöä, joista valtaosa oli aiemmin valtio- tai maanpetoksesta tuomittuja. Tavoitteena oli saada tietää, miten sodanuhka vaikutti kommunistien mielialoihin. Suurin osa vapautettiin vielä tässä vaiheessa. Talvisodan aikana turvasäilössä oli yhteensä 199 Suomen kansalaista. Vaikka määrä oli suhteellisen pieni, osa Valpon päälliköistä oli sitä mieltä, että osa pidätyksistä oli turhia. Hietaniemi 1989, 65–69. Jatkosodan aikana turvasäilössä istui korkeimmillaan reilu neljäsatä henkilöä, mutta tarkkaa lukemaa turvasäilössä olleiden kokonaismäärästä ei ole esitetty. Vuosien 1940–1944 välillä poliittisista rikoksista tuomittiin yhteensä 493 henkilöä. Nuorteva 1987, 104, 180, 216.
 - 16 Luvussa on huomioitava, että Valpon asiamapeista jäljitettyjen naisten osalta tietoa ei ole mahdollista saada. Jatkosodan alla tehdyistä pidätyksistä: Rentola 1994, 333; Nuorteva 1987, 104.
 - 17 Lainauksen hakasulkeet kirjoittajan lisäämät. Henkilömappi (tästä lähtien hmp) 4117; lainaus Valpon sisäisestä kirjeestä B:lle 8.4.1942, EK-Valpo, KA.
 - 18 Rislakki 1985, 29.
 - 19 Talvisodan aikana: hmp 1959; A3627; A3409; A3030; A1904. Jatkosodan aikana: hmp A2060. Jatkosodan aikana kymmenen naista joutui turvasäilöön kärsittyään ennen sota-aikaa annetun tuomion: hmp 1202; A3885; A2559; A2751; A3466; A3463; A2002; A2976; A3666; A3641, EK-Valpo, KA.
 - 20 Silvennoinen 2008, 347–348, 356.

- 21 Sodanaikaisen toiminnan liittyminen kokonaan tai osittain ammatillisen toiminnan oppositiolinjaan: hmp 3122; 1303; 4241; A1785; A3030; A2720; amp 2969; 2970, EK-Valpo, KA. Turun hovioikeus totesi muutamissa oikeusjutuissa sodan aikana ammatillisen oppositiotoininnan rangaistavaksi teoksi: hmp 4241, EK-Valpo, KA. SNS:n tultua lakkautetuksi joulukuussa 1940 Valpo arvioi ay-liikkeen toiminnan muodostuneen kommunistien työskentelymuodoksi: hmp 1303, EK-Valpo, KA. Ks. myös Viranomaiset puhdistivat kommunisteja puolustuslaitokselle töitä tekevästä tehtaista jo ennen jatkosodan alkua. Aatsinki 2007b, 300–301.
- 22 Ks. esim. hmp 4190; 4086; 4151; 4306; 3657; 1489; 1619; 3737; 4208; 4338; A3276; A4337; A3500; A2904; A2784; A3249; A2703; A4265; A3099; A3686; A3947; A3723; A3525; A3979; A1605; B4629; amp 2969; 2970, EK-Valpo, KA.
- 23 Talvisodan aikana: hmp A494; A2904; A3267; A3276; A3055; A3500, EK-Valpo, KA. Jatkosodan aikana: hmp 3737; 4153; 4190; A1962; A2748; A2808; A3515; A4316, EK-Valpo, KA.
- 24 SKVL viittaa muutamasta henkilöstä koostuneeseen SKP:n poliittiseen johtolimeen. Luodakseen mielikuvaa kommunisteja laajemmasta vastarinnasta he esiintyivät Suomen Kansan vapauden liiton nimellä. SKVL:oa ei siis varsinaisesti ollut olemassa, vaan se oli mielikuvituksen tuote. Rentola 1994, 348–350.
- 25 Hmp A681; A4123; A2720; A3030; A2842; A4254; amp 2970, EK-Valpo, KA.
- 26 Ks. esim. hmp 3154; 2190; 1886; 2496; 1959; A3806; A3674; A3319; A4006; A4008; A2326; A1785; A2238; A4210; A4277; A2051; A3578; A3011; A899; A2744; A3669; A3730; A2607; A3960; A2790, EK-Valpo, KA; Mäki 2001, 45; Mäki 2002, 68. ks. myös Näre 2008, 255.
- 27 Rentola 1994, 218–220, 242–247, 263–264; Kinnunen 1998, 35–63.
- 28 Hmp A3627, EK-Valpo, KA.
- 29 Hmp 127, EK-Valpo, KA.
- 30 Hmp 2496, EK-Valpo, KA.
- 31 Hmp A3774, EK-Valpo, KA.
- 32 Hmp 1962, EK-Valpo, KA.
- 33 Peltonen 1989, 214–216, 123–125.
- 34 Hmp 4086; 2397; 1202; 3641; A3666; A2976; A2278; A2709; A1753; A4207; A2002; A3463; A3466; A2751; A3960; A2559; 4126; 4209; A4207; A3454; A4062; A3249; A3885, EK-Valpo, KA.
- 35 Hmp 2397; lainaus ilmoituksesta numero 199/5.11.1944, EK-Valpo, KA.
- 36 Hmp 3641; A3666; A2002; A3463, A3466; A2751; A3960, EK-Valpo, KA.

- 37 Vapautui joutumatta turvasäilöön: hmp A3952, A1942, A94, A3720, EK-Valpo, KA. Turvasäilön välttäneistä Lenin-koulun käyneistä naisista: Krekola 2006, 200–202, 369–370, 370 viite 83.
- 38 Hmp 4328; A4183; 4258; A494, EK-Valpo, KA.
- 39 Olga joutui kesäkuussa 1944 uudelleen turvasäilöön huhujen levittämisestä ja yhteiskuntajärjestyistä vastustavista puheista. Hmp 4130; lainaus tunnusasettomasta dokumentista, joka alkaa ”Tämä Olga”; hmp 4289; A3561, EK-Valpo, KA.
- 40 Tepora 2015, 48; Silvennoinen 2008, 194–195. Turvasäilöön joutuneiden ulkomaalaisten joukossa oli henkilöitä, jotka joutuivat turvasäilöön lähinnä venäläisyytensä perusteella ilman, että heitä vastaan oli esitetty muita perusteita. Sana 2003, 104, 139.
- 41 Ks. esim. Panschin 2018, 51–53, 150, 193–196.
- 42 Hmp 3612; amp 2970, EK-Valpo, KA. Örnulf Tigerstedt on propaganda-tarkoituksiin luodussa ja Valpolle omistamassaan kirjassa kuvannut naisen tuomioon johtaneessa tapauksessa GPU:n houkutuslinnuksi. Tigerstedt 1943, 113–115.
- 43 Katainen 1998, 106–107; Katainen 2005, 131.
- 44 Hmp A3954, EK-Valpo, KA. Edellä mainituista vakoilutapauksista ei ole löydettävissä lisätietoja EK-Valpon vakoilua ja vakoiluepäilyjä käsittelevistä asiamapeista.
- 45 Amp 2969; 2970; hmp A4281, EK-Valpo, KA.
- 46 Sana 2003, 168.
- 47 Silvennoinen 2008, 42–43, 179–180, 416 viite 485, passim.
- 48 Sosiaalisesta kontrollista ks. esim. Emsley, Johnson & Spierenburg, 2004. Ilmiannot viittaavat kansalaisten valtiolle tekemiin spontaneihin tiedotuksiin kanssaihmisistä ja heidän tekemisistään. Näistä ilmiannoista erotetaan erilaisissa tiedottajasuhteissa salaiseen poliisiin olevien (*informer*) ilmiannot ja tiedotukset. Jälkimmäisessä kyse on usein säännöllisestä ja palkatusta toiminnasta. Fitzpatrick & Gellately 1996, 747–749, 763.
- 49 Fitzpatrick & Gellately 1996, 762.
- 50 Sotavuosina tehtyjä ilmiantoja: ks. esim. hmp 4190; 4086; 4258; 4133; A494; A3960; A1962; A3515; A4316; A3875; A3947; A2748; A3168; A2278; A3247, EK-Valpo, KA.
- 51 Hietaniemi 1989, 71, 73; Tepora 2015, 39, 45, 197–198, 206, 208, 210–211.
- 52 Ks. esim. hmp 1303; 4190; 4065; 4117; A3267; A4274; A1813; A3804; A2748; A4316; A4277; A4062; A2842; A2703; A3730; A3979; A4019, EK-Valpo, KA.
- 53 Ks. esim. hmp 4086; A2744; A1605; A2326; A2904; A2709; A3686, EK-Valpo, KA.

- 54 Mielenkiintoisesti Elisabethin kohdalla SNS-tiedot, jotka olivat merkittävämpiä, kuin joillakin muilla aikaisemmin SKP:n toiminnasta tuomituilla, eivät suoraan riittäneet turvasäilöön. Hmp A3669; suora lainaus otsikottomasta ilmoituksesta 31.12.1940, EK-Valpo, KA.
- 55 Hmp A3247, EK-Valpo, KA.
- 56 Hmp A3686, EK-Valpo, KA.
- 57 Hmp 4329; 4306; 4258; 4296; 4130; 1959; 4338; A3219; A3027; A3578; A3875; A3274; A3048; A4281; A2744; A3168; A3463; amp 2968; 2969; 2970; 2973, EK-Valpo, KA.
- 58 Amp 2969; 2970, EK-Valpo, KA. Jo talvisodan aikana huomiota oli kiinnitetty uskonnon varjolla tehtävään pasifistiseen sananlevitykseen. Sanoma ei ollut neuvostomielistä. Joitakin uskonnon varjolla ”kiihotusta” levittäneitä haastettiin myös sota oikeuteen. Tepora, 2012, 71–72.
- 59 Asetus kiellosta antaa eräänlaisia tietoja ja levittää huhuja, asetusta 479/22.6.1941, Suomen asetuskokoelma, KA. Esimerkiksi Päämajan valvontaosasto tutki jatkosodan aikana 213 henkilön osallisuutta huhujen levittämiseen ja valtiolliseen kiihotukseen. Panschin 2018, 187–188.
- 60 Hmp A3806; A3048, EK-Valpo, KA.
- 61 Hmp A3806; lainaus Valtiollisen poliisin Turun osaston viestistä Valtiollisen poliisin pääosastolle 18.4.1941, EK-Valpo, KA.
- 62 Hietaniemi 1989, 67–68.
- 63 Hmp 4209; A4006, EK-Valpo, KA.
- 64 Ks. esim. hmp A4265; 4264; 4306; A2808; A3804; A1904; A4209; A3979; A4337; A3276; A3409; A3276; A3612; A3249; A3168; A4196; A2904; A3055; A3226; 187 Turku; amp 2969, EK-Valpo, KA. Ks. myös Rentola 1994, 185; Mäki 2001, 45; Mäki 2002, 68.
- 65 Hmp A2955; lainaus Ailin lähettämästä kirjeestä ”Herra Valtiollisen poliisin päällikkö” 20.6.1943, EK-Valpo, KA.
- 66 Hmp 1959, EK-Valpo, KA.
- 67 Kaksi Lenin-koulun käynnystä passivoitui puoluetöissä. Toinen ennen sota-aikaa ja toinen sota-aikana. Krekola 2015, 200–202. ks. myös Peltonen 1989, 61; Katainen 1998, 136–139.
- 68 Vrt. esim. henkilömäpin tiedot ja muistelmat: hmp A1962, EK-Valpo, KA; Peltonen 1989, 214–216. Vastaavasti vaikuttaa siltä, että Valpo ei tiennyt esim. Lyyli Heinosen ja Helmi Karvosen osallistumisesta välirauhanaikaiseen SKP:n johtoelimeen, sillä joukkoon ei Kimmo Rentolan mukaan osunut tiedottajia. Valpo varjosti naisia, mutta tarkkaa tietoa toiminnasta ei saatu. vrt. hmp 1303; A2784, EK-Valpo, KA; Rentola 1994, 215–217.
- 69 Kansan Arkisto 1B, 3E, 5, 6C.

- 70 Lainauksen hakasulkeet kirjoittajan lisäämät. Hmp A1785; lainaus otsikoimattomasta dokumentista 10.12.1940, EK-Valpo, KA.
- 71 Hmp A3772, EK-Valpo, KA.
- 72 Amp 2968; 2969; 2970, EK-Valpo, KA; Linstedt 1999, 95–96 viite 89. Kolmen naisen osalta kyse oli vakoilija Jäniksen avustamisesta. Vakoilija Jäniksen tapauksesta tarkemmin ks. Haapanen 2012, 335–337.
- 73 Ks. esim. hmp A3772; A4196; A4281; A4123; A3099; A3219; A2955; A4265; A3027; A2703, EK-Valpo, KA.
- 74 Lyhennysote sisäasiainministeriölle KW1.23.3.-43, hmp A4196, EK-Valpo, KA.
- 75 Hmp A3929; amp 2970, EK-Valpo, KA.
- 76 Oikeusvaltion keskeisiin tunnusmerkkeihin kuuluvat tuomiovallan erottaminen toimeenpano- ja lainsäädäntövallasta, yhdenvertaisuus lain edessä, legaliteettiperiaatteen mukainen oikeus tuomita vain laissa säädettyistä rikoksista laissa säädettyin rangaistuksin ja kansalaisyhteiskunta. Kekkonen 2013, 124–128, 139–140, 167.
- 77 Björne 1977, 52, 67–68, 106–108, 138–142, 144–162, 277–278; Kekkonen 2013, 124–127, 139, 167; Kekkonen 1996, 235.
- 78 Ks. esim. hmp 3657; 4186; 4239; A3304; A3186; A4062, EK-Valpo, KA.
- 79 Myöhemmin naisen toiminnasta saatiin raskauttavaa tietoa, mutta sitä ei ollut vielä päätöshetkellä. Hmp A3875, EK-Valpo, KA.
- 80 Ks. esim. hmp 4296; 2970; 4126; A1962; A3219; A1813; amp 2970, EK-Valpo, KA.
- 81 Helmi tuomittiin maanpetoksesta kuolemaan. Hmp 4029; lainaus B:lle osoitetusta otsikoimattomasta viestistä 21.1.1941; amp 2970, EK-Valpo, KA. Presidentti armahti Helmin tuomiostaan. Haapanen 2012, 450.
- 82 Hmp A4327, EK-Valpo, KA.
- 83 Amp 2973, EK-Valpo, KA.
- 84 Valpon kannan merkityksen tietäminen: hmp 4264; A3466; A3030, EK-Valpo, KA.
- 85 Ks. esim. hmp 1886; 3657; 4117; 4241; A3219; A3578; A2976; A3099; A1962; A4019; A3666; A3409; A3466; A2559; A4062, EK-Valpo, KA; Parkkari 1993, 129–130.
- 86 Ks. esim. hmp 1303; 3154; 4126; A494; A1785; A3319; A2790; A1962; A2060; A2784; A4123; A3099; A3011; A3804; A2744; A3669; A2002; A2842; A2703; A3730; A1781; A2808, EK-Valpo, KA.
- 87 Ks. esim. hmp 67 Oulu; 4241; 4264; A3466; A3666; A4019; A3409, EK-Valpo, KA.
- 88 Hmp 4208; 1489; A4274, EK-Valpo, KA.
- 89 Hmp 187 Turku; A4006; A2559, EK-Valpo, KA; Linstedt 1999, 334–335.

- 90 Hmp A4186; lainaus Valtiollisen poliisin Turun osaston kirjelmästä Valtiollisen poliisin pääosastolle 13.12.1943, EK-Valpo, KA.
- 91 Ks. esim. hmp 4209; 4117; A4196; A2955; A4186; A2607; A3048; A3030; A4270; A4077; B4629, EK-Valpo, KA.
- 92 Hmp 4241; A3463; A2607; A4186; A3500; A3219; A3226, EK-Valpo, KA.
- 93 Ks. esim. hmp 4153; 4258; A1605; A4210; A3319; A2790; A4316; A1605, EK-Valpo, KA.
- 94 Hmp A1904; A4207; A2720; A4186; A4077; 4209; A4008; A4006; 4190; 4086; 4151; 4117; A2326; A3276; A4277; A2607, EK-Valpo, KA.
- 95 Ks. esim. hmp A3806; 4190; A3267, EK-Valpo, KA; Mäki 2002, 68.
- 96 Hmp 4130; A3612; A4265; A2051; 4264; A3249; 4209; A2051, EK-Valpo, KA.
- 97 Hmp A4123; lainaus Valtiollisen poliisin Turun osaston kirjelmästä Valtiollisen poliisin pääosastolle 12.1.1944, EK-Valpo, KA.
- 98 Hmp 4190; 4086; 4126; A4006; A2060; A2559; A3099; A3669, EK-Valpo, KA. Yksi päätettiin vapauttaa ainakin osittain lastenhoidollisten syiden vuoksi: hmp 3657, EK-Valpo, KA.
- 99 Hmp A4077, EK-Valpo, KA.
- 100 Sitoumuksen aitouden epäily: hmp 4153; A4183; A3806, EK-Valpo, KA. Sitoumuksen aitoutta epäiltiin, mutta henkilö vapautettiin sillä perusteella, että sitoumuksen aitous haluttiin nähdä käytännössä: hmp A3168. Kuulus-teltiin myöhemmin valtio- ja maanpetosrikokselliseen toimintaan liittyen / siitä epäily: hmp 4328; A3666; A4265; A3030, EK-Valpo, KA. Olinpaik- karajoituksen rikkominen: hmp 4190; 67 Oulu; A3806; A4270; A4281, EK- Valpo, KA.
- 101 Nuorteva 1987, 41–43; Kostiainen 2011, 1–2, 128; Soikkanen 1984, 367–368.
- 102 Jyränki 2003, 464–466.
- 103 Olen soveltanut tässä Janne Flyghedin väitöskirjassaan *Rättsstat i kris* (1992) esittämää tulkintaa. Ruotsissa sodanaikaiset kontrollipoliittiset toi- menpiteet valtiovastaisesta toiminnasta epäiltyjä kohtaan tekivät demo- kraattisen oikeusvaltion periaatteista suhteellisia. Toimenpiteet olivat Flyghedin näkemyksen mukaan varmasti tarpeellisia, kun niitä tarkastelee osana valtion sodanaikaista politiikkaa, jonka tavoitteena oli pitää valtio sodan ulkopuolella ja ylläpitää hyviä suhteita ulkovaltoihin. Eri kysymyk- seksi Flyghed kuitenkin nostaa sen, vaikutettiinko pakkotoimenpiteillä sii- hen maan pysymiseen sodan ulkopuolella. Flyghed 1992, 502, 512–513.
- 104 Valtiovarainministeriön 1 arkisto Bc:5, KA. Yhteensä 1 400 henkilölle (nai- sia 30 %) myönnettiin korvauksia turvasäilöön sulkemisen tai poliittisen vankeuden perusteella. Mäki 2001, 38. Korvauksista yleisellä tasolla: Nuor- teva 1987, 222–223.

Lähteet ja kirjallisuus

Arkistolähteet

Kansallisarkisto (KA)

EK-Valpo henkilömapiit (hmp)

EK-Valpo turvasäilötoimenpiteitä käsittelevät asiamapiit (amp) 2968, 2969, 2970, 2973

Valtiovarainministeriön 1 arkisto Bc:5 (Mikkelin toimipiste)

Suomen asetuskokoelma, N:o 444/30.11.1939 Asetus henkilökohtaisen vapauden rajoittamisesta tasavallan suojelulain nojalla

Suomen asetuskokoelma, N:o 479/22.6.1941 Asetus kiellosta antaa eräänlaisia tietoja ja levittää huhuja

Kansan Arkisto

Muistelmia kokonaisuuksista 1B, 3E, 5, 6C

Kirjallisuus:

Aatsinki, Ulla (2007a): Laittomuuden vuosikymmen – vasemmiston toiminta 1930-luvulla. Väli rauhasta jatkosotaan. Teoksessa Ulla Aatsinki, Mika Lampi & Jarmo Peltola (toim.), *Hirmuvallan huolena vankilat ja tuonela. Luokka, liike ja yhteiskunta 1918–1944. Vasemmistolainen työväenliike Pirkanmaalla II*. Tampere University Press, Tampere, 234–289.

Aatsinki, Ulla (2007b): Järjestäytyminen välirauhan aikana. Teoksessa Ulla Aatsinki, Mika Lampi & Jarmo Peltola (toim.), *Hirmuvallan huolena vankilat ja tuonela. Luokka, liike ja yhteiskunta 1918–1944. Vasemmistolainen työväenliike Pirkanmaalla II*. Tampere University Press, Tampere, 291–302.

Björne, Lars (1977): ”...syihin ja lakiin eikä mielivaltaan...” *Tutkimus Turun hovioikeuden poliittisista oikeudenkäynneistä vuosina 1918–1939*. Suomalainen lakimiesyhdistys, Vammala.

Emsley, Clive & Johnson, Eric & Spierenburg, Pieter (toim.) (2004): *Social Control in Europe 1800–2000 Volume 2*. Ohio State University Press, Columbus.

Fitzpatrick, Sheila & Gellately, Robert: Introduction to the Practices of Denunciation in Modern History. *The Journal of Modern History* 68 (4), 747–767.

Flyghed, Janne (1992): *Rättsstat i kris: spioneri och sabotage i Sverige under andra världskriget*. Federativs, Tukholma.

Haapanen, Atso (2012): *Viholliset keskellämme – Desantit Suomessa 1939–1944*. Minerva, Helsinki.

- Hentilä, Seppo (2018): *Pitkät varjot: muistamisen historia ja politiikka*. Siltala, Helsinki.
- Hietaniemi, Tuija (1989): Valtiollinen poliisi ja talvisota. Teoksessa Jukka Neva-kivi, Tuija Hietaniemi & Leena Riska (toim.), *Tuntematon talvisota*. Helsingin yliopiston poliittisen historian laitos, Helsinki, 65–84.
- Jyränki, Antero (2003): *Valta ja vapaus: valtiosääntöoikeuden yleisiä kysymyksiä*. Kolmas, uudistettu laitos. Talentum, Helsinki.
- Katainen, Elina (1998): Kommunistit ja 1920-luvun uusi nainen – Betty Pel-tosen tarina. Teoksessa Joni Krekola, Raimo Parikka, Tauno Saarela & Anu Suoranta (toim.), *Aave vai haave*. Työväen historian ja perinteen tutkimuk-sen seura, Helsinki, 101–150.
- Katainen, Elina (2005): Punaisen amatsonin jäljillä. Teoksessa: Marita Jalkanen (toim.), *Elämää arkistossa: Kansan arkisto 60 vuotta*. Yhteiskunnallinen arkistosäätiö, Helsinki, 125–134.
- Kekkonen, Jukka (1996): Poliittinen rikollisuus Suomessa vuosina 1918–1939. Teoksessa: Sari Forström (toim.), *Laittomuuden laitoteillä: Rikos Suomessa 1500-luvulta nykypäiviin*. Studia Historica Helsingiensis, Helsinki, 227–242.
- Kekkonen, Jukka (2013): *Mitä on kontekstuaalinen oikeushistoria?* Helsingin yliopisto, Helsinki.
- Kinnunen, Kaisa (1998): *Suomi-Neuvostoliittoseuran historia 1944–1974*. Suomi-Venäjä-seura ry, Helsinki.
- Kostiainen, Aura (2011): *Oikeusvaltion paradoksin äärellä: tasavallan suojelula-kiesityksistä käyty eduskuntakeskustelu vuosina 1930 ja 1936*. Poliittisen his-torian pro gradu -tutkielma, Helsingin yliopisto, Helsinki
- Krekola, Joni (2006): *Stalinismin lyhyt kurssi: Suomalaiset Moskovan Lenin-kou-lussa 1926–1938*. SKS, Helsinki.
- Kulomaa, Jukka (1995): *Käpykaartiin? Sotilaskarkuruus Suomen armeijassa jat-kosodan aikana*. Painatuskeskus, Helsinki.
- Lackman, Matti (2007): *Esko Rieki (1891–1973): jääkärivärveri, Etsivän Kes-kuspoliisin päällikkö, SS-pataljoonan luoja*. Historiallisia tutkimuksia. Suo-malaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Lackman, Matti (2009): ”Ensimmäisen tasavallan” turvallisuuspoliisi 1918–1944. Teoksessa Matti Simola (toim.), *Ratakatu 12. Suojelupoliisi 1949–2009*. WSOY, Helsinki.
- Mäki, Kirsi (2001): *Valtion turvallisuudelle vaarallisia naisia: sotavuosien 1939–1944 poliittiset naisvangit Hämeenlinnan keskus- ja lääninvankilassa*. Poliittisen historian pro gradu -tutkielma, Helsingin yliopisto, Helsinki.
- Mäki, Kirsi (2002): *Valtion turvallisuudelle vaarallisia naisia. Hämeenlinnan keskus- ja lääninvankilan poliittiset naisvangit 1939–1944. Ajankohta: poliit-tisen historian vuosikirja 2002*, Turku, 52–76.

- Nevakivi, Jukka (1989): Tuntematon talvisota. Teoksessa Jukka Nevakivi, Tuija Hietaniemi & Leena Riska (toim.), *Tuntematon talvisota*. Helsingin yliopiston poliittisen historian laitos, Helsinki, 7–24.
- Nuorteva, Jussi (1987): *Suomen vankeinhoidon historiaa: Osa 4, Vangit, vankilat, sota: Suomen vankeinhoitolaitos toisen maailmansodan aikana*. Oikeusministeriön vankeinhoito-osasto, Helsinki.
- Näre, Sari (2008): Turvasäilöön ja keskitysleirille – poliittisten vankien kohtelu sodan aikana. Teoksessa Jenni Kirves & Satu Näre (toim.), *Ruma sota: talvi- ja jatkosodan vaiettu historia*. Johnny Kniga, Helsinki, 249–308.
- Panschin, Vladimir (2018): *Diletantteja vai taitajia? Päämajan valvontaosaston johtama valvonta ja vastavakoilu talvi- ja jatkosodassa*. Maanpuolustuskorkeakoulu, Helsinki.
- Parkkari, Elli (1993): *Paremmän huomisen puolesta. Elli Parkkari muistelee*. Kansan sivistystyön liitto, Helsinki.
- Peltonen, Ulla-Maija (1989): *Naisia turvasäilössä*. Art House, Helsinki.
- Rentola, Kimmo (1994): *Kenen joukoissa seisot? Suomalainen kommunismi ja sota 1937–1945*. Helsinki.
- Rislakki, Jukka (1985): *Maan alla. Vakoilua, vastarintaa ja urkintaa Suomessa 1941*. Love kirjat, Helsinki.
- Saarela, Tauno (1996): *Suomalaisen kommunismin synty 1918 –1923*. Kansan Sivistystyön liitto, Helsinki.
- Sana, Elina (2003): *Luovutetut: Suomen ihmislouvatukset Gestapolle*. WSOY, Helsinki.
- Siltala, Juha (1985): *Lapuan liike ja kyyditykset 1930*. Otava, Helsinki.
- Silvennoinen, Oula (2008): *Salaiset aseveljet: Suomen ja Saksan turvallisuuspoliisiyhteistyö 1933–1944*. Otava, Helsinki.
- Soikkanen, Timo (1984): *Kansallinen eheytyminen – myytti vai todellisuus. Ulko- ja sisäpolitiikan linjat ja vuorovaikutus Suomessa vuosina 1933–1939*. Turun yliopisto, Turku.
- Tepora, Tuomas (2015): *Sodan henki – kaunis ja ruma talvisota*. WSOY, Helsinki.
- Tigerstedt, Örnulf (1943): *Vastavakoilu iskee: Suomen taistelu neuvostovakoilua vastaan 1919–1939*. Otava, Helsinki.

”Niistä ei sitten puhuta, koska se on näpistelyä”

Firabelitöiden perustelut ja rajat muistelmapuheessa

No näitä firabelitöitä oikeastaan, niitähän tehtiin jo silloin, kun minä olin X:n Teräslevyssä ja salaa tehtiin silloin. Muistan kyllä, se oli aika yleistä siellä työntekijöitten keskuudessa. Ja se artikkeli, jota me pääasiassa tehtiin, oli soppakauha, ruostumaton soppakauha, niitä tehtiin. Mutta niitä tehtiin niin kauan, kunnes yhtiön johdolle paljastu tää meidän firabelityö ja se loppu siihen sitten.¹

Vuonna 1956 pienellä metallipajalla työuransa aloittanut kertoja muisteli tutustumistaan firabelitöiden maailmaan. Firabelitöillä tarkoitetaan työntekijöiden työpaikalla, työnantajan välineillä sekä materiaaleilla ja useimmiten työajalla omaksi hyödykseen tekemiä esineitä, joita tehtiin pääsääntöisesti ilman lupaa.² Pääsääntöisesti firabelityöt on tulkittu työpaikalta näpistämiseksi, mutta lattiatason todellisuus ja työntekijöiden kokemukset ovat saattaneet poiketa virallisista säännöksistä.

Artikkeli keskittyi keräämäni muistitietoaineiston kertojien esittämiin perusteluihin, joilla he oikeuttivat firabelitöiden tekemisen. Erittelen heidän firabelitöitä käsittelevässä muistelmapuheessaan esittämiään rajanvetoja: Mikä on kertojien tulkinta varastamisen, näpistämisen ja sallitun eroista? Miten kertojat kokivat ja määrittelivät rajat? Analysoin rajanvedon suhdetta työntekijäyhteisön sisäiseen kontrolliin ja työnantajan määrittelemään ulkoiseen kontrolliin. Aineiston tulkintakehyksenä käytän kriminologiaan erikoistuneen sosiologin Jason Dittonin

tulkintaa näkymättömien palkkojen historiallisesta rakenteesta ja muuta firabelitöiden tekemiseen sekä työpaikkavarkauksiin liittyvää tutkimusta.

Artikkelin metodologia pohjautuu *oral history*³ -suuntauksen käytäntöihin ja teoriaan. Kansainvälinen muistitietohistoria keskittyy ihmisten omakohtaisiin haastattelemalla kerättyihin äänitettyihin muistoihin. Tutkijan omakohtainen panos lähteiden luomisessa erottaa Lynn Abramsin mukaan muistitietohistorian perinteisestä historiantutkimuksesta. Tutkija luo omat lähteensä haastattelemalla ja litteroimalla.⁴ Suomalainen muistitietotutkimus ja -historia käyttää haastatteluaineistojen lisäksi myös kirjoitettuja aineistoja, kuten omaelämäkertoja.⁵ Muistitietohistoriassa tutkimus, käytäntö ja teoria limittyvät toisiinsa. Muistitietohistorian käytännönläheisyys näkyy siinä, että haastattelut ovat ensisijaisia, ja ne johtavat mahdollisiin teoreettisiin päätelmiin. Haastattelemalla tuotetaan uutta tietoa menneisyydestä. Muistitiedossa on olennaista muistellun tiedon (eli mitä kerrotaan) lisäksi se, miten kerrotaan, miksi kerrotaan ja mitä kertomuksella tarkoitetaan.⁶ Tutkimusaiheeni paikallistuu työväenhistorian harmaalle vyöhykkeelle, sillä firabelitöitä on vaikea tutkia vain asiakirjalähteiden avulla. Tämän vuoksi muistitieto on hyvä lähde aiheen tutkimukseen.⁷

Tutkimusaineisto koostuu vuosina 2016–2017 keräämästäni muistitiedosta. Keruuidea syntyi väitöskirjani aiheesta ja aineiston tarpeesta. Aineistoa kerättiin haastatteluilla ja itsekirjoitettujen muistelmien keruulla. Kertojia osallistui keruuseen yhteensä 102 henkilöä.⁸ Keruun onnistumisen kannalta olennaista oli aktiivisen keruutoiminnan kohdistaminen Metallityöväen Liiton ammattiosastojen veteraaneihin. Kiersin esittelemässä keruuta seitsemän eri osaston veteraanijaoston tapaamisessa ja lisäksi kolmen eri tehtaan entisten työntekijöiden yhdistyksen kokouksissa.⁹ Työelämästä eläköityneet kertojat tekivät työuransa konepajoilla, paperitehtailla ja telakoilla. Kertojien työurat painottuvat 1900-luvun jälkimmäiseen puoliskoon, ja enemmistö kertojista aloitti työuransa 1960-luvulla.¹⁰ Levyseppähitsaaja, koneistaja ja sorvaaja olivat yleisimmät ammattinimikkeet kerto-

jien joukossa.¹¹ Kertojien sukupuolijakauma on erittäin miesvaltainen, sillä vain kuusi kertojista on naisia. Naisvastaajien vähäisyys johtuu ammattien miesvaltaisuudesta.

Enemmistö aineistosta kertyi haastatteluina. Haastatteluäänitteet litteroitiin ja litteraatiot lähetettiin haastateltaville hyväksyttäväksi ennen arkistointia.¹² Vain kolme kertojaa pyysi haastatteluiden anonymisointia, vaikka sitä tarjottiin jokaiselle kertojalle. Siitä huolimatta viitataan haastateltaviin vain arkistotunnisteilla ja haastateltavan syntymävuodella aiheen sensitiivisyyden¹³ vuoksi. Haastateltavien anonymisointi on perusteltua, sillä kertojien henkilöllisyyden paljastaminen ei toisi merkittävää lisäarvoa tutkimukselle.

Firabelitöitä on käsitelty julkisessa keskustelussa yksipuolisesti, ja käsittely on keskittynyt pääasiassa työntekijöiden syyllistämiseen.¹⁴ Toisaalta aihe on erityisen mielenkiintoinen paljastaessaan yleisesti tunnetun mutta vähän tutkitun ”maan tavan”. Se johtaa muistitietotutkimukselle tyypilliseen tutkimuseettiseen kysymykseen: onko tieteellistä muistitietotutkimusta mahdollista tehdä tuottamatta pettymystä aineiston kertojille tai muille henkilöille, joita tutkimus koskettaa? Tutkimusta tehdessä huoli kertojien luottamuksen pettämisestä tuli väistämättä tutuksi.¹⁵ Esitin tutkimukselliset intressini kertojille mahdollisimman avoimesti keruuvaiheessa. Tutkimukseni tavoitteena on tuoda firabelit tieteellisen tutkimuksen piiriin ja tarkastella niitä monipuolisesti. Firabelityö on merkittävä osa tehdastyöläisten omaa ja aikaisemmin vaiettua harmaan alueen historiaa. Lähtökohtani historian-tutkijana on tutkia menneisyyttä oikeudenmukaisesti ja eettisesti. Kunnioitan menneisyyden toimijoita ja pyrin lisäämään ymmärrystä heitä kohtaan tutkimuksellani. Eettisyyteen kuuluu molemminpuolinen kunnioitus ja luottamus haastattelijan ja haastateltavan välillä.

Artikkelini tulkintakehyksenä käytän Jason Dittonin määrittelemää näkymättömien palkkojen järjestelmää, jonka historiallista luonnetta Ditton kuvaa artikkelissaan *Perks, Pilferage, and the Fiddle: The Historical Structure of Invisible Wages*.¹⁶ Se keskittyy näkymättömien palkkajärjestelmien historialliseen muotoutumi-

seen ja siihen, kuinka ne ovat mukautuneet ja muuttuneet historiallisen tilanteen muuttuessa. Ditton jäljittää näkymättömien palkkajärjestelmien muodostumisen osaksi Englannin maanhallintaa käsittelevää hallinnonuudistusta 1600- ja 1700-luvuilla. ”Aitaamisena” (engl. enclosure) tunnetussa maareformissa luovuttiin keskiaikaisista avoimista vainioista ja kylien maat jaettiin uudelleen.¹⁷ Reformiin kuului myös yhteismaiden myyminen yksityisomistukseen. Tämä johti feodaalisen ajan kaikille yleisten nautintaoikeuksien purkamiseen ja muuntamiseen sopimus pohjaisiksi. Toisin sanoen vanhat tavat ja oikeudet, kuten polttopuiden kerääminen yhteismetsistä tai karjan laiduntaminen yhteismailla, tulivat yksityisomistuksen alaisiksi ja käytännössä ainoastaan maanomistajan sekä hänen palkollistensa oikeuksiksi. Laajojen nautintaoikeuksien järjestelmästä siirryttiin riisuttuun palkkajärjestelmään, jossa vanhan tapaoikeuden (customary rights) piiriin kuuluneita luontaisia oikeuksia muunnettiin vähitellen yksityiseksi omaisuudeksi.¹⁸

Vanhoja etuja ei silti kielletty täydellisesti, vaan ne pikemminkin muokattiin luontaiseduiksi. Uudistus vaikutti voimakkaasti niihin kyläläisiin, jotka eivät omistaneet maata tai olleet palvelusuhteessa maanomistajaan. Dittonin tulkinnan mukaan vanhat ”oikeudet” muunnettiin kahdella prosessilla kolmeen erilliseen luontaismaksun (kind-payment) kategoriaan. Ensinnäkin aikaisemmin epämääräisesti määritetyt luontaiset oikeudet määriteltiin kirjallisesti uuteen järjestelmään. Toisekseen aikaisemmin universaaleina pidetyille oikeuksille asetettiin rajoituksia: kun kaikille yleiset oikeudet muunnettiin taloudelliseksi määreiksi, edunsaajien määrä rajoitettiin vain aktiivisesti tuotantoon osallistuviin. Käytännössä näissä prosesseissa tuotettiin kolme luokkaa etujen ”saajia”, joista lopulta muodostui synonyymit kolmelle luontaismaksun kategorialle: ”luontaisedut” työnantajille ja valkokaulustyöntekijöille, ”näpistys” duunareille ja yksiselitteinen ”varkaus” ei-työllistetyille köyhille.¹⁹ Luontaispalkan kolme kategoriaa ovat jo nimitystensä perusteella asetettavissa laillinen-laiton-janalle, jossa luontaisedut ovat täysin laillisia, näpistys puolestaan sijoittuu janan keskiväliin harmaalle vyöhykkeelle,

kun varkaus on selkeästi laittomassa päässä.²⁰ Firabelityöt Ditton samastaa työpaikalta näpistämiseen. Hän toteaaakin Englannin teollistumisen ajan tehtaanomistajien suurimpia ärtymyksen aiheuttajia olleen entisten maalaistyöläisten ”taipumus tehdä työpaikan osista tai työnsä hedelmistä palkanlisää itselleen”.²¹

Maankäytön uudistuksesta alkanut kehitys johti Dittonin mukaan näkymättömien palkkajärjestelmien muotoutumiseen. Ditton jakaa näkymättömät palkkajärjestelmät kolmeen kategoriaan: palkka ja edut -järjestelmään, palkka-näpistys-järjestelmään ja palkka-varkaus-rakenteeseen.²² Palkka ja edut -järjestelmä on vallitseva järjestelmä, jossa työntekijät saattavat saada näkyvän palkkansa lisäksi erilaisia lisiä ja etuja. Se on Dittonin mukaan palkka-näpistys-järjestelmän pitkän legitimoinnin lopputulos, erityisesti tapauksissa, joissa ”vilungin” kontrollointi muilla tavoin on hankalaa. Palkka-näpistys-järjestelmässä työntekijät ottavat ilman lupaa etuja itselleen. Järjestelmässä toimii eräänlainen kaksoispuhe, jossa kirjallisella tasolla esitetään ensisijainen negatiivinen määräys (”älä varasta” – älä ota työpaikalta etuja), kun puolestaan toisella abstraktimmalla tasolla esitetään toissijainen ja vastakohtainen määräys (”tee itse palkkasi” – ota etuja töistä). Toisin kuin palkka ja edut -järjestelmässä, työnjohto pysäyttää näpistämisen havaitessaan sen, vaikka näpistämisestä ei välttämättä koidu muita seuraamuksia. Työntekijät ovat selvästi alisteisessa asemassa, sillä työnjohto voi milloin tahansa viheltää pelin poikki. Silloin siirrytään puolestaan palkka-varkaus-rakenteeseen. Siinä varastaminen on yksiselitteisesti kielletty ja siitä seuraa aina sanktio.²³

Seuraavaksi esitän, miltä osin Dittonin teoria on sovellettavissa suomalaisten tehdastyöntekijöiden kokemuksiin.

Kertojien ensikosketus firabeleihin liittyvään työkuultuuriin

Firabelityöt kuuluivat työntekijöiden keskinäisesti jakamaan ja ylläpitämään tehdaskulttuuriin. Tehdaskulttuurilla tarkoitan

ammatti- tai työntekijäryhmän keskinäistä työpaikan sisäistä sosiaalista verkostoa ja verkoston jäsenten jakamia tapoja, arvoja ja moraalialueita. Työväenkulttuurista tutkineen sosiologin Paul Willisin mukaan tehdastyöntekijöiden työpaikkakulttuurille oli ominaista pyrkiä palauttamaan oman työpanoksensa hallinta ja epävirallisesti kontrolloida työprosessia. Näiden saavuttamiseen pyritään epävirallisten työporukoiden sosiaalisella voimalla.²⁴ Kari Teräs tutki väitöskirjassaan työntekijöiden keskinäisiä ja ammattiyhdistysverkostoja sekä niiden välisiä suhteita. Teräksen mukaan 1900-luvun vaihteen työntekijäyhteisöt rajasivat oman sosiaalisen turvallisuuden piirinsä ja normijärjestelmiensä pätevyysalueen. Liittyäkseen työntekijäkollektiiviin työläisten tuli sitoutua työntekijäin keskinäisiin moraalisiin ja sosiaalisiin koodijärjestelmiin sekä hyväksyä niihin liittyvät kontrollikäytännöt. Työväenyhteisö rakentui voimakkaan kunniakäsityksen varaan, jolla säänneltiin sen sisäisiä sosiaalisia suhteita. Käsitys koostui kunniallisesta käyttäytymisestä, joka liitti työyhteisön sosiaalisesti yhteen. Työyhteisö sulki työväen yhteisöllisten normien rikkojat yhteisön ulkopuolelle. Työväen moraalioopin kantava normi oli, että hyvä ja kunnollinen työntekijä ei sorru tovereidensa pettäjäksi.²⁵ Tehdasyhteisön luottamuksen rikkominen johti rikkojan rankaisuun.

Teräksen kuvaama työyhteisön moralioppi oli voimissaan vielä 1900-luvun jälkimmäisellä puoliskolla, kuten paperitehtaan logistiikasta 1965–2007 vastanneena insinöörinä työskennelleen kertojan muistelusta ilmenee:

Se ei liity näihin sotevantöihin²⁶, niinkään vaan ihan tällaiseen sanotaan työkuriin. Ja tuota siihen valvomiseen, et miten sitä valvotaan. Ne oli vähän veteen piirrettyjä viivoja ja niissä piti aina laskea sitä, että jos teet näin niin mitä tapahtuu ja, jos teet näin, mitä tapahtuu. Ja tuota taas jotkut oli ihan suorina asioina siinä, että jos tiiettiin, että toi joukko on sitä mieltä, se työkaverit, että nyt on rapattava, niin silloin piti rapata. Ja aina sen rankemman jälkeen mitä oli niinku itellään. Että jos se ei niinku istunut siihen hommaan, niin silloin piti miettiä hyvin tarkkaan, että miten siinä menetellään. Käydäänkö vaan juttelemassa kaverin kanssa. [--]

Oikeustaju isossa porukassa, niin se on suomalaisilla aika korkea, mitä voidaan tehdä ja mitä ei.²⁷

Tehdaskulttuurin normit omaksuttiin työn ohessa, ja työyhteisö sosiaalisti uudet työntekijät hiljalleen työyhteisön täysivaltaisiksi jäseniksi. Teräksen mukaan työpaikoilla syntyneiden verkostojen muodostumisesta saa parhaan käsityksen kiinnittämällä aluksi huomion initiaatioprosessiin.²⁸ Keskityn kertojien ensikohtaamiseen firabelitöiden kanssa.

No joo sillohan ku mä oon tuolta mailta tukkimetästä tulin tänne, niin siellä ei viraabelia tehty, niin se oli vähän outoa ja eikä sitä silloin... en minä huomannu, sanotaan ensimmäinen viis-kymmenen vuotta ni... ehkä ne ei mulle nöösipojalle kaikkea puhuneet, mutta tuota sitten jo huomasin mitä se on ja osallistuin siihen sitte.²⁹

Vuonna 1960 suurella konepajalla työnsä aloittanut kertoja muisteli ensikosketustaan firabelitöihin.³⁰ Kertojan mukaan hänellä meni useampi vuosi aloittelijana, ”nöösipoikana”, ennen kuin hän pääsi mukaan firabelintekoon. Muihin kertojiin verrattuna 5–10 vuotta vaikuttaa erityisen pitkältä aloittelijajaksolta.

Telakalla työnsä vuonna 1967 aloittaneen sorvaajan mukaan:

Kun sorvariksi tulin ni ei siinä varmaan kauan menny kun huomasi sen, että siellä monet teki pieniä kappaleita tai jotain mutteita tai pultteja itselleen kun tarvii johonkin. Et kyl se, kyl se heti huomasi, että ei siinä kauan tarvinnu olla ko. Se että itse ei, tietysti kun tuli taloon, ni uskaltanu sillä lailla ja ku ei ollu työkokemustakaan vielä paljon ni, se niin. Niin se meni sitten jonkun aikaa, mut ei siinä kauan talos tarvinnu olla, kun se huomasi, että itsellekin sitä voi tehdä.³¹

Kertoja seurasi vanhempia työntekijöitä ja huomasi heidän tekemän firabelia. Uuden tulokkaan tuli alkuun tutustua työyhteisön tapoihin ja sääntöihin osatakseen noudattaa niitä. Teräksen mukaan tulokkaan oppiajalla vanhemmat työntekijät tekivät selväksi ”missä kulkivat kielletyn ja sallitun rajat”. Oppiminen

tapahtui demonstraation avulla, jolloin oppilas vähitellen omaksui ammattitaitoon kuuluvan hiljaisen tiedon.³² Socialisaatio-prosessissa työntekijä omaksuu myös työyhteisön kollektiivisen hiljaisen tiedon, johon lukeutuvat yhteisön jakamat käytännöt, normit ja arvot.³³ Aikaisemmassa tutkimuksessa on korostettu vanhempien työntekijöiden asemaa nuorien työntekijöiden käytöstapojen, työkurin ja moraalien valvojana. Vanhemmat työntekijät ylläpitivät ja välittivät työyhteisön sisäistä kuria ja sääntöjä, mutta heidän välittämänsä moraalit saattoi olla ristiriidassa työntahtajan tai ammattiyhdistysliikkeen normien kanssa.³⁴

Tietysti työjohto varoitti että varastaminen on rikollista mutta niin varoitettiin viinanjuomisestakin työpaikalla ja sitä tapahtui varsin usein.³⁵

Näin kirjoitti vuoden työharjoittelun paperitehtaalla tehnyt ja myöhemmin konerakennustekniikka opiskellut naispuolinen kertoja.³⁶ Nuoria työntekijöitä varoiteltiin firabelien tekemisestä, ja alkuun nuoret saattoivat ihmetellä ja kyseenalaistaa vanhempien työntekijöiden tapoja. Työyhteisön malli oli silti vahvempi kuin varoitukset ja kiellot. Paperitehtaalla 1966 työuransa aloittanut kertoja:

Oisko ollu joskus 1960-luvun loppupuolella, ihmettelin kun vanhat, vanhemmat kaverit siellä, jotka oli pitkään ollu firmassa töissä ni tekivät tämmösiä jotaki virabelia. [-] Että tämmösiä ne tekivät sillein, mä olin ensin nuorena poikana ihmeissäni, että tämmösiä tekevät. Kyllähän ne oli varottanu että ei saa tehdä tämmösiä omia hommia siellä, mutta kyllä siellä tehtiin sitte.³⁷

Toinen kertoja, joka aloitti työnsä mallipuuseppänä suurella konepajalla vuonna 1962 ja harrasti vapaa-ajallaan jääkiekkoa, kertoi huoltaneensa joukkueen varusteita työpaikallaan firabelina. Kertoja oppi tunnistamaan (”vähän pelaamaan”) työyhteisön sanattomasti sopimia firabelintekoon liittyviä rajoja firabeleja tekemällä. Tärkeimmäksi säännöksi kertoja nostaa muiden

Työntekijät tauolla Scanmetin konepajalla 1982. Työväen Arkisto.

työntekijöiden työn kunnioittamisen. Omat firabelit eivät saaneet häiritä muiden työntekijöiden töitä tiiviissä tehdasympäristössä.

Mä tein sitä välillä omalla ajalla ja sitten tein ruokatunnilla, sillä lailla laittelin ja koitin ja totta kai siinä täyty niin kun vähä vältellä sitä, että tuota ei häirinny toisten tekemisiä, kun ne on niitä mai-
loja ku välillä oli siellä nurkassa pystyssä ja ku niihin niitä vinkoja pyöriteltiin liimauksen ajaks, niin tuota ne täyty kattoo, että... joskus tullu sanomistaki, että no ne on tuossa nyt taas levällä toisten, että se häiritti muitten töitä, että eihän sitä täysin pystyny estään. Mutta se opetti vähän niinkun pelaamaan sen mukaan sitte, että se, että sitä sai yleensä tehdä, ettei sitä tullu tarpeeks taikka tullu liikaa niinku muille häiriötä.³⁸

Edellä lainattu kertoja oli toisen polven tehtaalainen, sillä hänen isänsä oli työskennellyt samalla tehtaalla kertojan syn-

tymän aikaan 1940-luvun alussa. Haastateltavissa on joitakin hänen kaltaisiaan toisen polven tehdastyöntekijöitä. Toisen polven tehtaalaisille firabelit olivat tuttuja jo lapsuudesta.³⁹ Henkilöt, jotka tunsivat työmaakulttuurin perhetaustansa ansiosta, tunsivat ryhmän normit ja kulttuuriset mallit entuudestaan, jolloin siirtymä työyhteisön jäseneksi tapahtui ”ikään kuin huomaamatta”. Tikkakosken tehdasyhteisöä tutkineen Niina Naarmisen mukaan tehdasyhteisön lapsiin ei kohdistunut tulokastapoihin kuuluvaa juoksuttamista, mutta heidän edellytettiin omaksuvan työtehtävätkin turhia kyselemättä.⁴⁰

Firabelityöt olivat tuttuja koko työurani ajan ja niistä olin tietoinen jo ennen oman työsuhteeni alkua. Tietämys oli ns. hiljaista tietoa, joka siirtyi isältä pojalle, koska isäkin työskenteli teollisuuden palveluksessa Säteri Oyllä. Oli tieto siitä, että niitä tehtiin kun kotiin tuli esim. teräksinen soppakauha tai velipoika sai puusepänerveilla tehdyn ison puukuorma-auton ja minä isän tekemän ison rattikelkan. Lapsetkin tiesivät missä ne oli tehty. Luvalla tai luvatta siitä ei lapsille juurikaan kerrottu.⁴¹

Paperitehtaalla 1960-luvulla levyseppänä työuransa aloittanut kertoja kirjoitti hiljaisesta tiedosta, joka välittyi vanhemmalta lapselle.

Työntekijöiden sosiaalistuminen hiljalleen tiiviiseen työyhteisöön ja sen sääntöihin vertautuu työpaikkavarkauksia kulttuuriteorian näkökulmasta tutkineen Gerald Marsin tulkintaan. Kulttuuriteorian mukaan ihmisten arvot ja asenteet ovat suorassa suhteessa siihen tapaan, jolla heidän sosiaaliset suhteensa järjestetään. Tämän pohjalta Mars jakaa ammatti- ja työkkulttuurit nelikenttään⁴² ja määrittelee niille tyyppillisten työpaikkavarkauksien ominaispiirteet. Muun muassa kunnossapitotyöntekijät lukeutuvat Marsin nelikentässä ”susilaumaan”, jolle on ominaista tiukkojen sääntöjen luominen työpaikoilla ja työntekijöiden voimakas ryhmäosallistuminen. Marsin mukaan ryhmälle on tyyppillistä, että työpaikkakäytänteiden poikkeavuudet, kuten varkaudet, ”toimitetaan sovittujen sääntöjen mukaisesti, sovittujen rajojen sisällä ja tarkasti määritellyn työnjaon kautta”. Tämän takia työn-

tekijäyhteisö joutui opettamaan poikkeavuuksien tekniikat ja käytänteet uusille työntekijöille.⁴³

Firabelien ja työpaikalta varastamisen moraaliset rajat

Se on äärimmäisen hämäävä, se on kyllä, se on mahdoton vetää sitä rajaa siihen, että. Tai sanotaan niin, et mitä omassa moraalikäsitelmässä, että mitä, et ku se menee omaan käyttöön ja tota, se on kyllä vähä vaikee määrittellä sitä mittakaavaa, että mikä olisi niinkun kohtuuttoman arvokasta. Mut kyl se ehkä on se raja, et se on niinkun omaan käyttöön ja se on sit, se arvo on semmonen kohtuullinen, että se ei oo mikään älytön.⁴⁴

Yli kolmekymmentä vuotta teollisuudessa työskennellyt kertoja pohti varastamisen ja firabelityön välistä rajaa. Firabelitöiden tekemiseen liittyvien moraalisten rajojen määrittely ja rajanveto varastamiseen oli kertojille tyyppillistä. Elämäkertoihin keskittyneet tutkijat ovatkin huomioineet elämäkertamuistelulle ominaiseksi kertojien tavan kehittää ja esittää valinnoilleen psykologisia, sosiaalisia tai moraalisia oikeutuksia.⁴⁵ Haastatteluni kysymysrungossa ei aluksi ollut kysymystä aiheesta. Ensimmäisten parinkymmenen haastattelun jälkeen panin merkille useiden haastateltavien pohtineen firabelitöiden ja näpistämisen välisiä yhtäläisyyksiä tai eroja. Tämän huomattuani lisäsin haastattelurungon loppuun kysymyksen firabelitöiden ja näpistämisen välisestä erosta. Kysymyksen muoto oli: ”Miten näet firabelitöiden ja näpistämisen (tai varastamisen) välisen eron?”⁴⁶ Kysymys esitettiin 11 eri haastattelussa, viidessä haastateltava koki niiden eroavan toisistaan ja 6 haastateltavaa puolestaan samaisti firabelitöiden näpistämiseen.⁴⁷ Dittonin mukaan määrittelemällä varkauden näpistämiseksi työntekijä pyrkii psykologisella tasolla ratkaisemaan epävarmuuden siitä, miten menetyksen kokenut työntekijä suhtautuu työntekijän toimintaan. Siitä huolimatta työntekijä ei välttämättä hyväksy työntekijän tekoa. Dittonin mukaan laki ei tunnista näpistämistä, mistä seuraa, että työpaikkavarkaus on varkaus tai vaihtoehtoisesti se määritellään työsuhte-educiksi.⁴⁸

Dittonin käsittelemästä brittiläisestä oikeusjärjestelmästä poiketen Suomen rikoslakiin näpistys on määritelty varkautta lievempanä rikoksena jo autonomian ajalla.⁴⁹

Useille kertojille tyypilliseen tapaan edellä lainattu kertoja koki rajanvedon varastamisen ja firabelityön välillä hankalaksi, mutta kertoja erotti omaan käyttöön tehdyt ja kohtuullisen arvoiset firabelit varastamisesta. Kertoja tiedostaa määritelmänsä subjektiivisuuden, ja samainen kertoja toteaa kohdanneensa firabelityöt ensimmäisen kerran ollessaan tehtaan ammattikoulussa 1976–1979. Oppilastyöpajalla oppilaat tekivät pakoputkia ja tislauslaitteita. Opiskelijoiden firabelitöitä ei sallittu:

Ja siitähän nousi aikamoinen meteli sitten ja siellä nimenomaan teroitettiin, että se on yhtiöltä varastamista ja ei ole missään tapauksessa sallittua.⁵⁰

Huomionarvoista on kertojan henkilökohtaisen näkemyksen päinvastaisuus yrityksen ammattikoulussa esitettyyn näkemykseen nähden. Edellä mainitussa esimerkissä korostuu muistitiedon moniäänisyys ja ajallinen kerroksellisuus menneisyyden kuvan luomisessa. Muistitietotutkimuksessa limittyvät menneisyyden ja nykyisyyden lisäksi kerronnan ja todellisuuden tasot.⁵¹ Yksittäiset kertojat esittävät tulkintojaan useista eri näkökulmista, ja haastattelutilanteessa haastattelijalla on mahdollisuus tehdä täsmentäviä lisäksymyksiä, kenen näkökulmasta on kyse.

En mä tiedä olisko siitä, se oli kuitenkin tällaista niinkun, se ei ollu sanotaan ny varsinaista varastamista. Onhan sieltä toki viety sähkömoottoreita ja muita näitä. Se oli näitä omia töitä, että kyllä ne kuskattiin niinkun jenkikassissa sitten niin pois. Se oli näin, että pienimuotoista.⁵²

Usean kertojan rajanvedoissa korostuvat tulkinnanvaraiset termit, kuten kohtuus tai pienimuotoisuus.⁵³ Dittonin mukaan näpistämisen ja varastamisen käsitteiden erojen määrittely osoittaa, että niiden välillä ei varsinaisesti ole eroa. Vaikka näpistäminen pyritään määrittelemään spesifisti, käsite on silti erittäin

tulkinnanvarainen ja sen määritelmä koostuu monitulkintaisista termeistä, kuten esimerkiksi (näpistettävien esineiden tai määrien) pienuudesta. Ainoastaan kohteen ollessa raha teko tulkitaan kiistatta varastamiseksi.⁵⁴

Kertojen moraalikäsitteiden mukaan tehtaan työt tulivat aina ensin ja, mikäli varsinaisten töiden jälkeen jäi aikaa, niin silloin sai tehdä firabeleja. Työsuojelupäällikkönä ja projekti-insinöörinä 1977–2005 paperitehtaalla työskennellyt kertoja vastasi kysymykseen, oliko hän keskustellut kollegojen kanssa firabelitöiden rajoista:

Ei, ei sellast ei kyl o, kylhän siin niinku varmaan jokainen haki niit rajojaan, että kylhän siel varmaan saatto olla, et joillekin sanottiin, sanottiin sitte työnjohdon toimesta, mut miä ei ikinä törmänny sellasee että, enkä oo ainakaa kuullu että mun isällekkään olis sanottu. Varmaan se oli se sukupolvi jollonka miä siel verstaal olin, ni ne oli kuitenkin aika tiukkoi sen työmoraalin suhteen, et hoidettii sit ne oikeat työt.⁵⁵

Kyseinen paperitehtaan keskuskorjaamolla vuonna 1971 työuransa aloittanut kertoja tulkitsi työntekijöiden priorisoineen ”oikeat” tehtaan työt tärkeimmiksi. Paperikoneen toimiessa moitteettomasti huollosta vastanneet koneistajat kunnostivat erinäisiä viallisia koneita korjauspajalla. Työmoraalin mukaan vähemmän kiireellisten korjaustöiden ohessa saattoi tehdä firabeleja, mutta paperikoneen hajottua firabelit laitettiin syrjään ja koneistajat keskittyivät paperikoneen korjaamiseen.⁵⁶ Luppoaika onkin yleisin aineistossa esitetty perustelu firabelien tekemiselle.⁵⁷ Työnantajat pyrkivät minimoimaan luppoajan määrää erilaisilla palkkausjärjestelmillä. Esimerkiksi urakkapalkkausjärjestelmä⁵⁸ vaati työryhmältä kovaa työtahtia hyvien ansioiden turvaamiseksi. Ammattiyhdistysliikkeen näkökulmasta urakkapalkkaus koettiin turmiollisena jo 1900-luvun alussa, sillä urakkajärjestelmän pelättiin sokaisevan työntekijät rahanhimolla ja sen koettiin hajottavan työntekijäkollektiivia sisältäpäin.⁵⁹

Työntekijät silti löysivät omat konstit joutoajan ottamiseen.⁶⁰

No se otettiin. Urakkatöitä tehtiin, ni tehtiin niitä töitä sen verran ku sitä jäi, sitä sitten niin sanottua joutoaikaa. Urakoissa pärjättiin normaalisti ja sitten loppuaikana, ku se oli se suoritus. Kun taas sanotaan niin sanottu aikapalkka oli niin tota, sillohan se piti tehdä joko työajan ulkopuolella tai sitten siinä työn lomassa. Että siinä ol monta eri käytäntöä.⁶¹

Urakkapalkkauksen rinnalle työnantajat ottivat käyttöön ensimmäisen maailmansodan aikoihin Suomeen rantautuneen yhdysvaltalaisen insinöörin Frederick Winslow Taylorin kehittämän tieteellisen liikkeenjohdon oppeja. Taylorismina tunnettu *scientific management* pyrki tehostamaan työprosessia suunnitteleamalla ja muotoilemalla sen ennakkoon asiantuntijatiedon varaan. Taylor kehitti urakkapalkkaukseen yksilöllisen bonusjärjestelmän, jonka tavoitteena oli estää kollektiivinen työtehon sääntely, joka voidaan tulkita vaihtoehtoisesti työntekijöiden omaehtoisena käytänteenä kontrolloida työprosessia tai pinnamisena.⁶²

Ja sit... rupes sillo aikoinaan ku tehtiin urakalla töitä, että tuli semmoset urakat meille, kaks, kolme miestä oli samassa urakassa, niin tuota jos siinä yks rupes tekee jatkuvasti virapelia ni siinähan rupes ansiotaso ja muu kärsimään. Siinä kyllä sit sovittiin, että nyt tehään nää hommat poikkeen ja sit jos jääp aikaa, ni sit voiaan tehdä jotain virapelia.⁶³

Tästä näkökulmasta urakkajärjestelmä näyttäytyy työnantajalle suotuisana työntekijäyhteisön sisäisen kontrollin tuottajana. Enemmistö urakkapalkalla työskennelleistä kertojista ei siltikään kokenut palkkajärjestelmää firabelitöiden esteenä vaan enemmänkin eräänlaisena pelinä, jossa työntekijän tavoitteena on huiputtaa järjestelmää.⁶⁴ Matti Kortteinen tulkitsi *Kunnian kenttä* -tutkimuksessaan koneistajien kertomuksia työsuhteistaan osuvasti. Kortteisen mukaan näissä kertomuksissa on pohjimmiltaan kyse erilaisista tavoista, joiden avulla työntekijät voittavat itselleen epävirallista ja salaista kontrollia työntekoonsa ja käyttävät tätä kontrollia hyödykseen muuttamalla itsensä ja työnantajan

välistä vaihtosuhdetta itselleen edullisemmaksi. Kansanomaisemmin ilmaistuna: ”Vakiintunut nimitys tälle on ’kusetaminen’. ... kellotus, se on sellanen tilanne, jossa kaks jätkää kusettaa kilpaa toisiaan’ (pääluottamusmies, 42 v.)” Toisaalta edellä kuvattu taistelu kontrollista voidaan tulkita myös sosiaalisena näytelmänä tai pelinä, jossa Kortteisen kertojan mukaisesti, toinen osapuoli on käskevinään ja toinen osapuoli tottelevinaan ja tekevinään.⁶⁵ Tässä pelissä haastattelemani kertojat kokivat olleensa johdossa:

Mut en mä usko, et yksikään viraabeli jäi sen takia tekemät, ettei siihen aikaa ois löytyny. Et ei se sillä lailla. Kyl se osattiin hoitaa ja kyl se voi sanoo, että koneistuksessakin. Sit oli huonosti jos, ku töihin tuli, et jollei päivä ollu jo tehty, eli urakois oltiin edessä. Et kyl se niin oli, että urakoissa oltiin sen verta edessä, et jos sattus jotain olemaan.⁶⁶

Myös unkarilainen Miklós Haraszti esitti firabelityöt urakkapalkkausjärjestelmän suolana.

Se tuo meille voimakasta iloa, tarpeeksi unohtamaan jatkuvan kilpailun: autonomisen, hallitsemattoman toiminnan ilon, työvoiman ilon ilman urakanlaskijoita, tarkastajia ja esimiehiä.⁶⁷

Yhdysvaltalainen folkloristi Yvonne Lockwood tulkitsi Harasztin tapaan firabelityöt kysymykseksi inhimillisen pääoman omistuksesta ja vapaa-ajan hallinnasta. Harasztille ja Lockwoodille firabelit näyttäytyivät työntekijää piristävänä tekijänä ja vapautuksena urakkatyön vaikutuksesta. Lockwoodin mukaan firabelit eivät olleet riippuvaisia tuotantovälineiden omistuksesta – niitähän tehtiin niin neuvostoblokkiin kuuluneessa Unkarissa kuin Yhdysvalloissakin – vaan työn organisoinnista ja tuotantomenetelmien tuloksesta.⁶⁸

Palkkausjärjestelmät vaihtelivat ammattiryhmien ja maiden mukaan. Esimerkiksi ranskalaisen metallityöntekijän kunniakäsitykseen ja omakuvaan kuului hyödyllisen työn tekeminen. Suomalaisesta käytännöistä poiketen ranskalaisella lentokonetehtaalla jopa työnantajan edustajat tulkitsivat firabelitöistä narahta-

neen ammattityöntekijän puolustukseksi työntekijän tylsistymisen liian yksinkertaiseen työhön. Työnjohto nähtiin osasyllisenä työntekijän heikkoon sitoutumiseen, koska työ tarjosi liian vähän virikkeitä.⁶⁹

Firabelit oikeudenmukaisuutena

Silloin tällöin työntekijät ylittivät firabelitöiden tekemiseen liitettyt rajat.

No tämmönen firabelin teko, ni puhuttiin että pienen palkan lisää on tämmönen joku firabelin tekeminen. Mut en mä tuommosta, ei sitä varastamista suoranaisesti jos sitä sieltä jotain, ois varmasti jotain vieny ni tuota sitä ei varmaan olis hyväksytty. Joskus oli tämmösiä, tuli tämmöset niin sanotut avohyllyt tuli, elikkä kaa-pit tai hyllyt minne tuotiin rukkaset ja kaikki tämmöset pultit ja kaikki muut ihan vapaasti käytettäväks. Sitä ei hyväksytty, jos sieltä rupes joku niitä viemään ja muuta, ni se kyllä sanottiin ihan työntekijöitten puolesta, että nyt loppu poika tää homma. Että kyllä siinä silleen katottiin vähän toisiamme, että jos meni överiksi tai muuta.⁷⁰

Levyseppähitsaajana vuodesta 1966 työskennellyt kertoja erotti firabelityöt suoranaisesti varastamisesta. Varastamista ei työntekijöiden keskuudessa hyväksytty ja varkauksiin puututtiin. Työntekijäkollektiivi valvoi jäseniään, jotta he eivät ylittäneet kollektiivin luomia rajoja. Gerald Marsin mukaan tämä oli tyypillistä juuri hänen ”susilaumaksi” luonnehtimissaan ammattiryhmissä. Niille oli ominaista käyttää ryhmän sisäistä organisaatiota rankaisemaan niitä jäseniä, jotka ylittivät ryhmän asettamat rajat.⁷¹

Edellisen kertojan mukaan työntekijät puhuivat firabeleista pienen palkan lisänä, joka kuitenkin erosi varastamisesta. Palkanlisädiskurssi on tyypillinen perustelu firabelitöiden tekemiselle, sillä 12 muutakin kertojaa käytti sitä.

Mut silloin kun me oltiin nuoria ja tälläsiä, niin ei tahtonu olla, eikä ne palkatkaan tietysti niin huimia ollu, että piti sillä tavalla ittellensä saada vähä jotaki aina tehtyä.⁷²

[O]malta kohdalla oli se, että sen minkä ite teit ja mistä ei pitänyt rahoja paljon pyöritellä, niin se oli kaikki kotia päin.⁷³

Palkanlisädiskurssissa firabelitöiden tekemistä perustellaan pienellä palkalla, jota työntekijät omavaltaisesti kompensoivat tekemillään firabeleilla.⁷⁴

Muista kertojista poikkeavalla tavalla varastamiseen suhtautui eräs 45 vuotta asentajana suurella konepajalla toiminut muiste-
lija.

Jos nyt suoraan sanotaan rehellisesti, niin kysymyksessä on varkaus. Eihän siitä mihinkään pääse, sehän on varastamista jos, mehän varastettiin siltä työnantajalta aikaa ja värkit. Jos puhutaan, niinku asia on. Sehän on julma totuus siitä, eihän sitä voi mitenkään muuhun lokeroon pistää. Vaikka niinku mä sanon, että kyllä työnantajalla oli hyvin tuommonen mun mielestä aika lojaali asenne siihen. Kai ne niinku ymmärti sen, että me oltiin köyhiä, tavaraa ei ollu, se piti itte koittaa tehdä.⁷⁵

Kertojan mukaan firabelit olivat työnantajan ajan ja ”värkien” varastamista, vaikkakin työnantajan asenne varkauteen ei ollut tuomitseva. Edellisessä lainauksessa korostuu työnantajan lojaalin asenteen merkitys firabelitöiden hiljaisessa hyväksynnässä. Kertoja olettaa työnjohdon ymmärtäneen tilanteen ja siitä johtuen työnjohto tulkitsee sen työntekijöiden eduksi. Dittonin mukaan palkka-näpistys-järjestelmä eroaa vallitsevasta palkkajärjestelmästä siinä, että työnjohto pysäyttää näpistämisen, vaikka keskeyttäminen ei välttämättä johdakaan rangaistustoimenpiteisiin. Dittonin tulkinnan mukaan näpistäminen on itsessään paradoksaalinen tila, sillä ”sen välittömät seuraukset ovat arvaamattomat”.⁷⁶ Palkka-näpistys-järjestelmän epäsuotuisuus työntekijöille johtuu juuri sen arvaamattomuudesta, joka johtaa työntekijän ”ei-voi-voittaa” -tilanteeseen. Näpistelijän täytyy itse selviytyä työpaikkavarkauden mahdollisista ongelmista tiedos-

taen, että hänen jäädessään kiinni teostaan työnantajan reaktio siihen on epävarma.⁷⁷ Vaikka Dittonin kuvaaman rakenteen tehtävänä on tuottaa valtaa työnantajalle, Anteby tulkitsee sen myös työntekijää voimaannuttavaksi; sallimalla harmaan vyöhykkeen toiminnan työnjohto antaa materiaalistien palkkioiden lisäksi symbolisia palkkioita.⁷⁸ Aineiston perusteella kertojat tiedostivat työnantajan suhtautumistavan firabeleihin; kertojat tunnistivat työnantajan sallimat rajat ja pyrkivät myös vaikuttamaan niihin.⁷⁹

Paperitehtaalla työskennellyt kertoja muisti useampia firabeleista narahtamisia.

Kyllä niitä oli, mutta mä en muista, että sinä aikana minkä mä oon ollut tota esimerkiks tuolla paperitehtaalla töissä, siihen, että tämmöiseen omatarve tekemiseen, jos siitä narahti, että siitä olis saanut lopputiliä. Nuhteita siitä tietysti saattoi tulla joltain taholta. Mutta sitten yhden tapauksen muistan, jossa oli ihan sellaista hamstrausta ja pisneksentekoo sillä, niin siinä työsuhde purettiin kyllä. Mutta se on ainoa tapaus minkä mä muistan.⁸⁰

Muistelma on tyypillinen esimerkki kertojien kokemuksista työnantajan firabelitöistä määräämistä sanktioista. Keruuaineistossa 16 kertojaa mainitsi työnantajan määräämät sanktiot. Maininnoista viisi käsitteli sanktioiden puutetta. Firabeleista annetuista huomautuksista kertoi kolme ja varoituksista kolme kertojaa. Työnantajan ankarimman sanktion, työsuhteen purkamisen, mainitsi viisi kertojaa.⁸¹ Edellä lainatun kertojan mukaisesti työsuhteen purkuun johtaneet tapahtumat johtuivat firabelitöiden tekemiseen liittyvien rajojen rikkomisesta tai työpaikalla hetkellisesti tehostetusta valvonnasta. Norminmukaiset firabelit ilmeisesti suvaittiin, sillä niiden tehtaiden arkistoista, joilla kertojat työskentelivät, ei löytynyt merkintöjä työntekijöiden irtisanomisista firabelien takia. Ranskassa työnjohdon seula oli tiukempi, sillä Antebyn mukaan hänen tutkimansa lentokonetehtaan arkistosta löytyi 1970–1980 väliseltä ajalta seitsemän sanktioitua firabelintekijää, joista osa irtisanottiin ja osa sai päivän – parin työkiellon.⁸²

Työntekijän näkökulmasta ratkaisevaa kaikissa epävirallisissa palkka-näpistys-järjestelmissä on niiden epävarmuus, jonka vuoksi työnjohdon suvaitsema näpistely voidaan milloin tahansa tulkita varkaudeksi. Dittonin mukaan syy työnjohdon tulkinnan muuttumiseen voi olla työnjohdon epävirallisesti ja epämääräisesti määrittelemien metasääntöjen rikkominen esimerkiksi ottamalla liian suuria määriä tai liian avoimesti. Työntekijöiden rikkomus johtaa työnjohdon muuntamaan epävirallisesti *sallimansa* näpistäminen ehdottomasti tuomittavaksi varkaudeksi, jolloin palkka-näpistys-järjestelmä muuttuu palkka-varkaus-rakenteeksi.⁸³

Tyypillisesti kertojat leimasivat rajojen rikkomisen ahneudesta johtuvaksi vauhtisokeudeksi, johon työntekijät tai työnjohtajat puuttuivat.

Etä ei se kaikki ollu pahaa... Tietysti jos se niinku kertovat, siitä valimolta, se meni vähän niinku myynnin puolelle ja sitten tiiät hyvin, että vauhtisokeus tulee monellekin, melkein meille kaikille ihmisille ahneuksissaan, niin sitten ne narahti ja... [--]Mutta tää oli sellasta kohtuullista, ku me saatiin palkkaa työstä ni olihan se liikaa vaatia, että...⁸⁴

Suuren konepajan valimolla esivalmistelijana työskennellyt kertoja muisteli rajojen rikkomista. Valimon työntekijät tekivät firabeleja myyntiin ja narahtivat siitä. Kertoja jättää epäselväksi, narauttavatko muut työntekijät rajojen ylittäjät vai jäivätkö nämä kiinni itse teossa. Aineistosta on erotettavissa vauhtisokeusnarratiivi, jossa firabelitöiden tekeminen ylittää sanattomasti sovitut rajat. Vauhtisokeusnarratiivissa kanssatyöntekijä rikkoo firabelien tekemiseen liittyviä rajoja ja työnjohto tai muut työntekijät huomaavat rikkomuksen. Rikkomusta seuraa rangaistus, ja lopuksi kertoja tuomitsee teon moraalisesti. Narratiivi toistuu usealla eri kertojalla eri variaatioina. Tyypillinen vastakertomus⁸⁵ vauhtisokeuskertomuksille on niiden vertaaminen johtavassa asemassa olevien henkilöiden tekemiin varkauksiin. Peilaamalla työntekijöiden taloudellisessa mielessä vähäpätöisiä firabeleja johtotason suuriin väärinkäytöksiin kertojat esittävät firabelien

teon helpommin sallittavaksi tai tasavertaisuuden nimissä ainakin vähemmän tuomittavaksi. Kertojien oikeudenmukaisuuskäsitystä kuvaa hyvin Yhtyneiden Paperitehtaiden patruunan Juuso Waldenin kommentti tehdasalueen piikkilankojen poistattamisesta: ”Jos työmies vie kassissaan, niin vieköön. Herrat vievät kuitenkin monin verroin enemmän autoillaan.”⁸⁶ Waldenin lausahdus on vuosien mittaan muuntunut osaksi työväen folklorea, sillä kaksi eri kertojaa viittasi siihen suoraan. Lisäksi lausahdukseen viitattiin usein keruun yhteydessä käydyissä tallentamattomissa esi- ja jälkipuheissa.⁸⁷

Käytännön hyöty firabelien perusteena

Firabelien ja varastamisen välistä eroa perusteltiin myös käytännöllisillä motiiveilla. Firabelitöiden pienimuotoisuuteen haastattelussa aiemmin viitannut kertoja vastasi kysymykseen, miten hän näki firabelitöiden ja varastamisen välisen eron:

No joo, no siin on se, että kyllähän se työnjohto hyvin tiesi, että me tehdään. Mutta ku ei me ny varsinaisesti tehty niistä, siitä tavarasta joka menee tuotantoon esimerkiksi, vaan ne oli näitä, kerättiin näitä, sanotaan ei se nyt jätteitä varsinaisesti ollu, mutta niillä ei ollu käyttöä justiin näillä, ku tuli jotakin jalavaa ja saarnia. Niin se punapyökki oli ainut jota anastettiin, mutta se oli aika pientä määrää, että niin sen, koska kun nämä lankut esimerkiksi oli tälläsiä niinkun sanottiin tuppeen sahattuja niinku säräämättömiä, niin niistä jouduttiin ottamaan pois sitä kaarnaosaa, niin yleensä se on parasta siellä kaarnan alla, että jota ei käytetty niinku mihkään, niin niitä sitte otettiin itelle. Ja toisethan oli varastanu niitä jo vuosia, että niitä sit saatiin toisiltaan esimerkiksi. Että firmanhan ne oli, mutta ei niillä varsinaisesti mitään käyttöä ollu oikeastaan.⁸⁸

Kertoja teki eron tuotantoon kelpaamattoman ja kelpaavan tavaran käytön välille. Tuotantoon kelvollista punapyökkiä anastettiin pieniä määriä. Ditton esittää yhteenvedon kriteereistä,

joilla näpistelyä ja varastamista on eroteltu eri yrityksissä. Sen mukaan *sallitun* näpistelyn määritelmälle on tyypillistä yksi tai useampi seuraavista ominaisuuksista – esineet tai määrät ovat pieniä, ne otetaan työntekijän omaan käyttöön ja teot ovat spontaaneja.⁸⁹ Kertajat käyttävät firabelien tekemisen perusteluina kaikkia edellä mainittuja näpistämisen kriteereitä lukuun ottamatta teon spontaanisuutta.

Pienuuden tai kohtuullisuuden lisäksi omaan käyttöön ja tarpeeseen tekeminen⁹⁰ ovat tyypillisiä motiiveja, joilla kertajat erotivat firabelit näpistämisestä.

No mä sanoisin näin, että jos omaan käyttöön tekee jotaki tämmöstä, en mä pitäs sitä oikein niinku varkautena. Ja sitte ku tää tavara mitä siellä oli, niin se oli semmosta niinku sanotaan pois tuotannosta, että ja sitte oli tosiaan tää mahdollisuus aina, että talo myi.⁹¹

Suurella konepajalla putkimiehenä ja asentajana 1965–2009 työskennellyt kertoja ei pitänyt omaan käyttöön tehtyjä firabeleja varkautena. Kertoja perusteli kantaansa firabeleissa käytetyillä materiaaleilla: ne olivat konepajan tuotannon näkökulmasta romua, jota myytiin 30 pennin kilohintaan. Kantaansa vahvistaakseen kertoja toisti kantansa lainauksen jatkossa:

Etä emmä pitäny sitä mitenkään niinku että se ois ollu niinku varkautta kerran se oli pois heitettyä tavaraa. Ja siis tuotannosta pois heitettyä. Ja siel oli ulkona semmonen jassikka mihkä ne keräs niitä. Monet katteli niitä tavaroita ja siellähän oli koko se hitsausosasto missä leikattiin levyjä.⁹²

Kuusi muutakin kertojaa perustelee firabelitöiden tekoa romu- ja hukkamateriaalien käytöllä.⁹³ Firabeleihin käytetyt materiaalit mainitaan jopa 49 haastattelussa.⁹⁴ Näistä maininnoista hieman yli puolet (27) käsittelee hukka- ja ylijäämämateriaaleja. Epäselvyys materiaalien laadussa, määrässä tai luokassa ovat omiaan peittämään varkaudet ja myös innoittamaan niihin.⁹⁵ Hukkamateriaalien käyttö firabeleissa oli tyypillistä myös Ranskassa, sillä

Antebyn tutkimuskohteena olleen lentokonetehtaan työntekijät perustelivat firabelitöiden eroa varastamiseen romu- ja kierrätysmateriaalien käytöllä.⁹⁶

Paperitehtaan konepajalla työskennelleen kertojan mukaan:

No se tuota yleensäkin, että sanotaan näistä jätepelleistä. Et siellä joskus ku meni. Minä en ainakaan käyttänä milloinkaan, että oisin ottanu jostakii täydestä levystä palan ja siitä ruvennu tekemään, vaan mä en sieltä jätepeltiä, joutu hitsailemaan sitte yhteen ja muuta suunnittelemaan niitä uudestaan. Sillein että mikä muutenkii ois niinku romua ollu. Et minä oisin valmis ollu vaikka maksamaan sen romun hinnan siitä, et oisin saanu ne pelit sieltä. Jotkuthan siel teki, että leikkas ihan täydestä pellistä. Ja se oli ankarasti kiellettyä.⁹⁷

Hukkamateriaalien käyttöä voi tulkita työläisten oikeustajun näkökulmasta. He siis kierrättivät materiaaleja, tekivät mielestään palveluksen työnantajalle. Työläisten oikeustajuun on perinteisesti kuulunut kohtuullinen käyttö- ja nautintaoikeus tehtaan omaisuuteen.⁹⁸ Dittonin mukaan näpistämisen käsitteen (pilferage) historiallinen ja rakenteellinen merkitys on paradoksaalinen, koska näpistäminen liitettiin historiallisesti vain omistajuudeltaan määrittelemättömien tai tulkinnanvaraisten kohteiden varastamiseen. Yvonne Lockwoodin mukaan tehdasympäristössä työntekijät käyttävät samoja laitteita, koneita ja materiaaleja päivästä toiseen, jolloin teon toisteisuus hämärtää omistussuhteita. Työntekijät luokittelevat esineet ja tavarat kolmeen vaihtoehtoiseen omistamisen kategoriaan: tehtaan omaisuudeksi, henkilökohtaiseksi omaisuudeksi tai epävarman omistuksen alaisiksi.⁹⁹ Työntekijöiden näkökulmasta näpisteltävien kohteiden omistaja ei ollut yksiselitteisesti määriteltävissä. Dittonin esittämän esimerkin mukaan kyseenalainen omistajuus oli joillakin esineillä, kuten rikkoutuneen tynnyrin osilla, jotka ovat verrattavissa firabelien raaka-aineina käytettyihin jätepelteihin. Useimmiten näillä esineillä oli selkeä omistaja, vaikka ne olivat joutuneet työntekijöiden katseessa epävarman omistajuuden limboon.¹⁰⁰

Jätepelleistä firabelinsa tehnyt kertoja mainitsi joidenkin työtovereidensa leikanneen ihan täydestä pellistäkin. Keruuaineistossa 22 haastateltavaa mainitsi käyttäneensä uutta ”hyllytavaraa” firabeleihinsa. Kertojien mukaan uutta materiaalia sai ostaa omakustannehintaan tehtaalta tai vaihtoehtoisesti sitä otettiin ”omalla” tai työnjohtajan luvalla.¹⁰¹

No, tässäkin on se asia, että niitä piti, niitä piti ettiä sieltä ja joskus niitä ostettiin romuhintaan ja tietysti sitte pihistettiin niiku tämäki juttu oli nii...¹⁰²

Uuden materiaalin käyttö sijoittuu kertojien muistelmapuheessa selkeästi harmaalle alueelle. Toisaalta kertojat korostavat sosiaalista oikeutusta kertomalla materiaalien olleen ostettavissa alle markkinahinnan, toisaalta he samanaikaisesti myöntävät jätäneensä maksamatta tai maksaneensa vähän sinnepäin.

No ne, sanotaan sulkeismerkeissä, ostettiin. Elikkä eihän niistä veloitettu koko hintaa tai sanotaan markkinahintaa. Vaan että se nyt oli se, mikä se pomo tai ylimestari. Se kahteli niitä, että pannaan tuolle tuo hinta ja tuolle tuo, ja se oli siinä.¹⁰³

Kertoja korosti esimiehen aktiivisuutta materiaalin myynnissä. Kertomus antaa suurpiirteisen kuvan materiaalien hinnoittelemisesta. Suomesta poiketen ranskalaisessa firabelityökulttuurissa työntekijät eivät saaneet ostaa materiaalia tehtaalta. Antebyn haastattelemat työntekijät korostivat hukkapalojen käyttöä suomalaisia kertojia enemmän, ja Antebyn mukaan vain ”alemman tason” työntekijät saattoivat ”toisinaan käyttää materiaalista termiä ’varastettu’ romun’ sijaan.”¹⁰⁴

Työntekijöiden keskinäisen avun verkosto

Firabelityökulttuurin esittäminen työntekijöiden keskinäisen avun verkostona on aineiston perusteella yleistä. Yhdeksäntoista eri kertojaa rakentaa firabelitöiden tekemisestä kertovaa narratiiv-

via samastamalla ne talkootoimintaan tai keskinäiseen epämuodolliseen vaihdantaan.¹⁰⁵ Kutsun edellä kuvaamaani merkityksenantokehystä talkoo- ja vaihtokauppakehykseksi.¹⁰⁶ Kyseiselle kehykselle on tyypillistä firabelien tekemisen tai niiden teossa auttamisen vastavuoroisuus:

Et siin saatto tulla just, et sielt saattoo joku sähköosaston sähköasentajakii tulla sanomaa et hän tarvis tälläst, mut eihän se sähköasentaja voi tulla siihen keskuskorjaamolle tekemään vaikka se itse osaiskii, ni sit sen teki joku muu siinä, mutta tota, sit se jollai sähköasennustyöllä tai tälläsel kodinkoneen korjaamisella kuitattii, elikkä se oli tälläst vastavuorost sillee se ainakii sillon, ku miä siel olin.¹⁰⁷

Toisekseen vaihdantapiirit koostuivat toisilleen ennalta tutuista henkilöistä: työntekijäyhteisön jäsenistä ja heidän lähipiireistään.¹⁰⁸ Kolmas tyypillinen piirre talkoo- ja vaihtokauppakehykselle on se, että vaihdon välineenä ei käytetty rahaa.

[--] ja apua sai kyllä, ne teki niinku ilman korvausta, että niisä ei niinku käytetty korvausta. Käytännössä jotakin, kyllähän monetkin, joku ku autto ni sille kahvit tarjottiin tai jottain. Ja on niitä, jotku jotka isompaa työtä teki, ni semmonen leikillään sanottiin, että sitte palkkioks punakorkkinen eli tarkottivat viinapulloa.¹⁰⁹

Yhteisöllisyyden korostaminen on olennainen osa talkoo- ja vaihtokauppakehystä, sillä sitä korostettiin kolmessa eri haastattelussa kysyttäessä, kenelle kaikille firabelitöitä tehtiin.¹¹⁰ Lisäksi kahdessa haastattelussa kehys esitetään vastauksena kysymykseen, onko kertoja keskustellut firabelitöistä aiemmin, ja jos on, niin kenen kanssa.¹¹¹

Talkoo- ja vaihtokauppakehystä voi tulkita Seppo Knuuttilan esittämän kansanomaisen historian talkookäsityksen näkökulmasta. Knuuttila kritisoi Kustaa Vilkunan sota- ja jälleenrakennusajalla luotua idealisoitunutta talkookuvausta yksipuoliseksi. Knuuttilan mukaan kansanomaisessa historiassa talkooperinne on edustanut Lombardi-Satrianin kiistämisen kulttuuria, ”jossa yhteistyö on käytännöllisellä tavalla ymmärretty myös keinoksi

taistella joukolla sortoa ja epäoikeudenmukaisuutta vastaan.”¹¹² Teräs on tulkinnut 1900-luvun vaihteen työntekijöiden epämuodollisen keskinäisen avun täydentäneen apukassojen riittämättömyyttä turvaa, ja toisaalta sen avulla työntekijäkollektiivi ylläpiti työnantajien ja työväenjärjestöjen kontrollista riippumatonta verkostoa. Epävirallinen mutualismi alisti puolestaan avun saajan yhteisöllisen kontrollin kohteeksi.¹¹³

Ranskalaisen lentokonetehtaan harmaan vyöhykkeen toimintaa tutkineen Antebyn mukaan firabelikuluttuuriin kuului vaihdanta. Vaihdon välineenä ei juurikaan toiminut raha vaan erilaiset palvelukset tai hyödykkeet.¹¹⁴ Firabelitöiden vaihtojärjestelmää voi tulkita myös talousantropologi Marcel Maussin käsitteellistämän lahjanvaihdon avulla. Maussin mukaan esimodernit yhteiskunnat rakentuivat markkinavaihdon sijasta lahjanvaihdon periaatteille. Lahja tulkitaan totaalisisena suoritteena, joka velvoittaa saajansa vastavuoroisuuteen.¹¹⁵

Ja siinä joko suoritettiin, no se kossupullo oli aika yleinen, jos teki jonkun, kossupullo tai sit se jäi niinku vastapalvelukseksi. Ja kiitollisuudenvelka on siitä inhottava velka, et sehän ei kokonaan maksetuksi erääntynyt koskaan.¹¹⁶

Toinen vertailukohta firabelien vaihtojärjestelmälle on laiton amatöörivaihdanta.¹¹⁷ Firabelien vaihtokaupan tapaan laiton amatöörivaihdanta toimii ainakin osittain ei-monetaarisilla vaihdon välineillä tai palveluksilla ja luotolla. Maksun koostuminen ainakin osittain luontaishyödykkeistä tai muista vaihtolahjoista korostaa amatöörivaihdannan eroa kaupalliseen markkinavaihtoon. Tämän lisäksi sillä hankaloitetaan vaihdannan kohteen alkuperäisen arvon määrittämistä. Maksun suorittaminen epämääräisellä ”luotolla” edistää tilien tasaamisen lykkäämistä ja jatkaa samalla hämärää velkasuhdetta loputtomiin.¹¹⁸

Huomionarvoista on, että juuri työnjohtajat ja muut johtavassa asemassa työskennelleet määrivät suvaittavien firabelien ja varkauksien rajan omaan käyttöön tulevan ja myyntiin menevän välille. Jopa 20 eri kertojaa mainitsi haastattelussa firabelien myymisen, mutta yksikään kertoja ei myöntänyt itse tehneensä firabe-

leja myyntiin.¹¹⁹ Myyntiin näpistäminen on lähtökohtaisesti tabu työntekijöiden keskuudessa.¹²⁰ Kertojille oli ominaista samastaa myyntitarkoituksella tehdyt firabelit varastamiseen.¹²¹

Mut se oli tarkotettu kyllä, että tekee niiku omaa ittelle tai sitte jos jollekin tutulle teki jonkun, mutta ammattimainen virabelinteko niin, jos se haiskahti sille, ni siihe ne kyllä puuttu. Että myyntiin ihan. Ku niitähän, oli jotka saattoi tehdä vaikka myyntiin.¹²²

Edellinen kertoja samasti myyntitarkoituksessa tehdyt firabelit ammattimaiseksi, johon ”ne” kyllä puuttuivat. Kertojan ”ne” viittaa työntekijöitä valvoneisiin työnjohtajiin ja insinööreihin. Kertojille on tyypillistä esittää myyntiin tehtyjen firabelien samastaminen varastamiseen työnjohtajien ja muiden johdattavassa asemassa olleiden tekemäksi rajanvedoksi. Suurin osa kyseistä rajanvetoa pohtineista kertojista näki määritelmän tulleen nimenomaan työnjohtajilta. Työnjohtajana paperitehtaan kuljetuspuolella toiminut haastateltava esitti rajanvedon vielä selkeämmin työnjohdon tekemäksi.

Et niin kauan, ku se tekeminen ei ollut vaikuttanut siihen oman työn suoritukseen, niin jossain siinä se meni, se on vähän ku veteen piirretty se raja, mut jossain siinä meni se sotevantyön tekemisen laillisuus noin sitaateissa. Et sitten, jos se rupes vaikuttamaan siihen omaan työhön, niin sit siihen puututtiin tai siihen puuttu sit esimiehet. Tai sitten jos kaveri rupes tekemään siitä, ottamaan siitä rahaa, niin se on niinku etiikan, työntekijöiden etiikan vastaista.¹²³

Päätelmät

Työntekijöiden keskinäisesti jakama ja ylläpitämä tehdastyökulttuuri koostui työpaikan sisäisestä sosiaalisesta verkostosta ja verkoston jakamista tavoista, arvoista ja moraalista. Tämä tehdastyökulttuuri ja sen sisäinen moraalinen ja sosiaalinen koodijärjestelmä määritteli työntekijöiden firabelitöihin liittämät normit.

Uudet työntekijät tulivat osaksi työntekijäyhteisöä sekä työkulttuuria seuraamalla ja vastaanottamalla oppia vanhemmilta työntekijöiltä.

Kertojien esittämät perustelut firabelitöille ovat työntekijäyhteisön yhdessä tuottamia ja jakamia. Muistelupuheessa on erotettavissa työntekijöiden ja työnantajien näkökulmat firabelien tekemiseen. Firabelitöiden tekemistä perusteltiin oikeudenmukaisuudella. Firabelityöt olivat palkanlisää, jolla työntekijät kompensoivat heikkoja palkkojaan. Firabelien tekoa perusteltiin myös käytännöllisillä ja työntekijöiden hyötyä korostavilla motiiveilla.

Firabelitöiden tekemiseen liittyvien rajojen määrittely ja rajanveto varastamiseen oli kertojille tyyppillistä. Jason Dittonin näkyvämmien palkkajärjestelmien teorian mukaisesti työyhteisön sisäinen säätely salli firabelitöiden tekemisen, vaikka järjestelmä olikin työntekijöille epäsuotuisa työnantajan reaktion epävarmuuden takia. Työnjohtajat sallivat firabelityöt epävirallisesti, vaikka ne saattoivat olla virallisesti kiellettyjä. Työntekijät joutuivat ottamaan riskin firabeleja tehdessään, sillä työnantaja saattoi tuomita työntekijän toimet milloin tahansa, koska firabelien tekeminen sijoittui työpaikkakontrollin epäviralliselle alueelle. Kertojien perustelut firabelien hyväksyttävyydelle pohjautuivat työyhteisön sisäiseen säätelyyn, joka perustui työntekijöiden tekemiin tulkintoihin työnjohtajien ja johtavassa asemassa olleiden sallimista rajoista.

Muistitietoaineiston perusteella työntekijöitä, jotka noudattivat firabelitöiden tekemiseen liittyvää itsesääntelyä, ei rangaistu niiden tekemisestä. Rangaistukset kohdistuivat työpaikan sisäistä normistoa rikkovien firabelien tekoon. Kun firabelitöiden tekeminen ylitti epävirallisesti sovitut rajat, ne tulkittiin varastamisena, jolloin Dittonin teorian mukainen epävirallisesti sallittu palkanäpistys-järjestelmä muuttui yksiselitteiseksi palkka-varkausrakenteeksi. Aineistosta on erotettavissa vauhtisokeusnarratiivi, joka koostuu firabelitöiden tekemiseen liittyvän työpaikkakulttuurin kuvauksesta ja sen määrittelemien rajojen rikkomuksesta. Järjestelmä perustui työpaikkakulttuurin tuntemiseen. Työpaikkakohtainen kulttuuri pitää sisällään sanattomia sopimuksia ja

veteen piirrettyjä rajoja, joita työntekijät noudattavat. Vauhtisoikeusnarratiivissa työoveri rikkoo firabelien tekemiseen liittyviä rajoja ja työnjohto tai muut työntekijät huomaavat rikkomuksen. Rikkomusta seuraa rangaistus, ja narratiivin lopuksi kertoja tuomitsee teon moraalisesti.

Firabelien ja varastamisen välisiä eroja kertojat perustelivat usein työnantajan tekemillä erotteluilla, jolloin esimerkiksi myyntiin tehdyt firabelit samastettiin lähtökohtaisesti varastamiseen. Vaikka firabelien teko myyntiin oli ehdottomasti kielletty, niiden tekemiseen kuului olennaisesti vaihdanta. Firabelien vaihdantaa voi kuvata talkoo- ja vaihtokauppakehyksellä, jolle oli tyyppillistä firabelien tekemisen vastavuoroisuus, vaihtoverkoston koostuminen toisilleen ennalta tutuista henkilöistä ja rahan sijaan hyödykkeiden tai palvelusten käyttäminen vaihdon välineenä. Firabeleihin liittyvän vaihdannan voi tulkita työnantajan kontrollin kiertämisenä, ja kyseisessä talkoo- ja vaihtokauppakehyksessä on useita yhteneväisyyksiä laittoman amatöörivaihdannan kanssa.

Omaan käyttöön tehdyt pienimuotoiset firabelityöt tulkittiin sallituiksi ja työntekijöille hyödyllisiksi. Dittonin teorian mukaisesti epävirallisesti sallittujen firabelitöiden määrittelyssä korostuivat epämääräiset ja tulkinnanvaraiset termit kuten kohtuus, pienimuotoisuus, hukkamateriaalien käyttö ja tehtaan töiden ensisijaisuus. Aktiivinen työaika piti sisällään työntekijöiden tiedostaen tai tiedostamatta tuottamia luppoetkiä, jolloin firabelien tekeminen oli mahdollista. Työnantajat pyrkivät erilaisilla palkkausjärjestelmillä murtamaan työntekijäkollektiivin valtaa säädellä työtahtia kollektiivisesti. Vaikka urakkajärjestelmä näyttäytyy työnantajalle suotuisana työntekijäyhteisön sisäisen kontrollin välineenä, työntekijät kokivat järjestelmän kiertämisen haasteena ja kunnia-asiana.*

* Tämä artikkeli on kirjoitettu Emil Aaltosen säätiön Teollisen kulttuurin tutkimusrahaston ja Suomen Kulttuurirahaston myöntämien apurahojen turvin.

Viitteet

- 1 Kertojan ensimmäisen työpaikan nimi on muutettu litteraatiossa X:ksi. Työväen muistitietotoimikunta (TMT), keräelmä 12647, Työväen Arkisto (TA).
- 2 Termillä voidaan viitata sekä firabelin tekemiseen että työn tuloksena syntyneeseen esineeseen. Firabelitermistä lisää Pesonen 2018, 32; Pesonen 2017b, 3, 25; Pesonen 2014, 1–2; Certeau 1984, 24–28; Anteby, Michel 2003, 218–220; Anteby 2006, 24–25; Anteby 2008, 29–31; Haraszi 1978, 138–146; Teräs 2001, 78.
- 3 Oral history käännetään suulliseksi historiaksi tai laajemmin käsitettynä muistitietohistoriaksi. Artikkelissani käytän oral historysta termiä muistitietohistoria ja määrittelen sen historianitutkimukseksi, joka pohjautuu tutkijan itsensä keräämiin suullisiin ja kirjoitettuihin muistoihin. Fingerroos & Haanpää 2006, 26–30.
- 4 Abrams 2010, 15.
- 5 Heimo 2014.
- 6 Abrams 2010, 1–17.
- 7 Thompson 2000, 7–8.
- 8 Henkilöhaastatteluja tehtiin 66, kahden hengen yhteishaastatteluja 3, ryhmähaastatteluja 6 (joissa yhteensä 23 osallistujaa) ja kirjoitettuja muistelmia saatiin 11 henkilöltä. Ryhmähaastatteluihin osallistuneista henkilöistä kolmea sekä yhtä muistelman lähettänyttä henkilöä haastateltiin henkilökohtaisesti. Keruu toteutettiin Koneen säätöön myöntämän kaksivuotisen hankeapurahan turvin. Aineisto on tallennettu Työväen muistitietotoimikunnan kokoelmiin: TMT:12591, 12611–12696, TA. Firabelikeruun liiteaineistot, TMT, TA. Aineiston keruusta: Pesonen 2017a, 102–103.
- 9 Näiden tilaisuuksien osallistujista 68 henkilöä osallistui myös keruuseen.
- 10 Kertojien työurat sijoittuvat 1938–2016 väliseen haarukkaan. Niistä kertojista, joiden työelämän ajoittaminen oli mahdollista, kuusi aloitti 1940-luvulla tai aiemmin, 14 aloitti 1950-luvulla, 40 aloitti 1960-luvulla ja 22 aloitti 1970-luvulla.
- 11 Kertojista 33 työskenteli konepajassa, 28 paperitehtaassa ja 16 telakalla. Paperitehtaalla työskennelleistä kertojista enemmistö työskenteli kunnossapidossa. Kertojat edustivat yhteensä 26 eri ammattinimikettä.
- 12 Haastatellut allekirjoittivat aineiston luovutus sopimuksen, jossa määriteltiin aineiston käyttöön liittyvät rajoitukset. Aineiston keruussa noudatin Tutkimuseettisen neuvottelukunnan ihmistieteille määrittelemiä eettisen ennakoarvioinnin periaatteita. <https://www.tenk.fi/fi/eettinen-ennakoarviointi-ihmistieteissa>.

- 13 Yleisessä keskustelussa epäselvyydet tuomitaan usein varkautena. *Helsingin Sanomat* 23.8.2013 ”Työpajan väkeä epäillään väärinkäytöksistä”; *Helsingin Sanomat* 1.6.2014 ”Varkaita keskuudessamme”; *Metro* 27.1.2015 ”Potkut ja tuomio. Mies vei romua töistä kotiin”.
- 14 Syyllistyi tahattomasti työntekijöiden syyllistämiseen itsekin antaessani Ylelle haastattelun firabelitöistä muistitietokeruun alkaessa. Toimittaja nosti otsikkoon yksittäisen vastaukseni kysymykseen, onko töistä ilman lupaa ottaminen varastamista? ”Otitko taas töistä ilman lupaa? Tutkija linjaa: Olet varas”, <https://yle.fi/uutiset/3-8087824> luettu 5.4.2019. Ylen verkkouutinen: ”Paperimiesten salaisuudet julki – kaikki touhut tehtaassa eivät kestä vieläkään päivänvaloa”, 4.6.2015, <https://yle.fi/uutiset/3-8041533>, luettu 2015. Suomen ensimmäinen firabelitöitä (soteva-esineistöä) esittelevä näyttely järjestettiin Jämsänkosken työväenopistolla syksyllä 1994. Virtanen 1996, 110.
- 15 Kortelainen 2008, 53.
- 16 Artikkelijulkaisu alun perin vuonna 1977 *Theory and Society* -julkaisussa. Artikkelijulkaisu uudelleen Gerald Marsin 2001 toimittamassa kirjassa *Occupational Crime*.
- 17 Cameron 1995, 190–193.
- 18 Artikkelin historiallisessa osuudessa Ditton nojaa E. P. Thompsonin tulkintoihin varhaismodernista Englannista. ”Jopa teollisuuden monipuoliset luontaisedut, jotka yhä useammin määriteltiin uudelleen ’varkauksiksi’, säilyivät todennäköisemmin siellä, missä työntekijät hyväksyivät ne suosio-osoituksina ja nöyryivät niistä riippuvaisiksi.” Thompson 1974, 382–405.
- 19 Ditton 1977, 43.
- 20 Ditton 1977, 39–71.
- 21 Ditton 1977, 40–43. Sitaatti s. 43 (käännös kirjoittajan.)
- 22 Dittonilla palkka ja etu -järjestelmä: ”Wage-Perk Payment”, palkanäpistys-järjestelmä ”Wage-Pilferage System” ja palkka-varkaus-rakenne ”Wage-Theft Structure”. Ditton 1977, 39–71.
- 23 Ditton 1977, 39–71.
- 24 Sosiologi Paul Willis analysoi brittiläistä tehdastyökulttuuria (shop floor culture) osana työväenkulttuuria artikkelissaan *Shop floor culture, masculinity and the wage form*. Willis 1979, 185–198.
- 25 Teräs 2001, 43–81, 312–315; Willis 1979, 192.
- 26 Sotevantyo on firabelityön synonyymi. Termi viittaa Sotevaan sotakorvausteollisuuden valtuuskuntaan, joka vastasi sotakorvaustöiden teettämisestä.
- 27 TMT:12624, TA.
- 28 Teräs 2001, 44. Uuden työntekijän initaatiosta Ahvenisto 2008, 224–225.
- 29 TMT:12654, TA.

- 30 Ensikohtaamisesta firabelitöiden kanssa kysyttiin 42 kertojalta.
- 31 TMT:12665, TA.
- 32 Teräs 2001, 55–59. Polanyin määrittelemästä hiljaisen tiedon käsitteestä ks. Pohjalainen 2016, 36–38. Noudettu osoitteesta <https://tampub.uta.fi/bitstream/handle/10024/99022/978-952-03-0120-0.pdf?sequence=1>.
- 33 Sosialisatiolla tässä yhteydessä tarkoitetaan tiedon omaksumista työskentelemällä yhdessä ja sen kautta oppimista. Pohjalainen 2014, 7. Noudettu osoitteesta <https://journal.fi/inf/article/view/48135>. Inkeri Ahveniston mukaan ”Hiljaisen tiedon’ välittäminen ja välittyminen olivat osa ammattiyhdytyksen ylläpitoa, joka näin siirrettiin myös uusiin työntekijöihin.” Ahvenisto 2008, 226.
- 34 Ahvenisto 2008, 228. 1900-luvun alkupuolella joillain aloilla oli perinteenä ns. sarviinonjen tai tuloviinonjen tarjoaminen. Uudet työntekijät tarjosivat vanhoille työntekijöille viinaa tullakseen työporukan tasavertaisiksi jäseniksi. Teräs 2001, 50–55, 115–116.
- 35 TMT:12625, TA.
- 36 Keruuseen osallistuneista kuudesta naiskertojasta vain kaksi muisteli henkilökohtaisesti tekemiään firabeleja. TMT:12625 ja Ryhmähaastattelu: nainen, s.1941, TMT:12683: TA.
- 37 TMT:12633, TA.
- 38 TMT:12640, TA.
- 39 Esimerkiksi 7 kertojaa, jotka saivat lapsena vanhemmaltaan lahjaksi firabelina tehdyn leluun, tekivät myöhemmin omilla työurillaan firabeleja. Pesonen 2017, 33.
- 40 Teräs 2001, 46; Naarminen 2018, 245.
- 41 TMT:12618, TA.
- 42 Mars jakaa ammatti- ja työkuulttuurit neljään ryhmään, jotka hän nimesi aaseiksi, susilaumoiksi, haukoiksi ja korppikotkiksi. Mars 2001, 59.
- 43 ”(T)hey act according to agreed rules, within agreed limits and through well-defined divisions of labour.” Mars 2001, 61; Mars 1982, 89–107.
- 44 TMT:12691, TA.
- 45 Korkiakangas 2006, 133.
- 46 Kysymyksen muodon voi tulkita tukevan ennako-oletusta erojen olemassaolosta. Jälkikäteen mietittynä olisi voinut olla parempi kysyä firabelitöiden ja näpistämisen välisestä suhteesta.
- 47 Kertojat, jotka samaistivat firabelit ja näpistämisen: TMT: 12632; 12635; 12666; 12671; 12672, TA. Kertojat, jotka puolestaan erottivat firabelit näpistämisestä: TMT: 12633; 12642; 12643; 12652; 12691, TA.
- 48 Ditton 1977, 45–57.

- 49 Jo vuonna 1889 säädetyssä rikoslaissa näpistäminen on määritelty varkauden lievempanä muotona. Suomen kontekstissa *luvaton* luontaisetu on kuvaavampi vertailukohta firabelitöille näpistämisen sijaan. <https://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/1889/18890039001> (Viitattu 4.6.2020.) Keruuaineistossa neljä kertojaa samaistivat firabelien tekemisen työntekijöiden luontaiseduksi. TMT:12663; 12665; 12683; 12696, TA.
- 50 TMT:12691, TA.
- 51 Muistitiedon elämäkertanarratiivit operoivat ajallisesti kolmessa tasossa: menneessä, nykyisyydessä ja tulevaisuudessa. Koskinen-Koivisto 2013, 179–80; Kortelainen 2008, 30.
- 52 TMT:12643, TA.
- 53 Kohtuus tai pienimuotoisuus: TMT:12613; 12624; 12640; 12643; 12652; 12662; 1266; 12683; 12691, TA.
- 54 Ditton 1977, 51
- 55 TMT:12613, TA.
- 56 Ibid.
- 57 Luppoaika esitetään firabelitöiden perusteena 35 kertojalla: TMT:12613; 12614; 12616; 12619; 12623; 12627; 12632; 12633; 12634; 12639; 12640; 12642; 12643; 12644; 12651; 12657 ;12658; 12661; 12662; 12663; 12664; 12665; 12666; 12667; 12668; 12670; 12674; 12683; 12685; 12686; 12689; 12691; 12692; 12695; 12696, TA. Anteby 2008, 79, 83.
- 58 Firabelit tulivat tunnetuiksi runoilija-aktivistin Miklós Harasztin kirjasta, jonka alkuperäisnimi on suomeksi urakkapalkka. (Unkarilaisen käsikirjoituksen alkuperäisnimi *Darabbér.*)
- 59 Teräs 2001, 122–130. Urakkapalkkauksen yleistymisestä Mattila 1969, 113–118, 239–242.
- 60 Australialaisen Stephen Smithin mukaan Yhdysvaltalaisesta junateollisuudesta poiketen Australiassa ei ollut käytössä urakkapalkkaus, vaan palkka maksettiin tuntien mukaan, ”mikä työpajakokemukseni mukaan tuotti vain runsaasti mahdollisuuksia löytää aikaa firabeleille ilman taloudellisen rangaistuksen vaaraa”. Smith 2009, 19. (Käännös kirjoittajan.)
- 61 TMT:12634, TA. ”Löysästä urakasta” myös TMT:12647, TA.
- 62 Teräs 2001, 148–152; Kettunen 2018, 48–53; Willis 1979, 192. ”[N]äistä ajankäytöstä, niin niistä oltiin kyllä tarkkoja. Että työaikana niitä ei tehty, et se oli niinku ehdoton homma. Että kyllä jätkä lähtee siitä porukasta helvettiin, jos se narahtaa siitä, että se on tehny niinku työaikana.” TMT:12683, TA.
- 63 TMT:12633, TA.
- 64 26 kertojaa otti urakkapalkkauksen esille, ja heistä kahdeksan esitti urakkapalkkauksen työntekijöiden firabeleja konkreettisesti rajoittavana tekijänä. Urakkapalkkamaininnat: TMT:12625; 12634; 12647; 12650; 12652;

- 12660; 12662; 12664; 12665; 12666: 12669; 12670; 12672; 12679; 12685; 12689; 12695; 12696, TA. Urakkajärjestelmä firabeleja rajoittavana tekijänä: TMT:12626; 12628; 12633; 12643; 12661; 12663; 12667; 12684, TA.
- 65 Kortteinen 1992, 134–135. Naarminen 2018, 114. Ks. myös Naarminen 2018, 301.
- 66 TMT:12665, TA.
- 67 Haraszti 1977, 142. (Käännös kirjoittajan.) Englannin työväenluokkaa tutkineen sosiologin Dennis Marsdenin mukaan työläiset kokivat olevansa oikeutettuja urakkapalkan omavaltaiseen lisäpalkkaan, ja työnjohtajat tiesivät työläisten ”puhaltavan” etuja itselleen. Marsden 1968, 95–97.
- 68 Haraszti 1977, 138–146; Lockwood 1984, 207–210.
- 69 Anteby 2008, 88–89.
- 70 TMT:12633, TA.
- 71 Mars 1982, 106–107; Mars 2001, 61.
- 72 TMT:12642, TA.
- 73 TMT:12661, TA.
- 74 Englantilaisen kriminologin Barry Godfreyn mukaan oikeudenmukaisuuteen vetoaminen työpaikkavarkauksissa juontaa tehdasjärjestelmän muodostumiseen 1700-luvulla. Tehdasjärjestelmään siirtyminen 1700-luvulla vaati työkäytäntöjen lisäksi myös työvoiman fyysistä muuttamista vanhoista tavoista ja kylistä tehdastapoihin ja urbaaneihin ympäristöihin. Ensimmäiset tehdassukupolvet saattoivat vielä uudelleen tulkita ja keksiä vanhat laajat luontaiset oikeudet, mutta 1800-luvun tekstiilityöntekijät eivät puolustaneet työpaikkavarkauksia vetoamalla työntekijöiden tavanomaiseen oikeuteen. Godfreyn mukaan työpaikkavarkauksien yleinen kehyskertomus maan tapana korvattiin 1800-luvulla uudella kehyksellä, jossa perinteiden sijaan korostettiin oikeudenmukaisuutta ja moraalialia. Uusi kehys kuvasi työntekijän ja työnantajan muuttunutta suhdetta osuvammin yhteiskunnallisessa ja poliittisessa kontekstissa. Työläiset saattoivat perustella varkauksia itselleen tavoilla tai oikeudenmukaisuudella, tai molemmilla, mutta oikeudessa he vetosivat ainoastaan moraalisiin argumentteihin. Oikeudessa saatettiin vedota köyhyyteen ja puutteeseen, jotka nekin viittaavat enemmän tarpeeseen kuin tapoihin. Vaikka tavanomaisiin oikeuksiin ei vedottu työpaikkavarkauksien puolustuksena oikeudessa, niillä saattoi silti olla merkitystä työläisten mielessä. Godfrey 1999, 56–71.
- 75 TMT:12672, TA.
- 76 “Its immediate consequences are unpredictable”. Ditton 1977, 47–48. Laina sivulta 48.
- 77 Ditton 1977, 45–57.
- 78 Anteby 2008, 161. Antebyn firabeleihin liittyvistä identiteettikannustimista: Anteby 2008, 122–173.

- 79 ”Ja kyl sit porukka myös varos sitä, ettei turhaa ärsyytetä, koska sit jokainen ties et se loppu. Et sen tähden siin oltiin kuitenkin niinko semmosena määrätyl herkkyydellä, niin ettei pomoi ja insinöörei... et kyl se niinko oli semmonen et sitä vähän niinko pimitettiin ja pehmenettii semmottii, ettei turhan röyhkesti, vaik se ties et siel nyt olis voinu tehdä, niin täytys siin olla niinku just semmonen tolkku.” TMT: 12689, TA. Rajojen venyttämisestä: Gerard Marsin ”susilaumoilla” saattoi olla jopa mahdollisuus vaikuttaa työnjohdon sallimiin rajoihin, sillä kurinalaisen työntekijäryhmän yhdistyminen teollisen voimaan (so. tarpeeksi ammattitaitoa vaativa työ) saattoi mahdollistaa vaikuttamisen työnjohdon poikkeavuuksia salliviin rajoihin. Mars 2001, 61.
- 80 TMT:12691, TA.
- 81 Ei sanktioita: TMT:12622; 12653; 12662; 12665; 12678, TA. Huomautus: TMT:12658; 12671, 12691, TA. Varoitus: TMT:12628; 12663, 12686, TA. Työsuhteen purkaminen: TMT:12672; 12682; 12683; 12684; 12689, TA.
- 82 Pesonen 2018, 40; Anteby 2008, 128. Australian junakonepajoilta löytyy vain yksi firabeleista johtunut rangaistustoimenpide. Siitä huolimatta useat työntekijät kertoivat kuulleensa firabeleista johtuneista potkuista. Oliver 2009, 33–34; Smith 2009, 20.
- 83 Ditton 1977, 45–57.
- 84 TMT:12654, TA.
- 85 Hallitsevan kertomuksen ja vastakertomuksen käsitteistä ks. Savolainen 2015, 90–92.
- 86 Klemola 1970, 59.
- 87 TMT:12691; 12636, TA.
- 88 TMT:12643, TA.
- 89 Dittonin luokittelu perustu Martinin käsitteisiin. Ditton 1977, 50–51. Kolme kertojaa samaistaa firabelien tapaan luvallisiksi omaan käyttöön ja kohtuudella näpistetyt tarvikkeet kuten ruuvit ja kaapelit: ”*Anonymisoitu työnjohtaja* se oli, no nimiähän ei mainita sen enempää, ni sano, että eihän ne ollenkaa ihmettele, jos jotain ruuvia tarvii, et jos omii tarpeisii vie ni se ei oo varastamista. Se oli tehtaan päällikön sanonta, mutta tuota, sitten jos varastaa nii paljo, että myymään ni se o varkautta. Semmonen sääntö oli... Kirjottamaton sääntö.” TMT:12652, TA. Lisäksi TMT:12640; 12683, TA.
- 90 Pesonen 2017b, 25–27, 37–38.
- 91 TMT:12642, TA.
- 92 TMT:12642, TA.
- 93 Seitsemän eri kertojaa esittää firabelitöiden ja varastamisen eron perusteluna hukkamateriaalien käytön.
- 94 Aineistossa on yhteensä 85 haastattelu- ja muisteluysikköä.

- 95 Mars 2001, 58.
- 96 Anteby 2008, 82–83. Antebyn mukaan lentokoneitehtaan työntekijät perustelivat firabelien ja varastamisen eroa ensinnäkin sillä, että pelkän materiaalien ottamisen sijaan materiaaleja jalostettiin. Toisekseen firabelit tehtiin hukkapaloista, ei uusista materiaaleista ja, mikäli firabelilla tehtiin mahdollisesti voittoa tekijälle, oli sen tuomitseminen varkaudeksi todennäköisempää.
- 97 TMT:12634, TA.
- 98 Teräs 2001, 80; Pesonen 2014, 37. Alessandro Portellin mukaan italialaisen Ternin terästehtaan työntekijät kuten myös yhdysvaltalaisen kaivospaikkakunnan työntekijät kokivat omistajien rakennuttamien jalkapallostadionin ja kirkkojen olevan moraalisesti työntekijöiden omia, koska ne oli rakennettu heidän rahoillansa ja työllä. Portelli 1991, 148–152, 208.
- 99 Ditton 1977, 50; Dorson 1981, 67–68, 79–80; Lockwood 1984, 208; Horning 2001, 111–116.
- 100 Ditton 1977, 50. Varkauden problematisointi juontaa Karl Marxiin, joka käsitteli aihetta viidessä artikkelissa *Rheinische Zeitungissa*. Puuvarkauteen viitaten Marx erotti kolme varastettavan objektin kategorioita: elävän puun varastaminen, hakatun tai kaadetun puun varastaminen ja viimeinen väli-tilainen ja epämääräinen kategoria, katkenneen ja kuolleen puun poimiminen. ”Kaikki köyhien tavanomaiset oikeudet (customary rights) perustuvat tosiasioihin, joiden mukaan tietyt omistamisen muodot olivat luonteeltaan määrittelemättömiä, ne eivät olleet ehdottomasti yksityisomaisuutta, mutta eivät myöskään ehdottomasti yleistä omaisuutta, olemalla sekoitus yksityistä ja yleistä oikeutta, mikä oli tyypillistä kaikille keskiaikaisille instituutioille.” Marx, Karl 1842 Debates on the Law on Thefts of Wood. <http://www.marxistsfr.org/archive/marx/works/1842/10/25.htm> Luettu 8.3.2019 (Käännös englanninkielisestä käännöksestä kirjoittajan). Marxin puuvarkaus-artikkeleiden merkityksestä Marxin myöhäisempään ajatteluun ja kriittiseen kriminologiaan 1970-luvulla: Linebaugh 1976, 5–16.
- 101 11 kertojan mukaan tehtaat myivät materiaalia firabelitöihin. 5 kertojan mukaan työntekijät ottivat omalla luvalla ja 4 kertojan mukaan työnjohtajan luvalla. Firabelitöiden tekemiseen liittyvistä lupajärjestelmistä: Pesonen 2018, 32–41.
- 102 TMT:12642, TA.
- 103 TMT:12661, TA.
- 104 Anteby 2008, 82–84. Lainaus sivulta 84.
- 105 Vrt. Oliverin mukaan Australian rautatiekonepajoilla työntekijät pyrkivät oikeuttamaan firabeleja heikentääkseen niiden tekemiseen liittyvää laittomuuden stigmaa. Oliver 2009, 31.

- 106 Talkoo- ja vaihtokauppakehys: TMT:12611; 12612; 12613; 12616; 12624; 12633; 12639; 12640; 12642; 12644; 12650; 12652; 12656; 12657, 12663; 12686; 12689; 12691; 12695, TA.
- 107 TMT:12613, TA.
- 108 Esimerkiksi: ”No joo, paperitehtaalla olikin se, että se kunnossapitoporukka oli hyvin. Meillähän oli mahdollisuus tehdä kaikkea, kun oli koneet ja paikat, mutta sitten siellä tuotannossa olevat henkilöt, siellä se olikin paljon vähäisempää. Kyllä nekin varmaan kävi siinä sitten kerjäämässä, että teetkö tällöisen ja ehkä siinä oli sit joku vaihto johonkin.” TMT:12691, TA.
- 109 TMT:12663, TA.
- 110 TMT:12625; 12691; 12695, TA.
- 111 TMT:12633;12652, TA.
- 112 Kiistämisen kulttuurin käsitteessä rahvaan kulttuurin tehtäväksi tulkitaan valtaapitävien hegemonisen kulttuurin vastustaminen. Lombardi-Satriani 1974, 103. Seppo Knuutilan esitys 1985, *Kansanomainen yhteistyö ja avunanto – Kiittäen kriminalisoitu*, HA8, Sisällön mukaan järjestetty, Paperiliitto, TA. Knuutila 1992, 71–77.
- 113 Teräs 2001, 72–75.
- 114 Anteby 2006, 98–126. Anteby mukaan firabeleihin liittyi myös ammattidentiteettiin liittyviä immateriaalisia arvoja kuten ammattiyhteisö.
- 115 Mauss 1999, 28–42.
- 116 TMT:12624, TA
- 117 Stuart Henry ja Gerald Mars ovat tutkineet amatööriomaisuusrikoksia ja erityisesti näpistämisiä ja puhalluksia työpaikalta sekä näpistettyjen tavaroitten jälleenmyyntiä. He erottivat laittomasta amatöörivaihdannasta seitsemän ominaisuutta, jotka poikkeavat tavanomaisesta kaupallisesta markkinavaihdosta. Henry & Mars 2001, 37–55.
- 118 Henry & Mars 2001, 38–40.
- 119 Muistelukerronnalle on tyypillistä, että kertojien kaikkia kokemukset ja kertomukset eivät välttämättä ole heidän omasta elämästään, kuten Ulla-Maija Peltonen on osoittanut erottamalla kerrotun ja eletyn kokemuksen toisistaan. Peltonen 1996, 38–47.
- 120 Horning 2001, 122.
- 121 Myyntiin tehdyt firabelit varastamisena. TMT:12624; 12652; 12663; 12667; 12682; 12689; 12691, TA.
- 122 TMT:12663, TA.
- 123 TMT:12624, TA.

Lähteet ja kirjallisuus

Arkistot

Työväen Arkisto

Työväen muistitietotoimikunta

Tehdasperinne – Muistitietokeruu frabelitöistä:

TMT: keräelmät 12611-12696. Kertojien syntymävuodet vaihtelevat vuosien 1927 ja 1960 välillä.

Paperiliiton Arkisto

Sisällön mukaan järjestetty: Historia-hankkeet, historiikit

Kirjallisuus

Abrams, Lynn (2010): *Oral History Theory*. Routledge, London.

Ahvenisto, Inkeri (2008): *Tehdas yhdistää ja erottaa Verlassa 1880-luvulta 1960-luvulle*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

Anteby, Michel (2006): Factory “Homers”: Understanding a Highly Elusive, Marginal, and Illegal Practice. *Sociologie du travail* 48, 22–38.

Anteby, Michel (2008): *Moral Gray Zones. Side Productions, Identity, and Regulation in an Aeronautic Plant*. Princeton University Press, Princeton.

Anteby, Michel (2003): The ‘Moralities’ of Poaching, Manufacturing Personal Artifacts on the Factory Floor. *Ethnography* 4 (2), 217–239.

Cameron, Rondo (1995): *Maailman taloushistoria*. Suomen Historiallinen Seura, WSOY, Porvoo.

Certeau, Michel de (1984): *The Practice of Everyday Life*. University of California Press, Berkeley.

Ditton, Jason (1977): Perks, Pilferage, and the fiddle: The Historical Structure of Invisible Wages. *Theory and Society* 4, 39–71.

Dorson, Richard M. (1981): *Land of the millrats*. Harvard University Press, Harvard.

Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina (2006): Muistitietotutkimuksen ydinkysymyksiä. Teoksessa Outi Fingerroos, Riina Haanpää, Anne Heimo & Ulla-Maija Peltonen (toim.), *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 25–48.

Godfrey, Barry (1999): Law, Factory Discipline and ‘theft’. The Impact of the Factory on Workplace Appropriation in Mid to Late Nineteenth-Century Yorkshire. *The British Journal of Criminology*, 39 (1), 56–71.

- Haraszti, Miklós (1978): *A Worker in a Worker's State*, Universe Books, New York.
- Heimo, Anne (2014): Yhteyksiä ja katkoksia: Omaehtoista historiantuottamista, *Elore* 21 (2). <https://journal.fi/elore/article/view/79158/40060>.
- Henry, Stuart & Mars, Gerald (2001): Crime at Work: The Social Construction of Amateur Property Theft. Teoksessa Mars, Gerald (toim.), *Occupational Crime*, Ashgate, Aldershot, 37–56.
- Horning, Donald N. M. (2001): Blue Collar Theft: Conceptions of Property, Attitudes Toward Pilfering, and Work Group Norms in a Modern Industrial Plant. Teoksessa Mars, Gerald (toim.), *Occupational Crime*, Ashgate, Aldershot, 99–106.
- Kettunen, Pauli (2018): *Työväenkysymyksestä henkilöstöpolitiikkaan, Liiketoiminnan sosiaalinen ulottuvuus – tapaus Partek*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki.
- Korkiakangas, Pirjo (2006): Etnologisia näkökulmia muistiin ja muisteluun. Teoksessa Fingerroos, Outi, Haanpää, Riina, Heimo, Anne ja Peltonen, Ulla-Maija (toim.), *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 120–144.
- Kortelainen, Kaisu (2008): *Penttilän sahayhteisö ja työläisyys, Muistitietotutkimus*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Kortteinen, Matti (1992): *Kunnian kenttä. Suomalainen palkkatyö kulttuurisena muotona*. Hanki ja jää, Helsinki.
- Koskinen-Koivisto, Eerika (2013): *A greasy-skinned worker; gender, class and work in the 20th-century life story of a female labourer*. University of Jyväskylä, Jyväskylä.
- Klemola, Pertti (1970): *Juuso Walden – viimeinen patruuna*. Tammi, Helsinki.
- Knuutila, Seppo (1992): *Kansanhuumorin mieli. Kaskut maailmankuvan aineksena*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 554. Helsinki.
- Linebaugh, Peter (1976): Karl Marx, the Theft of Wood, and Working-Class Composition: A Contribution to the Current Debate. *Crime and Social Justice*, no. 6, 5–16.
- Lockwood, Yvonne (1984): The Joy of Labor. *Western Folklore*, 43 (3), 202–211.
- Lombardi-Satriani, Luigi (1974): Folklore as Culture of Contestation. *Journal of the Folklore Institute* 11 (1/2) 99–121. doi:10.2307/3813943.
- Mars, Gerald (1982): *Cheats at Work. An Anthropology of Workplace Crime*. George Allen & Unwin, London.
- Mars, Gerald (2001): Employee Deviance. Teoksessa Mars, Gerald (toim.), *Occupational Crime*. Ashgate, Aldershot, 57–64.

- Marsden, Dennis (1968): In the Mill. Teoksessa Jackson, Brian (toim.), *Working Class Community Some General Notions Raised by a Series of Studies in Northern England*. Routledge & K. Paul, London.
- Marx, Karl (1842): *Debates on the Law on Thefts of Wood*. <https://www.marxistsfr.org/archive/marx/works/1842/10/25.htm#n1>.
- Mattila, Aarne (1969): *Työmarkkinasuhteiden Murros Suomessa: Tutkimus työntekijäin pyrkimyksistä osallistua työehtojen määräämiseen 1880-luvulta vuoden 1905 suurlakkoon*. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki.
- Mauss, Marcel 1999 (1950): *Lahja: Vaihdamman muodot ja periaatteet arkaaisissa yhteiskunnissa*. Kääntäneet Jouko Nurmiainen ja Jyrki Hakapää. Tutkijaliiton julkaisu 94. Tutkijaliitto, Helsinki.
- Naarminen, Niina (2018): *Naurun voima: Muistitietotutkimus huumorin merkityksistä Tikkakosken tehtaan paikallisyhteisössä*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki.
- Oliver, Bobbie (2009): Making Foreigners at the Midland Government Railway Workshops. Teoksessa Harris, Jennifer (toim.), *Foreigners: Secret artefacts of industrialism*. Black Swan Press, Perth, 26–37.
- Portelli, Alessandro (1991): *The death of Luigi Trastulli, and other stories: Form and meaning in oral history*. N.Y. State University of New York Press, Albany.
- Pesonen, Pete (2018): Tehdastyön harmaa vyöhyke – Firabelityöt työntekijöiden ja työnjohtajien näkökulmasta 1940-luvun lopulta 1990-luvun alkuun. *Työväentutkimus 2018*, 32–43.
- Pesonen, Pete (2017a): Erään keruun anatomia – Firabelitöihin liittyvän muistitiedon ja muun tehdasperinteen tallentaminen. *Työväentutkimus 2017*, 102–103.
- Pesonen, Pete (2017b): Savustuslaatikot, kiukaat ja pontikkapannut – Firabelityöt 1950–1990. *Tekniikan Waiheita*, 35 (3), 25–44.
- Pesonen, Pete (2014): *Firabelityö ja suomalaisen työelämän murros 1900-luvun alusta 1960-luvulle. Suomen historian pro gradu -tutkielma*. Turun yliopisto, Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos, Turku.
- Pohjalainen Marjut (2016): *Hiljaisen tiedon tunnistaminen, jakaminen ja uuden tiedon luominen kirjastotyön kontekstissa*. Acta Universitatis Tampereensis 2167, Tampere University Press, Tampere. <https://tampub.uta.fi/bitstream/handle/10024/99022/978-952-03-0120-0.pdf?sequence=1>.
- Pohjalainen, Marjut (2014): Yleisen kirjaston aineistonvalintapalaveri tiedon jakamisen ja rakentamisen paikkana. *Informaatiotutkimus 33* (3). <https://journal.fi/inf/article/view/48135>.
- Savolainen Ulla (2015): *Muisteltu ja kirjoitettu evakkomatka: Tutkimus evakkolapsuuden muistelukerronnan poetiikasta*. Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura, Joensuu.

- Seal, Graham (2009): Foreigners in Workplace Culture. Teoksessa Harris, Jennifer (toim.), *Foreigners: Secret artefacts of industrialism*. Black Swan Press, Perth, 38–47.
- Smith, Stephen (2009): Foreigners: ‘The Forbidden Artefact’. Teoksessa Harris, Jennifer (toim.), *Foreigners: Secret artefacts of industrialism*, Black Swan Press, Perth, 14–25.
- Thompson, E. P. (1974): Patrician Society, Plebeian Culture. *Journal of Social History*, 7 (4), 382–405.
- Thompson, Paul (2000): *The voice of the Past, Oral history*, Third Edition. Oxford University Press, Oxford.
- Teräs, Kari (2001): *Arjessa ja liikkeessä. Verkostonäkökulma modernisoituviin työelämän suhteisiin 1880–1920*. Bibliotheca Historica 66. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Virtanen, Alvar (1996): *Verstaan miehet. Metallin ammattiyhdistystoiminnan vuosikymmenet Jämsänkosken tehtaiden korjauspajalla*, Snellman-Instituutti, Kuopio.
- Willis, Paul (1979): Shop floor culture, masculinity and the wage form. Teoksessa Clarke, John, Critcher, Chas & Johnson, Richard (toim.), *Working Class Culture. Studies in history and theory*. Hutchinson, London, 185–198.

Vasemmistolaisen taiteilijayhdistys Kiilan timanttilait

Miten sukupuoli määritti toimimista vasemmistoliikkeen sisällä 1930-luvulla ja kuinka kirjailijat purkivat näitä monesti näkymättömiä struktuureja ja sosiaalisia valta-asetelmia teoksissaan? Miten Kirjailija- ja taiteilijayhdistys Kiila ry:n¹ sisällä suhtauduttiin yhdistyksessä toimineiden naiskirjailijoiden teoksiin? Miten kriitikot vastaanottivat Kiilassa yhdistyksen varhaisvuosina vaikuttaneiden naiskirjailijoiden teokset? Näitä edellä olevia kysymyksiä lähestymme kahden Kiilan piirissä vaikuttaneen naiskirjailijan tuotannon kautta. Keskitymme erityisesti kahteen teokseen; Iris Uurron (1905–1994) *Timanttilakien alla* (Otava, 1938) ja Tyyne-Maija Salmisen (1903–1967) *Kolmen naisen talo* (WSOY, 1937).

Artikkelissamme tarkoituksena on ymmärtää edellä mainittujen naiskirjailijoiden motiiveja, kokemuksia ja elämänarvoja yhdistäen heidän toimintansa ja teoksensa laajempaan sosiaaliseen kontekstiin sekä poliittisiin ja kulttuurisiin rakenteisiin. Samalla tunnistamme, että toisen henkilön ajatuksia ja motiiveja ei pysty täysin tavoittamaan, joten nojaamme vahvasti aikaisempaan tutkimukseen kyseisistä kirjailijoista ja heidän tuotannostaan sekä omiin tulkintoihimme ja analyysiimme edellä mainituista teoksista.

1 Kiila ry on sitoutumaton vasemmistolainen järjestö, joka kokoaa yhteen vasemmistolaisia taidealan toimijoita, kuten kirjailijoita, kriitikoita, tutkijoita, taiteilijoita sekä toimittajia. Kiilan määritelmä 2018, http://kiila.eu/wordpress/?page_id=89 (tarkastettu 15.1.2020).

Haluamme kiinnittää huomion aiheisiin, joita Kiilan varhaisvuosien naisjäsenet nostivat keskusteluun tuotantonsa kautta, mutta jotka ovat jääneet Kiilan liian yksioikoisen historiankirjoituksen pimentoon. Keskitymme Iris Uurtoon ja Tyyne-Maija Salmiseen, vaikka Kiilassa toimi myös muita naiskirjailijoita. Uurto ja Salminen ovat kuitenkin selkeimmin tuoneet esiin sellaista naisnäkökulmaa teoksissaan, jota miespuoliset kriitikot, kautta poliittisen kirjon, eivät ole osanneet tulkita. Esimerkiksi kirjallisuudentutkija Pirkko Lehtonen nostaa nimenomaan Salmisen ja Uurron esille esimerkkeinä 1930-luvun matristisesta aallosta.¹ Kirjailijoiden yllämainitut teokset ovat valikoituneet kohteeksemme, koska ne on julkaistu 1930-luvun lopulla ja todennäköisesti kirjoitettu Kiilan perustamisen aikana.

Kiila historiankirjoissa

Kiila perustettiin vuonna 1936 vasemmistolaisena, antifasistisena ja pasifistisena taiteilijaryhmänä, jonka toiminta rajoittui alkuaikoina vain kirjailijoihin.² Tämän artikkelin kontekstissa on kiinnostavaa, että Kiilan perustajajäsenistä viisi yhdeksästä oli naisia.³ Sen jälkeen Kiilassa on sen yli 80-vuotisen olemassaolon aikana ollut naisvaltainen johtokunta vain vuosina 1950, 54, 81, 83, 84 ja 88, sekä parhaillaan vuodesta 2018 lähtien.⁴

Kiilan alkuaikojen tutkiminen on vaikeaa, koska Kiilan arkistot ennen vuotta 1944 ovat kadonneet.⁵ Kiilan alkuvuosien historiaa onkin kirjoitettu vasta toisen maailmansodan jälkeen, ensimmäiset historiikit kirjoittivat Kiilassa mukana olleet kirjailija Jarno Pennanen (1945) ja kriitikko Raoul Palmgren (1946).⁶ Eräs summaus Kiilan varhaisvaiheista on Pertti Jokisen haastattelu Kiilan aktiivin kirjailija Arvo Turtiaisen kanssa vuonna 1976. Siinä Turtiainen kritisoi Kiilan sen aikaista suuntaa viittaamalla yhdistyksen historiaan ja perinteisiin arvoihin kuitenkin tarkentamatta, mitä hän niillä tarkoittaa.⁷ Palmgren kirjoitti 1930- ja 40-luvuista Kiilan albumiin vuonna 1977. Vuonna 1984 Palmgren jälleen määritteli Kiilan historiaa ja varhaisia kiilalaisia 1930- ja 40-luku-

jen kaunokirjallisuutta käsittelevässä teoksessaan.⁸ Kaikissa näissä historiikeissa tarkastelemamme kirjailijat jäävät vähälle huomiolle, Uurto nähdään ryhmän linjasta liiaksi poikkeavana ja Salminen vain värittömänä taustahenkilönä.

Tuoreimpia Kiilan historiaa valottavia teoksia ovat tutkija Kari Sallamaan väitöskirja vuodelta 1994 sekä toimittaja Matti Rinteen historiikki vuodelta 2006.⁹ Kun Sallamaan tutkimus on pelkästään Kiilan varhaisvuosiin rajautuva yksityiskohtainen teos, Rinteen journalistinen ja yleistajuinen julkaisu kattaa jopa 60 vuotta järjestön historiasta. Kummatkin kirjoittajat ovat olleet aktiivisia kiilalaisia ja sen hallituksen puheenjohtajia. Pidämme kirjoittajien omakohtaista kokemusta ja poliittista sitoutumista hedelmällisenä lähtökohtana tutkimukselle. Myös oma tutkijapositionemme tarjoaa mahdollisuuden tarkastella yhdistystä sisältä käsin, sillä toimimme itse Kiilassa ja olemme mukana yhdistyksen hallituksessa.

Raoul Palmgren on vaikuttanut merkittävästi työväenkirjallisuuden tutkimukseen kokonaisuudessaan. Vuonna 1935 Palmgren määritteli työväenkirjallisuuden ominaispiirteet, joista hän piti enemmän tai vähemmän kiinni koko uransa ajan.¹⁰ Tällaiset määritelmät antoivat Palmgrenille mahdollisuuden nähdä hänelle mieluisia aiheita, juonenkäänteitä ja kirjallisuuden muotoja työväenkirjallisuutena ja samalla ohittaa muita.¹¹ Vaikka seuraavan sukupolven tutkijat ovat suhtautuneet kriittisesti näihin tiukkoihin määritelmiin¹², Palmgrenia arvostetaan edelleen kirjoittajana ja koko kulttuurivasemmiston historian tulkitsijana.¹³

Vasemmistolainen älymystö, kuten Kiilan jäsenet, kohtasi vastustusta viranomaisten taholta. Yhdistyksen perustamisen aikaan Suomessa vallitsivat niin kutsutut kommunistilait, jotka kielsivät vasemmistolaisen toiminnan ja organisoitumisen. Kiilalaisia paheksuttiin myös kulttuurikentällä, jossa valta oli oikeistolaisissa käsissä.¹⁴ Lisäksi heitä pidettiin outoina työväenliikkeen sisällä, koska he olivat pääosin intellektuelleja, joilla ei ollut kokemusta ruumiillisesta työstä. Moni kiilalainen tuli ylemmästä yhteiskuntaluokasta ja työväenluokkaisetkin Kiilan jäsenet olivat usein kouluttautuneet ja siten keskiluokkaistuneet.¹⁵ Kiilalaiset

itse kuitenkin määrittelivät toimintansa osaksi työväenluokan taistelua ja Kiilan proletarikirjailijain ryhmäksi.¹⁶

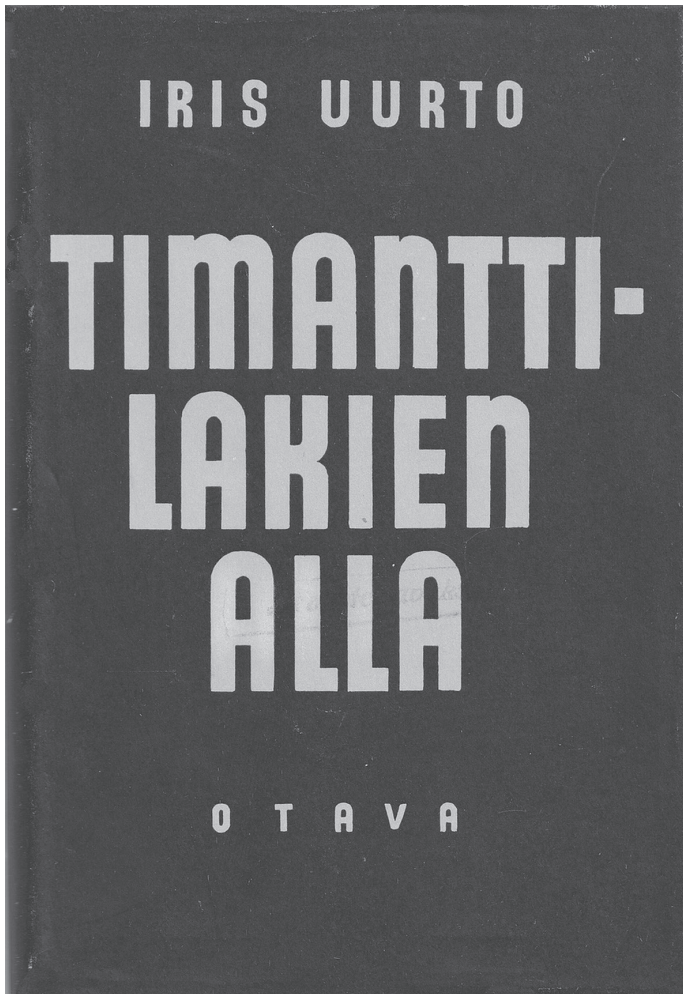
Kiilalaiset elivät kolminkertaisessa marginaalissa – sekä suhteessa yhteiskuntaan ja sen vallitseviin arvoihin että suhteessa SDP:n johtamaan työväenliikkeeseen ja valtakulttuurin kirjallisiin piireihin.¹⁷ Kiilan sisällä naiset marginalisoitiin astetta enemmän: he olivat mukana työväenluokan taistelussa, mutta naisiin kohdistuvia ongelmakohtia ei ajettu. Tämän takia Sallamaa esittää, että Kiilassa vaikuttaneiden naiskirjailijoiden omaa ääntä etsittäessä on syytä kohdista katse heidän teoksiinsa.¹⁸

Sallamaan mukaan koko kirjallinen järjestelmä, mukaan lukien Kiila, oli “patriarkaalinen yhteenliittymä”¹⁹. Vaikka Kiilassa on ollut naispuheenjohtajia varsinkin 1950-luvulla ja suuri osa sen perustajista oli naisia, ovat ryhmän toiminta, päämäärät ja keskustelun ilmapiiri olleet “fallisia”.²⁰

Timanttilakien alla – kirjoittamattomien sääntöjen vankina

Iris Uurto oli Kiilan perustamisen aikoihin jo kuuluisa kirjailija, jonka ensimmäinen romaani *Ruumiin ikävä* oli nostattanut paljon keskustelua ilmestyttyään vuonna 1930. Teoksen, jossa naisen seksuaaliset tarpeet nostettiin keskiöön, tulkittiin ironisoivan porvarillista elämäntapaa.²¹ Seuraavassa romaanissaan *Kypsytminen* (1935) Uurto pureutui tekohyveelliseen sovinnaisuuteen, jossa materia ja omistamisen halu näyttäytyvät rakkauden korvikkeina.²² Karkeimmin Uurtoa arvosteli jo tuolloin vanhoillinen estetiikan tutkija ja taidefilosofian professori K. S. Laurila. Hän kirjoitti: “Tämä on niin inhottavaa saastaa ja mätää ja samalla niin pöyristyttävää pyhänpilkkaa, että sitä ei voi kyllin ankarin sanoin tuomita. [– –] Saastaisuutensa lisäksi on teoksella jotenkin selvästi bolshevistinen henki ja tendenssi.”²³

Jyrkästä kritiikistä huolimatta Uurto ei kaihtanut vaikeiden, vaiettujen aiheiden käsittelyä. Uurron seuraavat teokset *Rakkaus ja pelko* (1936) ja *Timanttilakien alla* (1938) olivat 1930-luvun taideproosan bestsellereitä.²⁴ Hänen merkittävämpänä kirjallisena

tuotantonaan pidetään teosta *Ruumiin viisaus* (1942). Kaikki nämä teokset käsittelivät (nais)ruumiillisuutta ja seksuaalisuutta.

Timanttilakien alla kertoo yhteisön itsensä asettamista sisäisistä säännöistä, joita noudatetaan lakien tapaan. Uurron kirjassa Asta, jonka mies on vankilassa poliittisista syistä, rakastuu runoilija Pietari Nordiin. Asta päätyy pian äitinsä, veljensä, kuten myös toveriyhteisönsä yleisen paheksunnan kohteeksi ja muuttaa pois kotoaan runoilija Nordin luo. Nord laittaa taiteen tekemisen ja itsensä toteuttamisen kaiken edelle, ja kiinnostus Astaan on tätä vasten toissijaista. Astan olemassaolo muuttuu hänelle ongelmalliseksi, kun kepeän salainen suhde muovautuu lopulta raskaaksi vastuun ja velvollisuuksien myötä. Nord pyristelee Astasta eroon tarjoamalla hänelle säästössä olleet rahansa, ja parin lopullinen ero sinetöityy Nordin pettäessä Astaa vapaamielisen pankinjohtajan rouvan kanssa. Asta ei kykene kuitenkaan olemaan yksin ja liittoutuu lopulta hampaattoman, vararikon tehneen ja yhteisönsään hulluksi tuomitun Tuomaan kanssa. Pettymysten ja häpeän tunteen tuloksena Asta näkee ainoana vaihtoehtona oman henkensä riistämisen. Jo valmiiksi lannistunut Tuomas ja timanttilakien paineeseen rusementunut Asta päättävät toteuttaa kaksoisittesmurhan. Astan itsemurhasta kokemansa vahingonilon johdosta Pietari Nord menettää kirjoitustaitonsa, sillä “runonhenget eivät siedä väärää iloa, eikä väärää suruakaan”.²⁵

Uurron novellin keskiössä ovat kirjoittamattomat siveyskäsitokset eli timanttilait, jotka määräävät työväenluokkaan kuuluvien elämää ja ovat samalla heidän oman yhteisönsä säätelemiä, usein ristikkäisiä valtion lakeihin verrattuna:

Missä joukko enimmäen kärsii, laatii se itsestään uudet, koko ahdistuksen painetta vastaavat säännöt elämälleen, niin kuin hiihen on pakko suunnattomien vuorien alla muuttua timantiksi, laadultaan toiseksi. Ne ovat paineen lakeja ihmissieluissa, timantiksi muuttumisen sääntöjä, nuo, siveyskäsitokset, jotka eivät lopulta yhtään kysele kirjoitettuja kieltoja ja lupia.²⁶

Novellissa toveriyhteisön moraaliset säännöt sallivat pariutumisen vihkimättä ja myös pettämisen, mikäli perheitä ei särjetä.

Vankilassa tuomiota istuvan puolison pettämistä ei kuitenkaan sulatettu, vaan päinvastoin sitä pidettiin tuomittavana ja häpeällisenä tekona. Rikkoessaan timanttilakeja Asta vajoaa yhteisön paineen alla, mutta myös oman sisäänrakennetun arvomaailmansa vankina yhä synkempiin ratkaisuihin. Itsemurha kuvataan teoksessa tekona, joka on räikeimmin vastoin yhteisön moraalia: “halveksittava heikkouden osoitus ja kaiken elämässä olevan suuren pettämistä.”²⁷

Uurto nostaa terävästi esiin naisen ja miehen välisiä valtasuhteita, jossa naisen osana on jättää omat tarpeensa huomioimatta, tehdä kaikkensa pitääkseen perhe kasassa ja pyrkiä tukahduttamaan tunteensa. Teoksessa Astan veli haukkuu siskoaan portoksi. Pietari Nord pitää myös pankinjohtajan vapaamielistä rouvaa porttona, vaikka hän itse pettää Astaa tämän varakkaan naisen kanssa paremman tulevaisuuden toivossa. Vain mies voi toteuttaa itseään, kuten runoilija Nord, joka haluaa viettää muusansa Astan kanssa vain kepeitä, häntä itseään inspiroivia hetkiä. Mies voidaan myös nostaa lähes jumalalliseksi, “jaloksi” ihmiseksi kuten Astan vankilassa viruva aviomies. Miehen luonteen yleväksi korottamiseen riittää, että hän toimii elättäjänä eikä kohtele naista erityisen huonosti. Sitä vastoin naisen tehtävänä on olla kuuliainen ja siveä. Uurto ei kritisoi teoksessaan ainoastaan porvarillisia luterilaisia perusarvoja, vaan osoittaa aatteellisen työväen kirjoittamattomien sääntöjen alistavan naista yhtä lailla.

Uurto – naiivi, viekas, moraaliton vai omaa aikaansa edellä?

Iris Uurron teokset 1930-luvulla herättivät runsaasti julkista keskustelua. Hänen kimppuunsa hyökättiin, ei pelkästään hänen kirjallista tuotantoaan, vaan myös hänen persoonaansa ryöpyttäen.

Timanttilakien alla -teosta ruotiessaan kriitikko Eino Railo toteaa Juhani Ahon teokseen viitaten, että Uurto on onnistunut kirjoittamaan “kirjailijamullikasta” osuvasti.²⁸ Railon mukaan Uurto ei kuitenkaan kykene luomaan satiiria, vaan seuraa itse

mullikan askeleita. Railo toteaa huomaavansa kirjailijan “selostuksesta” hänen tuntevan kirjailijamullikan eli Pietari Nordin hyvin. Hän kyseenalaistaa Uurron pätevyuden henkilöahmojen rakentajana ja antaa ymmärtää, että kirjailija ammentaa sisältöä raporttimaisesti omasta elämästään. Railo vaikuttaa samaistavan Uurron hänen kirjansa molempiin päähenkilöihin, sekä Pietari Nordiin että Astaan. Hän pitää Astan tarinaa “sangen inhimillisenä, sillä narttu on myös ihminen ja oikeutettu selittämään erikoislaatussa”. Samalla hän kuitenkin vähättelee “kirjailijattaren” kerrontataitoja: Uurto ei hänen mukaansa ymmärrä päähenkilö Astan ainaisen “syleilypraktiikan iljettävyyttä”.²⁹ Railo kritisoi myös Uurron omaa moraalialia ja toteaa hänen “saarnaavan lihan evankeliumia”.³⁰ Railo ei myöskään kykene tunnistamaan aatteellisen työväestön sisäänrakennettuja valtarakenteita, jotka ovat teoksessa keskeisessä roolissa, vaan kyseenalaistaa timanttilakien olemassaolon. Hänen mukaansa kyse on pikemminkin “Astan äidin ja hänen veljensä moraalista ja muutenkin vain tilannemoraalista”.³¹

Yhtä lailla Tulenkantajiin kuulunut runoilija ja kriitikko Lauri Viljanen samaistaa perustelematta Pietari Nordin Uurtoon toden, ettei hän ole luultavimmin aiheetta “sijoittanut runoilijansa mieleen niin katkeraa kaunaa”. Viljanen antaa isällisen neuvon Uurrolle toteamalla, ettei tämänkaltainen mielenvire ole kirjailijan omalle kehitykselle eduksi.³²

Kirjallisuudentutkija Tuula Spinkkilä panee oikeutetusti merkille, että Iris Uurron kohdalla aviorikosromaani herätti aikalaisjulkisuudessa paheksuntaa, kun taas Waltarin samanaiheinen *Vieras mies tuli taloon* vastaanotettiin pelkästään positiivisesti.³³ Selvästikin kyseessä oli erilainen käsitys nais- ja mieskirjailijan suhteesta romaaninsa henkilöahmoihin ja tarinankerrontaan. Mieskirjailijoiden henkilökohtaista elämää ja heidän moraaliaan ei sekoitettu osaksi heidän taiteellista tuotantoaan, kun taas naiskirjailijan kohdalla teoksen arvioinnin sijaan kritisoitiin itse kirjailijaa.

Kiilana Kiilassa

Vitalismia ja uutta psykologiaa kannattava vasemmistolainen kulttuuririntama piti arvossa Uurron kirjallista tuotantoa³⁴, vaikka toisaalta samanaikaisesti Kiilan aktiiviset mieskirjailijat Jarno Pennanen ja Raoul Palmgren ruotivat Uurron persoonaa kovin sanoin. Pennanen kuvaa Uurtoa “peljättäväksi psykologiksi”, joka teeskentelee naiivia kyetäkseen nyhtämään keskustelukumppaninsa minuuden omiin kirjallisiin kokoelmiinsa. Sitä vasten Palmgren vihjaa jonkun muun, ikään kuin ylikuonnollisen voiman sylkevän neroutta Uurron taiteelliseen tuotantoon:

Äärimmäiseen tunneherkkyyteen ja riippumattomuuden tarpeeseen 30-luvulla Uurrossa liittyi useinkin lähes uskomaton naiivius, jota hän on selittänyt lapsuudenympäristöllään, mutta jonka Jarno Pennanen (*Taiteen Maailma* -lehdessä 1945) leimasi pelkäksi teeskentelyksi, keskustelukumppanin hämäämiseksi; tämä naiivius on Uurron romaanien nerokkaan ihmiskuvauksen valossa siinä määrin arvoituksellinen, että se johtaa ajatuksen katolisten teologioiden Raamatun-tulkinnassa kehittämään verbaalinspiraation oppiin (Korkeamman käsi ohjaamassa yksinkertaisten evankelistojen kynää).³⁵

Luonnollisesti Palmgrenin näkemyksen ‘Korkeamman käsi’ on miehinen. Hän toteaa lähes peräjälkeen Uurron esikoiskokoelman *Tuulta ja tuhkaa* novellien ja runojen sisältävän “suorastaan maskuliinisena koettua voimaa”.³⁶ On hämentävää, että vasemmistolaiseen ryhmään kuuluva intellektuelli etsii syytä naiskirjailijan lahjakkuuteen ylikuonnollisista miehisistä voimista. Myös Pennanen sukupuolittunut asenne paistaa laajemmin läpi hänen analysoidessaan kiilalaisia kirjailijoita. Hän priorisoi naiskirjailijoissa feminiinisyyttä yli kirjallisten kykyjen. Pennanen vertaa Uurtoa “hiipiväksi Dianaksi”, joka vaanii riistaansa.³⁷

Uurto kuvaa *Timanttilakien alla* -teoksen päähenkilöä Astaa pääasiallisesti kokemattomana, lapsellisena ja herkkäuskoisena – samalla tavoin kuin kiilalaiset kriitikot pyrkivät kuvaamaan itse kirjailijaa. Toisaalta Palmgren toteaa Uurron sonnustautuneen

teoksessaan miespäähenkilön Pietari Nordin rooliin ja pyrkineen näin purkamaan ensimmäistä välirikkoaan Kiila-ryhmän kanssa.³⁸

Urron vapaaehtoinen eroaminen Kiilasta ensin vuonna 1938 ja sitten uudestaan lopullisesti vuonna 1945 kertoo hänen huonoista väleistään ryhmässä. Kirjallisina todisteina pesäeron tekemisestä Kiilaan ovat hänen teoksensa *Timanttilakien alla* ja vuonna 1945 julkaistu satiirinen romaani *Joonas ei välittänyt*. Siinä missä *Timanttilakien alla* kritisoi aatteellisen työväestön sisäisiä sääntöjä, *Joonas ei välittänyt* -teoksessa kritiikki kohdistuu vasemmistoryhmien yleiseen henkiseen rappioon ja kiilalaisten “vulgarisoivaan marxismiin”. Spinkkilän mukaan “Urron tapa olla sitoutumatta ärsytti ryhmän sisällä, ainakin Pennasta”. Pennanen kirjoittikin, että Uurto, “jonka suhteet Kiilaan ovat olleet monien vaiheiden alaiset, on hankkinut itselleen myöskin merkillisen Magna Chartan. Hän on Kiilan jäsen sillä ehdolla, että hänen ei tarvitse alistua ryhmän käytännöllisiin päätöksiin, hän saa tehdä, mitä hän tahtoo.”³⁹ Voidaankin olettaa, että kyllästyneenä vasemmistolaisten ryhmien miesdominanssiin ja ymmärtämättömyyteen, jolla valtaapitävät kriitikot vastaanottivat hänen teoksensa, Uurto vihdoin irtisanoutui kaikista kollektiiveista ja vuonna 1946 Yleisradion haastattelussa hän julisti kuuluvansa enää vain ihmiskuntaan.⁴⁰

Urron teokset ruotivat paljon vasemmistolaisten piirien sisäisiä kipupisteitä ja rikkoivat tyypillisiä käsityksiä naisten rooleista. Uurto ei astunut ruotuun, ollut hiljainen ja nöyrä niin kuin naisten oletettiin olevan. Olisi toisaalta ollut ihme, mikäli Urron edistyksellinen ulosanti ei olisi saanut niin oikean kuin vasemman laidan mieskriitikoita tolaltaan.

Tyyne-Maija Salmisen naisten talo

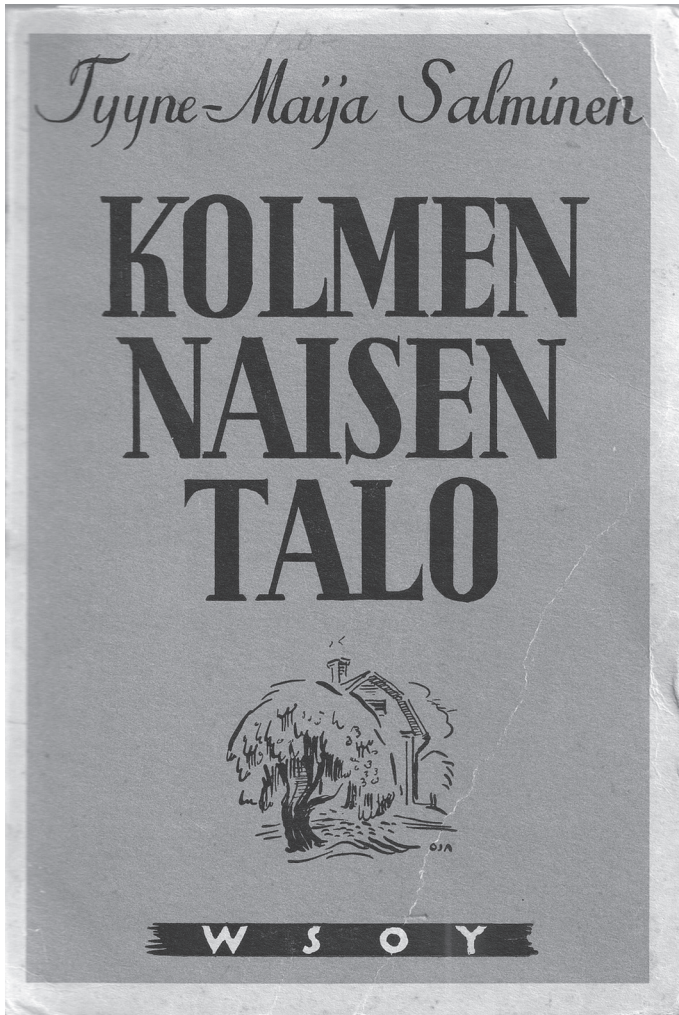
Kiilassa 1930-luvulla vaikuttaneista kirjailijoista Tyyne-Maija Salmisen on katsottu olevan yksi tärkeimmistä “tavallisen työläisen” kuvaajista ja hänen teoksistaan *Kolmen naisen talo* -romaa-

nia pidetään taiteellisesti ansiokkaimpana.⁴¹ *Kolmen naisen talon* voidaan nähdä käsittelevän naisten emansipaatiota, vaikka Salminen ei tästä aiheesta suoraan kirjoittanutkaan. Salminen kirjoitti romaanin WSOY:n pienoisromaanikilpailuun vuonna 1937. Kilpailuun lähetettiin kaiken kaikkiaan 246 käsikirjoitusta, joista kymmenen julkaistiin, niiden joukossa muun muassa Mika Waltarin *Vieras mies tuli taloon* ja Salme Setälän *Sangen tavallisia virkanaisia*.

Salmiselle kirjoittaminen oli hänen “vaatimaton elämäntehtävänsä”.⁴² Hänen omaksumansa huolitellun ja tarkan kirjakielen on nähty kumpuavan halusta raportoida työläisten elämästä yli luokkarajojen.⁴³ Kirjailijaa ympäröivän todellisuuden kuvaaminen sekä aiheiden valinta kertoo pyrkimyksestä tuoda julkiiseen keskusteluun ennestään käsittelemättömiä asioita. Salmisen *Tehtaantyttö* vuodelta 1934 (nimellä Tyyne Salminen) on Suomessa ensimmäinen romaani, jossa päähenkilönä on naispuolinen tehdastyöläinen.⁴⁴

Kolmen naisen talo kertoo kolmen sukupolven naisista, joiden elämän keskiössä on heidän kotitalonsa Helsingin maalaiskunnan Puotilassa, Puodinkylässä. Ristikallioksi nimetyn talon omistajat ja asuttajat, kolme naista, samaistuvat taloon henkeen ja vereen, kaikki omalla tavallaan. Talo on aina ollut heidän elämänsä keskiössä, sen “taikapiiri” hallitsee heitä. Samalla naiset ovat aina hallinneet taloa: he ovat ottaneet sen haltuunsa heikoilta miesyksilöiltä, jotka ovat olleet tarpeellisia lähinnä seksuaalisesti ja suvunjatkamista varten.

Kirjan vanhimman naisen Annan sekä hänen tyttärensä Esterin aviomiehet eivät ole kumpikaan pystyneet täyttämään miehen tehtävää talossa, sukupuoli-ideaalin isännöityttä. Annan mies on ollut sairaaloinen, kun taas Esterin mies suorastaan kohtalokas talolle ja sen väelle. Tämä onkin paennut Amerikkaan eikä ole kahdeksaan vuoteen antanut itsestään yhtään elonmerkkiä. Naisten toivo on Ritvassa, Esterin parikymppisessä tyttäressä, jonka on määrä periä talo ja hankkia itselleen sekä talolle toimelias mies. Naisten sukulinjaan voi liittää myös Annan äidin, joka on

miehensä tapaturmaisen kuoleman jälkeen rakennuttanut talon Annalle huomenlahjaksi.

Ongelmaksi muodostuu Ritvan suhde talon palkolliseen, torpparipoika Akseliin, jota Esteri ei hyväksy. Nuorten suhde herättää myös Esterin nukkuvan seksuaalisuuden, jonka hän on talon takia tukahduttanut.

Esteri herättelee seksuaalitarpeitaan maalikauppias Helminsen kanssa, kun taas Ritva kamppailee sen tosiasian kanssa, että Akselille hän merkitsee myös talon saamista itselleen. Kirjan lopussa talo palaa, eikä kukaan naisista ole paikalla sen syttyessä. Anna on tekemässä sovintoa siskonsa kanssa vain saadakseen selville, että tämä on ollut nuoruudessaan rakastunut Annan tulevaan aviomieheen ja tästä syystä kironnut Annan. Esteri on palaamassa seikkailustaan Helmisen kanssa, ja Ritva on joutunut Akselin raiskaamaksi tämän yrittäessä todistella rakkauttaan Ritvalle.

Jokainen nainen reagoi talon tuhoutumiseen oman lähtökohtansa mukaisesti: Anna tulkitsee sen kristillisen oikeudenmukaisena tuomiona, Esteri rangaistuksena kevytmielisyystään hänen antautuessaan nautintoon muistamatta taloa ja sen tarpeita, ja Ritva kokee sen vapauttavana, talo ei enää sido häntä eikä hänen rakkauttaan. Ritvalle talo on ollut kilpailija, Esterille keho ja ruumis, Annalle muistot ja menneisyys. Akseli sen sijaan menettää palossa havittelemansa tulevaisuuden talon isäntänä.

Kolmen naisen talo poikkeaa muusta Salmisen tuotannosta muun muassa miljöönsä vuoksi. Kun hän aikaisemmin oli ammentanut aiheensa kaupunkilaisesta lähipiiristään⁴⁵, sijoittuu *Kolmen naisen talo* maalaistaloon ja etääntyi näin Salmisen suorasta lähiympäristöstä. Teosta varten Salminen oli havainnoinut kuukauden ajan erään uusmaalaisen maalaistalon asukkaiden “kolkkoja kokemuksia”⁴⁶ kesällä 1937.⁴⁷

Teoksessa merkittävää on lisäksi kaupungin, Helsingin, läheisyys ja sieltä kumpuavat modernit vaikutteet, jotka näkyvät varsinkin Ritvan hahmossa. Myös Esterin “synti” tapahtuu pääkaupungissa. Sallamaan mukaan romaani onkin “käänteinen muun-

nelma maaltapakoaiheesta: pääkaupunki nielaisee ympäröivän maaseudun”⁴⁸

Kolmen naisen talossa myös entistä suunnitellumpi rakenne ja kerroksellisuus erottavat sen kirjailijan aikaisemmasta tuotannosta. Palmgrenin mukaan romaanista löytyy ”jonkinlainen” kerroksellisuus⁴⁹. Palmgren ja Sallamaa näkevät näiden muutosten johtuvan Salmisen saamasta naturalismin kritiikistä edellisten teosten kohdalla sekä niistä taiteellisista herätteistä, joita hän Kiilassa omaksui.⁵⁰

Patriarkaatin kritiikki

Kolmen naisen talo pitää Sallamaan mukaan sisällään kolme naisen aikaa: seksuaalisuuteen heräämisen nuoren Ritvan muodossa, klimakteriumin eli vaihdevuodet Esterin kohdalla sekä vanhuuden kuihtumisen Annan kautta. Samalla teos sisältää kolme tajuntaa: moderniuden (Ritva), agraarisen omistusrasmin (Esteri) ja kristillisen alistumisen (Anna). Näitä yhdistävänä tekijänä on naiskantaisuus: kolmen sukupolven heikot tai laskelmoivat miehet ovat tässä todellisuudessa vain sen reunalla olevia hahmoja, lähes tarpeettomia.⁵¹

Suomen kirjallisuudessa 1930-luvun alku oli sukuromaanien aikakautta. Tähän kuuluivat myös kaupunkilaiset sukuromaanit. Sukuromaani on luonteeltaan vanhoillinen ja miesvaltainen, sillä sukua on perinteisesti johdettu patrilineaarisesti. Talonpoikaisromaanit taas olivat ”viimeisiä linnoituksia yhteiskuntarakenteellisten ja kulttuuristen muutosten keskellä”.⁵² *Kolmen naisen talossa* sukujohto on naisvaltaista ja agraari-ihanne tuhoutuu talon palamisen myötä.⁵³ Salmisen romaani oli näin ollen 1930-luvun kirjallisuuden valtagenrejen, sukuromaanin ja agraariyhteiskunnan kuvauksen, ”provokatiivinen kielto”.⁵⁴

Naiset kannattelevat taloa

Ja näytti siltä, kuin ei miehillä olisi ollut minkäänlaista osuutta näiden naisten olemukseen ja elämään.

Kuitenkin oli, oli painavasti, syviä jälkiä, arpeutumattomia jälkiä jättäen. Miehet olivat talon ja naisten painajaisia; he tulivat taloon, eivät tuoneet mitään tullessaan, eivät antaneet mitään, ottivat vain ja veivät osansa, enemmänkin.⁵⁵

Sallamaa esittää väitöskirjassaan *Kolmen naisen talon* olevan naiskantaisuuden symboli.⁵⁶ Naiskantaisuus on Sallamaan mukaan “utopia naisten vallasta: he ottavat johdon käsiinsä mitättömiltä ja hirviomäisiltä miehiltä, joita he eivät tarvitse muuhun kuin seksuaalisten tarpeidensa tyydyttämiseen ja lasten siittämiseen”.⁵⁷

Kolmen naisen talo on vallankumouksellinen sukupuoliase-
telmien kyseenalaistus 1930-luvulla. Samalla sen aihe pureutuu konservatiiviseen Suomeen. Muun muassa Palmgrenin vähättele-
lyä vastaan Sallamaa kirjoittaa romaanin lähestyvän modernis-
mia ja olevan “merkittävä yritys luoda lawrencelais-naiskantai-
nen vitalistinen romaani”.⁵⁸

Juuri sukupuolten valta-asema ja naisten voimaantuminen kiehtovat *Kolmen naisen talon* lukijaa edelleen ja paljastavat asioita, joihin nykylukija voi samaistua. Naisten valta on mahdollinen monesti vain suhteessa miesten poissaoloon. Salmisen romaanissa naiset joutuvat ottamaan vallan, sillä lähellä olleet miehet eivät siihen kyenneet: lopullinen voimaantuminen ja vapautuminen tapahtuvat vasta, kun naiset irtautuvat talon kahleista. *Kolmen naisen talon* naiset ovat “vapaita” miesten ylival-
lasta, mutta vapaus merkitsee kaksin verroin töitä. Varsinkin talon vanhempien naisten tavoitteena on edelleen isännän löytäminen taloon Ritvan vapaudenhaluista piittaamatta.

Kirjan naiset ovat proaktiivisia uhraten ensin itsensä kokonaan talolleen mutta löytäen tarinan kulun aikana myös mahdollisuuksia omien tarpeidensa tyydyttämiseen. Varsinkin Esterin, keski-ikäisen naisen, seksuaalisuus ja sen vapautuminen ovat tabuja, joita ei monen kirjailijan tuotannossa tapaa, etenkin 30-luvulla.

“Näkymätöntä” luokkapolitiikkaa

Tyyne-Maija Salminen oli yksi Kiilan perustajajäsenistä, mutta Palmgrenin mukaan hän kuului kokousten hiljaisiin. Omien joukossa Salmisen työläiskuvauksia pidettiin latteina ja aatteettomina.⁵⁹ Kuitenkin Salminen oli Sallamaan mukaan sekä puolue- että genderpoliittisesti Kiilan tärkeimpiä kirjailijoita.⁶⁰ Kiilan varhaisista jäsenistä Salminen omasi yhtenä harvoista työläistaustan. Hänen lapsuudenkodissaan työväenaate ja luokkatietoisuus olivat todennäköisesti vahvasti läsnä: hän kuului 1920-luvulla myös Vallilan työväen nuorisoseuraan. Sotavuodet todistivat kuitenkin Palmgrenille Salmisen “inhimillisen ja ideologisen uskottavuuden”, kun hän noina vuosina pysyi muun muassa vainotun ja sairaa Katri Valan ystävänä ja tukijana.⁶¹

Kirjallisuudentutkija Päivi Lappalaisen mukaan Salminen kuuluu kaksinkertaisesti hiljennettyihin kirjailijoihin: hänen kirjailijan kokemustaan ja ääntään ovat muovanneet sekä sukupuoli että luokka, jonka puitteissa hän kirjoitti.⁶² *Kolmen naisen talon* nuorella Ritvalla on halua muokata omaa tulevaisuuttaan, mutta ympäristö ja varsinkin talo sanelevat sen ehtoja. Teoksen ilmes-ty-misen taantumuksellisena vuosikymmenenä ei Lappalaisen mukaan enää vaadittu yhteiskunnassa naisille samoja oikeuksia kuin miehille, vaan kysyttiin mitä “nainen on naisena oikeutettu vaatimaan mieheltä ja yhteiskunnalta”.⁶³ Jopa monissa naiskirjailijoiden teoksissa naisten kehitysmahdollisuudet nähtiin pysäh-ty-neinä ja deterministisinä.⁶⁴

Salminen jäi vain vähälle kriitikoiden huomiolle. Johtavien porvarillisten kirjallisuuslehtien arvovaltaiset mieskriitikot, kuten Mika Waltari, suhtautuivat yleisesti suopeasti Salmisen teoksiin ja kirjoittivat niistä positiivisessa valossa, mutta muunlaisiakin mielipiteitä esiintyi. Olavi Paavolainen luonnehti *Tehtaantyttöä* tavattoman pitkävetiseksi ja Tatu Vaskikivi piti *Tuntematonta huomenta* (1935, nimellä Tyyne Salminen) tylsänä selostukse-na.⁶⁵ Lähinnä vaikuttaa siltä, että porvarilliset mieskriitikot kokivat Salmisen kirjat jonkinlaisena eksoottisena mahdollisuutena tutustua työväenluokan arkeen.⁶⁶

Omien riepoutuksessa – vasemmistotovereiden kritiikkiä

Salmisen teoksia moitittiin vasemmistolaisissa kritiikeissä luokkataisteluhengen ja ratkaisuehdotusten puutteesta, etenkin tämän varhaistuotannon osalta. Kritiikki kohdistui varsinkin Salmisen kuvaamien työläisnaisten poliittiseen passiivisuuteen. Luokkataistelu oli Palmgrenin mukaan olennainen osa modernia työläiskuvausta.⁶⁷

Kirjallisuuslehden vuoden 1937 Kiilan albumin arvostelussaan Raoul Palmgren kuittasi Tyyne-Maija Salmisen kontribuution lyhyesti toteamalla sen ja samalla Salmisen tuotannon ylipäättään olevan tunnollista mutta himmeää. Samalla hän analysoi, että Salmisen kirjallisuudessaan pohtima ‘probleemi’ on “työväenluokasta erkanevien, sen taistelulle vieraantuviin, hitaasti sisällyksettömään huvielämään vajoavan suuren joukon probleemi”.⁶⁸ Palmgren väheksyy *Kolmen naisen talo* -romaanin merkitystä “yhteiskunnallisena todistuskappaleena”.⁶⁹ Työväenluokan kirjoittajien piti olla sosiaalisen muutoksen liikkuva voima, näyttää yhteiskunnan puutteita työväenluokan ihmisille ja painottaa muutoksen mahdollisuutta.⁷⁰

Sallamaan mukaan Salmisen realistinen elämäk kuvaus jäi erityisesti vasemmistopiireissä vailla huomiota ja ymmärrystä.⁷¹ Siinä missä porvarilliset miesarvostelijat olivat monesti suopeita, oma vasemmistolaisjoukko suhtautui teoksiin nuivemmin ja syytti Salmista harmaudesta ja epäpoliittisuudesta. Salminen kuvasi totuudenmukaisesti pula-ajan työläisten mielenmaisemaa, jossa toiminta vasemmistolaisessa työväenliikkeessä oli tehty liki mahdottomaksi kurjuuden keskellä.⁷² Hänen kirjansa eivät nostattaneet samanlaista kärjistynyttä keskustelua kuin Iris Uurron, ja hän on yksinkertaisesti painunut tai hänet on painettu unohduksiin Kiilan ja koko suomalaisen kirjallisuuden historiassa.

Kiilan ensimmäisen vuosikymmenen vaiheita summaavassa artikkelissaan Pennanen luonnehtii Salmista tunnetuksi tekijäksi, jonka yksinkertaiset tuotokset ovat Kiilan maineesta huolimatta löytäneet porvarillisen lukijakunnan luo.⁷³ *Kolmen naisen talo* sen sijaan oli aikaisemmin saanut erityisesti tunnustusta muun

muassa juuri Pennaselta, jonka mielestä se ei ollut pysähtynyttä naturalismia, kuten vaikkapa aikaisempi *Elämä jatkuu* -romaani, vaan kuvaus ihmisten kasvamisesta ja kypsymisestä.⁷⁴

Tyyne-Maija Salminen kuuluu unohdettujen ja monista kaa-noneista ulkoistettuihin kirjailijoihin.⁷⁵ Pirkko Lehtosen mukaan *Kolmen naisen talon* myötä “kuoli, rehellinen, uskollinen raporttikirjailija Tyyne-Maija Salminen”. Syynä saattoi olla *Kolmen naisen talon* saama aiempaa parempi vastaanotto, mikä sai kirjailijan varmasti pohtimaan omaa varhaisempaa kirjoittamistekniikkaansa ja varsinkin Lehtosen sanoin “sydänverellään” kirjoittamiaan raporttiromaaneja. Raportointityylinen kirjoittaminen saattaakin Lehtosen mukaan olla liian aikaan sidottua ja yksi syy siihen, että Salmisen teokset ovat painuneet unohduksiin.⁷⁶

Salmisen *Kolmen naisen talo* on kuitenkin kaikkea muuta kuin harmaa ja aatteeton. Siinä on vahvasti läsnä edellä mainittu naiskantaisuus. Teoksen tekee radikaaliksi myös talon rinnastaminen porvarilliseen omistajuuteen, joka jakaa Ritvan ja Aleksin eri yhteiskuntaluokkiin. Talon taakasta vapautuessaan Ritva kokee huojennusta. Ritvan ja Aleksin suhteessa vallitseva luokan ja sukupuolen välinen ristiriita ja mitteliö kulminoituu raiskauskohtaukseen, jossa osoitetaan sukupuolen dominanssi yli luokkasuhteen. On yllättävää, etteivät kiilalaiset miehet osanneet tunnistaa luokkapoliittista sisältöä Salmisen teoksessa.

Lopuksi

Kuten edellä mainitusta aineistosta voi todeta, Uurto koettiin Kiilan (valtaapitävien) mieskirjailijoiden piirissä liian kantaaottavana ja provokatiivisena, jopa vaarallisena, kun taas Salmista pidettiin yksinkertaisena ja epäpoliittisena raporttoijana. Iris Uurron teokset, toisin kuin Tyyne-Maija Salmisen, herättivät siis paljon keskustelua, mutta siitä huolimatta hän oli aikalaiskriitikoiden huonosti ymmärtämä ja myöhempinä aikoina hänetkin on unohdettu.⁷⁷ Naiskirjailijoihin liitettyjen yleisten käsitysten mukaisesti kirjallisuuskriitikot samaistivat Iris Uurron hänen kir-

jojensa päähenkilöihin ja niiden seksuaalisuutta arvostellessaan päätyivät kyseenalaistamaan kirjailijan omaa moraalialia. Salmisen aihepiiriä ei nähty poliittisena. Vaikka Salminen on unohdettu Suomen kirjallisuuden historiasta, hänen teoksensa tuntuvat edelleen ajankohtaisilta ja antavat arvokasta tietoa sukupuolten välisestä epätasa-arvosta ja vallan rakenteista naisnäkökulmasta käsin. Kummankaan kirjailijan kohdalla vasemmistolaisuutta heidän tuotannossaan ei osattu tunnistaa, koska sen käsittelytapa ei ollut miehinen.

Toivottavasti tulevaisuudessa yhä useampi kaunokirjallisuuden lukija ja työväenkirjallisuuden tutkija löytäisi Salmisen ja Uurron uraa uurtavan tuotannon ja innostuisi siitä. Näin myös Kiilan historiakuva tarkentuisi ja tulisi entistä moniäänisemmäksi.

Viitteet

- 1 Lehtonen 1983, 153–163.
- 2 Taiteilijajärjestö Kiila ry perustettiin vuonna 1936 alun pitäen kirjailijoiden ryhmäksi – yhdistämään vasemmistolaisia kirjailijoita yli puoluerajojen. Kiilan jäsenet tulivat suureksi osaksi Tulenkantajien, Kirjallisuuslehden, Työväen Näyttämön ja Hiilet-yhdistyksen piireistä. Myös ruotsinsuomalaisen modernistisen Ultran ryhmä on mainittu Kiilan esikuvaksi. (Ks. Rinne 2006, 52; Sallamaa 1994, 54.) Kiilan perustamiseen innoitti vuoden 1935 Pariisiin kansainvälinen kongressi, jonka pyrkimyksenä oli rakentaa yhteistä rintamaa kulttuurin puolustamiseksi ja fasismia vastaan, kun Saksassa samanaikaisesti poltettiin kirjoja. (*Kirjallisuuslehti* 9/1935, 219–222.) Suomessa oli voimassa kommunistilait, jotka kielsivät vasemmistolaisen toiminnan. Poliittinen ilmapääri ulottui myös taiteilijaseuroihin: kirjailijaliittoa johti 1930-luvulla oikeistolainen Yrjö Soini ja 40-luvun alussa natsi-Saksaa ihannoiva V. A. Koskeniemi. (Taidekenttää hallinneesta oikeistolaisrintamasta ks. esim. Sevänen 1998, 311–327.) Toisen maailmansodan aikana 40 % Kiilan jäsenistä (11 jäsentä) oli turvasäilössä erilaisten valtio- ja maanpeitosyhteiden nojalla. (Sallamaa 1994, 186.)
- 3 Kiilan yhdeksän perustajajäsentä olivat kirjailijat Pentti Haanpää, Viljo Kajava, Tyyne-Maija Salminen, Aira Sinervo, Elvi Sinervo, Arvo Turtiainen, Iris Uurto, Katri Vala ja Otto Varhia. Talvisotaan mennessä ryhmä oli kasvanut 19 kirjailijan suuruiseksi, joiden lisäksi veljekset elokuvaohjaaja Nyrki ja kuvataiteilija Tapio Tapiovaara sekä kriitikot Maija Savutie, Helmer Adler ja Raoul Palmgren olivat osa Kiilaa. (Sallamaa 1994, 60.) Matti Rinne laskee perustajajäseniä vain seitsemän, pois lukien Pentti Haanpään ja Iris Uurron, vaikka Sallamaa ja Rinne kummatkin käyttävät kriteerinä jäseneksi liittymistä keväällä 1936. Joka tapauksessa kummankin laskutavan mukaan naiset olivat enemmistössä Kiilaa perustettaessa.
- 4 Rinne 2006, 335–341. 1990-luvun lopusta vuoteen 2016 asti Kiilaa ovat johtaneet pelkästään miespuheenjohtajat ja -varapuheenjohtajat. Tästä ainoana poikkeuksena oli Johanna Rojolan puheenjohtajuus vuonna 2010. Yhdistyksen sihteeri on pääsääntöisesti ollut nainen. Rinne 2006, 34. Kiilan verkkosivut, http://kiila.eu/wordpress/?page_id=83 (tarkastettu 15.1.2020). Vuonna 2017 käynnistyi Kiilan hallituksen suunta kansainvälisempään (nykyään Kiilan toiminta on kaksikielistä, suomeksi ja englanniksi) ja yhdistyksen puheenjohtajaksi valittiin vuonna 2018 ensimmäistä kertaa ulkomaalaistaustainen henkilö, runoilija Roxana Crisologo. Samanaikaisesti hallituksesta tuli naisvoittoinen.
- 5 Kansan Arkisto, Planeetta-tietokanta, Arkistonmuodostaja 'Kiila', esipuhe Jouko Jokisalo, 20.8.1980 http://176.72.240.214/Kansanarkisto/materiaali/ARKISTOT/223_47528316_16522019_KIILA.PDF (tarkastettu 15.1.2020).

- 6 Jarno Pennanen, Kirjailijaryhmä Kiila 'ei kulje puukko hampaissa tavoittamassa porvarillisten ammattiveljiensä päitä', *Taiteen Maailma* 4/1945; Raoul Palmgren, "10-vuotias Kiila", *Vapaa Sana* 10.3.1946.
- 7 Pertti Jokinen, Kiilan vapauduttava uimaan perinteisille lähdevesilleen, haastattelu Arvo Turtiaisen kanssa, *Kansan Uutiset* 4.11.1976.
- 8 Palmgren 1984.
- 9 Sallamaa 1994; Rinne 2006.
- 10 Palmgrenin määritelmän mukaan työväenkirjallisuuden tulisi (1.) heijastaa proletaarista vitaliteettia, (2.) sen tulisi ilmaista työläistä maailmankuvan ja (3.) sen tulisi vaikuttaa työläisten piirissä. Hyttinen & Launis 2017, 78–79, Pynntäri 2015, 133.
- 11 Hyttinen, 2015, 59–60; Hyttinen & Launis 2017, 81–82.
- 12 Ks. Hyttinen 2012, 29.
- 13 Ks. esimerkiksi Salmi-Niklander ja Launis 2015, 3; Hyttinen & Launis 2017, 68; sekä Koivisto, 2011.
- 14 Sevänen 1998, 311–327.
- 15 Salmi-Niklander & Launis 2015, 7, Rinne 2006, 114.
- 16 Ks. mm. Sallamaa 1994, 144–156. Kiilan neljännen perustavan kokouksen, 17.12.1935 Kirjan talossa, pöytäkirja, Kiilan arkisto, Kansan Arkisto
- 17 Sallamaa 1994, 288; Koivisto 2011, 82.
- 18 Sallamaa 1995, 58.
- 19 Ibid.
- 20 Ibid.
- 21 Juutila 1989, 413.
- 22 Ibid.
- 23 Laurila 1938, 159.
- 24 Spinkkilä 2000, 72.
- 25 Uurto 1938, 129.
- 26 Uurto 1938, 100.
- 27 Ibid.
- 28 Eino Railo, Sattuva kuva nuoresta kirjailijasta, *Uusi Suomi* 30.10.1938.
- 29 Ibid.
- 30 Ibid.
- 31 Ibid.
- 32 Lauri Viljanen, Iris Uurron uusi kirja, *Helsingin Sanomat* 30.10.1938.
- 33 Spinkkilä 2000, 64.
- 34 Juutila 1989, 419.

- 35 Palmgren 1984, 93–94.
- 36 Palmgren 1984, 94.
- 37 Spinkkilä 2000, 64; Pennanen, 1945, 21
- 38 Palmgren 1984, 100.
- 39 Jarno Pennanen, Kirjailijaryhmä Kiila 'ei kulje puukko hampaissa tavoittamassa porvarillisten ammattiveljiensä päitä', *Taiteen Maailma* 4/1945.
- 40 Spinkkilä 2000, 56.
- 41 Ks. esimerkiksi *Suomalaisia kirjailijoita 1500-luvulta nykypäivään* 1994, 125; *Suomalaisia kirjailijoita* 2004, 239.
- 42 Lehtonen 1986, 49.
- 43 Pirkko Lehtosen mukaan Salmisen tuotanto edustaa pitkälti "asiakirjallisuutta"; työläistäustan omaava Salminen oli ensin kokeillut löytää aiheensa mielikuvituksen parista, mutta kirjailija Anni Swanin kehotuksesta hän siirtyi kirjoittamaan asiatyöistä ja -pojista ja löysikin näin "elämän todellisuuden". Lehtonen 1986, 50.
- 44 Lehtonen 1986, 53.
- 45 Esimerkiksi *Tehtaantyttö* kuvaa hänen omaa todellisuuttaan tehtaalla, *Elämä jatkuu* -romaanissa (1933) tarkastelun aiheena oli oma äiti ja *Häärusetissa* (1944) Salminen hyödynsi veljensä muistiinpanoja ja sisarusten suullisia kuvailuja keuhkoparantolasta.
- 46 Palmgren 1984, 320.
- 47 Lehtonen 1986, 50; Palmgren 1984, 320.
- 48 Sallamaa 1994, 232–233.
- 49 Palmgren 1984, 321.
- 50 Palmgren 1984, 321; Sallamaa 1994, 231.
- 51 Sallamaa 1994, 232.
- 52 Lehtonen 1983, 155–156.
- 53 Sallamaa 1994, 232; 1995, 60.
- 54 Sallamaa 1994, 232.
- 55 Salminen 1936, 6.
- 56 Kirjailija Maria Jotuni (1880–1943) on Sallamaan mukaan naiskantaisuuden perustaja Suomessa. Monessa Jotunin teoksessa mies kuolee tai halvaantuu ja tällöin naiselle avautuu mahdollisuus vapaampaan elämään. Näin on esimerkiksi Jotunin mittavassa *Huojuva talo* -romaanissa (kirjoitettu 1936, julkaistu postuumisti vuonna 1963). Jotunin jälkeen Salminen on seuraava, joka tarttuu naiskantaisuuteen. *Kolmen naisen talossa* hän laajentaa itse havaittua aihetta käsittelemään myös velvollisuutta, sukupuolten välisiä valtasuhteita sekä omaisuuden taakka. Sallamaa 1994, 231.

- 57 Sallamaa johtaa termin 'naiskantainen' amerikkalaiselta runoilijalta ja kirjailijalta Alice Walkerilta (s. 1944). Walker käytti termiä ensimmäistä kertaa esseekokoelmassaan *In Search of Our Mother's Garden* (1983). Sallamaa 1994, 231; Sallamaa 1995, 58. Walkerin 'womanism' liittyy kuitenkin vahvasti myös rodullistamiseen, johon Sallamaa ei ota kantaa.
- 58 Sallamaa 1994, 233. Vitalismi oli yksi Kiilan keskeisiä käsitteitä; Palmgren oli ottanut termin Wilhelm Hausenilta, saksalaiselta marxilaiselta taidehistorioitsijalta. Termi viittaa jokaisen yhteiskuntaluokan omaan kollektiiviseen alitajuntaiseen elinvoimaan, jota se hyödyntää nousuunsa ja tuhoonsa elinkaarensa aikana. Sallamaa 1995, 59.
- 59 Palmgren 1984, 315.
- 60 Sallamaa 1994, 233.
- 61 Palmgren 1984, 315–316.
- 62 Lappalainen 1986, 129.
- 63 Lappalainen 1986, 13.
- 64 Lappalainen 1986, 13.
- 65 Lehtonen 1986, 56.
- 66 Lehtonen 1986, 56.
- 67 *Tuntematon huomen* -kirja, joka kertoo köyhäinhoidon tarkastajan kotikäynnistä työttömän luona ja kuvaa ihmisarvon mitätöintiä, oli Elvi ja Aira Sinervon siskon, kriitikko ja poliitikko Sylvi-Kyllikki Kilven mukaan vain olosuhteiden kuvailua ilman työläisten yhteisen toiminnan vaikutusten analyysiä. Elvi Sinervo kuitenkin totesi *Kirjallisuuslehdessä*, että samassa teoksessa Salminen lähestyi luokkataistelijan roolia. Sinervo 1935, 562. Kyseisellä kirjalla Salminen otti osaa myös kirjallisuudessa käytyyn aborttikeskusteluun, jonka merkittävin kannanotto oli Iris Uurron *Rakkaus ja pelko* (1936). Lehtonen 1986, 54–57. 1930-luvun pula-aikaan abortit olivat yleisiä. Lehtonen 1983, 157.
- 68 Raoul Palmgren, Kiilan Albumi 1937, *Kirjallisuuslehti* 11/1937.
- 69 Palmgren 1984, 320–321; Sallamaa 1994, 231.
- 70 Torninoja-Latola 2015, 153.
- 71 Sallamaa 1994, 230.
- 72 Sallamaa 1994, 230–231.
- 73 Jarno Pennanen, Kirjailijaryhmä Kiila 'ei kulje puukko hampaissa tavoittamassa porvarillisten ammattiveljiensä päitä', *Taiteen Maailma* 4/1945.
- 74 Jarno Pennanen, Isänmaan ranta, *Kirjallisuuslehti* 1/1938, 40.
- 75 Sallamaa 1994, 233.
- 76 Lehtonen 1986, 58.

77 Pertti Martiskainen, Iris Uurto. Kirjailija aikaansa edellä, *Länsi-Savo* 3.3.2000.

Lähteet ja kirjallisuus

- Hannula, Risto & Pajunen, Jenny & Sallamaa, Kari & Myntti, Raili (toim.) (1977): *Kiilan albumi 10*. Kiila, Helsinki.
- Heikkonen, Terhi (2007): *Yksityisten asioiden yhteiskunnallisuus. Neljän Elvi Sinervon ja neljän Iris Uurron proosateoksen yhteiskunnalliset piirteet*. Kotimaisen kirjallisuuden pro gradu -tutkielma, Helsingin yliopisto.
- Hyttinen, Elsi & Launis, Kati (2017): Writing of a Different Class? The First 120 years of Working-Class Fiction in Finland. Teoksessa John Lennon & Magnus Nilsson (toim.), *Working-Class Literature(s): Historical and International Perspectives*. Stockholm University Press, Stockholm, 65–94.
- Hyttinen, Elsi (2015): Women in Early Capitalism and Other Irrelevant Issues: Elvira Willman's Struggle for Working-Class Authorship. Teoksessa Kirsti Salmi-Niklander & Kati Launis (toim.), *International Influences in Finnish Working-Class Literature and Its Research*. *Journal of Finnish Studies* 18 (2), 56–74.
- Hyttinen, Elsi (2012): *Kovaa työtä ja kohtalon oikkuja. Elvira Willmanin kampaailu työläiskirjallisuuden tekijyydestä vuosisadanvaihteen suomessa*. Turun yliopisto, Turku. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-29-4940-3> (PDF).
- Jokinen, Pertti (1976): Kiilan vapauduttava uimaan perinteisille lähdevesilleen, haastattelu Arvo Turtiaisen kanssa. *Kansan Uutiset* 4.11.1976.
- Juutila, Ulla-Maija (1989): "En minä syntiä karta" – Iris Uurto. Teoksessa Maria-Liisa Nevala (toim.), "Sain roolin johon en mahdu". *Suomalaisen naiskirjallisuuden linjoja*. Otava, Helsinki, 413–421.
- Kohonen, Juhani & Rantala, Risto (toim.) (2004): *Suomalaisia kirjailijoita*. Otava, Helsinki.
- Koivisto, Hanne (2011): *Politiikkaa, erotiikkaa ja kulttuuritaistelua: Kirjoi-
tuksia suomalaisesta vasemmistoälymyydestä 1930-luvulta*. Työväen his-

- torian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki. <https://helda.helsinki.fi/handle/10138/26458> (PDF).
- Lappalainen, Päivi (1986): Nainen naisesta – naiselleko? Katsaus eräiden unohtettujen 1930-luvun teosten kuvaan naisen elämästä. Teoksessa Kerttu Saarenheimo & Ulla-Maija Juutila (toim.), *Kirjoja kätköistä. Näkökulmia 1920- ja 1930-luvun unohtuneeseen kirjallisuuteen*. Turun yliopisto, Turku, 127–151.
- Laine, Leena & Markkola, Pirjo (toim.) (1989): *Tuntematon työläisnainen*. Vastapaino, Tampere.
- Laurila, K. S. (1938): *Taistelu taiteesta ja siveellisyydestä*. WSOY, Porvoo.
- Lehtonen, Pirkko (1986): Matristinen aalto 1930-luvun suomalaisessa kirjallisuudessa. Teoksessa Pirkko Alhoniemi, Irmeli Niemi, Liisi Huhtala & Päivi Lappalainen (toim.), *Myytit ja runon arki. Kerttu Saarenheimon juhla-kirja*. Clarion, Turku, 153–163.
- Lehtonen, Pirkko (1986): Ihan tavallinen Salminen. Teoksessa Kerttu Saarenheimo & Ulla-Maija Juutila (toim.), *Kirjoja kätköistä. Näkökulmia 1920- ja 1930-luvun unohtuneeseen kirjallisuuteen*. Turun yliopisto, Turku, 49–60.
- Martiskainen, Pertti (2000): Iris Uurto. Kirjailija aikaansa edellä. *Länsi-Savo* 3.3.2000.
- Palmgren, Raoul (1984): *Kapinalliset kynät, Itsenäisyysajan työväenliikkeen kaunokirjallisuus 2. Pulan, fasismin ja sodan varjossa (1930–44)*. WSOY, Porvoo.
- Pennanen, Jarno (1938): Isänmaan ranta. *Kirjallisuuslehti* 1/1938.
- Pennanen, Jarno (1945): Kirjailijaryhmä Kiila 'ei kulje puukko hampaissa tavoittamassa porvarillisten ammattiveljiensä päitä'. *Taiteen maailma* 4/1945.
- Pynttari, Veli-Matti (2015): Recognizing Your Class: Toivo Pekkanen, Raoul Palmgren, and Literature for the Working Class. Teoksessa Kirsti Salmi-Niklander & Kati Launis (toim.), *International Influences in Finnish Working-Class Literature and Its Research*. *Journal of Finnish Studies* 18 (2), 125–143.
- Railo, Eino (1938): Sattuva kuva nuoresta kirjailijasta. *Uusi Suomi* 30.10.1938.
- Rantala, Risto (toim.) (1994): *Suomalaisia kirjailijoita 1500-luvulta nykypäiviin*. Otava, Helsinki.
- Rinne, Matti (2006): *Kiila 1936–2006. Taidetta ja taistelua*. Tammi, Helsinki.
- Sallamaa, Kari (1994): *Kansanrintaman valo kirjailijaryhmä Kiilan maailmankatsomus ja esteettinen ohjelma vuosina 1933–43*, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Sallamaa, Kari (1995): Naiskantaisuus ja poliittinen ruumis. Teoksessa Raija Paananen & Nina Työlähti (toim.), *Hullu herttuatar ja muita naisia. Sukupuolen konstruointia naiskirjallisuudessa*. Acta Universitatis Ouluensis B 18. Oulun yliopisto, Oulu, 57–68.

- Salmi-Niklander, Kirsti & Launis, Kati (2015): New Research Trends in Finnish Working-Class Literature: Introduction. Teoksessa Kirsti Salmi-Niklander & Kati Launis (toim.), *International Influences in Finnish Working-Class Literature and Its Research. Journal of Finnish Studies* 18 (2), 3–13.
- Sevänen, Erkki (1998): *Taide instituutiona ja järjestelmänä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Sinervo, Elvi (nimimerkki E R-ä) (1935): Kirjallisuuskatsaus II. Lannistuneita työläisiä. *Kirjallisuuslehti* 18/1935.
- Spinkkilä, Tuula (2000): *“Elämän pitäisi olla toisenlaista”: Iris Uurto ja sukupuolten sota*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Torninoja-Latola, Jaana (2015): I Have Had a Feeling That Authors Take Their Responsibility Too Lightly”: Elvi Sinervo as a Working-Class Author. Teoksessa Kirsti Salmi-Niklander & Kati Launis (toim.), *International Influences in Finnish Working-Class Literature and Its Research. Journal of Finnish Studies* 18 (2), 144–165.
- Viljanen, Lauri (L.V.) (1930): Kaksi esikoisteosta. *Helsingin Sanomat* 29.6.1930.
- Viljanen, Lauri (L.V.) (1938): Iris Uuron uusi kirja. *Helsingin Sanomat* 30.10.1938.

Suurtilanomistajat muokkaamassa ja kontrolloimassa työväen asumista kartanoyhteisössä ja esikaupungeissa

Tampereen Uutisissa kuvattiin kesällä 1892 Ylöjärvellä sijainneen Lielahden suurtilan omistajan, Wilhelm Fredrik von Nottbeckin, innovatiivisia keinoja kasvattaa muonamiehiään raittiuteen ja edistää heidän kotiensa puhtautta:

Mallikelpoisen huolen työväestään pitää Lielahden kartanon omistaja herra W. F. Von Nottbeck. Varsinkin näin kaupungin läheisyydestä valitetaan usein, että saadaan juoppoja ja säännöttömiä työmiehiä. Kumminkin on Lielahden omistaja osoittanut, että isäntä voi, kun hän tahtoo, tässäkin kohden parantaa asian. Lielahden kartanossa pantiin nimittäin työväki kuukausipalkalle sillä ehdolla, että ne, jotka eivät kuukauden kuluessa antaneet mitään syytä valituksiin ja muistutuksiin, että olisivat olleet juuksissa saivat kukin määrätyn palkinnon rahassa. Tuloksena onkin ollut, ettei nykyään enää ole löytynyt yhtään muonamiestä, joka olisi jäänyt ilman tätä ylimääräistä palkintoa.

Myöskin pidetään huolta työmiesten perheiden puhtaudesta. Jokaisen työmiehen kodissa pidetään silloin tällöin tarkastuksia, ja jos kaikki havaitaan olevan siistissä ja puhtaassa kunnossa, saavat vaimot kuukauden lopussa niinikään määrätyn palkinnon. Myöskin tämä on saanut aikaan sen, että puhtaus ja siisteys vallitsee työmiesten kodeissa. Kun tällaista periaatetta noudatettaisiin yleisemminkin, vaikuttaisi se paljon työväkemme puhtauden ja raittiuden tuntoon.¹

Tarkastelen artikkelissa Tampereen lähiympäristön suurtilanomistajaperheiden pyrkimyksiä tilanomistajina, vuokraisäntinä ja hyväntekeväisyysjärjestöjen jäsenenä ohjata ja kontrolloida työväen asumista maaseudulla ja esikaupungeissa. Analysoin työväen asumiseen liittyneitä uudistuksia sekä asumisen valvontaa kartanoyhteisössä ja suurtilojen omistamilla esikaupunkialueilla. Tilanomistajat alkoivat 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa rakennuttaa uusia asuntoja maataloustyöväelleen, joka Tampereen seudulla muodostui pääosin perheellisistä vuosipalkkaisista muonamiehistä. Muonamiehille rakennettiin suuria monen perheen asuintaloja mutta myös yhden tai kahden perheen pientaloja. Monien kartanonomistajien tavoitteena oli parantaa työntekijöidensä asumisolosuhteita ja levittää taloudenhoitotaitoja muonamiesperheiden keskuuteen. Tampereen esikaupungit sijaitsivat pääosin Hatanpään ja Kaarilan kartanoiden mailla. Kartanoiden omistajat olivat antaneet tontteja vuokralle kaupungin läheisyydestä jo 1800-luvun puolivälistä lähtien, mutta 1900-luvun vaihteessa ne alkoivat harjoittaa suunnitelmallista esikaupunkiympäristön muokkaamista teettämällä asuntoalueiden kaavasuunnitelmia. Tampereen länsipuolelle syntyivät 1899 Hatanpäälle kuulunut Hyhkyn alue ja Kaarilan omistama Ansi-onkallio sekä kaupungin itäpuolelle 1905 Hatanpään kaavoittama Vuohensillan asuntoalue. Alueet oli pyritty järjestämään suoriin katuihin ja säännöllisiin kortteleihin, ja erityisesti Hyhkyssä oli asumisen lisäksi huomioitu työnteko, virkistys ja palvelut. Suurtilojen omistamien esikaupunkialueiden vuokrasopimuksissa esikaupunkielämälle asetettiin normeja ja sääntöjä, joita valvottiin tarkastuksin. Esikaupungit olivat myös monien Tampereella toimineiden järjestöjen, kuten naisten hyväntekeväisyysyhdistysten, toiminnan kohteina. Pohdin, mitä keinoja ja motiiveja suurtilanomistajille oli puuttua työntekijöidensä ja tontinvuokraajiensa asumiseen. Tarkastelen ajanjaksoa 1890-luvulta 1920-luvulle.

Keskeiset käsitteet ovat valta, kontrolli ja normalisointi. Kartanonomistajilla oli maanomistajina, työnantajina, rakennuttajina ja rakennusten suunnittelijoina runsaasti mahdollisuuksia vaikuttaa työväen asumiseen. Ranskalainen Michel Foucault

korostaa rakennetussa tilassa syntyviä vallan verkostoja, joiden muotoutumisessa osallisina ovat tilojen suunnittelijat, toteuttajat ja käyttäjät. Tällöin mikään yksittäinen taho, kuten kartanonomistaja tai työväenasunnot suunnitellut arkkitehti, ei pystynyt yksin määrittelemään tilassa ja suhteissa muotoutuvaa valtaa. Asunnoilla tuotettiin käsityksiä niiden käyttäjistä sekä normaalia ja epänormaalia. Foucault yhdistää tiedon, vallan ja tilan käsitteessään biovalta, jota hän kuvaa modernille yhteiskunnalle ominaisena ilmiönä ja tapana nähdä arkkitehtuuri ihmisruumiin suojelun ja muokkaamisen välineenä. Foucault'n mukaan biovalta toimii kontrollin ja normalisoinnin kautta, ja arkkitehtuuri tuli osaksi strategiaa, jolla pyrittiin ratkaisemaan kaupunki-, terveys- ja väestöongelmia.²

Asuntoa kontrollin ja normalisoinnin välineenä on tutkinut Suomessa erityisesti taidehistorioitsija Kirsi Saarikangas monissa tutkimuksissaan. Hänen mukaansa asuntohygieeninen ajattelu syntyi 1800-luvulla, ja sen perustana oli käsitys siitä, että ihmisten elinympäristöä muuttamalla pystyttiin vaikuttamaan heidän elämäänsä. Asunnosta ja sen ympäristöstä tuli esteettisen ja sosiaalisen kasvatuksen väline.³

Myös sosiologi Zygmunt Bauman on pohtinut vallan, kontrollin ja normalisoinnin kysymyksiä. Hänen mukaansa tieto on valtaa, mutta myös valta on tietoa, jolloin tehokas valta saa voimansa oikeasta tiedosta.⁴ Kosmopoliittiset, koulutetut ja hyvin verkostoituneet kartanonomistajat hankkivat tehokkaasti uusinta tietoa, johon he perustivat ajatuksensa työväestön oikeasta asumisesta, kodin hoidosta ja kotielämästä. Myös keinot, joilla he pyrkivät muokkaamaan työväestön asumista ja kotielämää haluttuun suuntaan, perustuivat pitkälti kansainvälisiin ideoihin ja käytäntöihin.⁵ Zygmunt Bauman puhuu modernille ajalle ominaisesta ”vallan ja tiedon syndroomasta”, johon sisältyi ”rationaalinen hallinto” ja ”rationaalinen käyttäytyminen”. Rationaalisen hallinnon tavoitteena oli saada aikaan sellaiset olosuhteet, jotka tukivat ”hyvää” ja ehkäisivät ”huonoa” käyttäytymistä. Rationaalisen käyttäytymisen perustana on ajatus siitä, että yksilön ajatuksiin ja käyttäytymiseen voidaan vaikuttaa ja niitä on mahdollista

muokata ja suunnata uudelleen. Asiantuntijoista tuli erottamaton osa valvonnan, seurannan, opastamisen ja medikalisaation systeemiä.⁶

Työväen asumista ja siihen liittyvää kontrollia on tutkittu historian ja taidehistorian piirissä kaupunkien ja kuntien, yritysten, arkkitehtien ja arkkitehtuurin sekä työväestön näkökulmista. Tämän artikkelin tulokulmana on sen sijaan suurtilanomistajien toiminta ja motiivit. Lisäksi tutkimus yhdistää uudella tavalla maaseutu- ja kaupunkitutkimusta, kun tilanomistajat nähdään aktiivisina toimijoina myös esikaupungeissa. Kartanonomistajan kontrollia työntekijöihinsä ja alustalaisiinsa on tutkittu erityisesti varhaismodernin ajan historiantutkimuksen ja etnologisen tutkimuksen piirissä.⁷ Kartanoyhteisössä tapahtuvaan valvontaan liittyy oleellisesti patriarkaalisuuden käsite. 1700-luvun englantilaisen maaseutuyhteisön luokkasuhteita tutkinut E. P. Thompson näkee patriarkaalisuuden tai paternalismin⁸ käsitteenä, jossa ideaali ja todellinen sekoittuvat. Hän korostaa paternalismissa vastavuoroisuuden periaatetta, jossa kartanonomistajien oli osoitettava hyvántahtoisuutensa ja hyödyllisyytensä vastineena saamastaan taloudellisesta hyödystä ja asemasta.⁹ Myös Englannin kartanoita kansallisena kulttuuriperintönä tutkinut Peter Mandler tarkastelee aristokratian ja kansan välistä monimutkaista suhdetta. Säilyttääkseen asemansa 1800-luvun muutoksissa kartanonomistajat eivät voineet enää tukeutua ainoastaan kuriin ja rangaistuksiin, vaan heidän oli osallistuttava yhteiskunnallisiin uudistuksiin ja tehtävä kulttuurisia ja poliittisia myönnytyksiä.¹⁰ Thompson ehdottaakin, että paternalismi oli ”hallitun harkittamisen tekniikka”, josta puolet oli teatteria ja eleitä ja toinen puoli todellista vastuunkantamista.¹¹ 1800-luvun kartanoelämää tarkastellut Sanna Kekkonen korostaa Thompsonin tapaan taloudellisten tekijöiden ja patriarkaalisuuden yhteyttä. Kekkonen tuo esiin kartanonomistajan harjoittaman kontrollin ja huolenpidon velvollisuutena, jonka avulla tämän oli mahdollista pitää kartano taloudellisesti toimivana ja ylläpitää omaa statustaan.¹²

Kartanoiden patriarkaalisessa kontrollissa oli paljon samoja piirteitä kuin tehdasyhteisöjen patriarkaalisuudessa. Petri Karo-

sen mukaan patriarkalisuus on usein nähty johonkin kaukaiseen menneisyyteen kuuluvana ilmiönä, jolloin sen piirteitä 1900-luvun johtamisessa ei ole aina tunnistettu.¹³ Esimerkiksi E. P. Thompson katsoo paternalistisen kontrollin rapautuneen englantilaisessa yhteiskunnassa viimeistään 1800-luvun alussa taloudellisen rationalismin seurauksena.¹⁴ Eri tutkijat ovat määritelleet patriarkalisuutta eri tavoin, mutta tehdas- ja kartanoyhteisöjen tarkasteluun soveltunee parhaiten määritelmä, jonka mukaan patriarkalisuudessa oli kyse työnantajan auktoriteettisuhteesta työntekijöihinsä sekä työvoimapolitiikasta, jonka tarkoituksena oli hyvän työvoiman saanti ja pysyvyys. Työntekijän piti sitoutua ahkeruuteen ja uskollisuuteen työnantajaa kohtaan ja alistua elämänsä kokonaisvaltaiseen kontrollointiin, jolloin tilanomistaja ja työnantaja huolehtivat työntekijästä ja tämän perheestä.¹⁵ Tehdasyhteisöjä ovat tutkineet muun muassa Christer Ericsson, Jussi Koivuniemi ja Kaj Raiskio. Ericsson, joka on käsitellyt ruotsalaisen Nybyn ruukkiyhteisön asuntopolitiikkaa, osoittaa ruukkien työväenasuntoalueiden järjestämisen olleen osana terveyden tuottamista. Hän korostaa ruukkien asuntopolitiikan yhteiskunnallisia päämääriä. Koivuniemi tuo esiin Nokian tehtaiden asuntopolitiikan keskeisenä osana tehdaspatalnistista hallintoa, jossa asunnot olivat väline työntekijöiden pysyvyyden takaamisessa. Yhtyneitä Paperitehtaita tutkineen Kaj Raiskion mukaan yhtiö piti yllä perheihannetta, jolloin se puuttui työntekijöidensä perhearvoihin ja kontrolloi heidän kotiolojaan.¹⁶

Tutkimusaineistona käytän kartanoiden maanvuokraajilleen tekemiä vuokrasopimuksia, kartanoiden työväenasuntoihin liittyvää aineistoa, Tampereen Naisyhdistyksen ja Satakunnan Maanviljelijäin Klubin aineistoja sekä sanoma- ja aikakauslehtiä. Hatanpään ja Kaarilan esikaupunkitontin-, mäkituvan- ja torpanvuokraajilla oli kirjalliset vuokrasopimukset. Hatanpään kartano painatti torppareille, mäkitupalaisille sekä Hyhkyn ja Vuohensillan tontinvuokraajille kaikilla erilaiset sopimukset. Kaarilan kartanossa sen sijaan kaikilla esikaupunkivuokraajilla oli samat vuokraehdot, myös suunnitellun Ansionkallion vuokralaisilla. Vertailen kontrollin näkökulmasta esikaupunkivuokralaisten

vuokrasopimuksia toisiinsa sekä torpparien ja mäkitupalaiesten sopimuksiin.

Tampereen Naisyhdistys oli Suomalaista puoluetta lähellä ollut hyväntekeväisyisyhdistys, johon kuului kaupungin säätyläisnaisia ja ympäristön kartanoiden naisia. Yhdistyksen pöytäkirjat, raportit ja katsaukset valottavat yhdistyksen toimintaa esikaupungeissa. Satakunnan Maanviljelijäin Klubi oli Tampereen seudun herrasmiesviljelijöiden ja maataloudesta kiinnostuneiden liikemiesten ja oppisivistyneistön yhdistys, jossa keskusteltiin laajasti alan kysymyksistä. Käytän Kalle Hiissan tekemää klubin historiateosta ja sen sisältämiä suoria lainauksia vuonna 1900 perustetun klubin alkuaikojen pöytäkirjoista, jotka ovat myöhemmin hävinneet. Yhdistysaineistoja sekä sanoma- ja aikakauslehtiä lähilukemalla analysoin sekä tilanomistajaperheiden harjoittamaa työväen asumisen ohjausta ja valvontaa että työväestön suhtautumista siihen.

Keskustelua työväen asumisesta ja työläiskodin ihanteesta

Työväen asumisessa nähtiin 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa useita ratkaisuja vaativia ongelmia. Työläiskodeissa asuttiin ahtaasti. Yleisin työväenasunto oli yksi huone ja keittiö tai yksi huone osakeittiöllä. Tällaisissa asunnoissa työläisperheet asuivat perheen koosta riippumatta. Liian ahtaasti asutuista asunnoista puuttuivat yksityisyys ja perhekeskeisyys, mikä teki niistä myös hygieenisesti huonoja. Likaisuus, epäsiisteys sekä raittiin ilman ja valon puute olivat epäkohtia, joita liitettiin työväenasumiseen.¹⁷ Työväenasumisesta keskustelivat ja kirjoittivat arkkitehdit, lääkärit ja muut auktoriteetit, monet kansalaisjärjestöt sekä esimerkiksi kartanonomistajat. Tutkimustietoa asumisolosuhteista tuotettiin runsaasti. Suomessa useimmat kaupungit tilasivat 1900-luvun ensikymmenellä tutkimuksen kaupungin ja esikaupunkien asumisolosuhteista. Maaseudun asumista selvitettiin muun muassa Tilattoman väestön alakomitean tutkimuksissa. Asumis- ja asu-

kastutkimukset sekä kaupunkitilan analysointi voidaan nähdä biovallan elementteinä.¹⁸

Tampereella arkkitehtina toiminut Birger Federley ehdotti jo 1899 työväenasunnon minimivaatimukseksi kahden huoneen ja keittiön asuntoa. Työväenasuntokysymykseen ja erityisesti Tampereen tilanteeseen perehtynyt Federley piti kuitenkin jo hyvänä saavutuksena, jos jokaisella perheellä olisi edes huoneen ja keittiön asunto.¹⁹ Vuonna 1917 pidetyssä työväenasuntokongressissa arkkitehti Otto-Iivari Meurman totesi työväestön asumistason olevan Suomessa edelleen hyvin alhainen. Meurman puhui työväenasuntoreformin puolesta ja muistutti, että ”koti on yhteiskunnan perusta, jolloin koteihin pitäisi pystyä järjestämään mahdollisimman hyvät olosuhteet. - - Täytyy pyrkiä asuntomuotoon, joka ei täytä vain perustarpeita, vaan on moraalisesti parempi ja kauniimpi”.²⁰ Federleylle työväenasunnon ideaali oli omakotitalo tai paritalo, jossa oli pieni puutarha. Meurmanin mielestä talonomistajien pitäisi saada myös tontti omakseen. Hän uskoi tontin omistamisen parantavan rakentamisen tasoa – ja yhteiskunta-rauhaa. Omistusasumisella nähtiin olevan työväestöä kasvattava vaikutus. Monet teollisuuslaitokset edistivät tarmokkaasti omakotiasumista, sillä omakotitalon hankkineet muodostivat pysyvemmän ja maltillisemmän työntekijäryhmän kuin vuokralla asuneet. Yhtiöt vuokrasivat tai myivät työntekijöilleen omakotitontteja, tarjosivat edullisesti rakennuspiirustuksia ja -materiaaleja sekä myönsivät luottoa. Tontit kohdistettiin perheellisille miehille, jotka pääosin itse rakensivat talonsa. Talonsa ja pihansa rakennus- ja kunnostustöissä sekä toisten rakennuksilla talkoissa olleilla miehillä ei ollut aikaa ammattiyhdistystoimintaan.²¹ Työväenliikkeen piirissä vastustettiin työläisten omakotiasumista ja heidän sitomistaan maahan. Esimerkiksi liikkeen varhainen teoretikko Nils af Ursin suhtautui erittäin torjuvasti työväestön omistusasumiseen. Hänen mukaansa oma talo sitoi työläiset työnantajaan ja paikkakuntaan, jolloin työntekijät tulivat työnantajasta riippuvaisiksi.²²

Työväenasuntojen suunnittelussa korostettiin asuntojen edullista hintaa ja hygieenisiiä olosuhteita.²³ Kirsi Saarikangas on

Foucault'hon viitaten todennut, että parantamalla asumista pyrittiin samalla tuottamaan terveyttä.²⁴ Asuntohygieenisessä suunnittelussa keskeistä oli huoneiden tilallinen ja toiminnallinen eriyttäminen. Keittiön tuli olla erillinen huone, joka oli puhdas ja mahdollisimman pieni, jotta sitä käytettäisiin vain ruuanvalmistukseen liittyviin tehtäviin. Makuuhuone tuli erottaa muista huoneiloista, ja vanhemmilla ja lapsilla sekä mielellään myös tytöillä ja pojilla tuli olla erilliset makuuhuoneet. Vesijohto ja viemäri tuli kuulua kaikkien pienasuntojen varustukseen.²⁵ Saarikankaan mukaan asuntoja koskevassa hygieenisessä keskustelussa puututtiin ihmisten ja kodin puhtauteen ja samalla kajottiin ihmisten yksityisyyteen.²⁶

Sivistyneistö pyrki juurruttamaan omat ihanteensa perheestä ja kodista työväestön keskuuteen. Työväenluokan kasvu ja yhteiskunnan epävakauden lisääntyminen olivat 1800-luvun lopulla uhkatekijöitä, joihin ratkaisuksi haettiin hyvää kotielämää. Työväestön energia oli suunnattava perheen perustamiseen ja kodin rakentamiseen. Perheihanteeseen kuului mies perheen elättäjänä ja nainen kodin ja lasten hoitajana. Perheenemäntä loi kodin hengen, sillä kodikkuuden tuottaminen oli naisen tehtävänä. Sivistyneistön unelmana oli kaunis, puhdas ja järjestyksessä oleva koti. Työläiskodin tehtävänä oli pitää työntekijät puhtaina, ravittuina ja terveinä sekä kasvattaa uusia, terveitä työläisiä. Kun hyvästä ja terveellisestä perhe-elämästä tuli sivistyneistölle keino ratkaista sosiaalisia ongelmia, perhe-elämästä tuli liian tärkeää jätettäväksi ihmisille itselleen. Pyrkimykset neuvonnan ja valvonnan ulottamiseksi koteihin lisääntyivät, sillä vanhempien katsottiin tarvitsevan apua kodinhoidossa ja lasten kasvattamisessa hyväksi kansalaisiksi.²⁷

Muonamiesperheiden asuminen

Suomen ja Ruotsin suurtiloilla siirryttiin lampuotien ja torpparien päivätoista vuosipalkkaiseen työvoimaan 1800-luvulla, viimeistään 1900-luvun alussa. Muutos oli nopeinta kauppal-

lista maataloutta harjoittaneilla tiloilla ja kaupunkien lähistöllä. Kaikki Tampereen lähiympäristön suurtilat pyrkivät 1800-luvun lopulta lähtien eroon vuokratilajelijöistään liittämällä vuokratiloja omaan viljelyyn ja myymällä pois etäällä päätilasta sijainneita tiloja. Tämä tarkoitti muutosta sekä kartanoiden työvoimassa että asumisessa. Lamputitilat hävisivät kokonaan, torppien määrä romahti ja jopa mäkitupien määrä väheni. Vuokratilajelijöiden päivätyöt korvattiin palkkaamalla perheellisiä, vuosipalkkaisia muonamiehiä, jotka saivat palkkansa osittain rahana ja osittain luontoispalkkana. Päivätyöjärjestelmä ei enää vuosisadan vaihteen Suomessa vastannut ajan tehokkuus- ja rationalisointivaatimuksia.²⁸ Satakunnan Maanviljelijäin Klubissa, johon Tampereen seudun suurtilanomistajat kuuluivat, suositeltiin 1906 torpparien päivätyövelvollisuuden korvaamista rahavuokralla, siirtymistä vakituiseen muonamiestyövoimaan sekä työvoiman hankkimista siten, että ”tilaton väestö kiinnitetään maahan”²⁹

Muonamiesten huonoa asemaa kritisoitiin Ruotsissa jo 1800-luvulla, jolloin muonamiesjärjestelmä alkoi yleistyä kaupallista maataloutta harjoittaneilla suurtiloilla. Huomion kohteeksi tulivat erityisesti asumisolot. Muonamiesperheitä asui torpissa, mäkituvissa ja ulkorakennuksissa, mutta myös varta vasten heille rakennetuissa taloissa. Ruotsissa tavallinen asuminen oli ”statarlängan”, joka oli pitkä, yksi- tai kaksikerroksinen rakennus, jossa asui useita perheitä. Asunnot olivat yleensä pieniä. Yhdellä perheellä oli käytössään yksi tai kaksi huonetta ja keittiö. Suomessa muonamiesperheet majoitettiin suurtiloilla yleensä suuriin työväenasuntorakennuksiin tai yhden ja kahden perheen taloihin. Asumisolosuhteet vaihtelivat suuresti kartanoiden välillä mutta myös kartanoiden sisällä. Mats Hellspong otaksuu, että hyvät ja luotettavat työntekijät saivat talon parhaat työväenasunnot. He edustivat vakituista, vuosia samassa kartanossa pysyvää työvoimaa. Huonoimmat asunnot jäivät niille perheille, jotka muuttivat usein kartanosta toiseen.³⁰

Muonamiesten elinolosuhteisiin ja asumiseen liittyviin epäkohtiin kiinnitettiin huomiota myös Suomessa. *Kansan Lehdessä* 1900-luvun alussa ilmestyneissä kirjoituksessa kuvattiin muona-

rengin asunnon olevan melkein poikkeuksetta kurjimpia, mitä ihmisasuntona käytetään.³¹ Sosialidemokraattisen Puolueen kansanedustaja Miina Sillanpää moitti muonamiesperheiden asumisolaja ja totesi, että heillä on tavallisesti ”yksi pieni huone, jossa koko perheen on oleskeltava kimpsuineen kampsuineen. Että siinä ei voi pitää järjestystä, on luonnollista.”³² Ruotsissa yksittäiset kartanonomistajat, kuten Sven Palme, esittivät jo 1900-luvun alussa, että muonamiesten asumistasoa on parannettava ja että heille on rakennettava omia koteja.³³ Satakunnan Maanviljelijäin Klubissa keskusteltiin työväestön asuntoasiasta erityisesti 1910-luvun loppupuolella. Tampereen seudun tilanomistajien mielestä oli erittäin tärkeää, että muonamiesperheille rakennettaisiin kunnollisia asuntoja ja luovutettaisiin viljelysmaata.³⁴ Maataloustyöväen asuntokysymyksen nosti keskusteluun erityisesti sisällissota, johon osallistui punaisten puolella runsaasti Etelä- ja Länsi-Suomen maataloustyöväkeä. Agronomi Johannes Kjälströmin näkemys oli, että tämä sai monet maanviljelijät havaitsemaan työväestön asunto-olosuhteissa olevat puutteet. Hänen mukaansa ”yksihuone- ja kasarmijärjestelmä kukoistivat edelleen Suomen suurtiloilla”, vaikka asuntokasarmeja pidettiin haitallisina ja yleinen käsitys oli, että perhe tarvitsee kaksi huonetta.³⁵

Työväen asumisolasta käydyin keskustelun seurauksena Suomen suurtiloilla alettiin 1910- ja 1920-luvuilta suosia yhden ja kahden perheen taloja, joissa oli oma puutarha. Paikoin rakennettiin jopa rivitaloja, joissa oli kullekin perheelle oma piha-alue. Hyvien työväenasuntojen rakentamisesta oli etua tilanomistajille. Kilpaillessaan työvoimasta maatalous ei pärjännyt teollisuudelle palkoissa eikä työajoissa, sillä teollisuudessa palkat olivat korkeampia ja työaika lyhyempi. Suurtilat saattoivat sen sijaan tarjota työntekijöille ja heidän perheilleen sellaiset asumisolosuhteet, jotka vähensivät työväen keskeisiä riitoja ja paransivat viihtyvyyttä ja työntekijöiden pysyvyyttä. Arkkitehti Jussi Paatelan mukaan ”parhaan työvoiman tilalleen kiinnittää se, jolla on tarjota tyydyttävimmät asunto-olosuhteet”.³⁶

Työväen asuminen huomion kohteeksi Tampereen lähiympäristön suurtiloilla

Tampereen lähiympäristön suurtilat toimivat eri tavoin muonamiesperheiden asumisolosuhteiden kohentamiseksi sekä koti-ihanteen juurruttamiseksi kartanoyhteisössä. Lielahden kartanossa Ylöjärvellä siirryttiin muonamiestyövoimaan ja rakennettiin uusia työväenasuntoja 1890-luvulla, kun tilan omisti Wilhelm Fredrik von Nottbeck. Osa Lielahden työväen asuinrakennuksista sijaitsi miespihan läheisyydessä, mutta varsinainen työväenasuntokeskittymä rakennettiin noin kilometrin etäisyydelle päärakennuksesta. Nottbeck oli Finlaysonin puuvillatehtaan hallituksen puheenjohtaja ja yksi tehtaan omistajista. Hän otti nopeasti käyttöön uutuudet ja teki itse keksintöjä. On nähtävissä, että Nottbeck oli selvillä työväen asumiseen liittyneistä uusista kansainvälisistä aatteista. Finlayson oli merkittävin työväenasuntorakentaja Tampereella, ja Nottbeck oli tuomassa 1900-luvun vaihteessa työväen omakotirakentamisen ideaa kaupunkiin. Hän oli perustamassa Tampereelle osakeyhtiö Rauhaa, jonka tarkoituksena oli rakentaa edullisia, ajanmukaisia ja terveellisiä asuntoja Finlaysonin työntekijöille. Yhtiön kautta työmiehet saivat rakennustontteja, edullisia lainoja ja rakennusaineita, jotta he voisivat rakentaa omakotitalon itselleen.³⁷

Hatanpään kartanossa Messukylässä työmiesperheet asuivat suuressa tiilirakennuksessa, kunnes heille rakennettiin yhden ja kahden perheen asuintaloja. Kartanossa oli 1900-luvun alussa kolmisenkymmentä perheellistä muonamiestä. Muonamiesasuntojen käyttöön liittyi rajoituksia. Esimerkiksi vieraita henkilöitä, joiksi laskettiin myös perheen aikuiset lapset, ei saanut majoittaa ilman kartanonomistajan lupaa. Messukylässä sijainneen Kaukajärven suurtilan omistajan Bertel Grahnin kiinnostusta työväenasuntoasiaan kuvastaa se, että hän suunnitteli itse tilan työväenasunnot. Ne olivat yhden perheen taloja, jotka sijoitettiin kartanoalueen ulkopuolelle lähelle kartanon pääporttia. Uusien asuntojen rakentaminen etäälle päärakennuksesta mutta myös erilleen talouspihasta vastasi 1800-luvun lopulla syntyneitä

käsitystä maataloustyöntekijän asunnon hyvästä sijoittelusta.³⁸ Myös tehdasyhteisöissä uudet työväenasunnot alettiin rakentaa tehdasalueen ulkopuolelle. Tarkoituksena oli työn ja vapaa-ajan selkeämpi erottaminen toisistaan, työläisperheiden yksityisyyden lisääminen sekä siirtyminen työntekijöiden jatkuvasta valvonasta muihin keinoihin sitoa heidät työnantajaansa.³⁹

Arkkitehti Birger Federley pääsi toteuttamaan ajatuksiaan hyvästä työväenasumisesta suunnitellessaan ensimmäisen maailmansodan aikana työväenasuntoalueen asuntoineen J. W. Enqvist osakeyhtiölle, joka oli perustanut Lielahden sulfittiseluloosa-tehtaan. Asemakaavassa oli tontteja kahden ja neljän perheen taloille, rivitaloille ja muutamille yleisille rakennuksille sekä puistoalueita. Kahden perheen taloissa oli jokaisessa kaksi huonetta, keittiö, eteinen, ullakko ja kellari. Neljän perheen taloissa oli kolme huonetta, keittiö ja eteinen. Jokaisessa asunnossa oli erillinen sisäänkäynti ja oma piha-alue, jossa oli tilaa puutarhalle. Englannissa jo pitkään käytössä ollut rivitalo alkoi yleistyä Keski-Euroopassa 1800-luvun lopulla, ja Ruotsiin rakennettiin ensimmäiset rivitalot 1908. Federleyn suunnitelmasta kahdeksasta rivitalosta rakennettiin kaksi, jotka olivat Suomen ensimmäisiä maaseudulle rakennettuja rivitaloja. Niissä oli kummassakin kymmenen asuntoa, joihin kuului kaksi huonetta ja keittiö, oma piha sekä viljelysmaata perunoiden ja vihannesten kasvattamista varten.⁴⁰

J. W. Enqvist osakeyhtiöllä oli oma maatila, Niemen suurtila, joita tehtaat perustivat turvatakseen työntekijöidensä elintarvikehuollon, hillitäkseen maataloustuotteiden hinnannousua paikkakunnalla ja harjoittaakseen kaupallista maataloutta. Lielahden alueen uusissa työväenasunnoissa asui Lielahden tehtaan työväen lisäksi Niemen suurtilan työntekijöitä. Kullakin vakituisella maataloustyöntekijällä oli oma asunto, jota ympäröi 6–10 aarin suuruinen puutarha ja kasvimaa. Tehdas oli palkannut puutarhaneuvojan, joka huolehti tehtaan puutarhaviljelyksistä sekä neuvoi ja auttoi työntekijöitä puutarhanhoidossa. Tampereen maatalousnäyttelyn yhteydessä 1922 järjestetyllä retkeilyllä Niemen suurtilan työväen asunto-oloja pidettiin ”mallikelpoisina”.⁴¹ Puutar-

haneuvojan tehtävänä oli edistää työntekijöiden puutarhaviglyjä mutta oletettavasti myös piha-alueiden siisteyttä ja kauneutta, sillä yhtiö esitteli rakennuttamiaan ihanteellisia työväenasuntoja vierailijoille, jolloin myös asuntojen ympäristö oli saatava edustuskelpoiseksi.

Siisteys, puhtaus ja raittius asumisen päämääränä

Lielahden suurtilalla muonamiehiä ja heidän vaimojaan pyrittiin kasvattamaan siisteyteen, puhtauteen ja raittiuteen. Saavuttaakseen tavoitteitaan Wilhelm Fredrik von Nottbeck otti 1890-luvun alussa käyttöön palkitsemisjärjestelmän. Muonamiesten asunnoissa pidettiin tarkastuksia ja, jos koti havaittiin puhtaaksi ja siistiksi, perheenemäntä sai rahapalkinnon. *Tampereen Uutisten* mukaan toiminta oli Lielahdessa tuloksellista, sillä työmiesten kodit olivat järjestyksessä ja siivottuja.⁴² Innovatiivinen Nottbeck oli edelläkävijä kannustaessaan työläisäitejä hoitamaan kotia rahapalkintojen avulla. Vastaavanlaisia palkitsemiskäytäntöjä otettiin käyttöön muissa kartanoissa ja suurissa teollisuusyhteisöissä yleensä vasta 1900-luvun alussa. Esimerkiksi Valkeakoskella Yhtyneet Paperitehtaat järjesti työntekijöilleen pihakilpailuja, joissa pihojen lisäksi tarkastettiin talojen siisteys ulkoa ja sisältä. Näitä piha- ja tupatarkastuksia järjestettiin kaikille tehtaan omakotiasukkaille etukäteen ilmoittamatta.⁴³ Ruotsalaisessa Tjölöholmin kartanossa innostettiin muonamiesten vaimoja kodin hoitamiseen jakamalla palkintoja niille, joilla oli kaunein ja puhtain koti ja parhaiten hoidettu kasvimaapalsta. Tjölöholmissa pyrittiin jo muonamiestalojen suunnitteluvaiheessa huomioimaan perheenemäntien tarpeet ja tekemään asunnoista helposti hoidettavia. Tässä kartanonrouvalla oli ratkaiseva vaikutus.⁴⁴ Asuntotarkastukset kertovat siitä, että muonamiesten kodeissa ei ollut kovin paljon yksityisyyttä, vaan työntekijän elämän kokonaisvaltainen kontrollointi ulottui myös kodin seinien sisäpuolelle.

Muonamieskotien kontrolli voidaan liittää käsityksiin työläis-
kodeista terveysriskinä. Siisti koti ja terveellinen ruoka olivat
työkyvyn ylläpidon edellytyksiä, mutta kodin siistinä ja puh-
taana pitäminen nähtiin myös tärkeänä keinona taistella saira-
uksia vastaan. Lähdeaineistosta on nähtävissä Wilhelm Fredrik
von Nottbeckin tietoisuus hygieniaan ja terveyteen liittyneistä
kysymyksistä. Hän muun muassa puuttui Tampereen kaupungin
puhtaanapito-ongelmiin ja oli yhdessä kaupungin kanssa ratkai-
semassa niitä. Nottbeck suhtautui myös hyvin vakavasti tilalla tai
sen ympäristössä ilmenneisiin tartuntatauteihin.⁴⁵

Alkoholin vaaroista perheille ja yhteiskunnalle puhunut ja kir-
joittanut sivistyneistö oli huolissaan erityisesti työväestön alko-
holinkäytöstä. Kartanonomistajalle työmiesten juopottelu oli
ennen kaikkea työvoimapoliittinen kysymys. Wilhelm Fredrik
von Nottbeck suhtautui tiukasti työntekijöidensä alkoholikäyt-
töön ja tuki taloudellisesti raittiusliikkeen toimintaa. Hän pyrki
jo työhonottovaiheessa pestaamaan raittiita työmiehiä ja koetti
kasvattaa muonamiehiään raittiuteen rahapalkinnoilla. Nottbeck
maksoi kuukausittain jokaiselle muonamiehelleen 5 markan yli-
määräisen palkkion, jos tämä ei ollut työaikana alkoholin vaiku-
tuksen alaisena. Kaikki kartanon muonamiehet ansaitsivat *Tam-
pereen Uutisten* mukaan tämän lisäpalkkion.⁴⁶

Alustalaisten ja työntekijöiden hyvinvoinnista huolehtiminen
ja heidän ohjaamisensa ja opastamisensa hyviin elintapoihin oli
osa patriarkaalista kartanosysteemiä. Kartanonomistaja valvoi
työntekijöidensä raittiutta nimenomaan työaikana. Sunnuntait
ja juhlapyhät olivat lepopäiviä, jolloin työtä ei tehty. Silloin työ-
miehenkin oli mahdollista vähän naukkailla, kun teki sen poissa
isännän silmistä. Muonamiehillä, joiden asunnot sijaitsivat karta-
noalueen ulkopuolella, oli palkollisia paremmat mahdollisuudet
yksityisyyteen. Tiukka suhtautuminen työntekijöiden alkoholin-
käyttöön ei koskenut työväenjuhlia, sillä Lielahden omistaja jär-
jesti syksyisin työväelleen suuren juhlan, jossa oli tarjolla olutta ja
väkevämpiäkin alkoholijuomia.⁴⁷

Ruotsin vuosien 1875–1920 kartanorakentamista tutkinut
Anna Sumner näki perheenemäntien palkitsemisen tilanomis-

tajan harjoittamana hyväntekeväisyystyönä. Lielahden työntekijöiden valvonta- ja palkitsemiskäytäntö voidaan nähdä myös Foucault'n määrittelemän biovallan ilmentymänä, sillä biovalta toimii kontrollin ja normalisoinnin kautta. Asunnoilla ja niihin liittyneellä kontrollilla sekä elintapojen valvonnalla ihmisistä pyrittiin koulimaan hyvin käyttäytyviä, tehokkaita ja tuottavia yksilöitä.⁴⁸ Lielahden tapauksesta käy ilmi, että kontrolli noudatti sukupuolijakoa.⁴⁹ Asunnon kontrollointi oli naisten toiminnan valvontaa, sillä perheenemäntä vastasi kodin puhtaudesta ja viihtyisyydestä. Alkoholikontrolli oli taas miesten kasvattamista vastuullisiksi työntekijöiksi ja kunnollisiksi perheen huoltajiksi. Nämä kaksi asiaa liittyivät toisiinsa, sillä viihtyisän kodin uskottiin pitävän perheenisän poissa huonosta elämästä.

Esikaupunkien suunnittelu ja valvonta

Suomalaisessa kaupunkisuunnittelussa otettiin vaikutteita 1800-luvun lopulla ennen muuta Saksasta ja Itävallasta ja 1900-luvun alussa etenkin Englannista. Puutarhakaupunkiaate oli englantilaisen kaupunkisuunnittelun tärkein anti 1900-luvulla.⁵⁰ Aikaansa seuraavat tilanomistajat olivat todennäköisesti hyvin selvillä ajankohdan uusista kaupunkisuunnitteluun ja työväen asuttamiseen liittyneistä aatteista, ja heillä oli resursseja ja toimintakenttä kokeilla ja toteuttaa uusia ideoita. Suomessa muutamat kartanonomistajat, jotka omistivat maata kaupungin ympäristössä, perustivat suunniteltuja työväenasuntoalueita. Monrepos'n kartanon omistaja Paul von Nicolay palstoitti 1800-luvun lopulla Viipurin lähistöllä sijaitsevalle Sorvalinsaarelle vähävaraisille tarkoitettun esikaupunkialueen pientontteineen.⁵¹ Puistokylä oli kartanonomistaja Konrad Zilliacuksen ja muutamien muiden Ebenezer Howardin puutarhakaupunki-ideasta innostuneiden hanke, jossa Helsingin lähistölle muodostettiin 1900-luvun alkuvuosina työväestön puutarhakaupunki. Puistokylän ihanteina olivat Howardin ajatukset itsenäisestä puutarhakaupungista sekä hänen käsityksensä siitä, että hyvä ympäristö tuotti hyvän yhteiskunnan.⁵²

Hatanpään ja Kaarilan suunnitellut asuntoalueet Tampereen ympäristössä olivat maanomistajien keino luoda järjestystä esikaupunkialueille. Erityisesti Hyhkyn kaavassa on nähtävissä myös kunnianhimoisempia tavoitteita. Säännöllisiin kortteleihin jaettujen asuntotonttien lisäksi kaavassa oli varattu howardilaisen ajattelun mukaisesti huomattavan isoja alueita työpaikkoja, palveluita, virkistystä ja ruuantuotantoa varten. Hyhkyn kaavassa ja alueen vuokralaisten valvonnassa on huomioitava alueen omistussuhteet. Hyhky kuului Hatanpään entisen omistajan C. G. Idmanin perikunnalle, jonka jäsenenä oli sekä paikallisesti että valtakunnallisesti tunnettuja vaikuttajia: lääkärit Gustaf Rudolf ja Gösta Idman, pankinjohtaja Nils Idman, senaattori Ossian Wuorenheimo, maanviljelysneuvos Johannes Cygnaeus ja Hatanpään kartanon omistaja Fedi Idman.⁵³ Näiden valistuneiden henkilöiden intressinä oli todennäköisesti luoda hyvä ja terveellinen esikaupunkialue.

Kirjallisuudessa oloja Tampereen esikaupunkialueilla on kuvattu yleensä hyvin vapaiksi kaikesta säätelystä ja valvonnasta, jolloin on jäänyt huomiotta, että maanomistajat ohjailivat ja kontrolloivat vuokralaistensa toimintaa ja asumista vuokrapalstalla monin tavoin.⁵⁴ Kaupunkitila vaati järjestystä, johon sekä ympäristö että asukkaat oli sopeutettava. Zygmunt Baumanin mukaan järjestämisen halu ammentaa voimansa kaaoksen pelosta. Esikaupunkien tilallinen epäjärjestys merkitsi myös sosiaalisen kaaoksen mahdollisuutta, ja järjestyksen saavuttaminen vaati sekä yksilöiden että heidän ympäristönsä kontrollia.⁵⁵ Maalaiskunnilla ei ollut juurikaan resursseja puuttua esikaupunkielämään, ja esimerkiksi Pirkkalan kunta toivoi, että maanomistajat pitäisivät järjestystä maillaan Pispalassa ja Hyhkyssä.⁵⁶ Säätelyn ja valvonnan perustana olivat vuokrasopimukset ja tonttitarkastukset. Hatanpään ja Kaarilan tontinvuokrasopimuksissa oli teiden kunnossapitoon liittyviä velvoitteita sekä rakentamista koskevia määräyksiä. Maanomistaja rakensi tiet, mutta kaikilla esikaupunkitonttien vuokraajilla oli velvollisuus hoitaa osansa tiealasta. Kaarilan sopimuksissa ei säädelty rakentamista, mutta Hatanpään Hyhkyn ja Vuohensillan suunnitelluilla alueella oli tarkat määrä-

ykset siitä, miten rakennukset oli sijoitettava. Myös Hatanpään mäkitupalaisten oli sijoitettava rakennukset palstalle maanomistajan määräysten mukaan. Kaikkien Hatanpään maanvuokraajien rakentamista ohjailtiin myös siten, että vuokraajan oli saatava rakennuksiinsa tunnetusta vakuutusyhtiöstä palovakuutus, jonka maksusuorituksia vuokranantaja kontrolloi. Maanomistaja pyrki rajoittamaan alkoholinsaantia erityisesti esikaupungissa. Hyhkyssä oluen ja väkijuomien myyminen oli kokonaan kielletty. Kaarilan mailla ja Hatanpään torpparisopimuksissa puututtiin vain laittomaan valmistukseen, myyntiin ja anniskeluun.⁵⁷

Hatanpään esikaupunkialueiden ja mäkitupien vuokrasopimuksissa vaadittiin siisteyttä ja puhtautta. Vaatimuksella tarkoitettiin tontin kuntoa, mutta mahdollisesti myös rakennusten kuntoa ulkoa ja sisältä. Maanomistaja kontrolloi vuokrasopimuksen noudattamista tekemällä tarkastuksia, mutta tonttitarkastuksista ei ilmene, käytiinkö myös asunnon sisällä. Hatanpään esikaupunkialueilla kiellettiin erikseen tontin käyttö kaatopaikana ja Vuohensillan ja mäkitupa-alueiden suurilla tonteilla terveydelle haitallisten laitosten, kuten pahalta haisevan nahkatehtaan rakentaminen. Mäkitupalaisten sopimuksissa vaadittiin, että palstasta ei saanut aiheutua terveyshaittoja. Lika nähtiin sairauksien aiheuttajana, jolloin puhtauden avulla pyrittiin ehkäisemään terveyshaittoja. Puhtaana ja siistinä pitäminen oli myös järjestyksen luomista.⁵⁸ Tilanomistajille oli tärkeää, että kartanoiden asuntoalueet näyttivät ulospäin siisteiltä ja hoidetuilta.

Maanomistaja asetti tontinvuokraajalle käytösnormeja velvoittamalla tämän huolehtimaan, että vuokrapalstalla elettiin kunnollista elämää. Esikaupunkivuokraajat saivat ottaa taloonsa vuokralaisia ja asukkeja. Monet työläisperheet pitivät asukkeja, joilla tarkoitettiin perheen kanssa samoissa huoneissa asuvia vieraita henkilöitä. Maalta kaupunkiin tulleille naimattomille työläisille asukiksi ryhtyminen oli usein ainoa tapa saada asunto, sillä asuntopula ja vuokran kalleus rajoittivat asumisen vaihtoehtoja. Työväestön asumista pohtineiden asiantuntijoiden pyrkimyksenä oli asukijärjestelmän poistaminen, sillä he pitivät sitä siveellisesti ja terveydellisesti vahingollisena.⁵⁹ Maanomistaja

velvoitti, että talonomistajien piti valvoa myös omien vuokralaisensa elintapoja. Hyhkyssä uhkasi häätö, jos tontilla elettiin ”siveyttä ja hyvää järjestystä loukkaavaa elämää”.⁶⁰ Puhdasmaineisuus oli tärkeää. Vuokralaisen oli itse oltava puhdasmaineinen, ja hän saattoi myydä talonsa ja vuokraoikeutensa, mutta vain toiselle puhdasmaineiselle henkilölle. Kaarilan vuokraajat eivät saaneet ottaa luokseen asumaan ”huonomaineisia ja kirjattomia henkilöitä”. Hatanpään torpparisopimuksissa hädän syyksi riitti, jos torpassa vietettiin ”pahantapaista ja irstasta elämää”, joka aiheutti torpalle huonon maineen. Torppari ei saanut myöskään pitää palveluksessaan henkilöä, joka oli tehnyt rikoksen.⁶¹

Kaupungin vaikutus näkyi Hatanpään esikaupunkialueiden vuokrasopimuksissa, jotka poikkesivat huomattavasti kartanon Messukylässä sijainneiden torppien ja mäkitupien sopimuksista. Alkoholimyyntikielto, uhkaus vuokraoikeuden menetyksestä huonon elämän vuoksi ja puhdasmaineisuuden edellytys vuokraoikeuden siirrossa esiintyivät vain esikaupunkivuokraajien sopimuksessa. Puhtautta ja siisteyttä vaadittiin myös mäkitupa-asukailta, mutta heidän sopimuksensa sisälsi pääasiassa päivätöiden suorittamiseen, rakennusten sijoitteluun ja palstan aitaamiseen liittyneitä määräyksiä. Vuokrasopimuskaavakkeista on nähtävissä tilanomistajien harjoittama esikaupunkiympäristön maaseutu ympäristöä voimakkaampi kontrollointi. Ansionkalliolla ja Kaarilan muilla vuokratonteilla rakentaminen ja elämä oli vähemmän säädeltyä kuin Hatanpään esikaupunkialueilla. Kaarilan vuokrasopimuksissa ei ohjailtu vuokralaisten rakentamista eikä erikseen vaadittu siisteyttä ja puhtautta, mutta Pirkkalan kunnanhallinnossa vuosia eri luottamustehtävissä toiminut tilanomistaja Otto Thuneberg edellytti, että vuokraaja noudatti kunnassa voimassa olleita terveys-, järjestys- ja palosääntöjä. Vuokrasopimuksessa ei täsmennetty, miten nämä säännöt vaikuttivat vuokralaisen rakentamiseen ja elämään vuokrapalstalla.⁶²

Tampereen Naisyhdistyksen esikaupunkityö

Työväen asuminen ja työläiskodit olivat useiden kansalaisjärjestöjen kiinnostuksen kohteina, koska hyvät kodit nähtiin ratkaisuna moniin yhteiskunnallisiin ongelmiin. Käsittelen tässä Tampereen Naisyhdistystä, sillä se harjoitti esikaupunkien asukkaalle suunnattua laajaa puutarha- ja kotitalousneuvontaa ja sen toimintaan osallistui huomattavan paljon lähiseudun kartanoiden naisia. Kaarilan rouva Fanny Thuneberg oli perustajajäsen, ja monet Hatanpään kartanon omistaneen Idman-suvun naiset olivat yhdistyksen aktiivijäseniä. Toimintansa 1890 aloittanut Naisyhdistys oli säätyläisnaisten yhdistys, jonka päämääränä oli naisten tiedollisen ja siveellisen tason nostaminen sekä taloudellisen ja yhteiskunnallisen aseman parantaminen. Naisten hyväntekeväisyisyhdistysten kohteina olivat pääasiassa kaupungin ja esikaupunkien köyhät naiset ja lapset, mikä käy ilmi myös Naisyhdistyksen esikaupunkityön painopisteistä. Työläisnaisille suunnattu neuvontatyö aloitettiin puutarhanhoidosta, josta se laajeni käsittämään kodinhoidon kaikkine osa-alueineen sekä lastenhoidon.⁶³

Työläisperheiden neuvontatyö perustui käsitykseen, että perheenäidit tarvitsivat opetusta, jotta he osaisivat hoitaa kotia ja perhettä oikein. Työläisnaisten ei katsottu saavan kotoaan riittäviä kodinhoidon taitoja. Tavoitteena oli kouluttaa työläisvaimoista hyviä perheenemäntiä.⁶⁴ Käsitellessään tiedon ja vallan yhteyttä Zygmunt Bauman tuo esiin moderniin aikaan kuuluvan ihanteen oikeanlaisten aatteiden levittämisestä. Sen mukaan niillä, joilla oli etuoikeus päästä käsiksi tietoon, oli velvollisuus viedä tietoa niille, joilla tätä mahdollisuutta ei ollut. Naisyhdistyksen jäsenten ja heidän palkkaamiensa neuvojien toiminta oli pääasiassa valistavaa. Baumanin mukaan valistamisessa on kyse sillan rakentamisesta, jolloin valistajan ja valistettavan välisen kuilun on ainakin teoriassa tarkoitus supistua tai hävitä kokonaan. Toiminnan päämääränä on valistettavan omatoimisuus ja riippumattomuus valistajasta. Sen sijaan asiantuntijuudessa on kyse välimatkan ylläpidosta ja vahvistamisesta suhteessa asiak-

kaaseen, jolloin asiantuntijaan turvautuminen korostaa aina asiakkaan avuttomuutta ja riippuvaisuutta asiantuntijan tiedoista ja taidoista.⁶⁵

Lahjoitusvaroilla ja Tampereen kaupungin myöntämällä avustuksilla toimintaansa rahoittanut Tampereen Naisyhdistys palkkasi 1905 puutarhaneuvojan, joka kiersi esikaupunkikodeissa jakamassa hyötykasvien siemeniä ja taimia sekä puutarhavigiljelyyn liittyvää tietoa. Hänen opastuksellaan kymmeneen uusiin esikaupunkipihoihin perustettiin vuosittain puutarha. Naisyhdistyksellä oli useita tavoitteita työväen innostamisessa kotipuutarhavigiljelyyn. Puutarhanhoidolla nähtiin olevan kasvattava ja terveyttä lisäävä vaikutus, ja puutarhatuotteista perhe sai ruuanlisää ja myyntituloja. Naisyhdistyksen puutarhatoiminnassa pääpaino oli hyötyajattelussa, mutta samalla pyrittiin muokkaamaan esikaupunkiympäristöä kauniimmaksi ja viihtyisämmäksi. Ajatuksena oli, että hyvä ympäristö paransi asukkaiden elämää.⁶⁶

Naisyhdistyksen esikaupunkityö laajeni 1910-luvun alussa, jolloin se alkoi saada toimintaan valtionavustusta. Yhdistykseen otettiin nyt kodinneuvoja, jonka tehtävänä oli opastaa esikaupunkien naisia puutarhanhoidon lisäksi ruuanlaitossa, kodinhuolossa sekä kanojen ja mehiläisten hoidossa. Samalla toimintaan tuli kilpailujen myötä esikaupunkiasumisen kokonaisvaltaisempaa kontrollointia. Yhdistys järjesti puutarhatuotteiden näyttelyitä sekä kodinhoito- ja lastenhoitokilpailuja. Puutarhanäyttelyiden ja niissä jaettujen palkintojen avulla esikaupunkiviljelijöitä pyrittiin innostamaan yhä suurempaan yritteliäisyyteen ja ahkeruuteen. Kodinhoitokilpailuissa oli arvioitavana sekä asunnon että pihan puhtaanapito ja kaunistaminen. Palkintolautakunta, johon kuului Naisyhdistyksen jäseniä sekä kodinneuvoja, kävi kilpailuun osallistuvien kodeissa tarkastuskäynneillä. Parhaiten hoidetut lapset ja kodit palkittiin rahapalkinnolla.⁶⁷

Ajankohdan kirjoittelussa korostettiin perheenemäntien merkitystä, sillä he tekivät asunnosta kodin. Nähtiin, että perheenemäntä oli koulutettava pitämään koti puhtaana ja järjestyksessä ja luomaan näin kodikkuuden ja viihtyisyyden tunnetta, jotta myös perheenisä viihtyisi kotona.⁶⁸ Kirsi Saarikangas näkee, että

Monet esikaupunkialueiden tontit muuttuivat asukkaiden työllä ja puutarhaneuvojan opastuksella hyöty- ja koristepuutarhoiksi, joista niiden omistajat saattoivat olla ylpeitä. Martta Valli esittelee kasvattamiaan raparpereja Hyhkyn asuntoalueella 1920-luvulla. Kuvaaja Kalle Kurki. Kuva Vapriikin kuva-arkisto.

”kotiin tunkeutuva biovalta liittoutui perheenäidin kanssa”. Kodin ja perheen puhtaus oli perheenemännän vastuulla ja hänen työskentelynsä kohteena.⁶⁹

Naisten hyväntekeväisyysjärjestöjä luonnehtii verkottuneisuus ja kansainvälisyys. Säätyläisnaiset seurasivat kehitystä muualla ja omaksuivat nopeasti uusia toimintamuotoja. Tästä kertovat Tampereen Naisyhdistyksen 1910-luvulla järjestämät lapsikilpailut, joihin esimerkki oli saatu todennäköisesti Yhdysvalloista. Atlantin takana oli jo pitkään pidetty lasten kauneuskilpailuja, mutta uudessa kilpailumuodossa arvioitiin lasten ulkonäön sijaan heidän terveyttään ja kehitystään.⁷⁰ Naisyhdistyksen kilpailu, joka järjestettiin ensimmäisen kerran 1913, oli tarkoitettu alle kolmevuotiaille esikaupunkien lapsille. Lapsikilpailut liittyivät 1800-luvulta alkaneisiin pyrkimyksiin lapsikuolleisuuden vähentämiseksi. Pienten lasten korkea kuolleisuus koski kaikkia yhteiskuntaluokkia, mutta se nähtiin erityisesti työläiskotien ongelmana. Työläisäideillä ei ollut juuri aikaa lapsilleen, koska heidän oli osallistuttava perheen tulonhankintaan.⁷¹

Lapsikilpailun tavoitteena oli pikkulasten hoidon parantaminen. Lapset tutki Tampereen synnytyslaitoksen johtaja, lääketieteen tohtori K. A. Hoffström apunaan yhdistyksen perheenäitejä. Tarkastelun kohteina olivat ruumiinrakenne ja luuston kehitys, ihon kunto sekä ”lihavuus, verevyys tai heikkous”. Samalla arvioitiin lasten ruokintaa, hoidon huolellisuutta, pesua ja vaatteiden puhtautta. Lapset todettiin ”ilahduttavan terveiksi ja hyvin kehittyneiksi”. Puolet lapsista palkittiin, mutta palkinnollakin oli kasvattava merkitys. Sitä ei annettu suoraan rahana, vaan summa oli talletettu lapsen nimellä pankkiin, josta sen sai nostaa vasta lapsen täytettyä 15 vuotta. Järjestäjien tavoitteena oli saada vanhemmat ymmärtämään puhtauden, raittiin ilman ja valon merkitys lapselle. Nämä olivat Naisyhdistyksen mukaan asioita, joita myös vähävaraiset äidit saattoivat tarjota lapsilleen.⁷²

Esikaupunkien perheenemännät osallistuivat runsaslukuisesti Naisyhdistyksen kursseille, käyttivät puutarha- ja kotitalousneuvojen palveluita ja ilmoittautuivat kilpailuihin. Naisyhdistyksen havaintojen mukaan esikaupunkiasukkaat suhtautuivat kyllä

aluksi epäluuloisesti kodista kotiin kiertävään neuvojaan. Kodin-neuvoja kävi kesän aikana noin kahdensadan perheen luona ja järjesti esikaupungeissa ruuanlaitto-opetusta yli tuhannelle osanottajalle. Pispalan VPK:n talolla pidetyissä kasvitarhanäyttelyssä oli vuosittain esillä kymmenien esikaupunkikotien puutarhatuotteita. Ensimmäinen lapsikilpailu oli menestys, sillä järjestäjät olivat odottaneet noin viittäkymmentä pienokaista, mutta kilpailuun tuotiin kaikkiaan 119 lasta. Seuraavina vuosina kodin- ja lastenhoitokilpailuihin ilmoittautui kymmeniä perheenemäntiä.⁷³ Osallistumisintoa selittää se, että työväenluokka omaksui keskiluokkaisia arvoja hygienian idean kautta. Jonas Frykmanin mukaan työväenluokka ymmärsi, että sen piti olla järjestynyt, kurinalainen ja moitteettoman puhdas ollakseen vastavoimana porvaristolle.⁷⁴

Naisyhdistyksen toimintaa ja työläisperheiden osallistumista siihen arvosteltiin erityisesti työväenliikkeen vaikuttajien taholta. Sosialidemokraattisen Puolueen kansanedustaja Anni Huotari kritisoi naisyhdistyksen rouvia, jotka eivät kunnioittaneet työläiskotien yksityisyyttä, vaan ”katsoivat oikeudekseen mennä työläisten kotiin tarkastamaan paikkoja, moittimaan näitä ja antamaan ohjauksia työläisnaisille kotinsa hoidossa”. Huotari paheksui myös niitä työläisiä, jotka antoivat säätyläisnaisten käydä kotonaan komentelemassa. Huotarin mukaan ”arvonsa tunteva työläinen ei sitä milloinkaan sallisi. Muutaman markan palkinnon toivo [ei] saa häntä alistumaan siihen, että vieraat ihmiset käyvät hänen kodissaan määräämässä ja häiritsemässä hänen kotirauhaansa”.⁷⁵ Myös Tampereen Työväenyhdistyksen naisosaston kokouksessa paheksuttiin kilpailuja ja toivottiin, etteivät työläisperheiden äidit päästäisi tarkastajia kotiinsa.⁷⁶

Anni Huotari moitti erityisesti lapsikilpailua. Hän myönsi lastenhoidon huonon tilan, mutta piti kilpailuja omituisena keinona parantaa pienten lasten hoidon tasoa. Hänen mukaansa olisi kiinnitettävä huomiota työläisperheiden asumisolosuhteisiin ja perheenäitien työssäkäyntiin. Ahtaissa asunnoissa oli lähes mahdotonta saada riittävästi raitista ilmaa ja huolehtia puhtaudesta. Esikaupunkialueilla veden saanti oli usein hankalaa. Työssäkävillä

äideillä ei ollut aikaa eikä mahdollisuutta hyvään kodin- ja lastenhoitoon. Huotari totesi, että Suomalaisen puolueen jäsenet, jotka vastustivat kaikkia työläisperheitä koskevia parannuksia, ottivat kuitenkin ”oikeudekseen tutkia työläislapsia ikäänkuin näyttääkseen, että työläisäidit eivät lapsistaan välitä elleivät herrasrouvat pane kilpailuja toimeen ja pienillä palkinnoilla kiihoita heitä.”⁷⁷

Kansan Lehden päätoimittaja Anton Huotari oli jo ennen puolisoaan ruotinnut lapsikilpailua pakinassaan, jossa hän vertasi kilpailua eläinnäyttelyihin. Hän totesi, että työläisperheiden lapsia arvioitiin kuin näyttelykarjaa. Vaimonsa tavoin Anton Huotarilta ei liennyt ymmärrystä työläisvanhemmille, jotka toivat lapsiaan kilpailuun. Hän toivoi vanhemmilta työläisylpeyttä, ja totesi, että ”parasta olisi, että annettaisiin herrasrouvien pitää karjanäyttelynsä yksinään.”⁷⁸

Neuvontaa, kilpailuja, tarkastuksia ja palkitsemista

Kartanonomistajien pääasiallisena motiivina oli kunnollisten asuntojen avulla kiinnittää tilalle hyvää ja pysyvää työvoimaa. Vuokraamalla esikaupunkitontteja tilanomistajat taas saivat parhaan tuoton maastaan ja kausityövoimaa tiloilleen. Valistuneet tilanomistajaperheiden jäsenet olivat myös kiinnostuneita kehittämään työväestön asumista, mahdollistamaan parempaa kodinhoitoa ja lastenhoitoa sekä jakamaan puutarhatietoutta ja sitä kautta parantamaan työväestön elämää. Kartanonomistajien toiminta asumisolojen parantamiseksi voidaan nähdä myös pyrkimyksenä vähentää työväestön yhteiskuntarauhalle muodostamaa uhkaa. Tarjoamalla tontteja ja mahdollisuutta rakentaa itselleen oma talo tilanomistajat olivat suuntamassa työväestön mielenkiintoa ja tarmoa oman kodin, pihan ja puutarhan rakentamiseen ja hoitamiseen.

Kun tilanomistajat rakennuttivat uusia työväenasuntoja tai tarjosivat mahdollisuuden omakotiasumiseen esikaupungeissa, he samalla puuttuivat monin tavoin työväestön elämään. Tilanomistajaperheiden jäsenet olivat organisoimassa kartanoyhteisössä ja

Tampereen Naisyhdistyksen lastenhoitokilpailun ensimmäisen palkinnon saaneet vuonna 1913. Kuva Vapriikin kuva-arkisto.

esikaupungeissa työväestön kotien kontrollia, mikä oli osa tilaan liittyvää tiedon ja vallan yhteyttä. Michael Foucault puhuu väestön saattamisesta kontrollikäyntien avulla kurin piiriin.⁷⁹ Työväestöä ohjattiin haluttuun suuntaan neuvonnan, kilpailujen ja niihin liittyneiden tarkastuskäyntien sekä palkitsemisen avulla. Sivistyneistön koti- ja perhekäsitystä pyrittiin siirtämään työväenluokalle normalisoinnin kautta. Suurtilojen esikaupunkialueiden vuokrasopimuksissa esikaupunkielämälle asetettiin normeja ja sääntöjä, joita valvottiin tarkastuksin. Vuokrasopimusten avulla maanomistaja määritteli, minkälaisia ihmisiä hänen maallaan sai asua ja miten oli sopivaa käyttäytyä ja elää esikaupunkialueella. Kotitarkastukset ja palkitseminen olivat keinoja määritellä, minkälainen hyvän työläiskodin tuli olla. Kyse oli normalisoinnista mutta myös pyrkimyksestä, jossa määrittelemällä järjestys pyrittiin pääsemään eroon kaaoksesta. Zygmunt Bauman pitää tätä modernin ajan ilmiönä.⁸⁰

Tampereen Naisyhdistyksen esikaupunkityötä kuvastaa 1900-luvun ensimmäisinä vuosikymmeninä valvonnan lisääntyminen ja siirtyminen kohti yhä yksityisempää aluetta työläisperheen elämässä. Pihoista ja puutarhoista alkanut neuvontatyö laajeni työläiskotien seinien sisäpuolelle kotitalouden- ja lastenhoitoon ja kontrolli lisääntyi, kun koteja alettiin tarkastaa säännöllisesti kodinhoitokilpailuissa ja lapsia arvioida lapsikilpailuissa. Esikaupunkiasukkaille neuvojen ja Naisyhdistyksen rouvien päästäminen pihaan ja kodin seinien sisäpuolelle oli vapaaehtoista, kun taas kartanoyhteisöissä tarkastukset olivat osa patriarkaalista ohjausta ja valvontaa, johon työntekijät perheineen joutuivat alistumaan.

Neuvonta ja kontrolli oli sukupuolittunutta. Valvomalla miesten elintapoja, kuten alkoholinkäyttöä, heistä pyrittiin kasvattamaan luotettavia työntekijöitä ja vastuullisia perheen huoltajia. Naisten toiminnan kontrollointi kohdistui koko perheeseen, sillä nainen vastasi kodin-, lasten- ja pitkälti puutarhanhoidostakin. Kontrollioimalla työläisten asumista tilanomistajaperheiden jäsenet pyrkivät edistämään terveyttä ja työteliäisyyttä ja sitä kautta tuottamaan kelvollisia yhteiskunnan jäseniä. Työväestöä ei voitu pakottaa sivistyneistön hyväksi katsomiin elintapoihin, vaan heidät oli enemmän ja vähemmän hienovaraisesti ohjailtava neuvonnan, kilpailujen, valvonnan ja palkitsemisen avulla itse omaksumaan ne. Toimintaa voidaan pitää Michel Foucault'n määrittelemän biovallan ilmentymänä.

Viitteet

- 1 Mallikelpoisen huolen työväestään, *Tampereen Uutiset* 27.7.1892, 2.
- 2 Rabinow 1989, 13–15, 21–23; Foucault 1998, 67–68; Foucault 2014, 39–40. Foucault'sta ja biovallan käsitteestä: Saarikangas 1998b, 194–196, Saarikangas 2002, 69–70.
- 3 Saarikangas 1998b, 186.
- 4 Bauman 1996, 97.
- 5 Mäntylä 2018.
- 6 Bauman 1996, 97–98, 105.
- 7 Etnologisia tutkimuksia: Anna-Maria Åströmin Savon kartanoita käsittelevä tutkimus ”*Sockenboarne*”. *Herrgårdskultur i Savolax 1790–1850* sekä Bo Lönnqvistin monet kartanotutkimukset.
- 8 Anglosaksisissa maissa käytetään yleensä käsitettä paternalismi, joka voidaan nähdä patriarkalisuuden synonyyminä. Karonen 2002, 11.
- 9 Thompson 1991; Mandler 1997, 83–84.
- 10 Mandler 1997, 71, 81–82.
- 11 Thompson 1996, 25.
- 12 Kekkonen 2002, 181, 186.
- 13 Karonen 2004, 139–140.
- 14 Thompson 1991; Thompson 1996, 21–94.
- 15 Karonen 2002, 13; Karonen 2004, 139–140.
- 16 Ericsson 1997; Koivuniemi 2000; Raiskio 2012. Myös Matias Kaihovirralle paternalismi on keskeinen käsite hänen Billnäsin ruukin työntekijöiden poliittista toimintaa käsittelevässä väitöskirjatutkimuksessaan. Asumisolosuhteiden parantaminen, jossa työntekijät sitoutettiin työnantajaan raketamalla heille mukavia ja viihtyisiä asuntoja tehdasalueen ulkopuolelle, oli yksi keskeinen osa Billnäsin ruukin modernia paternalismia. Kaihovirta 2015.
- 17 Löfgren 1987, 144–146.
- 18 Rabinow 1989, 23.
- 19 Federley 1899, 60.
- 20 Meurman 1917, 6–7. Koti-ideologiasta ja työväen omakotitalopoliitiikasta Ruotsissa Edling 1996.
- 21 Federley 1899, 60; Salmela 2004, 227; Raiskio 2012, 147–159.
- 22 Rahikainen 1986, 102–103; Kolbe 1988, 50; Piilonen 1996, 16; Markkola 1999, 14–15.
- 23 Federley 1899, 60; Meurman 1917, 76.

- 24 Saarikangas 2002, 59.
- 25 Meurman 1917, 76–79; Löfgren 1987, 130; Saarikangas 1998a, 208–210; Saarikangas 2002, 237–240.
- 26 Saarikangas 2002, 98.
- 27 Frykman 1987, 215–216; Löfgren 1987, 88–153; Markkola 1994, 131.
- 28 Sirén 1985, 99; Hellspong 1997, 91–93; Gadd 2000, 226; Morell 2001, 64. Luontoispalkka oli erilainen eri kartanoissa, mutta tavallisesti se sisälsi maitoa, perunoita, kalaa, viljaa ja mahdollisesta rehua porsasta tai muutamaa kanaa varten. Muonamiesjärjestelmä syntyi jo 1700-luvulla. Jorma Wilmi on tutkimuksissaan havainnut, että muonamiehet ilmaantuivat Länsi-Suomen tiloille 1700-luvun puolivälissä ja käytäntö laajeni 1770- ja 1780-luvuilla. Wilmi 2018, 80.
- 29 Hiissa 1963, 72–73.
- 30 Hellspong 1997, 93; Hellspong 2004, 268, 275, 292–293.
- 31 Esim. Laakso, H., Muonarengin olosuhteet, *Kansan Lehti* 2.9.1907, 1–2; Kierre, Muonamiesjärjestelmästä, *Kansan Lehti* 20.9.1916, 1.
- 32 Sillanpää 1908, 18–19.
- 33 Hellspong 2004, 275.
- 34 Hiissa 1963, 82–85.
- 35 Kjälström 1922, 317.
- 36 Paatela 1922, 363; Kjälström 1922, 317–318; Edling 1996, 50.
- 37 Lielahden ostokysymystä pohtimaan asetetun komitean lausunnot, *Aamulehti* 10.4.1910, 3; Osakeyhtiö Rauha, *Tampereen Uutiset* 5.10.1899, 3; Lindfors 1938, 350–352; Mäntylä 2018, 229.
- 38 Hatanpään kartanon vuokrakirjoja. G:1, Hatanpään hoitokunta. TKA; Kuusanmäki 1954, 243–244; Hellspong 2004, 275; Mäntylä 2018, 173.
- 39 Kaihovirta 2015, 112, 163–164.
- 40 Meurman 1917, 56–57; Kivinen 1982, 184–186; Nikula 2014, 47–48.
- 41 Retkeilyt Tampereen ympäristön keskikokoisille maataloille XII Yleisen Maatalousnäyttelyn aikana 21–30 p. Kesäkuuta 1922, 5; Jutikkala ja Nikander 1945, 187.
- 42 Mallikelpoisen huolen työväestään, *Tampereen Uutiset* 27.7.1892, 2.
- 43 Raiskio 2012, 151.
- 44 Sumner 2004, 317.
- 45 Markkola 1994, 148, 177, 181; Mäntylä 2018, 237, 239–240.
- 46 Mallikelpoisen huolen työväestään, *Tampereen Uutiset* 27.7.1892, 2. Nottbeck tuki lahjoituksin muun muassa Tampereella toiminutta Raittiusseura Taistoa. Mäntylä 2018, 331.

- 47 Frans Vernerin Rajalan haastattelu. AK 1029/1965. Kansanperinteen arkisto. Tampereen yliopisto; Jokinen 1952, 288; Jokinen 1953, 41; Kekkonen 2002, 185–187; Apo 2001, 202.
- 48 Saarikangas 2002, 70; Sumner 2004, 31. Biovallasta Rabinow 1989, 15, 21–23; Foucault 2014, 40.
- 49 Sukupuolittuneesta kontrollista puutarha- ja talotarkastuksissa Raiskio 2012, 151.
- 50 Nikula 1981, 92, 107, 138.
- 51 Meurman 1985, 285.
- 52 Piilonen 1996; Edling 1996, 50; Hellspong 2004, 275; Meller 2004, 248. Ebenezer Howardin alkuperäinen teos *Tomorrow: a Peaceful Path to Real Reform* ilmestyi omakustanteena 1898 ja julkaistuna nimellä *Garden Cities of To-morrow* 1902. Muita kartanonomistajien työväen omakotialuehankkeita oli esimerkiksi Järvenpään kartanon omistajan Bjarne Westermarckin 1920-luvun alussa laadittama asemakaava Järvenpään aseman ympäristöön. Rosenberg 1998, 32–33.
- 53 Gustaf Rudolf Idman oli Tampereen kaupunginlääkäri ja kaupungin edustaja säätyvaltiopäivillä, Nils Idman oli Tampereen suurimman pankin johtaja, Gösta Idman toimi myös lääkärinä Tampereella, Ossian Wuorenhelmo oli senaattori, joka oli edustajana valtiopäivillä sekä porvarissäädyssä että tultuaan aateloiduksi 1903 aatelissäädystä, Johannes Cygnaeus oli Uno Cygnaeuksen poika ja maanviljelysneuvos ja Fedi Idman oli agronomi ja seudun suurimman kartanon omistaja.
- 54 Esim. Koivuniemi 1994, 115–117; Rasila 1984, 196–197.
- 55 Bauman 1996, 33, 76; Salmela 2004, 231.
- 56 Pk 6.2.1903, §3. Cba:1 Kunnallislautakunnan pöytäkirjat. Nokian kaupunginarkisto.
- 57 Hatanpään kartanon vuokrakirjoja. G:1. Hatanpään hoitokunta. TKA; Vuohensillan alueen vuokrakirjoja. Lainhuudatus- ja kiinnitysasiain pöytäkirjat 1907–1910. Cb1:17–Cb1:20. Kangasalan käräjäkunta. Pirkkalan tuomiokunta. HMA; Ansonkallion ja Kaarilan muiden vuokra-alueiden vuokrakirjoja sekä Hyhkyn vuokrakirjoja. Lainhuudatus- ja kiinnitysasiain pöytäkirjat 1910–1913. Cb3:20–Cb3:23. Pirkkalan käräjäkunta. Pirkkalan tuomiokunta. HMA. Viinan kotipoltto oli kielletty lailla 1866 ja myös myyntiä ja anniskelua säädeltiin. Apo 2001, 207.
- 58 Hatanpään kartanon vuokrakirjoja. G:1. Hatanpään hoitokunta. TKA; Lainhuudatus- ja kiinnitysasiain pöytäkirjat 1907–1910. Cb1:17–Cb1:20. Kangasalan käräjäkunta. Pirkkalan tuomiokunta. HMA; Lainhuudatus- ja kiinnitysasiain pöytäkirjat 1910–1913. Cb3:20–Cb3:23. Pirkkalan käräjäkunta. Pirkkalan tuomiokunta. HMA; Borgenström 1903, 174–175; Frykman 1987, 187.

- 59 Markkola 1999, 23, 26, 29.
- 60 Hyhkyn vuokrakirjoja. Lainhuudatus- ja kiinnitysasiain pöytäkirjat 1910–1913. Cb3:20–Cb3:23. Pirkkalan kärjäkunta. Pirkkalan tuomiokunta. HMA.
- 61 Hatanpään kartanon vuokrakirjoja. G:1. Hatanpään hoitokunta. TKA; Vuohensillan vuokrakirjoja. Lainhuudatus- ja kiinnitysasiain pöytäkirjat 1907–1910. Cb1:17–Cb1:20. Kangasalan kärjäkunta. Pirkkalan tuomiokunta. HMA; Kaarilan esikaupunkitonttien ja Hyhkyn vuokrakirjoja. Lainhuudatus- ja kiinnitysasiain pöytäkirjat 1910–1913. Cb3:20–Cb3:23. Pirkkalan kärjäkunta. Pirkkalan tuomiokunta. HMA.
- 62 Hatanpään kartanon vuokrakirjoja. G:1. Hatanpään hoitokunta. TKA; Vuohensillan vuokrakirjoja. Lainhuudatus- ja kiinnitysasiain pöytäkirjat 1907–1910. Cb1:17–Cb1:20. Kangasalan kärjäkunta. Pirkkalan tuomiokunta. HMA; Kaarilan esikaupunkitonttien ja Hyhkyn vuokrakirjoja. Lainhuudatus- ja kiinnitysasiain pöytäkirjat 1910–1913. Cb3:20–Cb3:23. Pirkkalan kärjäkunta. Pirkkalan tuomiokunta. HMA.
- 63 Naisyhdistyksen 25-vuotiskertomus. Tampereen Naisyhdistyksen arkisto; Smith 1981, 138; Ramsay 1993, 12; Mäntylä 2018, 305.
- 64 Markkola 1994, 177.
- 65 Bauman 1996, 96–97, 145.
- 66 Kertomus hallituksen Naisyhdistykselle antamien varojen käytöstä 1911–1912, Naisyhdistyksen 25-vuotiskertomus. Tampereen Naisyhdistyksen arkisto; Tampereen Naisyhdistyksen vuosikertomus 1905, *Aamulehti* 21.2.1906, 3; Meller 2004, 243–245; Garside 2004, 265; Mäntylä 2018, 301–302.
- 67 Naisyhdistyksen 25-vuotiskertomus. Tampereen Naisyhdistyksen arkisto; Kodinhoitokilpailu, *Aamulehti* 16.11.1913, 5; Naisyhdistyksen toiminta esikaupungeissa, *Aamulehti* 22.10.1914, 3.
- 68 Federley 1899, 60; Löfgren 1987, 121, 133–135.
- 69 Saarikangas 1998a, 214–217; Saarikangas 2002, 122 (lainaus tästä). Myös Jauho & Lehtonen 1998.
- 70 Coloradon komeimmat lapset, *Kyläkirjaston Kuvalehti* 1.6.1913, 147–151.
- 71 Löfgren 1987, 144–146; Markkola 1994, 148–149.
- 72 Ilahduttavia naisten puuhia Tampereen esikaupungeissa, *Suomen Nainen* 21/1913, 252–253; Yrjö-Koskinen 1913, 6.
- 73 Naisyhdistyksen 25-vuotiskertomus, Kertomus hallituksen Naisyhdistykselle antamien varojen käytöstä 1911–1912. Tampereen Naisyhdistyksen arkisto; Nimimerkki Kulkija, Lapsikilpailut. *Tampereen Sanomat* 25.9.1913, 3; Ilahduttavia naisten puuhia Tampereen esikaupungeissa, *Suomen Nainen* 21/1913, 252.
- 74 Frykman 1987, 220.

- 75 Huotari 1914, 1–3.
76 Markkola 1994, 185.
77 Huotari 1914, 1–3.
78 Nimimerkki Hakoniska [Anton Huotari], Työläisten lapset ”eläinnäytel-
lyyn”, *Kansan Lehti* 19.11.1913, 3.
79 Foucault 2014, 289–290.
80 Bauman 1996, 80.

Lähteet ja kirjallisuus

Arkistolähteet

Hämeenlinnan maakunta-arkisto (HMA), Hämeenlinna

Pirkkalan tuomiokunnan arkisto

Pirkkalan kärjäkunta

Cb3:20–Cb3:23 Lainhuudatus- ja kiinnitysasiain pöytäkirjat 1910–
1913

Kangasalan kärjäkunta

Cb1:17–Cb1:20 Lainhuudatus- ja kiinnitysasiain pöytäkirjat 1907–
1910

Kansanperinteen arkisto, Tampereen yliopisto

Äänitteet

Kper AK/1029. Frans Verner Rajala. 1965. Haastattelija: AK.

Nokian kaupunginarkisto, Nokia

Pirkkalan ja Pohjois-Pirkkalan arkisto

Cba:1 Kunnallislautakunnan pöytäkirjat 1896–1903

Tampereen kaupunginarkisto (TKA), Tampere

Hatanpään hoitokunta

G:1 Hatanpään kartanon vuokratirjoja

Tampereen Naisyhdistyksen arkisto, Tampere

Kertomus hallituksen Naisyhdistykselle antamien varojen käytöstä 1911–1912 Tampereen Naisyhdistyksen 25-vuotiskertomus

Painetut lähteet ja aikalaiskirjallisuus

Borgenström, Toivo [T. B:m] (1903): Eräs tonttijako Pirkkalassa v. 1900. *Suomen maamittari-yhdistyksen aikakauskirja* 6/1903, 172–177.

Federley, Birger (1899): Om arbetarebostäder. Tekniska föreningen i Finland förhandlingar 2–4/1899, 52–62.

Hiisa, Kalle (1963): *Satakunnan Maanviljelijäin Klubi 1900–1960*. Tampere.

Huotari, Anni [–ni –ri] (1914): Lapsi- ja kotikilpailuista. *Työläisnainen* 1/1914, 1–3.

Huotari, Anton [Hakoniska] (1913): Työläisten lapset ”eläinnäyttelyyn”. *Kansan Lehti* 19.11.1913, 3.

Kjälldström, Johannes (1922): Työteho ja sen kohottaminen. *Suomen maatalous I*, 311–326.

Laki maanvuokrasta maalla, N:o 19, 1902. *Suomen Suuriruhtinaanmaan asetuskokoelma*.

Meurman, Otto-livari (1917): *Första allmänna finska bostadskongressen utställning vägledare*. Helsingfors.

Paatela, Jussi (1922): Rakennusjärjestely. *Suomen maatalous I*, 349–367.

Retkeilyt Tampereen ympäristön keskikokoisille maatiloille XII Yleisen Maatalousnäyttelyn aikana 21–30 p. kesäkuuta 1922. Tampere 1922.

Sillanpää, Miina [Miina S.] (1908): Muonamiehen vaimo. *Työläisnainen: Sosiaalidemokraattisen naisliiton äänenkannattaja* 3/1908, 18–19.

Yrjö-Koskinen, Ida [I. Y.-K.] (1913): Lapsikilpailu Pispalan V. P. K:n talolla 16 p. Syyskuuta 1913. *Aamulehti* 5.10.1913.

Lehdet

Aamulehti

Kansan Lehti

Tampereen Sanomat

Tampereen Uutiset

Kirjallisuus

- Apo, Satu (2001): *Viinan voima. Näkökulmia suomalaiseen kansanomaiseen alkoholiajatteluun ja -kulttuuriin*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Bauman, Zygmunt (1996): *Postmodernin lumo*. Vastapaino, Tampere.
- Edling, Nils (1996): *Det fosterländska hemmet. Egnahemspolitik. småbruk och hemideologi kring sekelskiftet 1900*. Carlsson Bokförlag, Stockholm.
- Ericsson, Christer (1997): ”Vi är alla delar av samma familj”. *Patron, makten och folket vid Nyby bruk 1880–1940*. Carlssons, Stockholm.
- Foucault, Michel (1998): *Seksuaalisuuden historia*. Gaudeamus, Tampere.
- Foucault, Michel (2014): *Tarkkailla ja rangaista*. Otava, Helsinki.
- Frykman, Jonas (1987): Clean and Proper. Body and Soul through Peasant and Bourgeois Eyes. Teoksessa *Jonas Frykman & Orvar Löfgren, Culture Builders. A Historical Anthropology of Middle-Class Life*. Rutgers University Press, New Brunswick, 157–263.
- Gadd, Carl-Johan (2000): *Den agrara revolutionen 1700–1870. Det svenska jordbrukets historia*. Natur och Kultur/LTs förlag, Stockholm.
- Garside, Patricia L. (2004): Citizenship, civil society and quality of life: Sutton Model Dwellings Estates 1919–39. Teoksessa Robert Colls & Richard Rodger (toim.), *Cities of Ideas. Civil Society and Urban Governance in Britain, 1800–2000*. Ashgate, Aldershot, 258–282.
- Hellspång, Mats (1997): Byar och herrgårdar. Teoksessa *Mats Hellspång & Orvar Löfgren, Land och stad. Svenska samhällstyper och livsformer från medeltid till nutid*. Gleerups, Malmö, 54–101.
- Hellspång, Mats (2004): Statareländet. Ivar Lo-Johansson och bilden av ståtarna. Teoksessa Mats Hellspång, Karin Lindvall, Nicole Pergament & Angela Rundqvist, *Herrgårdsmantik och statarelände*. Carlssons, Stockholm, 267–316.
- Jauho, Mikko & Lehtonen, Turo-Kimmo (1998): Paha bakteeri, hyvä äiti ja normaaliperhe vuosisadan vaihteen suomalaisessa terveystilastuksessa. *Tiede & Edistys* 1/1998, 11–25.
- Jokinen, Helvi (1952): Von Nottbeckin veljessarjan vaiheita. *Tammerkoski* 9–10/1952, 286–289.
- Jokinen, Helvi (1953): Nottbeckien elämää Lielahdessa. *Tammerkoski* 2/1953, 40–44.
- Jutikkala, Eino & Nikander, Gabriel (1945): *Suomen kartanot ja suurtilat III*. Kustannusosakeyhtiö Kivi, Helsinki.
- Kaihovirta, Matias (2015): *Oroliga inför framtiden. En studie av folkligt politiskt agerande bland bruksarbetarna i Billnäs ca 1900–1920*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Tampere.

- Karonen, Petri (2002): Johdanto. Moninainen patriarkaalisuus – normien ja käytäntöjen solmukohdat. Teoksessa Piia Einonen & Petri Karonen (toim.), *Arjen valta. Suomalaisen yhteiskunnan patriarkaalisesta järjestyksestä myöhäiskeskiajalta teollistumisen kynnykselle (v. 1450–1860)*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 10–23.
- Karonen, Petri (2004): *Patruunat ja poliitikot. Yritysjohtajat taloudellisin ja poliittisin toimijoina Suomessa 1600–1920*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Kekkonen, Sanna (2002): Isällistä oikeutta. Sysmän Hovilan kartanon patriarkaalin järjestys 1800-luvun alkupuoliskolla. Teoksessa Piia Einonen & Petri Karonen (toim.), *Arjen valta. Suomalaisen yhteiskunnan patriarkaalisesta järjestyksestä myöhäiskeskiajalta teollistumisen kynnykselle (v. 1450–1860)*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 178–202.
- Kivinen, Paula (1982): *Tampereen jugend. Arkkitehtuuri – taideteollisuus*. Otava, Helsinki.
- Koivuniemi, Jussi (1994): Kunnallishallinnon uudistuksesta kunnan jakoon 1865–1921. Teoksessa Jussi Koivuniemi, Mervi Kaarninen & Pekka Kaarninen, *Nokian ja Pirkkalan historia. Yhteinen Pirkkalan pitäjää 1865–1921 ja kuntien erilliset vaiheet 1990-luvulle*. Nokian kaupunki ja Pirkkalan kunta, 17–215.
- Koivuniemi, Jussi (2000): *Tehtaan pillin tahdissa. Nokian tehdasyhdyskunnan sosiaalinen järjestys 1870–1939*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Kolbe, Laura (1988): *Kulosaari. Unelma paremmasta tulevaisuudesta*. Kulosaaren kotiseuturahaston säätiö, Helsinki.
- Kuusanmäki, Lauri (1954): Miten Hatanpään kartanoa asuttiin vuosisadan vaihteessa. Teoksessa Lauri Kuusanmäki, *Elämänmeno entisaikaan*. WSOY, Helsinki, 242–253.
- Lindfors, Gustav V. (1938): *Finlayson-fabrikerna i Tammerfors I 1820–1907*. Helsingfors.
- Löfgren, Orvar (1987): Rational and Sensitive. Changing Attitudes to Time, Nature, and the Home. Teoksessa Jonas Frykman & Orvar Löfgren, *Culture Builders. A Historical Anthropology of Middle-Class Life*. Rutgers University Press, New Brunswick, 11–153.
- Lönnqvist, Bo (toim.) (1978): *Finländskt herrgårdsliv. En etnologisk studie över Karsby gård i Tenala ca 1800–1970*. Svenska Litteratursällskapet i Finland, Helsingfors.
- Mandler, Peter (1997): *The Fall and Rise of the Stately Home*. Yale University Press, London.
- Markkola, Pirjo (1994): *Työläiskodin synty. Tamperelaiset työläisperheet ja yhteiskunnallinen kysymys 1870-luvulta 1910-luvulle*. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki.

- Markkola, Pirjo (1999): Koti, asunto, kortteeri. Näkökulmia suomalaisten työläiskotien historiaan. Teoksessa Elina Katainen, Anu Suoranta, Kari Teräs & Johanna Valenius (toim.), *Koti kaupungin laidalla. Työväestön asumisen pitkä linja*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Tampere, 8–34.
- Meller, Helen (2004): Women and Citizenship. Gender and the Built Environment in British Cities 1870–1939. Teoksessa Robert Colls & Richard Rodger (toim.), *Cities of Ideas. Civil Society and Urban Governance in Britain, 1800–2000*. Ashgate, Aldershot, 231–257.
- Meurman, Otto-Iivari (1985): *Viipurin pitäjän historia III. Kartanot*. Viipurin maalaiskunnan pitäjäseura.
- Morell, Mats (2001): *Jordbruket i industrisamhället 1870–1945. Det svenska jordbrukets historia*. Natur och Kultur, Borås.
- Mäntylä, Mirja (2018): *Kartanot ja kaupunki. Lähiympäristön suurtilojen suhde Tampereen kaupunkiin*. Tampereen yliopisto, Tampere.
- Nikula, Riitta (1981): *Yhtenäinen kaupunkikuva 1900–1930. Suomalaisen kaupunkirakentamisen ihanteista ja päämääristä, esimerkkinä Helsingin Etu-Töölö ja Uusi Vallila*. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk. Utgivna av finska vetenskaps-societeten H. 127, Helsinki.
- Nikula, Riitta (2014): *Suomalainen rivitalo. Työväenasunnosta keskiluokan unelmaksi*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Piilonen, Juhani (1996): ”Vantaan puistokaupunki”. Ulkomaiset esikuvat ja niiden sovellutus. *Helsingin pitäjän – Helsingin 1996*. Helsingin pitäjän kotiseutuyhdistys – Helsingin hembygdsförening, Vantaa, 6–51.
- Rabinow, Paul (1989): Kaupunkitilan säätely. Teoksessa Michel Foucault & Paul Rabinow, *Kaupunki, tila, valta*. Tampereen teknillinen korkeakoulu, Tampere, 7–27.
- Rahikainen, Marjatta (1986): *N. R. af Ursin. Aatelismies Suomen työväenliikkeessä*. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki.
- Raiskio, Kaj (2012): *Henkilöstön johtaminen Valkeakosken tehdasyhteisössä Rudolf ja Juuso Waldenin aikakaudella 1924–1969*. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä.
- Ramsay, Alexandra (1993): *Huvudstadens hjärta. Filantropi och social förändring i Helsingfors. Två fruntimmersföreningar 1848–1865*. Helsingfors universitet, Helsingfors.
- Rasila, Viljo (1984): *Tampereen historia II. 1840-luvulta vuoteen 1905*. Tampereen kaupunki, Tampere.
- Rosenberg, Antti (1998): *Suur-Tuusulan historia: Tuusula – Kerava – Järvenpää IV. 1920-luvun alusta 1980-luvulle. 1. osa, Tuusulan historia*.
- Saarikangas, Kirsi (1998a): Suomalaisen kodin likaiset paikat. Hygieniä ja modernin asunnon muotoutuminen. *Tiede & Edistys* 3/1998, 198–220.

- Saarikangas, Kirsi (1998b): Tilan tekijät. Teoksessa Arja Elovirta & Ville Lukkarinen (toim.), *Katseen rajat. Taidehistorian metodologiaa*. Helsingin yliopiston Lahden tutkimus- ja koulutuskeskus, 183–204.
- Saarikangas, Kirsi (2002): *Asunnon muodonmuutoksia. Puhtauden estetiikka ja sukupuoli modernissa arkkitehtuurissa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Salmela, Ulla (2004): *Urban Space and Social Welfare. Otto-Iivari Meurman as a planner of Finnish towns 1914–1937*. Taidehistorian Seura, Helsinki.
- Sirén, Olle (1985): *Malmgård. Grevliga ätten Creutz' stamgods*. Svenska Litteratursällskapet i Finland, Helsingfors.
- Smith, Bonnie G. (1981): *Ladies of the Leisure Class. The Bourgeoises of Northern France in the Nineteenth Century*. Princeton University Press, Princeton.
- Sumner, Anne (2004): *Borgerliga ambitioner och adliga ideal. Slott och byggherrar i Sverige kring sekelskiftet 1900*. Carlssons, Stockholm.
- Thompson, E. P. (1991): *Customs in Common*. Merlin Press.
- Thompson, E. P. (1996): *Herrojen valta ja rahvaan kulttuuri. Valtta, kulttuuri ja perinnäistavat 1700–1800-luvun Englannissa*. Gaudeamus, Helsinki.
- Wilmi, Jorma (2018): Maaseudun palkolliset ja heidän mahdollisuutensa sosiaalisen aseman nousuun 1700-luvun jälkipuoliskolla. Teoksessa Riikka Miettinen & Ella Viitaniemi (toim.), *Reunamailla. Tilattomat Länsi-Suomen maaseudulla 1600–1800*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 51–97.
- Åström, Anna-Maria (1993): ”*Sockenboarne*”. *Herrgårdskultur i Savolax 1790–1850*. Svenska Litteratursällskapet i Finland, Helsingfors.

Moninaistuvat (itse)kontrollin käytännöt ja postfeministinen lupaus naisten emansipaatiosta liikunta-alan työssä

Elämme ajassa, jossa korostetaan hyvinvointia. Liikunta- ja hyvinvointipalvelut, kuten personal training ja ryhmäliikunnan eri muodot, ovat merkittävä osa nykyaikaista kulutusyhteiskuntaa. Suurten kuntokeskusten työntekijöiden ohella alalla toimii entistä enemmän yksityisyrittäjiä, joiden työhön liittyy monia erityispiirteitä. Tämän artikkelin fokus on liikunta-alan työntekijyyden kuvauksissa ja pyrkimyksessä valottaa naisten liikunta-ammattilaisuuteen linkittyviä merkityksiä uusliberalistisen eetoksen värittämässä työelämässä. Tarkastelu nojaa aikakauslehtiaineistoon.

Selvitän, millaisina liikunta-alalla työskentelevän naisen työruumis ja menestymisen ehdot näyttäytyvät *Fit*-kuntoilulehden kuvissa ja teksteissä. Etsin vastauksia seuraaviin kysymyksiin: Miten sukupuoli järjestää työntekijyyden esityksiä? Mitkä ovat työntekijälle tavoiteltavia ominaisuuksia? Millaisia uskomuksia työntekijyyteen liitetään ja mistä asioista toisaalta vaietaan? Valitsen aineistokseni *Fit*-lehden, koska se on näkyvästi mukana populaarissa keskustelussa kuntosaliliikunnan vallitsevista trendeistä ja tulevaisuuden näkymistä. Lisäksi naisten liikunta-alan työntekijyyttä näkyville tuovat juttutyypit ovat lisääntyneet lehdessä viime vuosina.¹

Analysoin aineistoani suhteessa liikunnan yksityiseen sektoriin, jossa kuntosali- ja ryhmäliikuntakulttuuri rakentuu voittoa

tavoittelevien, yrittäjyyteen perustuvien organisaatioiden varaan. Tällä sektorilla liikunta-alan työn kehitys niveltyy Suomessa 1980-luvulta alkaneeseen palvelutalouden sektorin kasvuun. Käsittelyni ulkopuolelle jää muilla sektoreilla tapahtuva liikunta-alan ammattilaisuus (esim. valmentajuus urheilu- ja liikuntaseuroissa tai liikunnanohjaajuus kuntien tarjoamissa liikuntapalveluissa), jota luonnehtivat pitemmät historialliset perinteet sekä toisenlaiset työskentelyperiaatteet esimerkiksi erilaisen rahoituspohjan vuoksi.

Ryhmäliikuntaohjaajien ja personal trainerien ammattikunta on Suomessa suhteellisen nuori ilmiö. Suomessa ryhmäliikunnanohjaajia on koulutettu vuodesta 1989² ja personal trainer-koulutukset lanseerattiin vuonna 1997³. Näiden kuntosaliliikuntaan liittyvien työntekijöiden historian kokoaminen yksiin kansiin on Suomessa vielä tekemättä, mikä tarkoittaa käytännössä usein sitä, että liikunta-ammattilaisuuteen kouluttautuminen ja alan käytäntöihin sosiaalistuminen näyttäytyvät yksilöille historiattoman kontekstin kautta. Esimerkiksi alan kirjaviin palkkaus- ja ansaintamalleihin suostutaan herkemmin, sillä liikunta-ammattilaisten työtä nykyisyydessä raamittavat, historiallisista jatkumoista kehkeytyvät ajattelukehykset ja valtakamppailut jäävät tiedostamatta, eikä niiden konkreettisia vaikutuksia arjen työhön havaita.

Kiinnostusta yksityisellä sektorilla toimivien liikunta-ammattilaisten työntekijöiden tutkimukseen on herännyt viime vuosina. Liikuntatieteellinen Seura toteutti keväällä 2019 selvityksen, jossa arvioitiin personal training -palveluiden volyyymia ja luonnosteltiin tapoja tutkia alan toiminnan luonnetta. Päälähteinä olivat Patentti- ja rekisterihallituksen yritysrekisteritiedot, liikuntayritysten verkkosivut sekä kyselyt.⁴ Tutkija ja filosofi Jaana Parviainen on puolestaan analysoinut ryhmäliikunnanohjaamista emotionaalis-esteettisenä palvelutyönä yksityisissä suomalaisissa liikuntakeskuksissa. Tutkiessaan sitä, miten liikunnanohjaajat käyttävät kehoaan työvälineenä, hän hyödyntää aineistonaan liikunnanohjaajien ja liikuntayrittäjien teemahaastatteluita sekä osallistuvaa havainnointia.⁵

Osoitan tässä artikkelissa, että myös aikakauslehdet tarjoavat varteenotettavan aineiston liikunta-alan ammattilaisten työnte-kijyyksien tutkimukseen. Tutkimusaineistona aikakauslehtiä on usein vieroksuttu tyhjäänpäiväisenä hömppänä tai sanomaleh-tien uutismateriaaleihin verrattuna sisällöllisesti köyhinä. Siitä huolimatta, että työelämän ilmiöt eivät välity lehtien sivuilta dokumentaarisen tarkasti, vaan ovat kunkin lehden arvojen ja tavoitteiden suuntaisesti muokattuja, aikakauslehdet ovat rikas kulttuuristen esitysten kokoelma. Erityisesti naistenlehdet voivat tarjota pääsyn sellaisiin naisten elämää koskeviin merkityksiin, jotka eivät aukene valtakulttuurin arvoja noudattavien lähteiden kautta.⁶ Käytän postfeminismiä käsitteellisenä työkaluna, jonka käyttökelpoisuus populaarimedioiden analyysissä perustuu käsitteen avaamiin mahdollisuuksiin tulkita aineistojen sisällöllisiä ristiriitaisuuksia.⁷

Aloitan tarkasteluni esittelemällä ensin postfeminismin teo-reettista pohjaa sekä postfeminismin yhteyksiä työelämän uus-liberalistisiin puitteisiin. Jatkan erittelemällä *Fit*-lehdessä muo-dostuvaa toistuvaa kerrontarakennetta, jossa liikunta-alan työ saa merkityksen naisten emansipaation areenana. Sen jälkeen kuvailen kolme aineistoni keskeistä teemaa, jotka problematisoi-vat emansipaation retoriikkaa. Lopuksi analyysin tulokset omiin liikunta-alan työkokemuksiini suhteuttaen totean, että naisten liikunta-ammattilaisuuden esitystä hallitsevat tietyt puhettavat ja työruumiin esillepanot, jotka tuottavat vaikeasti havaittavia alis-tuksen ja kontrollin muotoja.

Monitahoinen postfeminismi ja työelämän uusliberalisoituneet järjestykset

Tähän mennessä monet tutkijat ovat havainneet postfeministi-sen näkökulman hyödyllisyyden organisaatiotutkimuksen⁸ ja yrittäjyystutkimuksen⁹ kysymyksenasettelujen kannalta. Postfe-minismiä on ehdotettu kriittiseksi työkaluksi myös tutkimuksiin, joissa selvitetään naisurheilijoiden asemaa ja arvostusta liikunta-

kulttuurissa.¹⁰ Tutkimuskentällä ei kuitenkaan ole yksimielisyyttä siitä, miten postfeminismi tulisi määritellä tai miten sitä tulisi soveltaa analyysiin.

Postfeminismin monitahoista luonnetta ilmentää se, että käsitteen käyttötavoista voidaan erottaa ainakin neljä erilaista linjaa.¹¹ Ensinnäkin postfeminismin avulla voidaan tarkoittoa eräänlaista anti-feminismia, jonka mukaan feminismin on nykyajassa tarpeetonta, koska sen ajama tasa-arvo on jo saavutettu. Toiseksi postfeminismin avulla voidaan viitata historialliseen vaiheeseen, joka liittyy feminismin jatkuvaan kehitykseen. Tällöin postfeminismi ymmärretään feminismin sisäisenä kehityskulkuna, joka on tuonut keskusteluun uusia painotuksia populaarikulttuurissakin näkyvällä tavalla. Kolmanneksi postfeminismia voidaan ajatella tiedollisena murroksena tai irtiottona suhteessa valkoisen keskiluokkaisen feminismin perinteeseen, jonka perustahakuiseksi ja kaksinapaiseksi moitittua ajattelua on pyritty purkamaan poststruktuuriallisen ja postkolonialistisen teorian avulla. Neljänneksi postfeminismia voidaan lähestyä nykykulttuurin ilmiönä, taipumuksena tai vivahteena, joka on havaittavissa esimerkiksi työelämässä tiettyinä toistuvina ymmärryksinä, puhetapoina, käytäntöinä ja ideoina.

Tässä kirjoituksessa ymmärrän postfeminismin neljännen määritelmän mukaisesti populaarikulttuuriin kytkeytyvänä ilmiönä. Työelämän kontekstissa postfeminismi voidaan tällöin liittää sellaisiin ajattelutapoihin, jotka korostavat naisten aktiivista toimijuutta, yksilöllisiä vapaita valintoja sekä individualismia. Nämä piirteet ovat yhteneväisiä myös uusliberalistiselle eetokselle, joka puhuu yksityistämisen, yrittäjyyden ja talouden rajoitteiden purkamisen puolesta. Ulkomaisia naistenlehtiä tutkiessaan Kati Kauppinen onkin määritellyt postfeministisen työelämäpuheen sukupuolittuneeksi suostutteluksi uusliberalistiseen työjärjestykseen. Tavoitteena on tuottaa yritteliäs subjekti, joka tähtää maksimaaliseen kehitykseen ja rationaaliin strategioihin menestyksen saavuttamiseksi.¹² Markkinatalouden logiikan mukaisesti hyvän työntekijän avuina pidetään sopeutumisvalmiutta, riskinottokykyä, innovatiivisuutta ja halua kehittää itseä.¹³

Postfeminismin ja uusliberalismin yhteinen sanoma kiinnittyy ennen kaikkea toivoon ja optimismiin. Uskotaan mahdollisuuksien tasa-arvoon eli siihen, että kukin yksilö on vapaa toteuttamaan omia unelmiaan ja määrittelemään itse sen, millaista työuraa tavoittelee. Naisille tämän sanotaan merkitsevän emansipoitumista eli voimaantumista, jota juhlietaan merkinä sukupuolten tasa-arvon toteutumista työelämässä. Riippumattomuuden käänttöpuolena on kuitenkin se, että työntekijän avut hahmottuvat hänen omaisuuksikseen, joiden edistäminen on kunkin omalla vastuulla. Toimintaa ohjaavien yhteiskunnan rakenteiden purkautuessa yksilöt kutsutaan ottamaan vastuuta tulevaisuudestaan ja menestyksestään työntekijöinä.¹⁴ Oman onnensa seppä-ajattelun omaksunut liikunta-ammattilainen koulutautuu – usein omakustanteisesti – ja päivittää osaamistaan liikuntatrendien mukaisesti säilyttääkseen kilpailukykyisyytensä. Hän myös markkinoi osaamistaan myynnin ideologian mukaisesti koko persoonallaan.

Asiantuntijoiden mukaan uusliberalistisen työelämän vaikutukset ovat miehille ja naisille erilaiset. Esimerkiksi yrittäjyys voi olla naisille pessimistisempi uravaihtoehto, kuin postfeminismi antaa ymmärtää: Yhteiskunnan suojaavat rakenteet eivät sovellu naisyrittäjien tueksi, koska yrittäjän stereotyyppisenä mallina pidetään edelleen keskiluokkaista miestä.¹⁵ Prekaari työ määrittää monien naisvaltaisten alojen arkea täysipäiväisten, pysyviin työsuhteisiin tai säänneltyyn työaikaan perustuvien töiden vähäisyyden sekä pätkätöiden, heikon työsuhdeturvan ja alhaisten palkkojen yleisyyden vuoksi.¹⁶ Varsinkin liikunta-alan työntekijyyteen on liitetty ajatus hauraasta statuksesta, koska siinä yhdistyvät palvelusektorin ja naisvaltaisen alan yhteiskunnallisesti alhainen arvostus.¹⁷

Niin sanotun McDonaldisaatio-prosessin vaikutuksesta kotimaiset ja kansainväliset brändit muokkaavat vahvasti liikunta-ammattilaisten työntekijyyden vaatimuksia.¹⁸ Luovien virtuoosien sijasta kysyntää on valmiiden konseptien mukaan toimiville liukuhihnatyöntekijöille, jotka opettelevat tuotteen tarjoaman ohjelman ja ohjaavat sen asiakkaille brändin määrittelemällä

tavalla. Standardisoinnin lisääntyttä yksittäisen liikunta-alan työntekijän harjaantuneisuus ja symbolinen pääoma ovat menettäneet arvoaan. Enää menestymistekijänä ei toimi ensisijaisesti vahva asiaosaaminen, vaan kyky esittää oma työruumis oikein asiakkaille brändiin sisäänkirjoitettujen vuorosanojen, eleiden ja ilmeiden avulla.¹⁹ Liikuntapalvelun konseptoitu emotionaalisteettinen esittämisen tapa pyrkii luomaan standardisoituja spektakkeleita niin, että työntekijän oikein esitetty työruumis tekee liukuhihnopalvelusta asiakkaalle puoleensavetävän ja hämärtää palvelun rationalisoitua ydintä.²⁰ Tällaisessa elämystuotannossa oman persoonan peliin laittamisen haasteena kuitenkin on, että työ ja työntekijä sulautuvat yhteen.

Edellä kuvatun kaltaisten uusliberalistisen työn piirteiden lisäksi liikunta-alan työntekijyyksiin vaikuttavat kulttuuriset vivahteet, jollaisena myös postfeminismiä voidaan pitää. Kulttuuriteoreetikko Angela McRobbien mukaan postfeminististä eetosta luonnehtii erityinen kaksijakoisuus, jossa samaan aikaan sekä hyväksytään että hylätään feminismin ydinideoita. Syntyy erityinen ideologinen viesti: feministiset käsitteet otetaan käyttöön, mutta ne valjastetaan itsen muokkaamisen käytäntöihin eikä sosiaalisten rakenteiden muuttamiseen, kuten poliittisessa feminismissä.²¹ Taipumus näkyy naistenlehdissä siinä, miten ne pyrkivät kaupallistamaan feminististä kieltä markkinoidakseen naisille illuusion henkilökohtaisesta vapautumisesta. Naiselle tarjotaan emansipoiva valinnanvapaus, jota hänen odotetaan käyttävän heteronormatiivisen naiseuden valitsemiseen ja uusliberalistisen työntekijyyden omaksumiseen.²²

Aineisto

Aineistoni käsittää 20 artikkelia vuosina 2017–2018 ilmestyneistä *Fit*-lehdistä. Tämä vuodesta 2009 julkaistu, runsaasti värikuvia sisältävä lehti on yksi Suomen näkyvimpiä kuntoilu- ja lifestyle-lehtiä. Se voidaan määritellä naistenlehdeksi, sillä se puhuttelee lukijoitaan naisina ja sen sisältö koostuu naisia koskeviksi kat-

soutuista aihepiireistä.²³ Keskityn analyysissäni henkilökuviin ja haastatteluihin, jotka kertovat liikunnanohjaajina ja personal trainereina toimivien naisten työurasta, työruumiista ja menestekijöistä.²⁴ Aineistoni käsittää juttuja lehden eri osioista.²⁵

Lehti täyttää ne ulkoiset piirteet, jotka ulkomaisessa naistenlehtien tutkimuksessa on nimetty postfeministisiksi tyylikeinoiksi. Keskeistä tyyllissä ovat kirkkaat, energiset värit ja elementtien eräänlainen ”hyperaktiivisuus”, joka symbolisesti pyrkii tarjoamaan nykyajan itsevarmalle naiselle kaiken haluttavissa olevan yhdellä kertaa.²⁶ *Fit*-lehden visuaalisessa ilmeessä etenkin pirteä pinkki vahvistaa mielikuvia lehden hauskuudesta, nuorekkuudesta sekä naisemansipaatioita juhlivasta asenteesta. Sivulla risteilee useita eri kokoisia ja värisiä fontteja, joiden seassa näkyy katsetta ohjaavia nuolia sekä kuvakavalkadeja. Kirjava kokonaisuus hyödyntää myös numeroituja listauksia, jotka jakavat lukijalle ohjeita tiivistetyssä, helposti omaksuttavassa muodossa.

Kuluttajalehti-konseptille tyypilliseen tapaan lehdessä on paljon mainoksia tuotteista ja palveluista, joiden ajatellaan täydentävän oletetun lukijan aktiivista ja nuorekasta elämäntapaa.²⁷ Liikunta-alan työntekijöistä kertovien juttujen yhteydessä on usein mainoksenomaisia mainintoja heidän blogistaan tai liikuntakonseptin nimestä. *Fit*-lehdessä esiintyminen voi siis merkitä liikunta-ammattilaiselle oman brändin myynnin edistämistä, jolloin on oletettavaa, että imagon kannalta suotuisia sisältöjä pyritään korostamaan. Aineistoni jutut voidaan tulkita kulttuurisina kuvauksina siitä, millaiset merkitykset nähdään sopivina liikunta-ammattilaisen myyväälle imagolle.

Huomionarvoista on, että aineisto sisältää keskenään ristiriitaisia puheenvuoroja, joiden takia naisten liikunta-alan työntekijyys näyttää ristiriitaisena. Esimerkiksi naisyrityäjyyden näkökulmasta aineistosta voitaisiin löytää aikaisempien tutkimusten käsitteellistyksiä seuraten useita naisten omaksumia strategioita. Individualistinen naissukupuolen ylittämisen tyyli, maternaalinen äitiyttä ja yrittäjyyttä yhdistävä tyyli sekä relationaalinen feminiinisinä pidettyjä taitoja vaaliva tyyli esiintyvät kaikki rinnakkain. Aineistossa ilmenee myös naisyrityäjyyden uudeksi toi-

mintatyyliseksi nimetty iloa ja nautintoa korostava elämäntapayrittäjäys, jossa yrittäjä (*fun-preneur*) toimii intohimoisesti omia unelmiaan toteuttaen.²⁸ Ristiriitaisten piirteiden esiintymistä on tulkittu naistenlehdille tyypillisenä keinona puhutella lukijoita, joiden elämä on ristiriitaista. Samaan aikaan naistenlehti sekä neuvottelee sukupuolisopimuksen ehdoista että vahvistaa sitä.²⁹

Menetelmä

Hyödynnän analyysissäni lähilukemisen menetelmää, joka painottaa tarkkaavaisuutta suhteessa aineiston vivahteisiin ja yksityiskohtiin. Ymmärrän lähilukemisen sensitiivisenä jäsentämistapana, jossa edetään nopeista alleviivauksista ja marginaalihuomautuksista kohti aineiston toistuvien ilmausten, tyypillisyyksien ja ristiriitaisten elementtien tunnistamista. Kun aineistoon paneudutaan useita kertoja huolellisesti läheltä ja tiheästi, tulkinnat elävät prosessin mukana.³⁰

Tavoitteeni on tehdä päätelmiä siitä, miten *Fit*-lehden kuvat ja erilaiset tekstit rakentavat kertomusta liikunta-alan ammattilaisuudesta. Lähtökohtana on käsitys, jonka mukaan aikakauslehdistö ”kehystää todellisuudesta valikoidun alueen ja esittää sen omilla kerrontatavoillaan” luoden myyttejä ja kamppailuja siitä, millaisia merkityksiä sukupuoleen liitetään.³¹ Lehden henkilövalokuvat pyrkivät esimerkiksi esittämään, miltä lehden viite-ryhmä näyttää tai ei näytä. Tekstit taas ehdottavat nimeämisten ja erilaisten puhuttelujen kautta, kuinka asioihin ja ihmisiin tulisi suhtautua. Uskon, että näiden neuvottelujen näkyväksi tekeminen tutkimuksellisin keinoin lisää ymmärrystä nykytyöelämän sukupuolittuneista järjestyksistä mutta auttaa myös hahmottamaan työntekijyyden esitysten jännitteistä ja jatkuvasti muuttuvaa luonnetta. Kuljetan analyysini mukana sitaatteja ja kuvia osoittaakseni aineiston moniäänisen neuvottelukehyksen.

Kiinnitän tulkintani yhtäältä *Fit*-lehden sisältöihin ja toisaalta teoreettiseen näkökulmaani. Postfeminismi toimii analyysissäni kriittisenä työkaluna, jonka avulla tartun aineiston ristiriitaisiin

sisältöihin. Myös omat kokemukseni liikunta-alan työstä kontekstoivat tulkintaani. Olen työskennellyt kuntoliikunnan kentällä seuroissa, kaupallisten salien sekä vapaan sivistystoimen piirissä: ryhmäliikunnanohjaajana vuodesta 2006 ja personal trainerina vuodesta 2012. Työni on perustunut freelancer-pohjaisuuteen, ja yrittäjän arki on tullut laskutus- ja verotuskäytäntöineen tutuksi. Tutkimuksen taustalla on siis paljon oman työruumiin tasolla elettyä kokemuksellisuutta, joka suuntaa havaintojani erityisellä tavalla. Liikunta-alan työn arkisten organisoitumisen tapojen tuntemus auttaa arvioimaan aineiston sisältöjä suhteessa liikunta-alan konkreettiseen työhön.

Liikunta-alan työ naisen emansipaation areenana

Fit-lehden välittämä kuva liikunta-alalla toimivien naisten työstä noudattelee aikaisemmissa tutkimuksissa todennettua linjaa: Vakituisen ansiotyön jättäminen ja yksityisyrittäjäksi ryhtyminen näyttäytyvät naistenlehdissä ilmiöinä, jotka kertovat rohkeudesta, elämän omiin käsiin ottamisesta ja unelmien toteutumisesta. Yrittäjyydestä kerrotaan tarina heittäytymisenä, jonka ansiosta nainen vapauttaa itsensä niin henkisesti kuin rakenteellisestikin työelämän oravanpyörästä.³²

Kuvitus tukee aineistossa esiintyvää naisemansipaation retoriikkaa. Pysähdyn valokuvaan, jossa nainen on hypännyt ranta-kalliolta ilmaan. Hiukset tuulessa hulmuten nainen levittää käsiään ylös ja ottaa hymy huulillaan katsekontaktia lukijaan. Nainen on aktiivinen eikä mikään näytä pidättelevän häntä. Kehon lennokkaus vasten avointa taivasta pyrkii ilmentämään hänen vapauttaan. Jutussa kerrotaan, että kyseinen nainen vaihtoi ”liian täydellisen elämänsä” ja virastotyönsä uuteen elämäntapaan, jossa joogaohjaajuus ja henkisen hyvinvoinnin valmentajuus ovat keskeistä.³³

Tätä aineistossani usein esiintyvää ilmaan hyppävään naisen figuuria on pidetty yhtenä postfeministisesti värittyneen median tunnusmerkkinä.³⁴ Figuurin positiivinen tunnelataus kutsuu luki-

Kuva Fit 11/2017, s. 70.

jaa intiimin haastattelun äärelle. Nainen tilittää keskenmenosta, avioerosta ja uusista elämänarvoistaan. Hän toteaa kuvatekstissä: ”On oma päätös, meneekö omiin ongelmiin vai katseleeko niitä vähän ylempää.” Näin ilmaan hyppääminen merkityksellistyy elämässä eteenpäin menemisen ja henkisen kasvun symbolina. Ydinviesti painottaa uutta alkua: ilman raskaita kokemuksia hän ei olisi tajunnut mennä kohti omannäköistä elämää.

Jutussa muodostuu tarina muutoksesta, joka alkaa levottomuuden sekä ahdistuksen kokemuksista, sisältää siirtymän liikunta-alan työhön ja päätyminen onnelliseen lopputulemaan. Otsikko *Muutoksesta ammatiksi*³⁵ tiivistää liikunta-alan työntekijyyteen liitetyn kerrontarakenteen. Vaikeiden elämäntilanteiden ajanjaksolla liikunnallisesta elämäntavasta tulee naiselle tärkeä osa koko elämää, mikä johtaa lopulta alanvaihdokseen ja onneen.

Tämä on aineistossa esiintyvä toistuva kerrontarakenne, jossa liikunta-ammattilaiseksi tuleminen vaikutukset naisen elämässä esitetään niin mullistavina, että positiivinen muutos työmotivaatiossa ja mielekkyyden kokemuksissa antaa yksilölle menestystä myös muilla elämänalueilla. Hyvinvointivalmentajaksi opiskellut nainen kertoo uuden ammatin tuomasta hyödystä perhe-elämälle: ”Aiemmin minulla ei ollut mitään annettavaa lapsilteni työpäivän jälkeen. Nykyään olen paljon kivempi ihminen läheisilleni.”³⁶ Loppuunpalamisen markkinointialalla kokenut nainen kuvailee liikunta-alan yrittäjyyttä mahdollisuudeksi tehdä työtä omien arvojen mukaisesti. ”Minulle työ on elämäntapa ja haluan tehdä asioita, joista itse nautin ja johon sataprosenttisesti uskon”, hän toteaa.³⁷ Liikunta-alan työ esitetään myös taloudellisesti kannattavana. ”Hetkeäkään en ole katunut, että jätin toimitajan työt. Tunnen, että teen nykyisin palkitsevampaa työtä. [--] Sitä paitsi tienaan nykyisin paremmin”, kertoo yksinhuoltajaksi jäätyään liikunta-alan yrittäjäksi ryhtynyt nainen.³⁸

Valinta palkkatyön jättämisestä kuvataan jutuissa dramaattisena kehon tuntumien tasolle ulottuvana muutoksena: ”Päätös [palkkatyössä] lopettamisesta oli vaikea, mutta heti kun asia oli sanottu ääneen, olin helpottunut. Sain taas hengitettyä.”³⁹ Palkkatyöstä irtisanoutuminen kytketään vahvasti naisten käymään sisäiseen arvopohdintaan ja henkiseen kasvuun. Nainen kertoo: ”Irtisanoutuminen toi yhtäkkisen vapauden ja antoi aikaa miettiä, mikä elämässä on tärkeää.” Jutussa nimetään ero vanhan ravintola-alan työminän ja uuden liikunta-ammattilaisuuden välille otsikon avustuksella: *Peippo 2.0* viittaa siihen, miten ”viisi vuotta bisseä ja röökiä vetänyt” nainen työstää niin fyysisesti kuin henkisesti itsestään liikunta-alalle siirtyessään parannellun

uuden version, jossa uutta on oman kokonaisvaltaisen hyvinvoinnin vaaliminen elämän keskeisenä arvona.⁴⁰

Jutuissa yrittäjähenkisestä työstä maalautuu varsin ruusuinen kuva positiivisen kerrontarakenteen myötä. Muutamia työntekijöitä liikuntayritykseensä työllistävä nainen toteaa: ”Oman yrityksen perustaminen ei pelottanut ja konsepti oli pian kasassa. [--] Joka viikko onkin saatu lisättyä asiakkaita.” Vanhojen verkostojen avulla hän sanoo saaneensa nopeasti asiakkaita ja yhteistyökumppaneita, jotka ovat taanneet voitollisen liiketoiminnan ja mahdollisuuden suunnitella yrityksen laajentamista.⁴¹ Personal trainer -työn yhteydessä ei puhuta kaupallisten salien hiostavista myynnin seurantajärjestelmistä, omatoimisen asiakashankinnan uuvuttavasta ja aikaa vievästä puolesta tai ilta-aikaan painottuvien töiden vaikutuksista sosiaaliseen elämään. Sen sijaan muutamissa keskustelussa vilahtavat maininnat haasteista, jotka liittyvät töiden riittävyteen⁴², kirjanpitolaitoihin⁴³, kehon palautumiseen⁴⁴, vapaapäivistä kiinnipitämiseen⁴⁵ ja itsetunnon säilymiseen ulkonäköorientoituneella alalla⁴⁶.

Fit-lehden hallitseva sanoma kuuluu: Liikunta-ammattilaisuus on naisen elämän ja työn emansipaation arena. Pääpaino on liikunta-alan työntekijyyden onnistumisissa ja kannustavissa tarinoissa. Johtopäätökseni *Fit*-lehden linjasta onkin yhteneväinen niiden huomioiden kanssa, jotka korostavat, että postfeministinen retoriikka maalaa naisten yrittäjämäiseen työhön liittyvillä menestystarinoilla arkielämän yrittäjäkokemuksille vieraan ja vastakohtaisen kuvan.⁴⁷ Vaikka hyvinvointiala naistyypillisenä alueena sisältää erilaisia työn epävarmuuteen, matalapalkkaisuuteen ja henkiseen kuormittavuuteen liittyviä piirteitä, pyritään palvelualan työntekijyys näyttämään kiehtovana uravaihtoehtona naisille.

Seuraavaksi siirryn tarkastelemaan, mitä muita merkityksiä postfeministinen näkökulma avaa aineistooni. Väitän, että liikuntatyön emansipaatiota korostava retoriikka ei ole niin yksiselitteistä kuin se ensikatsomalta näyttää. Nostan tarkasteluun kolme aineistoni keskeistä teemaa, joiden pohjalta liikunta-alan ammattilaisena toimivien naisten työntekijyys on mahdollista

hahmottaa toisessa valossa. Näitä teemoja ovat: 1) Työruumis omaisuutena ja resurssina, 2) Siirtymä työruumiin objektivoinnista subjektivointiin ja 3) Psykkisen itsesäätelyn korostuminen.

Työruumis omaisuutena ja resurssina

Pohtiessaan työn ruumiillisia merkityksiä jälkikapitalistisessa taloudessa Jaana Parviainen puhuu ”amatillisesta kehonrakennuksesta”, jota pätevältä näyttävän työminän rakentaminen vaatii. Uskottava amatillinen kompetenssi luodaan tietyillä asenoilla, eleillä, katseilla, hymyillä sekä niillä tavoilla, joilla tila otetaan haltuun. Kyse on varsin kokonaisvaltaisesta ammatti-identiteetin ja työminän rakentamisesta, ei vain esiintymistaidosta.⁴⁸ *Fit*-lehdessä amatillinen kehonrakennus tulee esille liikunta-ammattilaisten ruoan, treenin ja palautumisen ympärille tiheytyneinä keskusteluina. Naisten työruumis mieltyy resurssina tai omaisuutena, jota tulee jatkuvasti kehittää ja optimoida. Annetaan ymmärtää, että menestyminen vaatii määrätietoista ruumiin koulintaa.

Yhtenä liikunta-ammattilaisen kehotekniikkana mieltyy mekanistinen suhde ruokaan. ”Autot toimivat bensalla, ihmisen lihakset ja aivot hiilihydraateilla,” toteaa ortoreksiasta toipunut personal trainer.⁴⁹ Liikuntaneuvoja käyttää samaa tematiikkaa: ”Säännöllinen ruokarytmi, eli pöperöä koneeseen 3-4 tunnin välein, on minulla selkärangassa.”⁵⁰ Terveystiedon opettaja ja valmentaja kuvaa: ”Pidän ruokaa [--] polttoaineena – jos en syö tarpeeksi, en palaudu enkä kehity.”⁵¹ Tanssinopettajan ”ruokafilosofia” jatkaa samoilla linjoilla: ”Haluan syödä terveellisesti, että jaksan tanssia ja opettaa innostavasti.”⁵² Näin mekanistinen asenne yhdistyy *Fit*-lehdessä postfeministiseen määrätietoisuuteen ja laskelmoivaan kehitysorientaatioon. Keskeisenä sanomana on, että ruoka mahdollistaa liikunta-alalla toimivan naisen tavoitteellisen treenaamisen ja työssä menestymisen.

Työruumiin ulkonäkökin kohentuu optimoitujen ravintotottumusten myötä. Haastatteluissa kehuskellaan usein isoja annos-

kokoja, jotka antavat energiaa hektiseen arkeen, mutta edistävät myös esteettisiä ihanteita. Nainen selittää: ”Syön enemmän kuin koskaan, mutta olen hoikempi ja energisempi kuin ikinä. Aineenvaihduntani hyrrää kuin höyrykone!”⁵³ Toinen puolestaan kertoo tekemästään virheestä: ”[T]reenasin paljon, mutta söin vähän. Lihakset hävisivät ja peppu katosi.”⁵⁴ Tulkitseen, että naiselliseksi määriteltyjen ruumiinmuotojen tavoittelu nähdään naiselle suotavana, koska heteroseksuaalisesti viehättävän kurvikkaan työruumiin oletetaan edesauttavan liikuntauraa. Tietyn ruokavalion seuraaminen esitetään naisen omana valintana, mutta samalla kerronnassa sivuutetuksi jää se, että tavoiteltu ulkonäkö määrittyy aina laajemmista kulttuurillisista rakenteista käsin.

Toisena kehotekniikkana on treeni. Se kerrotaan osaksi liikunta-ammattilaisen elämäntapaa ja työssä kehittymistä. *Fit*-lehden haastatteluissa työn ulkopuolella tapahtuva crossfit- tai fitness-kisoihin tähtäävä harjoittelu mieltyy osaksi ammatillista kehonrakennusta. Vaikka kilpailusuunnitelmista ei olisikaan mainintaa, jutuissa itseen viitataan usein urheilijana. Kolumnisti sanoo: ”Iän ja kokemuksen myötä olen myös järkeistänyt harjoitteluni. [--] Enää ohjaaminen ei häiritse omaa kehitystäni urheilijana.”⁵⁵ Pyrkimys itsen optimointiin näyttäytyy harjoittelun strategisena suunnitteluna ja haluna ”kehittyä tehokkaammin”. Naisen mukaan ”on ihana treenata täysillä, paremmin ja järkevämmiin kuin koskaan”.⁵⁶

Liikunnalliselle elämäntavalle annetaan monia perusteita. Joogaohjaaja kiteyttää, miten moninaisin tavoin treeni voi tukea ammatillisia tavoitteita: ”Liikun, koska jaksan silloin arjessa paremmin, se lievittää stressiä, saan hyvän olon ja tunnen itseni vahvemaksi henkisesti ja fyysisesti. Tavoitteenani on pitää itseni hyvässä kunnossa ja vartaloni kiinteänä.”⁵⁷ Lisäksi vapaa-ajan liikunnan sanotaan antavan virikkeitä omien tuntien vetämiseen.⁵⁸ Aineiston perusteella liikunta-alan ammattilaisilla ei näytä olevan muita vapaa-ajan harrastuksia liikunnan ohella. Ainakaan niistä ei kerrota. Syntyy kuva liikunta-ammattilaisesta, joka viettää liikunnan parissa niin työ- kuin vapaa-aikansa. Tulkitaan tukeen arkielämän havaintoni siitä, että kuntokeskukset

pyrkivät usein sitouttamaan työntekijöitään harjoitteluun omalla salillaan, mikä hämärtää työn ja vapaa-ajan rajaa.

Fit-lehti ei pohdiskele, onko liikunta-ammattilaisten aktiivinen toimeliaisuus yksilön vapaa valinta vai työyhteisön arvostuksen tai uusien asiakkaiden hankkimisen toivossa tehty uhraus. Vaikuttaa siltä, että liikunnasta kieltäytymisestä muodostuu tabu, sillä työruumiin viestimä levon tarvekin hoidetaan juttujen mukaan kehonhuoltoharjoitteiden tai muiden lempeiden liikuntamuotojen avulla. Syvävenytykset tehdään ”pikkupakolla” ja niiden laiminlyömisestä tunnetaan syyllisyyttä, kuten *Fit*-lehden kolumnisti asian ilmaisee. Hän luo kehonhuollosta kuvaa ammatillisen kehonrakennuksen tekniikkana, johon tulisi suhtautua keinona mennä treeneissä eteenpäin.⁵⁹

Kolmantena keskeisenä keskustelun aiheena aineistossa on uni. Ammatillisen kehonrakennuksen näkökulmasta unestakin muodostuu eräänlainen suoritus, jolla liikunta-ammattilainen takaa kehittymisensä. Entinen muotialan työntekijä ja nykyinen pilates-ohjaaja kertoo juoneensa ennen ”hurjia määriä kahvia” hoitaakseen väsymystään. Uuden elämäntapansa myötä hän on asettanut tavoitteen: ”Yritän saada homman taas tasapainoon nukkumalla vähintään 9 tuntia yössä.”⁶⁰ Liikunta-alan yrittäjä priorisoi samaan tapaan: ”Yöuni on ykkösjuttu, josta tingin pitkän hampain. Mieluummin karsin treenaamisesta tai kavereiden kanssa olemisesta.”⁶¹

Näissä puhetavoissa voidaan ajatella olevan kyse itsen yrittäjyydestä, jossa ihmisen oletetaan ajattelevan itseään ja ruumistaan pääomana.⁶² Pääoman logiikkaan kuuluu voiton maksimoimisen ihanne, jonka saavuttamiseksi yksilön on suostuttava jatkuvaan itsensä kehittämiseen. Naisen työruumis ei siis koskaan ole valmis, eikä ammatilliselle kehonrakennukselle näy päätepidettä. Itsen yrittäjyyteen sopii, että ruoan, treenin, sopivan palautumisen ja unen määrä punnitaan huolella ja perustellaan kehitysohjelma- ja tavoiteorientaatiolla, joka näyttäytyy kyseenalaistamattomana arvona. Tämä motivaatio puskee pitämään ruokapäiväkirjaa tai suunnittelemaan elämää treeniohjelmien mukaan. Ihmeteltäväksi jää, missä määrin nainen on emansipaatioretoriikan ehdottama

vapaa toimija, jos hänen on kehitettävä itseään koko ajan ja ulotettava tarkkailu yhä kattavammin eri osa-alueille.

Postfeministisen eetoksen kyllästävässä työelämäpuheessa naisen työruumista kouliva katse ei tule enää ulkoapäin miehiltä, vaan tämä katse on sisäistetty. Syntyy siis naisten keskinäisen tarkkailun järjestelmä, jossa tarkkailu ei tapahdu hierarkkisesti ylhäältä alas vaan pikemminkin vertaisten keskuudessa erilaisina arjen kontrollia tuottavina käytäntöinä. Jatkuva tarkkailua ruokkivat muun muassa kuntosalitilan peiliseinät, jotka vahvistavat kokemusta siitä, ettei naisruumis riitä sellaisenaan ilman muokkausta.⁶³ Hyvinvointialan yrittäjä ja valmentaja kiteyttää, mitä naisten välinen tarkkailukulttuuri merkitsee liikunta-alalla aloittelevan työntekijän kannalta: ”Ala oli aika kova, sillä se oli täynnä toinen toistaan tiukempia daameja. Lisäksi kuulin, kuinka ihmiset arvostelivat salaa toisiaan. Se lisäsi epävarmuuttani ja minäkin vertasin itseäni muihin. Aina löytyi joku, jolla oli isompi haba tai kireämmät vatsalihakset.”⁶⁴ Seurauksena on se, että kilpailuasetelma naisten välillä vahvistuu, mahdollisuudet alalla toimivien naisten väliseen solidaarisuuteen vähenevät ja yksilön oma vastuu työssä pärjäämisestä korostuu liittolaisuuksien puuttuessa.

Itsen intensiivinen optimointi ruoan, treenin ja unen avulla näyttäytyy *Fit*-lehdessä liikunta-alan työntekijän menestymisen ehtona. Sisäistetty tarkkailukulttuuri saa työruumista koulivat tekniikat vaikuttamaan autonomisten yksilöiden vapailta, elämäntapaan niveltyviltä valinnoilta ja yksilöllisen identiteetin autenttisilta ilmauksilta, vaikka tosiasiaa itsen yrittäjääkin sitovat kapitalismin rakenteelliset pakot ja uusliberalistisesti värityneiden työmarkkinoiden sukupuolittuneet piitteet.

Siirtymä työruumiin objektivoinnista subjektivointiin

Aineiston hallitseva piirre liikunta-alan ammattilaisten työruumiin esityksissä on niiden katsottavaksi asettuneisuus.⁶⁵ Liikunta-alan työntekijöitä esittelevät valokuvat eivät näytä heitä arkisen työn äärellä esimerkiksi asiakkaiden kanssa salitilassa. Yleensä

naista kuvataan yksin kodinomaisissa puitteissa tai neutraalia taustaa vasten valokuvastudiossa, joskus myös ulkona luonnonmaisemissa.⁶⁶ Etenkin studiokuvissa liikunta-alan työntekijä saa roolin pikemminkin liikuntamuodin esittelijänä kuin alansa osaavana ammattilaisena. Useissa kuvissa naisen trendikäs vaatetus paljastaa hänen vatsalihaksensa.⁶⁷ Ongelmallista tässä työn arkista ulottuvuutta karttavassa kuvaustavassa on mielestäni se, että naisen työruumis uusinnetaan arvioivan katseen kohteeksi.

Postfeministisessä kontekstissa nainen ei kuitenkaan ole enää passiivinen ja uhriasemassa, vaan autonominen ja itse valitseva. Esitetään, että nainen itse valitsee asettaa työruumiinsa esille.⁶⁸ Naisen ruumis on siis edelleen objektivoitu, mutta koska nainen tekee tämän itse, tulkitaan se postfeministisessä kontekstissa naisen hyväksi itsetunnoksi ja merkiksi voimaantumisesta. Kun kansikuvamallilta kysytään, kenen julkkiksen kroppaa hän ihaillee, hän vastaa: ”Beyonce on upean kurvikas, ja hänen itsevarma asenteensa lisää ulkoista kauneutta. Voimauttava nainen ja pursuaa mimmienenergia!”⁶⁹ Populaariin mediakulttuuriin perehtynyt sosiologi Rosalind Gill selventää, että postfeministinen retoriikka korostaa itsevarmuutta seksikkyytenä, jolloin kehon kokoa tärkeämmäksi muodostuu naisen oikea asenne eli itsevarmuus asettua katseen kohteeksi.⁷⁰ Lehden sivuilla fitness-poseerauksiin jähmettyneet liikunta-ammattilaiset voidaankin lukea mimmienenergialla varustetun naiseuden esikuvallisiksi esityksiksi.

Työruumiin esille asettuneisuus näyttäytyy myös naisen yrittäjämäisen asenteen ilmauksena ja oikeana tietämyksenä siitä, miten itsestä työntekijänä luodaan myönteinen ja inspiroiva brändi. Itsen yrittäjyyteen liittyvä ajatus on, että pääoma ja työruumis ovat yhtä, eikä niitä voida irrottaa toisistaan.⁷¹ Oletetaan siis, että naisen arvo työntekijänä on nähtävissä ikään kuin suoraan hänen työruumiistaan. Tästä syystä liikunta-alan kilpailueetoksen sävyttämässä maastossa nainen haluaa laskelmoivasti asettaa itseään katsottavaksi yhä uudelleen.

Tyypillistä postfeministisille naisyrittäjyyden esityksille on aikaisempien tutkimusten mukaan se, että asiaosaamisen sijasta korostetaan erityisesti kuluttamalla hankitun ulkonäön (vaatetus,

rusetus, meikki, kampausta, manikyyri jne.) merkitystä yrittäjänä menestymisessä ja siitä viestimisessä.⁷² *Fit*-lehden kuvaustavat eivät tee tässä poikkeusta, sillä pääsääntöisesti henkilökuvista voidaan lukea esiin lukuisia ehostuskeinoja. Liikunta-alan ammattilaisuutta kuvattaessa nämä monin tavoin ehostetut työruumiit tuottavat vahvan mielikuvan esteettisen koulumisen keskeisestä roolista osana naisen ammatillista kehonrakennusta.

Pääosassa eivät siis ole naisen liikuntaan liittyvät tekniset suoritustaidot, vaan nimenomaan hänen kykynsä asettaa työruumis esille oikealla tavalla. Kuvassa nainen pitelee kahvakuulaa päänsä päällä, mutta asennosta ei voi lukea hikistä liikuntatilannetta. Siinä on ripaus keimailua: nainen on työntänyt lantiotaan sivulle ja hän kannattelee toista kantapäätä irti lattiasta. Pää on nyökätty hiukan alas ja hän katsoo suoraan kameraan sensuellisesti hymyillen. Kuvassa olennaista tulkintani mukaan on se, että pidellessä kahvakuulaakin naisen on liikunnanohjaajana näyttävä ensisijaisesti seksikkäältä ja siksi kuvaan on valikoitunut erikoinen, keikistelevä asento, jolla on hyvin vähän tekemistä kahvakuulan optimaalisen käsittelyn kanssa. Työruumis asettuu näytille ihoa paljastavissa tiukoissa vaatteissa heteronormatiivisen halun mukaisesti seksikkäänä.⁷³

Tulkitsen, että liikunta-alla työskentelevän naisen ruumiillinen pääoma muotoutuu tässä kontekstissa ennen kaikkea eroottiseksi pääomaksi. Laajasti mediakulttuuria tutkinut Alison Winch kuvaa postfeminististä eetosta eroottisen pääoman ajatuksen avulla. Hän toteaa että, kun naisen osaaminen kytkeytyy ensisijaisesti siihen, miltä hän näyttää, omasta markkina-arvosta tulee jatkuvan uhanalainen. Uhkan realisoituminen on myös peruuttamaton sikäli, kun kauneus ja seksikkyyys yhdistyvät kulttuurisesti nuoruuteen, jota kenenkään materiaalisuus ei voi loputtomasti olla.⁷⁴ Työruumiin materiaallinen muuttuvuus siis asettaa reunaehdot itsen yrittäjän kehitysohjelmalle. Epävarmuus suhteessa siihen, kuinka hyvin työstä suoriutuu tai mitä tulevaisuus tuo tullessaan, on jatkuvasti läsnä. Siksi Winchin ajatusta seuraten voidaan tehdä johtopäätös, että eroottisen pääoman korostuminen lisää liikunta-alalla toimivan naisen työn prekaaria luonnetta.

Syv

TREEN
putkir
Tulee:
huvitt
koska:
tiineje
on yhä
lee kii
tä ens
amma
tunnu

JOSTA
vittelle
pi tree
le ja n
Ositta
dän, e
stress
tasojä
nataa
stress
mitta

KEHOI
kehor
jälkee
rauha
toine
treen
man l
keute
haast
harjo

Kuva Fit 11/2017, s. 82

Ponnistelu eroottisen pääoman säilyttämiseksi vaatii lisääntynyttä ajallista sekä rahallista panostusta, joka jatkuu varsinaisen työajan ulkopuolella ja ajaa tarkkailemaan muiden tekemiä satsauksia. Epävarmuutta lisää se, että erotisoitu työruumis voi myös vähentää kantajansa statusta silloin, kun muut tulkitsevat esityksen liialliseksi tai epäaidoksi feminiinisyydeksi.⁷⁵

Itsenäisiä valintoja korostava postfeministinen retoriikka hallitsee aineistoa myös silloin kun puhe on siitä, mitä kaikkea liikunnanohjaajan työruumiin täytyy jaksaa. Työruumiin yllyttäminen erilaisiin urotekoihin esitetään esimerkiksi nuoruuden intona: ”Parhaimpina vuosina ohjasin jopa parikymmentä jumpaa viikossa. [--] Eihän kaksikymmentä tuntia urheilua viikossa ole missään nimessä järkevä määrä, sillä keho tarvitsee aikaa myös palautumiseen.”⁷⁶ Kuvaavasti puhe on ”parhaimmista” vuosisista: Ryhmäliikuntaohjaajan raskas viikko-ohjelma kerrotaan jutussa merkiksi naisen kunnianhimosta ja rakkaudesta työhön, ei seuraukseksi esimerkiksi alan työehtosopimuksen puuttumisesta, matalapalkkaisuudesta tai sijaisten saamisen mahdottomuudesta. Näin postfeminismille tyypilliseen tapaan naisia opetetaan ajattelemaan, että työtuntien kuormittavuus ja vastoin käymisten kohtaaminen kuuluvat työelämään. Kun työstä puhutaan sydämen asiana ja arvokysymyksenä, oletetaan, että nainen on valmis valitsemaan ponnistelun. Kehotetaan siis periksiantamattomuuteen ja itseensä uskomiseen. Viesti liikunta-alan urasta haaveileville lukijoille on: ”Jos me saamme tämän onnistumaan, kuka tahansa saa! [--] Jos omaa unelmaa ei tavoittele, myöhemmin harmittaa.”⁷⁷

Psykykkisen itsesäätelyn korostuminen

Työruumiin kiihkeän koulimisen lisäksi *Fit*-lehden esityksissä huomiota kiinnitetään erilaisten ajattelutapojen ja uskomusten vaikutuksiin naisen elämässä. Gill pitää tällaista naisen psyykeen alueelle ulottuvaa tarkastelua postfeministiselle eetokselle luonteenomaisena piirteenä, joka tarkoittaa yhä pidemmälle vietyä

itsen tarkkailua. Ei siis riitä, että naisella on myyvä, seksikäs työruumis, vaan se vaatii rinnalleen myös kauniin mielen ja työasenteen.⁷⁸

Positiivinen asenne nousee *Fit*-lehden keskusteluissa esiin usein. Kun kansikuvamallilta kysytään, mistä piirteestä hän pitää itsessään eniten, tämä vastaa: ”Pidän itsessäni sitkeästä ja positiivisesta elämänasenteestani. Se on tuonut minut unelmieni pariin ja siihen kuka tällä hetkellä olen.”⁷⁹ Itsen yrittäjyyteen lukeutuva ajatus siitä, että yksilön tulee ottaa vastuu itsestään, perustelee psyykkisen itsesääntelyn keskeisyyttä. Koska työympäristön olosuhteisiin voi olla vaikea vaikuttaa, tärkeintä on oma asenne. Menestymistä janoavan yksilön on tällöin keskityttävä muokkaamaan omia kykyjään ja asenteitaan työelämään paremmin sopiviksi.⁸⁰ Ajatus tulee ilmi samaisen kansikuvamallin jatkaessa: ”Olen oppinut, että ihan kaikkeen täällä en voi itse vaikuttaa, mutta siihen voin, miten suhtaudun asioihin. Se on vienyt minua pitkälle.” Kahvakuulaohjaajan väkevä puheenvuoro tiivistää asenteen: ”Luotan itseeni kaikessa, mitä teen. Jos joku sanoo pahasti, se ei mene tunteisiini.”⁸¹

Näin *Fit*-lehdessä liikunta-alalla toimivien naisten osaamiseen liitetään sisukkuuden, itsevarmuuden ja omiin kykyihin uskominen hyveet. Positiivisuus mieltyy taidoksi, jonka jalostamista suositellaan työelämässä menestymisen taktiikkana. Liikunta-ammattilaisen kuvauksiin ei mahdu kriittisiä puheenvuoroja. Näyttää siis siltä, että työntekijän ei ole mahdollista kyseenalaistaa mitään käytäntöihin liittyvää, vaan mahdollisuudeksi jää ainoastaan muuttaa omaa ajattelua ja suhtautumista asioihin. Positiivisen itsen yrittäjän hahmosta muodostuu kerrontaan normatiivinen liikunta-ammattilaisen malli, joka ylläpitää vallitsevia työjärjestyksiä.

Kampanjointi positiivisen asenteen puolesta sopii yhteen työelämän kehityskulkujen kanssa. On todettu, että suomalainen työntekijäisyys vaatii enenevissä määrin emotionaalisen itsehallinnan taitoa ja tunteiden sääntelyä. Kun palvelutyössä työntekijän olennainen tehtävä on tuottaa palvelun ympärille myynnin kannalta suotuisa tunneilmapiiri, työntekijät keskittyvät psyko-

logisten taitojen harjaannuttamiseen.⁸² Tätä taustaa vasten ei ole yllätyksellistä, että myös naistenlehtien kerronnalle on tyypillistä lujittaa tunnesäätelyn ihannetta ja luonnollistaa ajatusta siitä, että henkilökohtaiset keinot motivaation ja stressin hallintaan ovat avain työelämässä menestymiseen.⁸³

Fit-lehtikin jakaa lukijalle neuvoja siihen, miten jumpata mieltä kohti menestystä. Erikoispsykologi antaa ohjeita liikuntauran lanseeraamiseen: ”Positiivinen ajattelu on itsensä johtamisen paras työkalu. Matkalla unelmien päämäärään täytyy osata nähdä lopputulos mielikuvana. Kun mieli jo kulkee kohti lopputulosta, tavoitteiden asettelu helpottuu.”⁸⁴ Uusliberalistinen itsensä johtamisen eetos yhdistyy tällä tavalla postfeministiseen retoriikkaan unelmia kohti menemisestä. *Fit*-lehden oletus näyttää olevan, että monen lukijan haaveena on alanvaihto ja uusi ura liikunta-alalla. Individualistista pyrkimystä kohti omia päämääriä tähdennetään myös puhumalla kuntosaliryttäjän ”pakko pärjätä yksin” -asenteesta, joka kytketään osaksi naisen menestystarinaa. Luottamus omiin kykyihin eli siihen, että ”kaikesta, ihan kaikesta selviää”, esitetään syyksi siihen, että hänen on ollut mahdollista avata kaksi kuntosalia lyhyen ajan sisällä.⁸⁵

Marginaalissa ovat maininnat liikunta-ammattilaisten negatiivisista tunteista. Aineistossa vain elämänmuutosaiheisissa henkilökuvin turhautumisen, epäonnistumisen tai syyllisyyden kaltaiset tunteet tulevat esille, mutta nekin ainoastaan muutoksen käynnistäneinä ratkaisua vaativina ongelmina, joista on jo selvitty. Menneet murheet kontrastoituvat nykyisyyteen, jossa liikunta-alan työ kerrotaan irrallaan negatiivisista tunnekokemuksista. Päätelen, että *Fit*-lehden kontekstissa negatiivisia tunteita ei pidetä ajattelemisen arvoisina, ja niistä pyritään pääsemään nopeasti eteenpäin. Mukavuudenhalu ja viitseliäisyyden puutekin peitotaan oikealla, rationaalisella ja sisukkaalla asenteella, kuten kolumnisti kertoo: ”On väärä luulo, etteikö sohva vetäisi puoleensa myös liikunnan ammattilaista.” Hän kuitenkin sanoo selättäneensä laiskotteluun houkuttelevat tunteensa keskittymällä liikunnan tuomiin positiivisiin vaikutuksiin.⁸⁶

Liikunta-alan työntekijöiden esityksiin liittyy siis vahva super-naiseutta korostava viire, jossa arki työaskareineen sujuu täydellisyttä hipoen. *Fit*-lehden kerronta maalaa kuvan liikunta-alan naisista, jotka pystyvät onnistuneesti toteuttamaan uusliberalistisen työelämän edellyttämää kaikille elämän ja persoonan osaluueille ulottuvaa itsen yrittäjyyttä. Kerrontaan muodostuu työntekijöiden fantasia, jossa menestys muovailaan oikeita valintoja tekemällä. Kertomus seuraa nöyrästi postfeminismin lupausta naisten emansipaatiosta, mutta jättää sanomatta sen, millä hinnalla naisten voimaantumisen fantasia tuotetaan.

Jännitteiset naisten liikunta-alan työntekijöiden esitykset

Lopulta voidaan sanoa, että *Fit*-kuntoilulehdessä liikunta-alan työntekijöiden esitystä hallitsee nainen, joka on onnellinen, hymyilevä ja menestyvä. Hän ymmärtää itsensä projektina, jota on aina mahdollista kehittää ja parannella. Hän on omaksunut itsen yrittäjyyden eetoksen, mikä näkyy hänen tavassaan optimoida itseään eri tekniikoin sekä hänen luottamuksessaan mahdollisuuksien avoimuuteen. Hän ei valita työoloista eikä asetu ajamaan muutoksia liikunta-alan työn rakenteisiin, sillä hän kokee toteuttavansa intohimoisesti omia unelmiaan. Hänen työntekijyytensä on sopeutuvaa myös siksi, että hän ei haasta ulkonäöllään sukupuolijärjestelmän totuttuja normatiivisia oletuksia.

Tämä emansipaatiota lupaava sanoma ei ole kuitenkaan ainoa tarina liikunta-alalla toimivien naisten työntekijyydestä. Nimeämäni kolme lisäteemaa 1) Työruumis omaisuutena ja resurssina, 2) Siirtymä työruumiin objektivoinnista subjektivointiin ja 3) Psykkisen itsesäätelyn korostuminen ovat kaikki postfeministiseen retoriikkaan niveltäviä näkökulmia, jotka selittävät, miksi *Fit*-kuntoilulehti näyttää samanaikaisesti sekä juhlihan liikunta-alalla toimivia naisia toteutuneen työelämän tasa-arvon keulakuvina että objektivoinnin heitä perinteiseen sukupuolijärjestelmään esimerkiksi erotisoitujen henkilövalokuvien kautta.

Analyysini havainnollistaa, että lehdessä vaikuttavat yhtä aikaa emansipaatiota lupaileva, aineiston ilmitasolla erottuva kerronta ja toisaalta tätä kerrontaa kyseenalaistava hienovaraisempi viesti. Jännitteinen suhde feminististen ja antifeminististen elementtien välillä merkitsee, että aineisto ottaa hanakasti feministisiä ideoita käyttöönsä, mutta valjastaa ne konservatiivisten päämäärien ajamiseen: Naiselle tarjotaan emansipoiva valinnanvapaus, jota hänen odotetaan käyttävän heteronormatiivisen naiseuden valitsemiseen ja uusliberalistisen työntekijyyden omaksumiseen.

Fit-lehden tapa korostaa liikunta-alan työtä naisen emansipaation areenana normalisoi uusliberalistisesti väritynyttä työelämää, jossa epävarmuus elannosta on luonnollista ja jatkuva toimeliaisuus menestymisen ehto. Tässä kehyksessä naisen työruumis mieltyy samanaikaisesti sekä naisen voiman lähteenä että jatkuvan tarkkailun ja muokkaamisen kohteena. Olennaista on, että nainen esitetään itseään rationaalisesti työelämässä ohjaavana, pääoman logiikan mukaisesti työruumistaan jalostavana ja omaa arvoaan kasvattamaan pyrkivänä liikunta-ammattilaisena. Epäonnistumiset tulkitaan yksilön henkilökohtaiseksi laiskuudeksi eikä rakenteellisiksi työolojen ongelmiksi. Johtopäätökseni on, että nämä naisten liikunta-ammattilaisuuden esitystä hallitsevat puhetavat ja työruumiin esillepanot näyttäytyvät vaikeasti havaittavina alistuksen ja kontrollin muotoina. Tuloksena on status quo sekä suhteessa naisen työruumiiseen että vallitseviin työelämän realiteetteihin. Työelämä tutkimuksissa postfeministisen eetoksen onkin arvioitu hidastavan organisaatioiden tasa-arvokehitystä ja inklusiivisten käytäntöjen sopimista.⁸⁷

Lisäksi analyysini tuo esille, että aikakauslehtiaineistot puolustavat paikkaansa liikunta-alan työntekijyyttä kartoittavan tutkimuksen lähteinä. Yksi jatkotutkimusmahdollisuus löytyy siitä, miten aikakauslehtien tuottamat naisten liikunta-alan ammattilaisuuden esitykset vaikuttavat reaali maailmassa alan työntekijöiden itseymmärykseen tai asiakaskunnan ja muiden sidosryhmien käsityksiin naisten liikunta-alan työntekijyydestä. Toinen kiinnostava kysymys on se, miten aikakauslehtien fantasiaa ja realismia yhteenpunovat sisällöt neuvotellaan työelämän arkita-

solla. *Fit*-lehdessä rakennetut liikunta-ammattilaisen työruumiin esitykset nimittäin viestivät keskiluokkaisesta varallisuudesta, jonka avulla itseen investoiminen mahdollistuu. Kun työruumiin esitykset kerrotaan kenelle tahansa mahdollisina menestystarinoina, hämärtyy se, että resurssit itsen yrittäjyyden toteuttamiseksi eivät ole kaikilla yksilöillä samat. *Fit*-lehden sivuilla muodostuu monotoninen kuva valkoisesta, nuorekkaasta, hoikasta, vammattomasta ja energisestä liikunta-alan työntekijästä. Rinnalle kaivataan monipuolisempia liikunta-alan työntekijyyden kuvastoja.

Viitteet

- 1 Tarkasteluperspektiivini perustuu aikaisempaan tutkimukseeni, joka kattaa lehden vuosikerrat vuodesta 2014 alkaen (Ks. Aho 2017, 24).
- 2 Kleemola 1996, 313.
- 3 Faf-koulutusorganisaation verkkosivu. [Viitattu 16.11.2019.] <https://www.faf.fi/info/>
- 4 Ala-Vähälä 2019, 11.
- 5 Parviainen 2011, 213.
- 6 Puustinen, Ruoho & Mäkelä 2006.
- 7 Gill 2007; McRobbie 2004.
- 8 Lewis 2014; Lewis, Benschop & Simpson 2017
- 9 Ahl & Marlow 2019; Byrne, Fattoum & Diaz Garcia 2019; Eikhof, Summers & Carter 2013; Pritchard, Mackenzie Davey & Cooper 2019.
- 10 Toffoletti 2016.
- 11 Gill, Kelan & Scharff 2017, 228.
- 12 Kauppinen 2013, 147.
- 13 Lahikainen & Harni 2016, 31.
- 14 Esim. Gill, Kelan & Scharff 2017, 230–231; Kauppinen 2013, 135–137.
- 15 Ahl & Marlow 2019, 23.
- 16 Julkunen 2010, 140–142.
- 17 Andreasson & Johansson 2018, 301.
- 18 Parviainen (2011, 209–210) viittaa sosiologi George Ritzerin 1990-luvulla käyttöön ottamaan termiin McDonaldisaatio, joka tarkoittaa pikaruokaravintoloiden toimintamallin kaltaista äärimmilleen standardisoitua, optimoitua ja tehostettua toimintaa eri yhteiskunnan alueilla. Ilmiöön liittyy se, että aiemmin korkea osaamista vaativista palvelusektorin töistä tulee ”mäkkärihommia”, joissa palvelun tapa on tiukasti sidottu palvelukonsepttiin. Tarkkaan formatoiduille töille on tyypillistä lyhyt koulutus, alhainen ansiotaso, osa-aikaisuus sekä työntekijän helppo korvattavuus.
- 19 Andreasson & Johansson 2018, 306–312.
- 20 Parviainen 2011, 210.
- 21 McRobbie 2004, 255.
- 22 Genz & Brabon 2009, 15.
- 23 Töyry 2008, 27.
- 24 Poimin aineistooni vain ne jutut, joissa nainen esitellään eksplisiittisesti liikunnanohjaajana, valmentajana tai jonkin ryhmäliikuntalajin vetäjänä. Jätän näistä yhteensä 35 jutusta tarkastelun ulkopuolelle 15, koska ne tois-

tavat aineistossa esiintyvää kerrontaa suppeasti. Viittaan naisiin *Fit*-lehden käyttämällä kuvauksilla, mutta jätän naisten nimet mainitsematta luettavuuden vuoksi.

- 25 Lyhyiden juttujen, kuten kolumnin ja kansikuvamallin esittelypalstan, lisäksi aineistoon kuuluu pidempiä juttuja: *Puheenaihe*-osio esittelee ajan-kohtaisilmiöitä yksilökokemusten kautta. *Käännekohtassa*-otsikon alla on kertomuksia vastoinkäymisistä ja niiden ylittämisestä. *Ruokapäiväkirja*-haastattelut kuvailevat naisten ruokailutottumuksia ja näkemyksiä hyvinvoinnista. Kaikissa jutuissa tekstin laatijaa ei ilmoiteta, joten jätän kirjoittajien nimet mainitsematta.
- 26 Swan 2017, 291.
- 27 Töyry 2008, 30-31.
- 28 Byrne, Fattoum & Diaz Garcia 2019.
- 29 Töyry 2008, 31.
- 30 Pöysä 2010.
- 31 Puustinen, Ruoho & Mäkelä 2006, 28.
- 32 Ruoho & Saarenmaa 2011, 89; Eikhof, Summers & Carter 2013, 557.
- 33 *Fit* 11/2017. [Käännekohtassa: ”Kohtalo sanoi: herää pahvi, tämä ei ole sinua varten.” 70–74. Kuvat Mika Pollari.]
- 34 Swan 2017, 288.
- 35 *Fit* 4/2017. [Käännekohtassa: ”Minua saa taas katsoa ja koskettaa.” 72.]
- 36 *Fit*, 4/2017. [Käännekohtassa: ”Minua saa taas katsoa ja koskettaa.” 73.]
- 37 *Fit* 5/2018. [Puheenaihe: Uusi ura liikunnasta. 17.]
- 38 *Fit* 5/2018. [Puheenaihe: Uusi ura liikunnasta. 18.]
- 39 *Fit* 5/2018. [Puheenaihe: Uusi ura liikunnasta. 16.]
- 40 *Fit* 10/2018. [Käännekohtassa: ”Tarvitsen muistutuksia siitä, että elämä on tässä ja nyt.” 58.]
- 41 *Fit* 5/2018. [Puheenaihe: Uusi ura liikunnasta. 17.]
- 42 *Fit* 7-8/2017. [Puheenaihe: Kultaa ja kollega. 18.]
- 43 *Fit* 7-8/2017. [Puheenaihe: Kultaa ja kollega. 16.]
- 44 *Fit* 11/2017. [Käännekohtassa: ”Kohtalo sanoi: herää pahvi, tämä ei ole sinua varten.” 73.]
- 45 *Fit* 5/2018. [Puheenaihe: Uusi ura liikunnasta. 19.]
- 46 *Fit* 10/2018. [Tämän olen oppinut: Anni Vallius. 81.]
- 47 Ahl & Marlow 2019, 20-21; Byrne, Fattoum & Diaz Garcia 2019, 153–157.
- 48 Parviainen 2015, 281.
- 49 *Fit* 7/2018. [Puheenaihe: Liian punnittua. 16.]
- 50 *Fit* 1/2018. [Välipalalla on väliä. 56.]

- 51 *Fit* 6/2018. [Ruokapäiväkirja: ”Syömisestä ei pitäisi tehdä hankalaa.” 53.]
- 52 *Fit* 6/2018. [Kannessa: Mirka Hietanen. 13.]
- 53 *Fit* 1/2018. [Ruokapäiväkirja: ”Aiemmin en tiennyt mikä minulle on hyväksi.” 61.]
- 54 *Fit* 6/2018. [Ruokapäiväkirja: ”Syömisestä ei pitäisi tehdä hankalaa.” 54.]
- 55 *Fit* 4/2018. [Kolumni: Ohjaajan omaa aikaa. 80.]
- 56 *Fit* 2/2018. [Kolumni: Kolmenkymppin kriisi 80.]
- 57 *Fit* 9/2017. [Kannessa: Anniina Puonti. 13.]
- 58 *Fit* 12/2017. [Kolumni: Sohvan voittaja. 80.]
- 59 *Fit* 11/2017. [Kolumni: Syvävenytyksiä pikkupakolla. 82.]
- 60 *Fit* 5/2018. [Ruokapäiväkirja: ”Pääni menee sokerista sekaisin.” 54–55.]
- 61 *Fit* 4/2017. [Kannessa: Janni Hussi. 15.]
- 62 Lahikainen & Harni 2016, 26.
- 63 Winch (2016, 901) viittaa termillä ”gynaeopticon” tarkkailuyhteiskunnan sukupuolittuneeseen koulivaan katseeseen, joka on uusliberalistisen ja postfeministisen eetoksen synnyttämä uusi ilmentymä Michel Foucaultin analysoimasta panopticon-tarkkailujärjestelmästä.
- 64 *Fit* 10/2018. [Tämän olen oppinut: Anni Vallius. 81.]
- 65 Winch (2016, 905) käyttää naisruumiin estetisointiin viitatessa ilmaisua ”to-be-looked-at-ness”.
- 66 Kuvaustapaa voidaan selittää aikakauslehtien kuvakonventioilla (ks. Wese-lius 2014, 48), mutta myös tarpeella kontrolloida liikunta-ammattilaisuuden esityksiä poseerausten ja lavastusten avulla.
- 67 *Fit* 12/2017. [Kannessa: Oona Tolppanen. 13.]; *Fit* 5/2018 [Puheenaihe: Uusi ura liikunnasta. 19.]
- 68 Esimerkiksi hän itse vetää paidanhelmaa ylöspäin näyttääkseen vatsalihaksensa lukijalle. Ks. *Fit* 5/2017 [Kannessa: Nanna Karalahti. 13.]
- 69 *Fit* 4/2017. [Kannessa: Janni Hussi. 15.]
- 70 Gill 2007, 151–153.
- 71 Lahikainen & Harni 2016, 33.
- 72 Swan 2017, 288; Pritchard, Mackenzie Davey & Cooper 2019, 351.
- 73 Eri numeroissa on käytössä sama kuva. Esim. *Fit* 12/2017. [Kolumni: Sohvan voittaja, 80. Kuvaaja tuntematon.]
- 74 Winch 2016, 907.
- 75 Pritchard, Mackenzie Davey & Cooper 2019, 356.
- 76 *Fit* 4/2018. [Kolumni: Ohjaajan omaa aikaa. 80.]
- 77 *Fit* 7-8/2017. [Puheenaihe: Kulta ja kollega. 15–16.]

- 78 Gill 2007, 155.
79 *Fit* 4/2017. [Kannessa: Janni Hussi. 15.]
80 Lahikainen & Harni 2016, 32; Byrne, Fattoum & Diaz Garcia 2019, 173.
81 *Fit* 5/2017. [Kannessa: Nanna Karalahti. 13.]
82 Parviainen 2011, 210; Väänänen & Turtiainen 2014, 283.
83 Kauppinen 2013, 141.
84 *Fit* 5/2018. [Puheenaihe: Uusi ura liikunnasta. 15.]
85 *Fit* 10/2018. [Käännekohtassa: ”Tarvitsen muistutuksia siitä, että elämä on tässä ja nyt.” 59.]
86 *Fit* 12/2017. [Kolumni: Sohvan voittaja. 80.]
87 Lewis, Benschop & Simpson 2017, 216.

Lähteet ja kirjallisuus

Fit-lähteet

- 4/2017 Kannessa: Janni Hussi.15.
4/2017 Käännekohtassa: ”Minua saa taas katsoa ja koskettaa.” 68–73.
5/2017 Kannessa: Nanna Karalahti. 13.
7–8/2017 Puheenaihe: Kulta ja kollega. 14–19.
9/2017 Kannessa: Anniina Puonti. 13.
11/2017 Käännekohtassa: ”Kohtalo sanoi: herää pahvi, tämä ei ole sinua varten.” 70–74.
11/2017 Kolumni: Syvävenytyksiä pikkupakolla. 82.
12/2017 Kannessa: Oona Tolppanen. 13.
12/2017 Kolumni: Sohvan voittaja. 80.
1/2018 Välipalalla on väliä. 54–57.
1/2018 Ruokapäiväkirja: ”Aiemmin en tiennyt mikä minulle on hyväksi.” 58–61.
2/2018 Kolumni: Kolmenkympin kriisi. 80.
4/2018 Kolumni: Ohjaajan omaa aikaa, 80.

- 5/2018 Puheenaihe: Uusi ura liikunnasta. 14–19.
6/2018 Ruokapäiväkirja: ”Pääni menee sokerista sekaisin.” 52–55.
6/2018 Kannessa: Mirka Hietanen. 13.
6/2018 Ruokapäiväkirja: ”Syömisestä ei pitäisi tehdä hankalaa.” 52–54.
7/2018 Puheenaihe: Liian punnittua. 14–19.
10/2018 Käännepöytäkirja: ”Tarvitsen muistutuksia siitä, että elämä on tässä ja nyt.” 54–59.
10/2018 Tämän olen oppinut: Anni Vallius. 81.

Kirjallisuus

- Ahl, Helene & Marlow, Susan (2019): Exploring the False Promise of Entrepreneurship through a Postfeminist Critique of the Enterprise Policy Discourse in Sweden and the UK. *Human Relations*, DOI:10.1177/0018726719848480, 1–28.
- Aho, Kaisa-Riitta (2017): Postfeministinen kehopositiivisuus Fit-kuntoilulehdessä ja kuntosaliliikunnan arjessa. *Sukupuolentutkimus-Genusforskning* 30 (4), 23–37.
- Ala-Vähälä, Timo (2019): Selvitys PT-toiminnasta Suomessa: Personal trainer on yleensä pienyrittäjä. *Liikunta & Tiede* 56 (5), 8–11.
- Andreasson, Jesper & Johansson, Thomas (2018): Glocalised Fitness: The Franchising of a Physical Movement, Fitness Professionalism and Gender. *Leisure/Loisir* 42 (3), 301–321.
- Byrne, Janice; Fattoum, Salma & Diaz Garcia, Maria Cristina (2019): Role Models and Women Entrepreneurs: Entrepreneurial Superwoman Has Her Say. *Journal of Small Business Management* 57 (1), 154–184.
- Eikhof, Doris; Summers, Juliette & Carter, Sara (2013): “Women Doing Their Own Thing”: Media Representations of Female Entrepreneurship. *International Journal of Entrepreneurial Behaviour & Research* 19 (5), 547–564.
- Genz, Stéphanie & Brabon, Benjamin A. (2009): Introduction: Postfeminist Contexts. Teoksessa Stéphanie Genz, & Benjamin A. Brabon (toim.), *Postfeminism*. Edinburgh University Press, Edinburgh, 1–50.
- Gill, Rosalind (2007): Postfeminist Media Culture: Elements of a Sensibility. *European Journal of Cultural Studies* 10 (2), 147–166.
- Gill, Rosalind; Kelan, Elisabeth K. & Scharff, Christina M. (2017): A Postfeminist Sensibility at Work. *Gender, Work and Organization* 24 (3), 226–244.
- Julkunen, Raija (2010): *Sukupuolen järjestykset ja tasa-arvon paradoksit*. Vastapaino, Tampere.
- Kauppinen, Kati (2013): “Full Power Despite Stress”: A Discourse Analytical Examination of the Interconnectedness of Postfeminism and Neoliberalism

- in the Domain of Work in an International Women's Magazine. *Discourse & Communication* 7 (2), 133–151.
- Kleemola, Irja (1996): *Naisliikuntaa 100 vuotta*. Otava, Helsinki.
- Lahikainen, Lauri & Harni, Esko (2016): Yrittäjämäinen ruumis palvelutaloudessa. Teoksessa Jaana Parviainen, Taina Kinnunen & Ilmari Kortelainen (toim.), *Ruumillisuus ja työelämä: Työruumis jälkiteollisessa taloudessa*. Vastapaino, Tampere, 26–39.
- Lewis, Patricia (2014): Postfeminism, Femininities and Organization Studies: Exploring a New Agenda. *Organization Studies* 35 (12), 1845–1866.
- Lewis, Patricia; Benschop, Yvonne, & Simpson, Ruth (2017): Postfeminism, Gender and Organization. *Gender, Work & Organization* 24 (3), 213–225.
- McRobbie, Angela (2004): Post-feminism and popular culture. *Feminist Media Studies* 4 (3), 255–264.
- Parviainen, Jaana (2015): Työn performatiivinen ruumiillisuus ja ammatillinen kehonrakennus. Teoksessa Annette Arlander, Helena Erkkilä, Taina Riikonen & Helena Saarikoski (toim.), *Esitystutkimus*. Kulttuuriosuuskunta Partuuna, Helsinki, 276–286.
- Parviainen Jaana (2011): Työn uusi ruumiillisuus. Liikunnanohjaajien keho työvälineenä ja performatiivisuuden pakko palvelutyössä. *Työelämän tutkimus-Arbetslivsforskning* 9 (3), 207–223.
- Puustinen, Liina; Ruoho, Iris & Mäkelä, Anna (2006): Feministisen mediatutkimuksen näkökulmat. Teoksessa Anna Mäkelä, Liina Puustinen & Iris Ruoho (toim.), *Sukupuolishow. Johdatus feministiseen mediatutkimukseen*. Gaudeamus, Helsinki, 15–44.
- Pritchard, Katrine; Mackenzie Davey, Kate & Cooper, Helen (2019): Aesthetic Labouring and the Female Entrepreneur: “Entrepreneurship that Wouldn't Chip your Nails”. *International Small Business Journal: Researching Entrepreneurship* 37 (4), 343–364.
- Pöysä, Jyrki (2010): Lähiluku vaeltavana käsitteenä ja tieteiden välisenä metodina. Teoksessa Jyrki Pöysä, Helmi Järviluoma & Sinikka Vakimo (toim.), *Vaeltavat metodit*. Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura, Joensuu, 331–360.
- Ruoho, Iris & Saarenmaa, Laura (2011): *Edunvalvonnasta elämänpolitiikkaan: Naistenlehdet journalismina ja julkisuutena*. Tampereen yliopisto, Journalismin tutkimusyksikkö, Tampere.
- Swan, Elaine (2017): Postfeminist Stylistics, Work Femininities and Coachig: A Multimodal Study of a Website. *Gender, Work and Organization* 24 (3), 274–296.
- Toffoletti, Kim (2016): Analyzing Media Representations of Sportswomen - Expanding the Conceptual Boundaries Using a Postfeminist Sensibility. *Sociology of Sport Journal* 33 (3), 199–207.

- Töyry, Maija (2008): Naistenlehtien keskinäiset erot ja samankaltaisuudet. *Tiedotustutkimus* 31 (1), 21–34.
- Väänänen, Ari & Turtiainen, Jussi (2014): Suomalaisen työntekijyyden muutos 1945–2013. Teoksessa Ari Väänänen & Jussi Turtiainen (toim.), *Suomalainen työntekijäisyys 1945–2013*. Vastapaino, Tampere, 261–302.
- Weselius, Hanna (2014): *Suunniteltu kuva. Henkilövalokuvien rakentaminen aikakauslehdessä*. Aalto-yliopiston taiteiden ja suunnittelun korkeakoulu, Helsinki.
- Winch, Alison (2016): “I Just Think It’s Dirty and Lazy”: Fat Surveillance and Erotic Capital. *Sexualities* 19 (8), 898–913.

Nuorisotakuu pakkojen ja kontrollin järjestelmänä: nuorten kokemuksia kurista

Nuorisotakuuta on markkinoitu mahdollisuusrakenteena, työn, työharjoittelun tai opiskelupaikan takaajana. Vuonna 2013 valtioneuvosto lanseerasi nuorisotakuun lupaamalla, että kaikille alle 25-vuotiaille nuorille sekä alle 30-vuotiaille vastavalmistuneille taataan työ-, työharjoittelu-, työpaja- tai opiskelupaikka. Lisäksi luvattiin, että tämä tapahtuu kolmessa kuukaudessa.

Takaaminen ei ole aivan sitä, mitä pinnalta katsoen voisi kuvitella. Nuorille ei ainoastaan taata työllistymis-, kouluttautumista tai kuntoutumisvaihtoehtoja, vaan niihin on myös pakko osallistua. Jos nuori on alle 25-vuotias ilman ammattiin johtavaa toisen asteen koulutusta tai korkeakoulutusta, hänellä on sanktioin tuettu velvollisuus hakea koulutukseen. Jos hän ei tee näin, hänen on pakko osallistua johonkin aktivoinnin muotoon saadakseen työttömyysetuutta. Näistä tarjouksista voi kieltäytyä, mutta silloin putoaa pois työttömyysetuuden piiristä. Karenssin kesto vaihtelee 15 ja 90 päivän välillä.

Nuorisotakuu on osa suomalaista aktivointipolitiikkaa. Sen eetos on lähellä uusliberalistista sosiaalisten ongelmien individualisointia eli yksilöllistämistä.¹ Suomen sosiaaliturvajärjestelmä ja työmarkkinapolitiikkaa on kehitetty 1990-luvun laman jälkeen yksilön omaa vastuullisuutta korostaen niin, että työttömyysetuuksien saamisen ehtoihin on sisällytetty entistä enemmän vastikkeellisuutta. Uusliberalististen oppien lisäksi vaativasta vastikkeellisuudesta kasvattivat myös laman jälkeiset kansantalouden säästöpainet.²

Vastikkeellisuuden lisääntyminen ja sanktioiden tiukennukset ovat koskeneet erityisesti nuoria. Alle 25-vuotiaalta voidaan evätä työttömyysetuuden lisäksi myös osa toimeentulotuesta, 20–40 prosenttia määrääjäksi, jos hän toimii työvoimapolitiittisesti moitittavalla tavalla.³ Työttömyysetuuksien saamisen ehdot ovat tiukemmat nuorille aikuisille kuin muulle väestölle. Perustuslakivaliokunta on pitänyt nuorisotyöttömyyden erityisongelmaa sekä nuorten syrjäytymisen riskiä poliittisina perusteina nuorten perusturvan ehtojen tiukennuksille.⁴

Tarkastelen tässä katsauksessa pakkojen kokemista ja kurin kohtaamista. Artikkelini selvittää, millaisia nuorten kokemukset nuorisotakuun pakkoista ovat, millä tavoin nuoret itse niitä kuvailevat sekä millaisia ajatuksia ja tunteita nämä pakot heissä herättävät. Tarkastelu nojautuu kahteen haastatteluaineistoon, jotka olen koonnut aktivointia koskevassa tutkimusprojektissa. Pakon kokemusten ja kuvausten esiin nostaminen ei tarkoita sitä, etteikö nuorilla olisi myös myönteisiä kokemuksia nuorisotakuusta ja etteikö nuorisotakuussa olisi myös onnistuneita tukitoimia pakkojen ja kontrollin lisäksi.

Nuorisotakuun lyhyt historia

Nuorisotakuun juuret ovat suomalaisessa nuorten yhteiskuntatakuussa. Se lanseerattiin Suomeen vuonna 1997. Suomea kurittaneen syvän talouslaman jälkeen iso joukko nuoria aikuisia oli edelleen vailla työtä, kun taloustilanne alkoi muutoin vähitellen parantua. Nuorisotyöttömyys säilyi sitkeästi korkealla tasolla, ja asialle oli tehtävä jotain. Perustettiin muun muassa nuorten työpajoja eri puolille Suomea. Niissä työttömiä nuoria on pyritty tukemaan heidän elämänhallinnassaan ja omien kiinnostuksen kohteidensa löytämisessä. Samaan aikaan yhteiskuntatakuun kanssa rakennettiin niin sanottu koulutustakuu.⁵ Koulutustakuun mukaisesti jokaisen alle 25-vuotiaan, jolla ei ole peruskoulun tai ylioppilastutkinnon jälkeistä toisen asteen tai korkeakoulutusta, on hakeuduttava sellaiseen kevään yhteishaussa. Aluksi nuoren

oli haettava oppilaitoksiin sekä kevään että syksyn yhteishaussa. Tätä sääntöä lievennettiin kritiikin ja varsinkin Työ- ja elinkeinoministeriön (TEM) vuonna 1990-luvun jälkipuoliskolla tilaaman erikoistutkija Simo Ahon ja tutkijaryhmän tekemän arviointitutkimuksen jälkeen.⁶

Koulutustakuuta on kriittisesti kutsuttu pakkohauksi. Sitä on pidetty ikärasistisena. Kritiikki oli voimakasta varsinkin 1990-luvun lopulla.⁷ Ikäraja – 25 vuotta – on ihmetelty, koska sitä ei ole perusteltu kunnolla.⁸ Esimerkiksi ammattikorkeakoulujen yhteishaun johtoryhmä sekä ammattikoululaisten etujärjestö SAMOK ovat kritisoineet lakia. Valitun ikärajan perustelut löytyvät vain perustuslakivaliokunnan lausunnosta.

[--] ammatillista koulutusta vailla olevia kohtaavan työelämästä syrjäytymisuhan huomioon ottaen valiokunta katsoo, että nykyisin vallitseva nuorisotyöttömyystilanne muodostaa hallitusmuodon 5 &n 2 momentin kannalta hyväksyttävän perusteen 18–24-vuotiaiden erilliskohtelulle esityksen mukaisesti.⁹

Vuonna 2013 lanseerattu nuorisotakuu on näiden kahden kokonaisuuden, nuorten yhteiskuntatakuun ja edellä kuvailun koulutustakuun, fuusio. Sitä muotoiltaessa ei säädetty uusia lakeja, mutta lakien toimeenpanoa edistettiin.¹⁰ Nuorisotakuun tultua voimaan TE-toimistojen ja Kelan yhteistyötä tiivistettiin muun muassa niin, että tukia hakevia nuoria koskeva tieto alkoi kulkea jouhevammin näiden välillä.¹¹ Tämä yhteistyö auttaa nuorten kontrolloinnissa. Se helpottaa ja nopeuttaa toimeentulotuen leikkaamista niiltä nuorilta, jotka toimivat työvoimapolitiisesti moitittavilla tavoilla.¹²

Nuorisotakuu lanseerattiin käyttöön suurella viestintäkampanjalla syyskuussa 2013. Se sisälsi muun muassa kadunvarsimainoksia. Työ- ja elinkeinoministeriön tiedotteen mukaan kampanjan tarkoitus oli korostaa nuorisotakuun tuomaa onnistumisen mahdollisuutta sekä lisätä tietoisuutta nuorisotakuusta niin nuorten, nuorten kanssa työskentelevien kuin yritysmaailmankin parissa.¹³ Pakoista ja sanktioista ei kampanjassa mainittu mitään. Sen sijaan esimerkiksi nuoriin vetoavaksi ajateltu laulaja Jannika

B. sanoi mainosjulistuksessa: ”Omaa juttua on etsittävä ja kokeiltava rohkeasti, joskus vaikeuksienkin kautta.”¹⁴ Idea oli kaunis, mutta ”oman jutun” etsintä nuorille, joita nuorisotakuun normit, pakot ja sanktiot sekä TE-toimistojen ohjeistukset piirittävät eri suunnista, on ollut työlästä, joskus jopa mahdotonta.

Joissain asioissa nuorisotakuu on onnistunut. Nuorisotakuun osana koulutustakuu on lisännyt pelkän peruskoulun varassa olevien opiskelumaan hakeutumista. Nyt lähes 97 prosenttia peruskoulun päättäneistä siirtyy joko tutkintotavoitteiseen tai siirtymävaihteen opiskeluun.¹⁵ Toisaalta oppilaitosten suunnalta on kuulunut kritiikkiä: näiden käytäntöjen myötä varsinkin ammattioppilaitoksiin on tullut paljon täysin motivoitumattomia opiskelijoita. He vaikeuttavat opettajien työtä ja keskeyttävät opintonsa usein.

Yhtenä nuorisotakuun ongelmana on ollut se, että arviolta 20 000–40 000 alle 30-vuotiasta on vuosittain toimenpiteiden, koulutuksen ja työmarkkinoiden ulkopuolella. He eivät näytä tarttuvan nuorisotakuun antamaan lupaukseen; myöskään sanktiot eivät näytä saavan heitä liikkeelle. Nuorisotakuun toimenpidevalikoimaan on sittemmin otettu mukaan etsivä nuorisotyö. Myös Ohjaamot, matalan kynnyksen neuvontapaikat nuorille työttömille, ovat saaneet lisäresursseja toimintaansa, ja niitä on perustettu eri puolille maata viiden viimeisimmän vuoden aikana.¹⁶ Näiden avulla näitä järjestelmien ulkopuolelle jääneitä nuoria pyritään tavoittamaan entistä paremmin. Varsinkin valtakunnalliseksi kasvaneen Ohjaamo-konseptin toiminta on tutkimuksissa ja arvioinneissa saanut kiitosta – myös sen nuorilta asiakkailta.¹⁷

Miten työmarkkinoiden, koulutuksen ja nuorisotakuun toimenpiteiden ulkopuolelle sitten päädytään? Silja Uusikankaan laajaan rekisteriaineistoon perustuvasta tuoreesta pro gradu -tutkielmasta käy ilmi, että maaseudulla ja etenkin syrjäseuduilla nuoret saavat sanktioita selkeästi enemmän kuin kaupungeissa ja kasvukeskuksissa. Aktivointitoimenpiteiden kirjo on ensin mainituissa pienempi, ja opiskelupaikat ovat usein kaukana. Sanktioiden saajat olivat keskimääräistä nuorta työtöntä useammin pelkän peruskoulutuksen varassa. Uusikankaan mukaan vuonna

2017 kaksi viidestä nuoresta, jotka olivat nuorisotakuun piirissä, oli saanut työvoimapolitiittisia sanktioita.¹⁸

Karenssin kohdannut nuori ei enää kuulu kategoriaan ”työtön työnhakija”. Alle 30-vuotiaina työn, työmarkkinoiden ja koulutuksen ulkopuolelle jäävinä heidät luokitellaan ”neeteiksi”. (NEET on kansainvälisesti käytetty lyhenne sanoista ”neither in employment, education nor training”). Osa heistä ei palaa töitä tai opiskelupaikkaa hakemaan eikä aktivointitoimenpiteisiinkään. Osa palaa keskeyttäkseen taas uudestaan.¹⁹ Osa siirtyy lopulta töihin tai opiskelemaan, ja heille NEET-kategoriaan kuuluminen on ollut vain välivaihe.²⁰

Tutkimusaineisto

Nuorten kokemuksia nuorisotakuun kurista ja kurinpitotoimenpiteistä voi parhaiten tutkia kvalitatiivisen aineiston kautta.²¹ Käytän tässä artikkelissa aineistonani 19 teemahaastattelua, jotka olen tehnyt vuosina 2013–2016 nuorista työttömistä. Osa heistä on haastateltu Pirkanmaalla luovan alan työpajalla syystalvella 2013. Toiset haastattelut on tehty nuorista, jotka olivat hakeutuneet Ohjaamon asiakkaiksi pääkaupunkiseudulla kevättalvella 2016. Haastateltuja on yhteensä 19, mutta haastatteluja hieman vähemmän. Työpajan nuorista haastattelin viittä ryhmissä (kahden ja kolmen hengen ryhmät), Ohjaamon nuorista kahta nuorta yhdessä. Muita nuoria haastattelin yksittäin. Tästä syystä olen jatkossa numeroinut haastattelupätkät haastateltujen, en haastattelijan mukaan.

Näitä haastatteluja edelsi tutkimukseni aiemmassa projektissa, jossa tutkin nuorisotyöttömyyttä kyselyn avulla. Keväällä 2009 tutkimusprojektissa ”Work-Preca”²² keräämässäni netti-kyselyaineistossa (N 770) nuoren työttömän arkipäivää koskevan avokysymyksen vastauksissa tuli ilmi, että osa nuorista koki yhteiskuntatakuun strukturoivan jokapäiväistä elämäänsä. Kysyin arkipäivästä, mutta haastateltavat vastasivat kuvaillen kokemuksiaan aktivointitoimenpiteistä.

Edellä mainitun projektin kyselyaineistossa avovastauksia oli yhteensä 430, suurin osa niistä muutaman sanan luonnehdintoja tunnelmista. Suuressa osassa vastauksista kuvailtiin tunnelmia ja ”tsemppaamista” työttömyyden kestäessä.²³ Pidemmistä kuvauksista 40:ssä otettiin esiin TE-toimisto ja kokemukset aktivointitoimenpiteistä. Avokysymys kuului: ”Voit halutessasi kertoa arkipäivästäsi työttömänä; mitä ajattelet ja tunnet?” Aktivointia ja TE-toimistoja koskevista kuvauksista suurin osa oli kriittisiä tai jopa vihamielisiä: jyrkimmän mukaan ”TE-toimistot pitäisi räjäyttää”²⁴. Joukossa oli joitakin aktivointia neutraalisti kommentoivia kuvauksia ja muutamia, joissa aktivoinnin kerrottiin auttaneen.

Näiden avovastausten analysointi toimi perustana sille ymmärrykselle, jonka pohjalta rakensin haastattelu- ja tutkimuskysymyksiä seuraavassa tutkimusprojektissa.²⁵ Lähdin haastatteluja tehdessäni siitä oletuksesta, että aktivointi voidaan kokea monella eri tavalla. Haastatteluissa kyselin mahdollisimman neutraalisti aktivointikokemuksista ja nuorten aktivointia koskevista ajatuksista. Lopuksi kysyin ajatuksia nuorisotakuusta yleisemmällä tasolla.

Aktivointi- ja työllistymiskeskustelut

Nuorisotakuun aktivointipolussa on useita eri vaiheita ja myös haarautuvia polkuja: kaikille pakollinen aktivointikeskustelu (jota nykyään kutsutaan pääsääntöisesti työllistymiskeskusteluksi), sen jälkeen joko opiskelemaan haku tai työpaikkojen hakeminen sanktioiden uhalla tai jotakin valikoimasta työkokeilu, koulutuskokeilu, työvoimakoulutus, työnhakuun valmiuksia antava koulutus ja kuntouttava työtoiminta. Työpajoilla voidaan toteuttaa myös kuntouttavaa työtoimintaa, mutta aina työpajajaksossa ei ole kyse siitä.

Nuorisotakuun virallisissa tavoitteissa ilmoitetaan, että viimeistään kolmen kuukauden sisällä työttömäksi jäämisestä jokainen alle 25-vuotias ja alle 30-vuotias vastavalmistunut

kutsutaan aktivointikeskusteluun. Sama tavoite oli voimassa jo nuorten yhteiskuntatakuussa, mutta nuorisotakuun myötä toimia ja aikatauluissa pysymistä pyrittiin tehostamaan. Nuorisotakuun aloittamisen kanssa samaan aikaan osunut TE-toimintojen organisaatiomuutos, johon liittyi henkilökunnan vähentäminen, oli kuitenkin omiaan sotkemaan aikataulujen toteutumista.²⁶ Lisäksi työttömiä nuoria oli yllättävän paljon: vuonna 2013 kansainvälisen taloustaantumana myötä kohonnut nuorisotyöttömyys Suomessa pysyi edelleen korkealla tasolla. Nuoret ovat kuvailleet, kuinka puhelinyhteydet TE-toimistoihin olivat tukossa, henkilökohtaisiin tapaamisiin ei päässyt halutessaan, virkailijat vaihtuivat ja asioiden käsittely venyi.²⁷

Harmoninen kuva siitä, kuinka nuori ja viranomaisen yhdessä suunnittelevat nuoren tulevaisuutta, ei näytä toteutuneen. Kun toisella keskustelijalla on oikeus langettaa sanktioita ja kun toinen on se, jolle niitä voidaan langettaa, kyse ei ole kahden tasavertaisen välisestä neuvottelusta. Tuoreiden tutkimusten mukaan nämä keskustelut ovat TE-toimistoissa olleet käytännössä kaukana yhdessä suunnittelemisesta.

Sosiologit Lotta Haikkola ja Daria Krinivos ovat tutkineet nuorten aktivointikeskusteluja osallistuvalla havainnoinnilla. Molemmat raportoivat, että näissä keskusteluissa ei vain tarjota vaan tyrkytetään opiskelua, työpajoja tai työllistymisen edistämiseen tarkoitettuja kursseja. Nuori ”sitoutuu” tekemään jotakin näistä. Käytännössä nuoret enemmän tai vähemmän määrätään tekemään ehdotettua asiaa. Jos ei tee, tulee sanktio. Tätä voi luonnehtia kurinpidoksi. Haikkolan ja Krinivosin mukaan nuorille tyrkytetään tyypillisesti ammattikoulutuksia, etenkin mahdollisimman työllistävälle aloille – sellaisissakin tapauksissa, joissa nuorilla olisi sekä haluja että kykyjä myös korkeamman tasoiseen koulutukseen hakeutumiseen.²⁸

Samana suuntaista kokemustaan kuvailee myös yksi haastateltuni. Hän on kärsinyt vakavasta depressiosta ja keskeyttänyt koulutuksensa kahteen kertaan. Hän kokee voivansa nyt paremmin ja kykenevänsä lähitulevaisuudessa palaamaan ammattikorkea-

kouluun tai hakeutumaan yliopistoon. TE-toimiston virkailija on kuitenkin eri mieltä.

No kyllähän ne tietysti tuli ne ehdotukset ihan suoraan sieltä [TE-toimiston virkailijalta/kirj.lis.] niinku mitä mä nyt itse siin yritin... kun jos on kyse niinku omista tulevaisuudensuunnitelmista, niin kyllähän mä nyt tietysti mietin, että haluaisin ehkä hakea jonnekin vielä opiskelemaan jonnekin, tuota... ammatikorkeeseen kenties, jatkaa näitä media-alan opintoja nyt kun jaksaminen on selkeesti parempi [--] mutt siellä oli vähän semmonen että, se oli vähän lannistava se tunnelma siinä että, kun mainitsin jonkun ammattikorkean tai yliopiston että voisin haluta [--] mutta sieltä ne sitten, ehdoteltiin ihan mahdollisimman työllistäviä perusammattitutkintoja jotka oli sitten mulle, no, en oo, en oo tuommosta harkinnut aikaisemmin, että haluaisin...
Nuori mies, kulttuuripainotteinen työpaja, haastateltu (1)²⁹

Harvat nuoret rohkenevat nousta vastustamaan TE-virkailijoiden ehdotuksia. Haastateltavieni joukossa on yksi nuori, jolla oli runsaasti kokemuksia näistä neuvotteluista. Hän oli keskeyttänyt opintonsa useissa eri oppilaitoksissa ja joutunut näihin keskusteluihin useaan kertaan. Hän oli löytänyt kulttuuripainotteisen työpajan, jossa aktivointitoimenpide oli periaatteessa mahdollinen. Pajalle osallistuvat valikoitiin haastatteluilla, sillä pajalle hakijoita oli enemmän kuin aloituspaikkoja. Tämä nuori mies oli haastattelun läpäissyt. Hän uskalsi suoraan haastaa ja vastustaa aktivointikeskustelussa hänelle esitettyjä vaihtoehtoja ja ”etsiä omaa juttuaan” – kuten nuorisotakuun retoriikassa kehoitetaan tekemään.

Mä olin huomannut tän [työpaja-] paikan, se [virkailija] sano, että ”ihanaa, että sä olet ollut noin aktiivinen itse, mutta me ei voida päästää sua tommoseen, koska se ei sopisi tähän sun [aktivointi-] suunnitelmaan.” Mä jouduin sanomaan suoran niille, että jos ette päästä mua tänne, niin mä en mene mihinkään, mihin te mut pitätte. Sit se sano, että no, näillä ja näillä ehdoilla pääset sinne.

Nuori mies, kulttuuripainotteinen työpaja, haastateltu (2)³⁰

Edellä siteeratut nuoret ovat ymmärtäneet, mistä aktivointikeskustelussa on kyse. Haastateltujen joukossa on myös muutama aktivointikeskustelun sekavaksi ja sovitut asiat melko käsitettävimmiksi kokenut vastaaja. Saman tyyppisiä vastaajia on ollut myös Joonas Luukkosen pro gradussaan käyttämässä aineistossa. Luukkonen osoittaa nuorisotakuun piirissä olevan sellaisiakin nuoria, jotka eivät ymmärrä, ovatko aktivointikeskusteluissaan sopineet jotakin velvoittavaa vai eivät.³¹

Nuorten matalan kynnyksen neuvontapisteissä Ohjaamoissa nuoret ovat kokeneet ohjauskeskustelut myönteisiksi, niin tuoreiden selvitysten kuin omien haastattelujenikin perusteella.³² Ohjaamoissa on läsnä moniammatillinen tiimi nuoren tilanteeseen paneutumassa, ja aikaa yhden asiakkaan asioinnille ei ole rajoitettu. Nuorilla ei ole velvollisuutta mennä Ohjaamoihin, vaan he voivat mennä niihin halutessaan. Niiden toimintatapa on erilainen kuin TE-toimistoilla.

Ohjaamoissa ratkaisuja nuorten tilanteisiin ja ongelmiin pyritään löytämään nuorta kuunnellen. Ohjaamojen työntekijöillä ei ole tulosvastuullisuutta nuorten saamisesta johonkin toimenpiteeseen, kuten TE-toimistojen virkailijoilla.³³ Tietyt normit nuorten on kuitenkin täytettävä, jotta he voivat saada työttömyyspäivärahaa. Työttömyyspäivärahan saannista päättävät edelleen TE-toimiston virkailijat.

Pakkohaku toiselle asteelle

Opiskelemaan painostamista sanktioilla voi luonnehtia eräänlaiseksi kurinpidoksi; siinä jopa pyritään määräämään nuoren elämän suuntaa silloin, kun tietynlaista opiskelupaikkaa tyrkytetään nuorelle. Suorasta pakosta ei ole kyse, koska nuori voi kieltäytyä tarjouksesta – ottaen riskin sanktion saamiseen. Aktivointikeskustelu, jossa nuorta yritetään taivutella ammatilliseen koulutukseen, ja opiskelupakko ovat jännitteisessä suhteessa Suomen perustuslain pykälään: ”Jokaisella on oikeus lain mukaan hankkia toimentulonsa valitsemallaan työllä, ammatilla tai elinkeinolla.”³⁴

Tätä pykälää ei toki rikota, mutta sen hengen mukaista toimintaa koetellaan.

Samaan aikaan kun osa nuorista haluaa pyrkiä opiskelemaan ammattikorkeakouluihin tai yliopistoihin, joista varsinkin viimeksi mainittu edellyttää pääsykokeisiin lukemista, heidän on oltava aktivointitoimenpiteissä työttömyysetuuden saamiseksi. Varakkaampien ei tietenkään tarvitse välttämättä saada työttömyyskorvausta elääkseen, mutta vähävaraisemmille korvaus on tärkeä. Ilman korvausta on oltava palkkatöissä, koska jostain rahaa on saatava elämiseen. Yleisen työttömyystason ollessa korkealla palkkatöitä on vaikeata löytää.

Useat nuoret tuovat esille opiskelun tai opiskelemaan pyrkimisen hankaluuksia nuorisotakuun rajaamissa puitteissa ja sääntöviidakossa. Näistä ongelmista kerrotaan niin edellä mainitun vuonna 2009 tekemäni kyselyn avovastauksissa kuin tässä analysoiduissa kvalitatiivisissa haastatteluissakin.³⁵

Yksi ongelma on se, että jos nuori ei ole hakenut opiskelupaikkaa edellisenä keväänä, hän voi joutua kärsimään asiasta vielä seuraavassa vuodenvaihteessa, yli puoli vuotta hakematta jättämisen jälkeen. Jos alle 25-vuotiaalla nuorella ei ole vaadittua koulutusta tai tarpeeksi pitkää työssäolohistoriaa, hän voi saada työttömyysetuutta vain aktivointitoimenpiteiden ajalta. Armeijasta tuleville näin käy usein.³⁶

Näin oli tapahtunut nuorelle miehelle, joka oli tullut varusmiespalveluksesta eikä ollut löytänyt palkkatöitä. Hän ei ollut juuri ennen armeijaan menoaan hakenut opiskelupaikkaa yhteishaussa, koska sanojensa mukaan ei olisi kuitenkaan pystynyt ottamaan sitä vastaan kyseisenä syksynä. Karenssissa hän oli ollut jo useamman kuukauden, kun haastattelu tapahtui. Hän oli kiellettyntyt tarjotuista aktivointitoimenpiteistä.

No siis ne kurssit [joita oli TE-toimistosta tarjottu/kirj.lis.] on vähän silleen [--] siellä oli semmosiakin kursseja ku just ”opi kätteleeseen”- tyyppisiä juttuja.

Haastattelija: Ei? Ihanko totta?

Joo, ihan semmosia... no, ”kuinka haen töitä”. No okei, se oli vähän parempi. Mut just kaikkein paras on just se ”Kuinka kätelään” – kurssi, niin se oli vähän semmonen, että onko tästä hyötyä...

Haastattelija: Tarjottiinko sulle tällaisia vai osallistuitko niihin?

Tarjottiin, mutta ku silloin oli...ku mikään ei vaikuttanut, ku ne ei ois vaikuttanu mihinkään, niin oli helppo kieltäytyä, koska ne vaikutti vähä hassuilta.

Nuori mies, pääkaupunkiseudun Ohjaamo, haastateltu (I)³⁷

Vastaaja ei oletettavasti tiennyt, että kursseille mennessään hän olisi saanut kyseiseltä ajalta työttömyysetuutta. Tietämättömyyttä työttömyysetuuden saamisen ehdoista esiintyy armeijan käyneillä yleisemminkin. Armeijan jälkeiseen hankalaan tilanteeseen, jonka nuorisotakuu aiheuttaa, viittaa myös Simo Aho tutkimusryhmineen edellä mainitussa arviointitutkimuksessaan. Varusmies ja -naispalveluksessa on nuoria, jotka eivät tiedä, että armeijassa ollessakin pitäisi osallistua yhteishakuun ja mennä myös oppilaitosten pääsykokeisiin – muutoin armeijan jälkeen seuraa karenssi. Karenssin voi välttää tai saada loppumaan vain menemällä tarjottuihin aktivointitoimenpiteisiin, jos ei löydä palkkatöitä.

TE-toimiston ”työtarjoukset”

Jos työttömälle osoitetaan työpaikka haettavaksi TE-toimistosta, sitä on haettava. Sama sääntö koskee kaikkia työttömiä, ei pelkästään nuoria. Osa nuorista kokee tämän pakon ahdistavaksi. Jos työnhaussa sattuu virheitä, rangaistukseksi tulee karenssia.

[--] ois pitänyt hakea perjantaina viimeistään, sitten sunnuntaina mä lähetin sinne sen hakemuksen ja laitoin työkkäriin, ku sieltä tuli selvityspyyntö että miksen ole hakenut sitä työpaikkaa, niin mä laitoin sinne selvityspyyntöön että joo, että anteeks, se oli jo loppunu niinku se haku, että pliis, määrätkää mulle joku seuraava työpaikka mitä mä haen, että mä voin hakea

sinne, tää oli inhimillinen virhe, että mä unohdin sen vaan... ja eipä sieltä mitään vastausta tullut vaan sitte olin karensissa. Nuori nainen, kulttuuripainotteinen työpaja, haastateltu (3)³⁸

Mulla on ollut kanssa samoja [työllistymissuunnitelman toteutukseen/kirj.lis.] liittyviä tapaamisia. Mulle on kyllä tarjottu töitä: viimeksikin annettiin kahdeksan tai yhdeksän paikkaa, minne soittaa... Mutta mulla on kussu suoraan sanottuna siihen, että niitä hajoja on ollut satoja ihmisiä, niin se on vaan vaikeata erottuu siinä. Nuori mies, kulttuuripainotteinen työpaja (haastateltu 4)³⁹

Nuorisotakuun piiriin kuulujille, jotka ovat TE-toimiston luokittelussa ykköslinjalla (eli heillä on toisen asteen koulutus eikä työnhakua haittaavia sairauksia tai elämänhallinnan ongelmia), tarjotaan ensisijaisesti työpaikkoja haettaviksi. Nuorisotakuun retoriikan termi työtarjous on harhaan johtava: työttömälle ehdotetaan avoimena olevaa työpaikkaa, jota tämän täytyy hakea työttömyysetuutensa saadakseen tai säilyttääkseen. Nämä työnhakuun liittyvät vaatimukset koskevat toki myös aikuisia työttömiä työttömyyskorvauksen saajia. Silti nuorille, jotka vasta opettelevat yhteiskunnassa toimimisen ”pelisääntöjä”, tällainen tiukkuus ja säännöistä pienenkin lipsahduksen vuoksi poikkeamisesta seuraava rangaistus voi tuntua erityisen pahalta. Jos taloudelliset resurssit ovat lisäksi todella pienet eikä puskurirahastoja ja taloudellista tukea ole saatavilla, karenssi on kova rangaistus pienestä virheestä.

Työnhaku- ja uravalmennukset

Jos nuori työtön ei päädy työpajalle eikä hän löydä palkkatöitä tai työharjoittelupaikkaa, hänet voidaan ohjata työnhaku- tai uravalmennukseen. Valmennukset ovat monenkirjavia, ja niiden taso näyttää vaihtelevan.⁴⁰ Osa niistä on yksityisten tahojen järjestämiä: kunta tai TE-hallinto ostaa näitä kurssseja ja järjestää niitä ostopalveluna. Sekä avovastauksissa että haastatteluissa oli runsaasti kuvauksia näistä kurssseista, ja ne olivat pääosin kielteisiä.

Se, että niihin on pakko osallistua – sanktioiden uhalla – tuli esiin monissa kuvauksissa.

Datanomin tutkinnon suorittanut työtön nuori kuvailee haastattelussaan työnhakuvalmennuskurssiaan kertomalla, että ”siellä opetettiin tietokonehiiren käyttöä”. Diplomaattisesti hän toteaa, että ehkä joillekin kurssin osallistujille tämän taidon opettelusta olikin hyötyä, mutta datanomina hän itse koki sen hyödyttömäksi.

Nuori nainen kertoo haastattelussani aktivointikeskustelustaan seuraavasti:

Ei mulle mitään aktivointisuunnitelmaa tehty, eikä multa oikein... tai siis kysyttiin periaatteessa että haluunks mä mennä sinne ja mä olin silleen, että niin, jos mä en mee niin mulle tulee karenssia... [--] niin sitten periaatteessa mut pakotettiin sille kurssille, tai siltä se oikeasti tuntuikin, koska sitten... ei olis mitään millä elää enää paitsi sossun rahat.”

Nuori nainen, haastattelu, kulttuuripainotteinen nuorten työpaja (haastateltu 3)⁴¹

Edellä siteerattu nuori nainen kuvailee kurssia seuraavasti: ”Siellä tehtiin jotain Cosmopolitan- lehden taseisia psykologisia testejä” sekä ”ohjaaja sanoi suoraan, että olisi mieluummin toimittaja kun opettaisi meitä, mutta kun toimittajilla niin huono työtilanne [...]”. Lisäksi haastateltu kertoi, että kahdenkeskisessä tilanteessa ohjaaja oli kysynyt häneltä, mikä häntää vaivaa, kun on sen näköinen: ”Se haukkui mua narkkarin näköiseksi... että mulla on likainen tukka ja huono iho.”⁴²

Nuori oli kokenut ohjaajan loukanneen häntä. Se, että työttömien työnhakijoiden ulkonäköön ja habitukseen puututaan, ei sinänsä ole mitään tavatonta. Ihmisen ulkonäköön ja olemukseen puuttuminen on useimmiten hyvin loukkaavaksi koettua: siinä hän puututaan suoraan ihmisen niin sanottuun intimiteettiin. Oikeus omaan intimiteettiin on yksi myöhäismodernin ihmisen toimijuuden ulottuvuus.⁴³

Työharjoittelut

Työharjoitteluista, nykyisellä terminologialla työkokeiluista, ei saa oikeata palkkaa. Niistä saa työttömyysetuuden sekä 8 euron kulukorvauksen päivittäin. Tätä järjestelmää on kritisoitu paljon. On nuoria ja aikuisia, jotka kiertävät näissä työharjoitteluissa loputtomiin tehden usein aivan samoja töitä kuin palkkaa saavat.⁴⁴ Työharjoitteluiden on lupailtu auttavan työpaikan saannissa niin, että niistä voisi siirtyä saman työnantajan palveluksessa vakituisiin tai ainakin määräaikaisiin palkkatöihin. Näin näyttää käyvän vain hyvin harvoin.

Niin, että ku... että jos et mee töihin, niin sitte karenssi, tämän. Ja sit mä olin siellä [erään 3. sektorin järjestön kirpputorilla] ja ei siellä tapahtunut mitään. Siel niinku oltiin päiv-, se oli niinku vankilaan verrattavissa. Siel oli viiskymppinen nainen, joka oli kanssa siellä ja se sano, sano mulle, että tämä on kamalin työ missä hän on ollut. [--] ja se nainen istu siellä ja sitten sieltä tulee se joku pomo joka siellä on niinku töissä kunnan palkalla, niin se sano, että ”nouse ylös, että näyttää niinku veltolta ku täällä istuskellaan, että asiakkailta on tullut valituksia [--] niin siellä ei saanu istua sen kahdeksan tunnin aikana paitsi sitte taukotilassa, niin se oli jotenkin ihan outoo.

Nuori mies, kulttuuripainotteinen työpaja (haastateltu 5)⁴⁵

Nuori jatkoi kertomalla, että hän jäi muutamaksi päiväksi ilmoittamatta pois työharjoittelusta, kun hänen krooninen ja osin psykosomaattinen sairautensa alkoi oireilla. Tämä johti irtisanomiseen, ja nuorelle määrättiin karenssi. ”Sitten mä elin sossun rahoilla”, hän kertoo.⁴⁶

Nuoren työntekijän asema, niin työharjoitteluissa kuin oppisopimuskoulutuksissa, on huono. Jos hän lähtee työharjoittelustaan tai oppisopimuskoulutuspaikastaan oma-aloitteisesti neuvottelematta TE-toimiston ja muiden relevanttien tahojen kanssa, hän saa karenssia. Näin kertoo kokkityöpajan organisoimasta oppisopimuskoulutuksestaan (lounasravintolassa) nuori:

[--] et saa ottaa eväitä mukaan, sä syöt meillä tai sä et saa syödä ollenkaan. Sit mä olin ihan että okei, miten... ”Toi kokki tekee sulle sit ruokaa ja sit sä saat syödä.” Mä saatoin kysyy siinä, ku oli neljä tuntii kulunut... Sanotaan, ett se oli noin seittemän tunnin päivä. Neljä tuntii oli mennyt. Mä kysyin silleen, ett ku neljä tuntii on nyt menny, ja mul ois kolme tuntii viel työaikaa, ett mis kohtaa mä saan syödä. ”Tää syödään päivän lopussa.” Mä oon ensin seittemän tuntii duunissa ja sit mä saan työaikaan kuulumattomalla ajalla syödä sen firman kokin tekemää ruokaa! Se oli semmonen kuvio ja mä totesin että en mä tähän jää, ett ei tää mee yhtään lain mukaan. [--] Mä tutkin ne asiat. Mä viel keskustelin vanhempien kaa. Nekin kaivo mulle esiin ne [lainkohdat/kirj.lis.]

Haastattelija: Joku työlainsäädäntö, jossa sanotaan, että pitäis olla tietty määrä taukoja?

Just näin. Ett mitä taukoja mulle kuuluu lain mukaan. Ja mä sit näiden tietojen varassa... Mä mietin, ett se oli just se päivä, se vika päivä, ku mul sit tuli hermoromahdus, koska se oli tosi stressaavaa se...

Nuori nainen, pääkaupunkiseudun Ohjaamo, haastateltava (II)⁴⁷

Haastateltava jatkaa tarinaa kertomalla, että häntä kritisoitiin hitaudesta viimeisenä päivänä. Häntä harmitti ja suututti työlainsäädännön rikkominen, hän alkoi lopulta itkeä ja tuli suukopua esinaisen kanssa. Mutta ”mun mielest mun pomo ja ne muut työntekijät käyttäyty epäreilusti mua kohtaan, ku mikään ei mee lain mukaan”. Nuoren lakiin vetoaminen pahensi tilannetta:

Joten sit loppupeleissä, sit mä vetosin viel siihen, että mä voin vaikka huomenna toimittaa sulle kaikki ne, ett mä tulostan ne lainkohdat. Ja sit katotaan yhdessä, mitä [oikeuksia/kirj.lis.] mulle kuuluu. Sit se vaan suuttu siitä [...] Sit se kävi kattoon työvuorolistat että millon mulla ois seuraavan kerran duunia. [--] kysy, että oonks mä silloin maanantaina tulossa vielä. Ja sit mä vaan totesin, että jos tää homma jatkuu tämmösenä niin en mä sitte. Ett tää on tällä puheella selvä, ett en mä sit tuu enää.

Nuori nainen, pääkaupunkiseudun Ohjaamo, haastateltava (II).⁴⁸

Nuori kertoo, että asiaa selviteltiin sitten Kelan ja kaupungin kanssa. Nuorten työpajat ovat kuntien vastuulla; niin oli tämäkin työpaja, josta harjoittelu oli järjestetty. Vastuita ja säännösten noudattamista monimutkaisti vielä se, että hän oli aloittanut oppisopimuskoulutuksensa ravintolassa jatkona kaupungin vastuulla olevan keittiötyöpajan jaksolleen. Lopulta nuorelle annettiin karenssia.

Karenssia saa aikuinenkin, joka itse irtisanoutuu. Mutta ainakin ammattiliittoon kuuluvalla on yleensä mahdollisuudet neuvotella työsuojeluvaltuutetun tai luottamusmiehen kanssa, jos tulkinnat työntekijän oikeuksista menevät solmuun työpaikalla. Tämän nuoren kertoma kokemus on esimerkki siitä, miten huteralla pohjalla on nuoren työkokeilussa, työharjoittelussa tai oppisopimuskoulutuksessa olijan asema. Nuori tunsii työlainsäädäntöä, lisäksi hänen vanhempansa tukivat häntä lakiin vetoamisessa – seikkoja, joiden voisi ajatella vahvistavan nuoren juridista asemaa työpaikalla. Mutta lakiin vetoaminen vain pahensi tilannetta.

Pohdinta ja johtopäätökset

Haastattelemistani nuorista useimmat arvioivat nuorisotakuun, pakkoineenkin, olevan parempi kuin ei mitään. Näin ajatellaan karuista aktivointikokemuksista huolimatta.

Pelottaisi elää maailmassa, jossa ei aktivoida jumittuneita ihmisiä. Sosiaalisia tukiverkostojaan kun ei ole. Voi saada kuoppaa kuntoon ja tavata hyödyllisiä ihmisiä.

Nuori mies, kulttuuripainotteinen työpaja (haastateltava 6)⁴⁹

Kovinta kritiikkiä nuoret osoittavat sellaisia aktivointitoimenpiteitä kohtaan, joissa he kokevat tulleen nöyryytetyiksi tai loukatuiksi. Nöyryyttäväksi nuoret määrittelevät etenkin sen, että pakotetaan esittämään työtä tai työssäoloa – eikä oikeasti tehdä mitään. Tämä tuli selkeimmin esiin kahdessa haastattelussa.

Pahimpina kokemuksina työharjoitelluista nousee esiin pakottaminen passiivisuuteen, joka on ollut näennäistä aktiivisuutta.

Myös opettelemisen esittäminen on koettu nujertavaksi. Tällaista on koettu etenkin työllistymisen tueksi tarkoitetuilla kursseilla, joissa opetus on epätarkoituksenmukaista tai kyseenalaista. ”Cosmopolitan-tyyppisten psykologisten testien teettäminen” tai ”tietokonehiiren käyttämisen opettelu” eivät inspiroi nuoria työttömiä. Eivät tällaiset kurssit innosta aikuisiakaankin työttömiä.⁵⁰

Sekä työn että opiskelun esittäminen ja sellaiseen painostaminen karensilla uhkaamalla koetaan kohtuuttomaksi haastattelemieni nuorten parissa. Näihin aktivoinnin muotoihin liittyy nuoren kykyjen ja tahdon sivuuttaminen. Jokainen ihminen kaipaa persoonansa ja kykyjensä tunnistamista, ja nuoren oman tahdon sivuuttaminen on niiden vastakohta. Jos ihminen pakotetaan seisomaan paikallaan eikä hänelle edes puhuta, kuten yhden haastattelemani nuoren esimerkissä, hänet sivuutetaan niin täysin, että kokemus voi olla minäkuvaa horjuttava. Sosiaalinen identiteetti on ihmisen käsitys siitä, mikä käsitys muilla on hänestä. Siksi nuorten työttömien kohtelu kyvyttöminä ja tahdottomina voi olla näiden toimijuutta vaurioittavaa.

Kun aktivoinnin ja varsinkin nuorisotakuun on – ainakin virallisten julistusten mukaan – tarkoitus lisätä kohteensa toimijuutta eikä vähentää sitä, edellä kuvaillun kaltaiset aktivointitoimenpiteet ovat paradoksaalisia. Kaikki aktivointikokemukset eivät ole tällaisia. Haastattelemillani nuorilla oli myönteisiäkin kokemuksia: työharjoitelluista, joissa oli saanut arvostusta tai työpajoja, joissa oli päässyt kehittämään itselleen mielekkäitä taitoja.

Haastattelemistani nuorista suurin osa oli sitä mieltä, että nuorisotakuu, sanktiokäytäntöineenkin, on parempi järjestelmä kuin ei mitään. Kysyin asiaa eksplisiittisesti haastattelujen lopuksi: ”Onko nuorisotakuu, mahdollisine ongelmineenkin parempi järjestelmä kuin joissain maissa oleva systeemi, jossa nuoret työttömät ilman työhistoriaa jäävät ilman mitään korvauksia, mutta ei ole myöskään mitään aktivointisysteemejä eikä täten pakkoja osallistua sellaisiin?” Kaikki muut sanoivat kyllä, paitsi yksi, joka ilmoitti, ettei halua puhua politiikkaa.

Haastattelemani nuoret eivät näin kysyttäessä nousseet vastustamaan edes työttömyyskorvauksen vastikkeellisuutta. He näyttivät hyväksyvän periaatteessa sen, että jotakin pitää tehdä saadakseen valtiolta korvausta. Mutta työllistymistä edistämään tarkoitettut kurssit ja työharjoittelut, joissa ei todellisuudessa ole saanut tehdä mitään, he kokivat kohtuuttomiksi. Muutama piti epäkohtana myös sitä, että valmistautuessaan korkeakoulujen pääsykokeisiin heidän oli samaan aikaan osallistuttava elantonsa taatakseen näihin aktivointeihin, joissa heidän näkökulmastaan ei oppinut mitään.

Viitteet

- 1 Keskitalo ja Karjalainen 2013; Ylirönni 2019.
- 2 Edellä mainitut teokset; Uusikangas 2019.
- 3 PeVL 1996, 17/1996; muutos, 10. pykälä, 8.12.2010.
- 4 Uusikangas 2019, 3.
- 5 Winqvist 2014, 78–81.
- 6 Koulutustakuussa on muitakin normeja, joita nuoren on noudatettava. Yhteishaussa on merkittävä haettaviksi opiskelupaikoiksi vähintään kaksi eri opinahjoa, suosituimmuusjärjestyksessä. Jos ei pääse mieleisimpäänsä, on otettava vastaan vähemmän mieleinen. Jos pääsee vain ”kakkospaikkaan”, sinne on mentävä. Muutoin saa karenssia. Ks. esim. Aho, Pitkänen ja Vanttaja 2012.
- 7 Esim. Alasaari 1996.
- 8 Aho, Pitkänen ja Vanttaja 2012.
- 9 Perustuslakivaliokunnan lausunto, PeVL 17/1996.
- 10 Winqvist, 2014, 78–83.
- 11 Ks. Kojo ja Lähteenmaa 1993.
- 12 Laki toimeentulotuesta 1997/1412, 10 &., sekä Toimeentulolain muutos, 10. pykälä, 8.12.2010.
- 13 TEM – tiedotteita, www.tem.fi, 19.11.2013.
- 14 TEM - tiedotteita, www.tem.fi, 29.3.2013.
- 15 Ks. uusin tieto, vuodelta 2018: stat.fi/til/Khak/2018/khak_2018_2019-12-12_tau_001_fi.html.
- 16 Ohjaamojen toimintaidea ja toimintaa esitellään perusteellisesti nettisivuilla: www.ohjaamo.fi, sekä Ohjaamojen toiminnan katto-organisaation Kohtaamon sivuilla, ks. www.kohtaamo.fi.
- 17 Esim. Ohjaamo-Helsinki, 2017.
- 18 Uusikangas 2019.
- 19 Jaakko Westerlundin pro gradu -tutkielma (2016) käsittelee nimenoman tätä ilmiötä uusmaalaisen rekisteriaineiston perusteella.
- 20 Ks. Myrskylä 2012. Tilastokeskuksen erikoistutkija Pekka Myrskylän tutkimuksessa ”Keitä ovat syrjäytyneet nuoret?” käsitellään nuorten siirtymää työttömän työnhakijan statuksesta sen ulkopuolelle ja takaisin. Hän ei käytä termiä ”NEET”. Termin käyttö yleistyi Suomessa myöhemmin.
- 21 Ks. Lähteenmaa 2009; Lähteenmaa 2011 sekä Haikkola, Näre ja Lähteenmaa 2017.

- 22 Work-Precaria oli Suomen Akatemian rahoittama tutkimusprojekti vuosina 2008–2011 Tampereen yliopistossa.
- 23 Ks. Lähteenmaa 2009 ja 2011.
- 24 Avovastaus vuonna 2009 tekemässäni kyselyssä, ks. tarkemmin ko. vastauksia hyödyntävät artikkelini Lähteenmaa 2009 ja 2011.
- 25 ”Young unemployed, ALPs and paradoxes of Agency” oli Suomen Akatemian rahoittama tutkimusprojekti v. 2012–2016 Helsingin yliopistossa.
- 26 Haikkola et al. 2017; Lähteenmaa 2016.
- 27 Lähteenmaa 2014, Haikkola et al. 2017.
- 28 Haikkola 2020 ja Krinovos 2019.
- 29 Kulttuuripainotteisen työpajan haastatellut on eroteltu arabialaisin numeroin ja Ohjaamon haastatellut puolestaan roomalaisin numeroin. Haastateltu no 1, kulttuuripainotteinen työpaja Pirkanmaalla, viikko 39, 2016.
- 30 Haastateltu no 2, kulttuuripainotteinen työpaja Pirkanmaalla, viikko 39, 2016.
- 31 Luukkonen 2017.
- 32 Ks. esim. Työn alla Ohjaamo Helsinki, s. 80–81, Ohjaamo 2017.
- 33 Haikkola, Näre ja Lähteenmaa 2017, 54–55.
- 34 Suomen perustuslaki, pykälä 18.
- 35 Kysely tehty Työministeriön, tuolloin lyhenteellä MOL (Ministry of Labour), internet-sivustoilla olleen linkin kautta. Kyselyyn vastaamiseen pyydettiin seuraavaan ryhmään kuuluvia: ”Jos olet nuori työtön tai työttömyyttä kokenut (alle 30 v.), vastaa...” Kysely oli vastattavissa maaliskuussa 2009.
- 36 Aho, Pitkänen ja Vanttaja 2012.
- 37 Haastateltu no I, pääkaupunkiseudulla sijaitsevassa Ohjaamossa, viikko 9, 2016.
- 38 Haastateltu no 3, kulttuuripainotteinen työpaja Pirkanmaalla, viikko 42, 2013.
- 39 Haastateltu no 4, kulttuuripainotteinen työpaja, viikko 42, 2013.
- 40 Ks. Ylirönni 2019.
- 41 Haastateltu no 3, kulttuuripainotteinen työpaja, viikko 42, 2013.
- 42 Haastateltu no 3, kulttuuripainotteinen työpaja, viikko 42, 2013.
- 43 Sulkunen 2009.
- 44 Esim. Ylirönni 2019.
- 45 Haastateltu no 5, kulttuuripainotteinen työpaja, viikko 51, 2013.
- 46 Haastateltu no 5, kulttuuripainotteinen työpaja, viikko 51, 2013.
- 47 Haastateltu no II, pääkaupunkiseudun Ohjaamo, viikko 11, 2016.

- 48 Haastateltu no II, samasta haastattelusta kuin edellä (eli Ohjaamo, viikko 11, 2016).
- 49 Haastateltu no 2, kulttuuripainotteinen työpaja, viikko 39, 2013.
- 50 Esim. Ylirönni 2019.

Lähteet ja kirjallisuus

Lait, asetukset ja ministeriöiden tiedotteet

Nuorisotakuu. Nuorisotakuu auttaa eteenpäin. <http://nuorisotakuu.fi/tietoa/nuorista>. Luettu 25.3.2020.

Perustuslain 18. pykälä. ”Jokaisella on oikeus lain mukaan hankkia toimentulonsa valitsemallaan työllä, ammatilla tai elinkeinolla. (- -)”. Vahvistettu 11.6.1999.

Perustuslakivaliokunnan lausunto PeVL. 17/1996 vp. https://www.eduskunta.fi/FI/vaski/Lausunto/Documents/pevl_17/1996.pdf.

Toimentulolain muutos, 10. pykälä, 8.12.2010.

Työ- ja elinkeinoministeriö /tiedotteet 2013: Nuorisotakuun kampanja korostaa onnistumista. 19.9.2013. www.tem.fi/tiedotteet 2013. Luettu 24.3.2020.

Kirjallisuus

Aho, Simo, Pitkänen, Sari ja Markku Vanttaja. (2012): *Nuorten työmarkkinatuomioikeus ja koulutukseen hakeutuminen: Työmarkkinatuen saamisen edellytyksenä olevan kouluttautumisolvelvoitteen arviointitutkimus*. Työ- ja elinkeinoministeriö, Helsinki.

Alasaari, Kirsi (1995): Valtio riisuu nuoren alastomaksi? *Nuorisotyö* 6 /1995, 3.

Haikkola, Lotta (2019): Shaping activation policy at the street level: governing inactivity in youth employment services. *Acta Sociologica* 62 (3), p. 334–348.

- Hiilamo, Heikki, Määttä, Anne, Koskenvuo, Karoliina, Pyykkönen, Jussi ja Aaltonen, Sanna (2017): *Nuorten osallisuuden edistäminen: selvitysmiehen raportti*. Diak-puheenvuoro. Diakonia-ammattikorkeakoulu. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-493-298-1>.
- Keskitalo, Elsa & Karjalainen, Vappu (2013): Mitä on aktivointi ja aktivointipolitiikka? Teoksessa Vappu Karjalainen & Elsa Keskitalo (toim.), *Kaikki työllä: työttömien aktivointipolitiikka Suomessa*, THL, Helsinki.
- Kojo, Marjaana (2012): Pause päällä. Työn ja koulutuksen ulkopuoliset jaksot nuorten elämänsäkulussa. *Janus* 20 (2), s. 94–110.
- Kojo, Marjaana ja Lähteenmaa, Jaana (2009): Sosiaalietuuksien leikkaaminen nuorilta työttömiltä: vaarallinen tie. Nuorisotutkimusverkoston verkkokanava Kommentti.fi, www.komentti.fi.
- Krinovos, Daria (2019): The making of gendered "migrant worker" in youth activation: the case of young Russian speakers in Finland. *Current Sociology*, vol. 67 (3), 401–418.
- Luukkonen, Joonas (2017): *Nuorten aktivointipoliittinen kannustaminen. Nuorisotakuu asiakaskohtaamisen ja rekisteriaineiston perusteella TE-toimistoissa*. Julkaisematon pro-gradu -tutkielma, Jyväskylän yliopisto, yhteiskuntapolitiikan laitos. <https://jyx.jyu.fi/handle/123456789/54457>.
- Lähteenmaa, Jaana (2010): Nuoret työttömät ja taistelu toimijuudesta. *Työpoliittinen aikakauskirja* 4/2010, s.51–63.
- Lähteenmaa, Jaana (2011): Nuoret työttömät ja ylivirittynyt toimijuus. *Nuorisotutkimus* 4/2011, s.47–60.
- Lähteenmaa, Jaana (2014): Liata kätensä vaan ei sydäntään? Tutkijan ristiriitaisia tunnustuksia aktivointia koskevista ajatuksistaan. Teoksessa Anu Gretschel, Kari Paakkunaunen, Anne-Mari Souto & Leena Suurpää (toim.), *Nuorisotakuun arki ja politiikka*. Nuorisotutkimusseura/Nuorisotutkimusverkosto, julkaisuja 150, Helsinki, 207–209.
- Lähteenmaa, Jaana (2016): Nuorten yhteisötakuun kompuroivat alkumetrit ja laahaavat jatkoaskeleet. Koosteessa Elina Pekkarinen & Sanna Aaltonen Sanna. (toim.): *Nuoruus hallitusohjelmassa*. Verkkojulkaisu sarjassa Näkökulma, nro 22, Nuorisotutkimusverkosto. www.nuorisotutkimusseura.fi.
- Myrskylä, Pekka (2012): Keitä ovat syrjäytyneet nuoret? *EVA-analyysi* no. 19. Elinkeinoelämän valtuuskunta, Helsinki.
- Määttä, Mirja ja Aaltonen, Sanna (2016): Between rights and obligations – rethinking youth participation at the margins. *International Journal of Sociology and Social Policy* 36 (3/4), 157–172.
- Haikkola, Lotta & Näre, Lena & Lähteenmaa, Jaana (2017): Tunnistamisen institutionaaliset kontekstit. Nuoret työttömät aktivointitoimenpiteissä. Teoksessa Sanna Aaltonen & Antti Kivijärvi (toim.): *Nuoret aikuiset hyvin-*

vointipalvelujen käyttäjinä ja kohteina. Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura, julkaisuja 198, Helsinki, 53–78.

- Ohjaamo (2017): *Työn alla Ohjaamo Helsinki.* Helsingin kaupunki, julkaisuja. Helsinki.
- Savolainen Janne, Virnes, Elise, Hilpinen, Merja ja Palola, Elina (2015): *Nuorisotakuu-työryhmän loppuraportti ja suositukset jatkotoimiksi* <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-227-970-5>.
- Sulkunen, Pekka (2009): *The saturated society. Governing risks and lifestyles in consumer culture.* Sage, Thousands Oaks (CA).
- Uusikangas, Silja (2019) *Aktivointi, sanktiot ja poiskäännyttäminen.* Julkaisematon pro gradu tutkielma, Helsingin yliopisto, sosiaalitieteiden laitos. <https://helda.helsinki.fi/handle/10138/302340>.
- Westerlund, Jaakko (2016): *Koulun penkiltä palkkaty... Työkkärin listoille! Tutkimus koulutustaustan vaikutuksesta alle 25-vuotiaan nuoren aktivointiin TE-toimiston palvelujärjestelmässä.* Pro gradu -tutkielma, Jyväskylän yliopisto, yhteiskuntapoliittikan laitos. <https://jyx.jyu.fi/handle/123456789/51649>.
- Winqvist, Liisa (2014): Nuorten yhteiskuntatakuusta nuorisotakuuseen. Teoksessa Anu Gretschel, Kari Paakkunainen, Anne-Mari Souto & Leena Suurpää (toim.), *Nuorisotakuun arki ja politiikka.* Nuorisotutkimusverkosto, julkaisuja 150, Helsinki, 78–83.
- Ylirönni, Anssi (2019): *Valintamme ei kohdistunut sinuun. Työttömyyden monet kasvot.* Demokraattinen sivistysliitto r.y., Helsinki.

Kirjoittajat

FT **Ulla Aatsinki** on historian ma. yliopisto-opettaja Tampereen yliopistossa.

FM **Kaisa-Riitta Aho** on tohtorikoulutettava sukupuolentutkimuksen oppiaineessa Turun yliopistossa. Hän tekee väitöskirjaa suomalaisessa kuntosaliliikunnassa vallitsevien organisoitumisen tapojen eettisestä kestävydestä.

VTM **Leena Enbom** on talous- ja sosiaalhistorian väitöskirjatutkija Helsingin yliopistossa. Hän tekee väitöskirjaa köyhänapua saaneiden perheiden selviytymisstrategioista Helsingissä 1890–1960.

Kuvataiteilija **Minna Henriksson**, kuraattori ja taidehistorioitsija **Christine Langinauer** ja kuvataiteilija **Martta Tuomaala** ovat Kiila ry:n hallituksen jäseniä vuodesta 2017 lähtien. Kirjoittajat työstävät seuraavaa Kiila-albumia, joka pyrkii tuomaan esille sekä historiallisia, ajassamme olevia että tulevaisuuteen luotaavia feministisiä näkökantoja vasemmistolaisuuteen. Lisäksi Minna Henrikssonilla on aihepiiriä käsittelevä ja kokoava taideprojekti ”Kiilan feministinen arkisto / Kiila Feminist Archive” (2019–), joka esittelee feminismiä ja vasemmistolaisuuden yhteyksiä varhaisten kiilalaisten naisten tuotannossa.

VTT **Jaana Lähteenmaa** on nuorisotutkimuksen dosentti Tampereen yliopistossa.

FT **Mirja Mäntylä** on vapaa tutkija, joka on väitellyt historian oppiaineessa Tampereen yliopistossa. Mäntylän väitös käsittelee Tampereen lähiympäristön suurtilojen suhdetta Tampereen kaupunkiin vuosina 1890–1930.

FM **Pete Pesonen** on Suomen historian tohtorikoulutettava Turun yliopistossa ja erikoistutkija Työväen Arkistoon kuulu-

vassa Työväen muistitietotoimikunnassa. Hän tekee väitöskirjaa työelämän suhteista suomalaisessa teollisuudessa 1945–1990 firabelitöiden näkökulmasta.

FT **Sami Suodenjoki** on yliopistotutkija Suomen Akatemian Kokemuksen historian huippuyksikössä Tampereen yliopistossa.

FT **Marko Tikka** on historian ma. yliopistonlehtori ja Suomen historian dosentti Tampereen yliopistossa.

FM **Piia Vuorinen** on Suomen historian tohtorikoulutettava Turun yliopistossa. Hän tekee väitöskirjaa Suomen turvallisuuspoliisin valtio- ja maanpetosrikoksista epäilemistä naisista vuosina 1919–1944.

Väki Voimakas -sarjassa aiemmin ilmestyneet

Väki Voimakas 32: *Työväestö ja demokratia*. Toim. Ilkka Kärrylä, Pete Pesonen, Anna Rajavuori. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 2019, 343 s.

Väki Voimakas 31: *Sisällissodan jäljet*. Toim. Tiina Lintunen ja Anne Heimo. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 2018, 354 s.

Väki Voimakas 30: *Työväki kumouksessa*. Toim. Sami Suodenjoki ja Risto Turunen. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 2017, 274 s.

Väki Voimakas 29: *Työväki ja sivistys*. Toim. Sakari Saaritsa ja Sinikka Selin. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 2016, 440 s.

Väki Voimakas 28: *Työläisperhe arjessa ja kriiseissä*. Toim. Kirsi-Maria Hytönen ja Tuomas Laine-Frigrén. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 2015, 275 s.

Väki Voimakas 27: *Työväestö ja hyvinvointi*. Toim. Matti Hanikainen. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 2014, 272 s.

Väki Voimakas 26: *Työväki ja liikunta*. Toim. Erkki Vasara. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 2013, 205 s.

Väki Voimakas 25: *Työväki maahanmuuttajana*. Toim. Sakari Saaritsa ja Kirsi Hänninen. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 2012. 252 s.

Väki Voimakas 24: *Työtä tekee mies, nainen*. Toim. Eerika Koskinen-Koivisto ja Kirsi-Maria Hytönen. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 2011. 229 s.

Väki Voimakas 23: *Lukeva ja kirjoittava työläinen*. Toim. Kirsti Salmi-Niklander, Sami Suodenjoki ja Taina Uusitalo. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 2010. 298 s.

Väki Voimakas 22: *Työväki ja kokemus*. Toim. Kati Launis ja Marko Tikka. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 2009. 198 s.

Väki Voimakas 21: *Työväki lähtee – mihin suuntaa tutkimus?* Toim. Matti Hannikainen ja Pia Lohikoski. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 2008. 228 s.

Väki Voimakas 20: *Pärjäämisen ajat – horjuvat työt*. Toim. Anu-Hanna Anttila ja Anu Suoranta. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 2007. 245 s.

Väki Voimakas 19: *Kansalaisvaikuttaminen ajassa*. Toim. Inkeri Ahvenisto ja Kirsi Mäki. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 2006. 300 s.

Väki Voimakas 18: *Työväestön rajat*. Toim. Matti Hannikainen. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 2005. 216 s.

Väki Voimakas 17: *Ruumiita ja mustelmia – Näkökulmia väkivallan historiaan*. Toim. Ulla Aatsinki ja Johanna Valenius. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 2004. 218 s.

Väki Voimakas 16: *Työväen verkostot*. Toim. Sakari Saaritsa ja Kari Teräs. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 2003. 266 s.

Väki Voimakas 15: *Työväki ja tunteet*. Toim. Elina Katainen ja Pirkko Kotila. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 2002. 295 s.

Väki Voimakas 14: *Ammattia oppimassa*. Toim. Anu-Hanna Anttila ja Anu Suoranta. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 2001. 289 s.

Väki Voimakas 13: *Naurava työläinen, naurettava työläinen. Näkökulmia työväen huumoriin*. Toim. Joni Krekola, Kirsti Salmi-Niklander ja Johanna Valenius. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 2000. 219 s.

Väki Voimakas 12: *Koti kaupungin laidalla – työväestön asumisen pitkä linja*. Toim. Elina Katainen, Anu Suoranta, Kari Teräs ja

Johanna Valenius. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 1999. 204 s.

Väki Voimakas 11: *Aave vai haave?* Toim. Tauno Saarela, Joni Krekola, Raimo Parikka ja Anu Suoranta. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 1998. 364 s.

Väki Voimakas 10: *Työväestö ja kansakunta.* Toim. Raimo Parikka. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 1997. 281 s.

Väki Voimakas 9: *Talonpoikainen sosialisti – Santeri Mäkelä poliittisena toimijana ja kirjailijana.* Toim. Tauno Saarela. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 1997. 139 s.

Väki Voimakas 8: *Äänekäs kansa.* Toim. Pauli Kettunen, Raimo Parikka ja Anu Suoranta. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 1996. 152 s.

Väki Voimakas 7: *Työ ja työttömyys.* Toim. Raimo Parikka. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 1994. 368 s.

Väki Voimakas 6: *Hyvinvointivaltio ja historian oikut.* Toim. Pertti Haapala. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 1993. 154 s.

Väki Voimakas 5: *Myytit ja symbolit.* Toim. Ulla-Maija Peltonen ja Kirsti Stenvall. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 1991. 144 s.

Väki Voimakas 4: *Suomi 1917–1918.* Toim. Juha Hannikainen, Markku Hyrkkänen ja Olli Vehviläinen. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 1990. 388 s.

Väki Voimakas 3: *Näkökulmia työväen ammatilliseen ja paikalliseen historiaan.* Toim. Markku Hyrkkänen, Olli Vehviläinen ja Juha Hannikainen. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 1987. 213 s.

Väki Voimakas 2: *Tutkimus ja työväenkulttuuri.* Toim. Kirsti Stenvall ja Timo Holmalahti. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 1986. 141 s.

Kirjoittajan nimi

Väki Voimakas 1: *Työväen historiaa ja perinnettä*. Toim. Jouko Jaakkola ja Olli Vehviläinen. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 1985. 159 s.

Tiedot kirjojen saatavuudesta löytyvät Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seuran www-sivuilta: <http://www.thpts.fi/julkaisut/vaki-voimakas/>.

*Työväen historian ja perinteen
tutkimuksen seura ry*

Kuri ja valvonta ovat keskeisiä näkökulmia työväen historiaan. Työväestön kontrollointi on ollut monitasoista ja se on kohdistunut työväkeen työvoimana, poliittisen toiminnan subjektina, kuluttajana, paikallisyhteisön jäsenenä ja sosiaalipoliittisten järjestelmien huollon kohteena. Valvontaa ja rankaisua ovat harjoittaneet valtiolta, työnantajat ja erilaiset kansalaisyhteiskunnan ryhmittymät – myös työntekijät ja työväenliike itse.

Vuosikirjan artikkelit tarkastelevat kuria ja valvontaa useista eri näkökulmista. Ne käsittelevät kontrollia muun muassa työpaikoilla, paikallisyhteisössä, viranomaisasioiden ja poliittisissa verkostoissa. Samalla artikkelit kuvaavat tapoja, joilla kuri ja kontrolli operoivat. Klassisen kurinpitovallan ohella artikkeleissa analysoidaan ohjailun, suostuttelun ja itsekontrollin mekanismeja sekä työntekijöiden keinoja vältellä ja vastustaa itseensä kohdistuvaa kontrollia.

EAN TÄHÄN
PAINOSSA!!!

ISBN 978-952-5976-89-2
www.thpts.fi